

HARVARD UNIVERSITY

LIBRARY
OF THE
PEABODY MUSEUM OF AMERICAN
ARCHAEOLOGY AND ETHNOLOGY

IN EXCHANGE WITH
The Society

Received 1912

Société scientifique de Chevtchenko à Léopol.

MATÉRIAUX

pour l'ethnologie ukraïno-ruthène

publié par la Commission ethnographique

sous la redaction

de Th. Volkov.

Томе premier.

(Titres et sommaires des articles, explications des figures et index alphabétique en français.)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

МАТЕРИЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

ВИДАННЕ ЕТНОГРАФИЧНОЇ КОМІСИЇ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Х. В. ВОВКА.

Том I.

Львів

Léopol

1899.

**З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Веджарського.**

З М І С Т.

	Стор.
Від редакції	VI—XIX
Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві, Хв. Вовка	1— 32
Українське рибальство у Добруджі, Хв. Вовка	33— 52
Гончарство у с. Олешні у Чернігівщині М. Могиль- ченка	53— 67
Кушнірство у Галичині, Вол. Гнатюка	68— 78
Будівля на Чернігівщині, М. Могильченка	79— 95
Народня пожива і спосіб її приправи. Вол. Гнатюка	96—110
Весілья у Гадяцькому пов. у Полтавщині, Он. Гриши	111—156
Сороміцькі весільні пісні зап. М. Максимовичем	157—163
Писанки на Галицькій Волині, М. Кордуби	169—210
Палеолітичні знахідки на Кирил. ул. у Києві (додаток), Хв. Вовка	211—219
Звістки й листи	221—228

Додатки:

Спеціальні програми до науково-етнографічних розвідок	I— II
Програма до збирання відомостей дотичних народньої по- бутової техніки, Хв. Вовка	1— 22
Показчик	1—11

2/10/25

TABLE DES MATIÈRES.

	Pag.
De la part de la Rédaction.	VI—XIX
Découvertes préhistoriques de la rue de St. Cyrille à Kiev, par Th. Volkov	1— 32
La pêche ukrainienne à Dobroudja, par Th. Volkov.	33— 52
L'art du potier dans le gouv. de Tchernyhov, par M. Mo- hylvchenko.	53— 67
La pelleterie en Galicie orientale, par V. Hnatiouk	68— 78
Les constructions dans le gouv. de Tchernyhov, par M. Mo- hylvchenko.	79— 95
La nourriture et sa préparation en Galicie orientale, par V. Hnatiouk.	96—110
Cérémonies nuptiales dans le gouv. de Poltava, par On. Hrycha	111—156
Chansons nuptiales obscènes recueillies par M. Maximo- vitch	157—168
Oeufs de Pâques peints dans la Volynie Galicienne, par M. Kordouba.	169—210
Découvertes paléolithiques de la rue de St. Cyrille à Kiev (appendix), par Th. Volkov	211—219
Nouvelles et correspondance	220—228

Additions:

Questionnaires spéciaux pour les recherches ethnographiques	I—II
Questionnaire pour les recherches ethnographiques sur l'in- dustrie populaire, par Th. Volkov	1— 22
Index alphabétique et analytique	1— 11

Від Редакції.

(Де-що про теперішній стан і задання української етнології.)

The knowledge of man's course of life, from the remote past to the present, will not only help us to forecast the future, but may guide us in our duty of leaving the world better than we found it.

Edw. B. Tylor.

Дарма, що етничні відміни людських порід з давніх давен уже звертали на себе увагу більш доглядливих людей, що навіть у біблійних ще переказах ми знаходимо початки класифікації цих порід, наука про чоловіка у загалї, чи антропология, склала ся дуже недавно. Кожна наука, будши виводом з скуплених і як слід розібраних спостережень, вимага, щоб скласти ся, найперш усього досить материялу і досить дослїду. Але й при цих обставинах вона може заснуватись тилькі на підвалині попереднїх наук. Історія чоловічого знаття, вислїджена Ог. Контом, Герб. Спенсером і иньшими, доводить, що науки з'являли ся у залежности одна од одної, у міру того, як одна наготовляла грунт за для другої. От-же ж і наука про чоловіка могла заснуватись тилькі на підвалині загального прирідознавства і от через що вона з'явила ся тилькі тоді, як було вже досить досвїдчень і про витворінне ріжних верстов землі (геология) і про розвій на її поверху органічного життя (палеонтология) і про склад і функції організмів (біология). Коло середини минаючого тепер столїття материялів і дослїду набрало ся вже досить за для того, щоб могли скласти ся: наука про чоловіка і ріжні його породи або раси з погляду морфологічно-біологіч-

ного — спеціальна антропология, наука про найдавніших людей і їхнє життя у передісторичні часи — палеоетнологія чи передісторична археология, наука про окрімні народи, їх расовий склад і побит — етнологія з її описовою частиною — етнографією, і наука про громадське життя людей — соціология, котрі усі разом становлять одну науку про чоловіка у загалі — антропологию. Як бачимо, треба було чимало часу, поки ці частини чоловічого знаття могли стати вже справжніми науками і щоб могли з'явитись вже такі праці, як твори Ч. Дарвіна, Геккеля, Годрі, Брока, Катрфажа, Гамі, Бера, Мортільє, Лёббока, Тайльора, О. Мезона, Спенсера, Летурно і інших, котрі поставили ці науки у безпосередній зв'язок з іншими природничими науками і з загальними теоріями еволюції чи трансформізму.

Етнологія, скуплюючи у собі задання усіх антропологічних наук і прикладаючи їх до окрімних народів, мусила через це скластись трохи пізніше. Першим початком її була етнографія, се-б то простий фактичний опис різних народів, котрий одначе довго змішувався то з географією, то з лінгвістикою, то у новіші часи з фольклором, у залежності від того, як і де шукали матеріялів до виясненія різниці між окрімними етнічними групами. Поступовий розвій антропологічного знаття, вивівши етнографію по за межу географії, незабаром показав, що мова не є чим небудь нерухомим, що лінгвістичні різниці між народами дуже часто зовсім не припадають до різниць соматичних і побитових, що і усна народна словесність, бувши у більшій частині прибудною, те-ж не може вважати ся безпешною підвалиною за для визначення етнічних відзнак різних народів і що за для цього доконечне треба завважати на усю сумму відомостей про кожний народ, на його анатомичні і фізіологічні (між іншим і психичні) відміни, на його етнічний склад, на історію розвою його культури і його побутове життя. Усе оце й становить собою задання теперішньої етнології і етнографії, з того не дуже давнього ще часу, як вони стали на зовсім науковому ґрунті, виробили собі певний науковий метод. Теперішній стан їх вимага перед усім систематичного збирання і класування матеріялу, а потім його наукового оброблювання. Така праця й почалась уже на Заході і досягла найбільшого розвою у Сполучених Державах Північної Америки, де ці науки мають такі інституції, як Bureau of Ethnology і Department of Ethnology in the U. S. National Museum у Вашингтоні і Peabody Museum of Archaeology and

Ethnology у Кембриджі, з їх щорічними Reports, найкращими етнологічними виданнями трохи не у цілому світі. В Європі по всіх найбільших містах є вже етнологічно-етнографічні Музеї і великі збірки, як наприкл. колекції British Museum'a у Лондоні, університетського музею у Оксфордї, Musée de Trocadéro і Musée Guimet у Парижі, Museum für Völkerkunde у Берліні, антропологічно-етнографічні збірки у ц. к. Naturhistorisches Museum'i у Відні, Ungarisches National-Museum у Пешті, Museo ethnologico Português у Ліссабоні, Museo etnografico у Фльоренції, Музей Академія Наукъ у Петербурзі, Дашковскій етнографічний музей у Москві і т. п. Окрім загальної катедри антропології у парижському Museum'i, у парижській же спеціальній Ecole d'Anthropologie є окрім катедри етнології і порівняючої етнографії (Ethnographie comparée). Такі-ж катедри є вже й у більшій частині європейських університетів і скрізь, навіть по таких далеких сторонах, як Японія і Австралія, видають численні часописі присвячені цім наукам*). Треба однак сказати, що трохи не по всіх оціх великих західних землях етнологія у загалі і етнографія з особна мають характер більше загальний, дотикаючись трохи не виключно мало-культурних, позаєвропейських людських пород і не звертаючи досить уваги на свою людність, дуже ще мало досліджену. Де-який рух у цьому остатньому напрямку починається вже однак і тамечки, особливо у Німеччині, де за недавні часи з'явило ся чимало дуже гарних

*) Окрім згаданих уже Reports американських етнологічних інституцій найбільше значіння за для етнології і етнографії мають видання антропологічних товариств: парижського Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris, лондонського — The Journal of the anthropological Institute of Great Britain and Ireland, віденьського — Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, берлінського — Zeitschrift für Ethnologie, фльорентинського — Archivio per l'Antropologia et la Etnologia, уашингтонського — The american Anthropologist, бомбейського — The Journal of the anthropological Society of Bombay і т. п. і окрім видання: L'Anthropologie і La Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie у Парижі; Internationales Archiv für Ethnographie у Лейдені; Archiv für Anthropologie у Мюнхені; The Journal of american Ethnology and Archeology у Бостоні; Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn у Пешті і багатьох інших. Ми не містимо тут спеціальних видань по палеоетнології (передісторичній археології) і фольк-лору, котрих спис можна зняти: перших у книзі L. Niederle, Lidstvo v době predhistorické, v Praze 1893 (російський переклад у Москві 1897), а других у вступній статті Ів. Шишманова у І т. Сборника за народни утворення, наука і книжнина, София 1889.

праць, наприклад по етнографії будівлі, а також і по загальній етнології окрімних земель.

Трохи инакше склали ся етнологічні студії по слов'янських землях, де політичні обставини і боротьба за свої національні права повернули їх перш усього на свою людність і на рідні племена. Почавшись ще з перших лїт XIX стол. і не мавши перед собою загально-наукових підвалин, котрі у той час тільки починали ще вироблятись на заходї, слов'янські етнологічні студії обмежувались попереду те-ж тільки працями літвістичними, статистичними і археологічними і тільки пізнійше перейшли до народної словесності (фольклору) і побутового життя. Одною з перших слов'янських земель, де з'явили ся ці студії і де вони досягли найбільшого розвою і наукової вартости, була безперечно Чехія. Не кажучи вже про праці першого утворителя слов'янської етнографії Шафаржика, про такі інституції як Чеська кор. Академія і Чеський кор. Музей, котрі чимало зробили за для чеської етнології у загалї, не кажучи про дивний розвій антропологічних і палеоетнологічних студій і про численні археологічні видання і музейні товариства, у Празї вже кілька лїт як виходять дуже гарні видання *Český Lid* і *Národopisny Sbornik*, а недавно (в 1895 році) одбулась величезна народописна вистава, і зараз же після неї був заснований *Národopisné Museum Československé*, котрий обіцяє бути першою зовсім науковою інституцією цього роду в цілому слов'янському світі. Досить далеко посунулись тепер етнологічні студії і у Польщі. Окрім цілого ряду дуже стараних археологічних дослідів і антропологічних праць (дотичних між иньшим і України), окрім таких монументальних етнографічних праць як *Lud polski* Оск. Кольберта і иньші збірники, там є такі гарні видання, як *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej* і *Materiały antropologiczno-archeologiczne* краківської Академії, такі гарні етнологічні часописи, як варшавська *Wisła* і ув остатні часи львівський *Lud*. Етнологічні студії у Югослов'ян, почавшись з фольклорних і літвістичних праць Вука Караджича і його школи, досягли широкого розвою у знаменитих соціологічних і правничих працях проф. Б. Богишича, у працях загребської Югословенської академії, котра недавно видала вже 3-їй т. *Zbornik'a za narodni život i običaje južnih Slavena*, а тако-ж і у сараєвських наукових інституціях з їх відомим виданням *Гласник земальског музеја у Босни і Херцеговини*. У Болгарії, де не встигли ще розвинутись студії антропологічні і палеоетнографічні, зроблено вже дуже чимало за для

описової етнографії, соціології і особливо за для фольклору, і видаєть ся дуже коштовний Сборник за народни умотворенія, наука і книжнина. На решті у Росії наслідком централізування науки по політично-адміністративних центрах, як Петербург і Москва, етнологичні студії, дуже численні і часами дуже великої наукової ваги, багато втрачують локальний характер, розширюючись на таку велику просторонь, як уся північна і середня Азія, Кавказ, Україна, Литва і т. и., через що політичний осередок держави — Великоросія — зостаєть ся найменше дослідженим з етнологичного погляду. В російських же етнографичних виданнях, як *Этнографическое Обзоріе* і *Живая Старина*, а тако-ж у виданнях *И. Р. Географического Товариства* ми знаходимо далеко більше матеріялу про усяких „иностранцев“: фінсько-монгольських племен, Кавказців, Українців, Литвинів и т. и., ніж про Великорусів. Центральні наукові інституції, котрі присвячують свої праці між иньшим і етнологичним студиям, як *Имп. Русское Географическое Общество* і *Общество любителей Естествознанія, Антропологін и Этнографін въ Москвѣ*, незалежно від їх дуже великої наукової компетенції, не можуть мати ні досить людей ні досить спроможности, щоб вести ці праці систематично; розвій же локальних етнографичних інституцій і товариств, з причин, котрі не мають нічого спільного з наукою, не тільки не запомагаєть ся, але иноді й просто зупинюєть ся. Одначе усе-ж таки, незалежно від браку спеціально-етнологичних інституцій, російська наукова література числить чимало дуже докладних праць, навіть і не лічивши таких, котрі, як наприкл. „Труды Экспедицій“ Чубинського, тільки були видані у Петербурзі. Дуже багато коштовного матеріялу містять у собі де-які з описів губерній, зроблені охвирцами генерального штабу; ще більше наукової ваги мають „Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Извѣстія Общества Археологін, Исторіи и Этнографін у Казані, видання локальних філій *И. Р. Географического Товариства* и т. и., не кажучи вже про численні праці окрімних авторів.

У загалі-ж як не далеко посунули ся вже етнологичні і особливо етнографичні студії по слов'янських землях і якого наукового розвою не досягли вони, а все-ж таки їх дуже ще не вистача на те, щоб були можливими навіть загальні визначення антропологічних відмін і етнічного складу слов'янських народів. З погляду чисто антропологічного слов'янські народи зостають ся ще досі зовсім невідомими і антропологія, кажучи про Слов'ян, може давати тільки

лінгвістичну їх класифікацію, визначаючи їх тільки, як народи, що говорять різними слов'янськими мовами. Зроблені досі досліді дають де яку спроможність думати, що слов'янські народи складають ся з двох груп: однієї більше короткоголової, темної і високого зросту (Сербо-Хорвати, Словинці, Чехи, Словаки і Українці) і другої — менш короткоголової, білявої і меншого зросту (Полябці, Поляки, Білоруси і Великоруси), але до яких рас належать вони, у якій мірі вони Слов'яне і у яких етничних відносинах знаходять ся вони між собою і своїми сусідами — про це ще невідомо, сказати, що нічого. Ще менш відомо чого небудь про початки і первістний тип Слов'ян і саме тепер оце йде наукова суперечка, у котрій одні думають, що давні Слов'яне були довгоголові й біляві, а другі — що вони були короткоголові і темного волосся. Усі ці питання будуть розв'язані тільки тоді, як буде досить антропологічних студій про теперішніх Слов'ян, як будуть досліджені досить старанно і з антропологічного і з етнологічного погляду гірські племена по долинах карпатських і балканських гір, коли буде зроблено досить палеоетнологічних розвідок по усій Слов'янщині і особливо знов поки у тилькі що згаданих нами місцях, у Руминії і далі по обидва боки Дунаю, не кажучи вже про Подніпрянщину, Донщину і дальші східні сторони. Ці праці тепер тільки починають ся, або краще кажучи, про їх тепер тільки починають думати, а поки що слов'янську етнологію далеко ще не можна рівняти до східно-європейської або американської.

Етнологічні студії у нас на Україні, повставши також як і по иньших слов'янських землях разом з розбудженням народньої самосвідомости, мусили відповідно політичним і громадським обставинам ділитись між російською і польською науковими літературами, бо ж ми не мали досі ні таких як иньші слов'янські народи своїх власних наукових інституцій, ні де-коли навіть спроможності видавати наукові річи у нашій рідній мові.

Зупиняючи, з одного боку, розвій нашого народознавства, це одначе з другого боку, чимало його й підпирало, і ми бачимо, що палеоетнологічні і особливо етнографічні студії йшли у нас що далі побільшуючись і досягли тепер де в чому досить значного розширення. Як і у иньших Слов'ян, вони те-ж почались з дослідів лінгвістичних, археологічних і етнографічних, або скоріше фольклорних, із збирання словарного матеріялу, з розшукування рідної старовини, з записування козацьких дум, а потім і иньших пісень, казок, приказок і т. и.; далі почали звертати увагу і на звичаї, і тільки далеко пізнійше по трохи і на соматичну антропологію

і на народній побут. Такий поступ нашого народознавства залежав з одного боку од загального розвою антропологічних студій у Словян, а з другого і від думок, що де-ж більше й шукати оригінальних відзнак нашого народу, як не у його мові, в його старовині і у його поетичних утворах. Окрім того думалося і на свій час може й до ладу, — що таке збирання матеріялу, особливо „з народніх уст“, потребує тільки совісної праці і не вимага від збірачів особливого підготовлювання. У перших етнографічних програмах, котрі друкувалися в початку 60-их років по маленьких київських часописах і в одбитках розсилалися київською „громадою“ того часу скрізь по Україні, у програмах Чубинського, а потім і у програмах Київського Географічного Товариства, навіть до програм не дуже давно ще виданих, ми скрізь бачимо запитання і про фонетичні відміни мови і про пам'ятки старовини і про фізичні відміни людності і навіть про релігійні погляди. Через те навіть і в „Трудах Експедиції“ Чубинського ми знаходимо такі відомості, як те, що у 73% Українців голови „безь замѣтной сплюснутости“, що „Малороссы вообще красивы“ і що у Ушицькому повіті „о св. Духъ народъ имѣеть правильное понятие“....

Тим не менш народознавчі студії у нас усе-ж таки розширювались; по декуди матеріялу зібрано вже досить чимало і оброблювання його стає вже на більш наукову дорогу. Докладні і дуже старанні праці д. д. Пипина і Сумцова дають нам спроможність не зупинятися тут на літературній історії цих студій. От-же подивимось тільки, у якому стані вони знаходяться у нас тепер, що у нас зроблено і на що при більш систематичній праці треба звернути найбільше уваги.

Наукові студії по анатомичній антропології України почалися ще дуже недавно з праць Коперницького, Емме, Вейсбаха, Дібольдта, Краснова, Ікова, Талько-Гриневича, Гильченка. Більша частина їх зроблена дуже старанно, але зібраний їми матеріял ще дуже невеликий, далеко не обіймає усього обшару Руси-України і далеко не дає ще підвалин до яких би не було виводів, навіть самих найзагальніших. Ув одній з наслідуючих книжок наших „Матеріялів“ ми сподіваємось подати загальний перегляд усіх цих праць і звести до купи, все що їми здобуто, але заздалегідь можемо сказати, що теперішній стан антропологічних студій на Україні вимагає широких і дуже систематичних дослідів, котрі будуть можливі тільки тоді, як по наших університетах заснують ся дотичні лабораторії і коли за це візьмуться наші численні земляки — земські, військові і вищі лікарі,

що мають спроможність користуватись з великого живого материялу. Щоб ці студії були користвими, безпремінно треба, щоб вони не були, як досі, випадковими і щоб за для виводів не робились те-ж випадкові порівняння, як це бувало не раз уже. Окрім того дуже потрібно було-б, щоб усі антропологічні і особливо антропометричні досліді робили ся по загальному плянові і держались однієї наукової методи, при чому спочатку можна б було обмежитись хоч би й не дуже широкою, але однаковою за для всіх програмою.

Студії палеоетнольоґічні. почавшесь з класично-археольоґічних розвідок петербурських академиків 30-х—50-х років, розросли ся потім зразу, дякувати невсипущій праці проф. В. Б. Антоновича і його численних учеників, а тако-ж дослідям проф. Самоквасова, гр. Бобринського і иньших, а у остатні часи особливо д. Ч. В. Хвойки. У студиях ціх дуже значно переважають праці дотичні т. зв. могильного (курманного) періоду, се-б то доби з кінця неоліту аж до початку історичних часів. Хоч і як багачко вже тут зроблено, але зостає ся ще досить зробити. Окрім дальшого розкопування могил, котре ведеть ся вже, спасибі В. Б. Антоновичеві, доволі систематично не тільки з технічного а й з географічного погляду, його ж таки працею почав ся вже й звід здобутого материялу, уложенне археольоґічних карт і т. п., а тако-ж звертаєть ся більше уваги на збиранне й заховуванне кісток. Дуже потрібним здавало ся б нам додати до того ще й статистичне обраховуванне палеоетнольоґічного материялу (на зразок наприкл. відомих праць д. Е. Шантра про бронзяну добу у Франції) котре дуже придало ся-б до розв'язання де-яких питань, як наприкл. питання про існуванне у нас бронзяної доби. Окрім того дуже треба було-б звернути увагу і на більше детальний опис, вагу й міру знайдених бронзяних збутків, а найбільше на їх хімічний склад. Що до кам'яної доби, то у нас зроблено, поки що, ще дуже не багато, не вислуджені навіть і досить давно вже відомі неолітичні становища по берегах Дніпра і иньших великих річов, а тим часом нові знахідки, як приміром хоч-би й описане у цій книжці наших „Материялів“ становище на Кирилівській улиці і особливо нові знахідки д. Хвойки біля Трипілля, вказують з одного боку на те, що неолітична доба на Україні має дуже велику вагу, а з другого — що за для її досліді безпремінно треба дознавати її у зв'язку з неолітом азійським і західноєвропейським, звертаючи особливу увагу на типологічний опис здобутого материялу. Вислідки палеолітичної доби у нас тільки що почали ся, і кілька зроблених знахідок вка-

зують вже дуже ясно як на дуже велику вагу їх з теоретичного погляду, так і на безпремінну потребу більше наукової постанови у нас цього діла з огляду на геологічні обставини знахідок і знов таки на типологічний характер знайденого крем'яного начиння. У загалі-ж не можна не пожадати детального опису наших палеонтологічних збірок на зразок зробленого вже д-кою Мельник опису збірки Поля і видання наших знахідок на зразок європейських видань, а тако-ж і загальних праць, бо існуючі статті, як наприкл. бар. де Бая *Note sur l'âge de la pierre en Ukraine* у VI т. часописі *L'Anthropologie*, бувши дуже короткими, не можуть вдовольнити ні нас ні західно-європейської науки.

У етнографію найперш треба відрізнити фольклор, чи народню устну словесність, від настоящої етнографії. За для першого ми маємо вже зразкову по науковій вазі збірку історичних пісень (хоч і ще й досі не викінчену) Антоновича і Драгоманова, „Чумацькі пісні“ Рудченка, зразковий збірник приказок Номвса, величезні „Труди Експедиції“ Чубинського, „Рокucie“ О. Кольберга, збірник Головацького, збірники казок і легенд Драгоманова і Рудченка, нові збірники Манжури, Ястребова, Грінченка, материяли Іванова і інших у Харківському збірнику, численні материяли Дикарева і т. п. і на решті дуже гарний періодичний Етнографічний Збірник Товар. ім. Шевченка. Хоч цього материялу зібрано вже й досить багато і хоч наукове його оброблювання (праці Потєбні, Драгоманова, Сумцова, Франка і др) і показало, що він далеко не у тій мірі може бути виразом українського народнього світогляду, як думалось перше, одначе-ж ми зовсім не згоджуємось ані з думками тих, на чий погляд його вже й годі й зібрати, ані з думками тих, хто бачить у йому тільки варіянти блукаючих по світові загальних тем. Теми можуть бути чужими й прибудними (як на решті й більша частина усіх етнологічних фактів), але оброблювання їх завше має свої оригінальні відзнаки. Одначе-ж уважаючи на те, що устна народня словесність чимало лїт уже як відрізнилась ув особливву науку фольклору, а тако-ж і на те, що львівське наукове Товар. ім. Шевченка має вже видання присвячене до збирання фольклорного материялу, ми знаходимо відповідним відлучити його тако-ж і з нашого видання, окрім хіба переказів, що мають спеціяльно етнологічний інтерес, ритуальних пісень і т. п., без котрих опис звичаїв і обрядів не був би повним і зрозумілим.

Що-ж до етнографії у настоящому розумінні цієї науки, то, у порівнянні з фольклором, вона у нас, за деякими винятками,

ледві тилькі починаєть ся. Не кажучи вже про те, що ми й досі не маємо ніяких материялів ні до вияснення початків і етничного складу нашої людности, ні до визначення відносин її до давніх насільників нашої землі і теперішніх сусід, і чисто описового етнографичного материялу зібрано у нас і не дуже багато і не скрізь однаково. У нас нема ні історично-археологичного музею, ні хоч трохи докладного історично-побутового опису нашого народу. Окрім кількох пам'яток історичної доби у Церковно-археологичному Музеї Київської Академії, одна однісінька досить велика і систематична колекция наших історичних пам'яток д. В. В. Тарновського зостаєть ся й досі приватною і досі ще як слід не описана й не видана. Хоч у працях М. И. Костомарова, В. Б. Антоновича, а за їми і у наших молодих істориків, таких як дд. Багалій, Грушівський, Голубовський, Ляскоронський і інші, і де яких російських, як д. Погодинъ, Аристовъ, Саввантовъ і др. ми й вбачаємо вже проби доходити до історично-побутових обставин нашого народу, але усе-ж таки дуже численні історично-етнографичні материяли, що знаходять ся по актах, хронуках, мемуарах і т. д. досі зовсім ще не зведені до купи і не оброблені*). Про теперішній народний побут ми те-ж знаємо не дуже-то більше. Не маючи досі ні одного навіть невеличкого українсько-народописного музею ми не маємо й скільки небудь докладної етнографичної літератури. Досить сказати, що ув усіх семи томах „Трудовъ Экспедицій“ Чубинського на опис народнього побуту припада тилькі 74 (!) сторінки, у котрих про побутову техніку, сказати, що й зовсім не згадуєть ся. Про будівлю, окрім кількох уступів у Чубинського, ми маємо тилькі дуже невеличку статтю М. Левченка у Записках Київського Географич. Тов. де-що у Кольберга у його „Покутті“ і кілька невеличких заміток, найбільш у „Київській Старині“ і тилькі у найновішій часи з'явили ся про це, та й то у німецькій літературі, дуже гарні і науково зроблені праці д. Кайндля. Про одєжу й їжу — і того менш, позаяк усе, що досі зроблено, обмежуєть ся невеличкими звістками у тих-же працях Чубинського, Кольберга, з додатком збірника Маркевича, статті д. Скубака у Харківск. Збірнику та кількох заміток знов таки у „Київській Старині“, то що.

*) Невеличка проба досліду цього роду була зроблена тилькі у Київській Старині 1887 р. (N. 10 ст. 336—356) у невідписаній статті „Бытовая малорусская обстановка въ документахъ XVII—XVIII стол.“

Далеко більше пощастило у нас тим поділам етнографії, що більш дотикають ся лінгвістики і фольклору. Що до української мови, то ми тільки пригадаємо імена Максимовича, Бодяньського, Лавровського, Потебні, Житецького, Михальчука, Науменка, але усе-ж таки мусимо сконстатувати, що „великого“ українського словника, котрого ми чекаємо більш 30 років, досі ще нема та й нема, а кілька листків, що були, неначе початком його, позаторік чи що розіслані при „Київській Старині“, не нагадують не то що „академічного“, а навіть хоч трохи по письменному зробленого звичайного підручного словарика. До народнього календаря зібрано материялів уже досить чимало, а у останні часи д. М. О. Дикарев почав уже і його наукове оброблюванне. Ще більше зібрано материялу до українських народних звичаїв і обрядів. Про породільні звичаї ми маємо, окрім великих збірників Чубинського і Кольберта, спеціальні звістки Іванова, Живила і інших; про весільні звичаї окрім цілого IV тому Чубинського і „Шокуття“ Кольберта і окрім усіх великих збірок пісень, в цілий ряд спеціальних монографій, починаючи од опису українського весілля Каліновського, виданого ще у 1777 році, і кінчаючи численними, де-коли зовсім вже науковими працями як наприкл. „Малорусская свадьба въ Корницкомъ прих. д. Янчука. Почаюсь те-ж і наукове оброблюванне зібраного материялу у працях дд. Сумцова, мойї, Охримовича, Ящуржинського і інших. Одначе-ж і ці праці перш усього мусили сконстатувати, що зібраного материялу ще буде дуже не досить і що зібраний він зовсім не систематично і далеко не науковим робом. Найперше, в цілі великі сторони України, як наприкл. Чернігівщина, де весільні звичаї за невеличкими виїтками, сказати що й не записувались, а далі, у-в усьому що досі записане, зверталось найбільше уваги поперед усього на пісні, а не на звичаї, а між звичаями (як і між піснями) знарощне і дуже старанно обминало ся усе, що здавалось записувачам соромним або ніяковим... Меньш, але усе таки досить багацько вже материялу зібрано і про похоронні звичаї, але і тут видно, що материял збиравсь людьми без усякого спеціального знаття. Найбільше записано знов таки фольклорних річей, се-б то причитувань і вірувань і найменьш дотичного до звичаїв і обрядів. У-в всякому разі ми маємо про похорон ряд старанно зроблених праць дд. Василєва, Ящуржинського, Ястребова, Литвинової і пр. і можна сподіватись, що незабаром наукове оброблюванне українських похоронних звичаїв стане

досить значним, особливо коли розшукувачі почнуть звертати більше уваги на факти порівняючої етнографії. Що до інших звичаїв і обрядів, то про деякі з них, наприкл. про пострижвини, побратимство, з'явилися вже дуже докладні студії, як напр. д. Потканьського і інших. Чимало матеріялу зібрано вже й про забони, і дещо з його вже досить докладно оброблено на зразок євронейських праць д. Сумцовим у його „Культурныхъ Переживаніяхъ“ і у Записках Харківського Історично-Філологічного Товариства. Те ж можна сказати і про вірування, котрих ми маємо дуже гарні збірки Новицького, Іванова, Ястребова і інших. Одначе і про те і друге досліди не вели ся ще досить систематично і у звязку з новітніми працями по загальній історії вір у західно європейських літературах.

Українське народне майстерство чи умілість здавна вже зацікавлювало наших етнографів. Найбільше тут зроблено звичайно задля музики. Окрім збирання і видання зразків народнього співу (Лисенко, Кольберг, Ніщинський, Рубець) були вже й теоретичні розвідки тих-же авторів, дд. Русова, Горленка Боржковського, К—ського і інших, були також розправи і про інструментальну музику і т. и. Далеко менше зроблено задля графічних умілостей. Тут на першому пляні треба поставити праці про орнаментацию (наш реферат і збірка на Київському Археолог. з'їзді 1875 р., збірники Косачевої, Литвинової і інших, праці д. Сумцова про писанки і т. п.), котрі нарешті не пішли далі вишивань і писанок, зовсім не зачепивши ні плетіння, ні плахт, ні килимів, ні малярно-будівельної, ні різьбарської орнаментаци, ні навіть церамичної. Те ж не багато зроблено і задля українського малярства, про котре ми маємо тільки кілька описів старинних образів, у більшій частині зовсім ще не виданих, хоч у збірках В. В. Тарновського і у Церковно-археологічному Музеї їх вже зібрано і дуже чимало.

Зовсім осібно стоїть у українській етнографії збирання відомостей про народні знаття, котрі треба кочче відрізнати од вірувань і од загальної побутової техніки. Більше двадцяти вже років, як ми завели до етнографічних програм Київського Географічного Тов. окрімний рядок питань дотичних цього поділу етнографії (ліку, міри, механічних пристроїв, фізичних і хімічних з'явищ, біологічних фактів і т. и). Одначе з того часу ці питання тільки переписують ся у нових програмах і досі не було ще в одній праці сюди дотичної, коли не лічити дуже гарно зробленої

і далеко ширше, ніж наша, опрацьованої програми до збирання звісток про народно-математичні знання, зладженої д. К. Щ. і виданої Полтавським Статистичним Комітетом у 1893 році. А проте досліди у цьому напрямкові мали-б дуже велику наукову вагу і завважаючи на те, ми і думаємо умістити незабаром-же не дуже численні відомости, які набрались за цей час у нас і дуже просимо усіх наших земляків-етнографів подавати усі, хоч-би і невеликі матеріали до цього, які у їх знайдуться.

Винятком з цього роду етнографічних звісток з'являються деякі відомости про народне лікарство. Тут ми маємо, окрім фольклору (замовлянь, нашептувань, молитов і т. п.) і окрімних звісток, як наприкл. у Чубинського, Кольберта, Живила, у Київській Стар.), цілі вже збірки дуже доброго і дуже добре виданого матеріалу, як *Zagusy lecznictwa ludowego na Rusi południowej* Дра Ю. Талько-Гринцевича і ин., де ці звістки вже оброблені і виложені у науковій системі. Нічого й казати про те, що ці праці мають ще бути досить доповнені новим і більше науково зібраним матеріалом.

Позаяк соціологія ще не так давно почала виділятися з загального циклу історично-правничих наук, то і відомости про громадський уклад на Україні і розвій його знаходили собі місце найбільше по правничих дослідах, котрі у нас були посунуті дуже далеко працями таких шановних діячів, як дд. Фіменко, Леонтович, Кістяківський, Владимирський-Буданов, Чубинський і иньші. Тільки пізнійше і у порівнянні дуже недавно почали з'являтися розвідки чисто соціологічного змісту, як наприкл. праці Боржковського і Чернишева у Київській Старині про парубоцькі громади, дд. Сумцова, Охримовича Макс. Ковалевського і трохи иньших про початки і склад сім'ї, праці про економічні справи О. Щербини, д—ки Фіменкової, д—ки Радакової і иньших. Але таких праць ще дуже не багато і вони далеко ще не на-рівні з успіхом аналогічних дослідів у західній Європі і особливо у тому, що належить до історії розвою власности і ріжних народних громадських інституцій.

Як бачимо з цього по нужді не дуже повного і дуже швидкого перегляду, теперішній стан наших етнологічних дослідів вимагає ще дуже і дуже великої праці. Якими ширими і у більшій частині дотепніми робітниками не були наші незабутні вчителі — дотеперішні українські етнологи, як багато не поклали вони у своє

діло найширшого народолюбства, одначе-ж, дякуючи їм і шануючи їх пам'ять, ми мусимо тим самим не ставати на тому, на чому їм довелося стати, а йти далі, вибираючись по змозі на ширші дороги і беручи глибше, ніж вони могли брати...

Присягаючи своє видання збиранню і систематизуванню матеріялів дотичних до анатомично-фізіологічних відмін, етнічного складу, давнього і теперішнього побуту, звичаїв, вірувань, знаття і громадського укладу нашого українсько-руського народу у зв'язку з иншими, ми захожуємось вести далі працю наших попередників. Вдовольняючи тим потребу нашої народної самосвідомости, ми бажаємо разом з тим пристати з нашими національними матеріялами до великого західно-європейського або краще всесвітнього руху наукового народознавства і користуючись здобутками старішої від нас західної науки, вживати її методів і йти пробитими нею шляхами до розв'язання своїх національно-культурних задань. Не будши господарем в своїй власній хаті, наш український народ, як ми казали вже, не мав досі ні своєї наукової літератури, ні своїх власних наукових інституцій, і наші праці, як і наші робітники на етнографічному полі мусіли шукати притулку то у московській, то у польській, то по инших слов'янських і позаслов'янських літературах. Тепер, з заснуванням етнографічної комісії при львівському Науковому Товаристві ім. Шевченка і з початком нашого видання, ми матимемо нарешті осередок, до которого можуть скуплюватись наші наукові сили і нам зостається тільки сподіватись на щире запомогу наших шановних земляків...

Поки-ж що Редакція має за обов'язок скласти свою щире подяку Науковому Товариству ім. Шевченка за велику пошану, яку воно зробило їй, довіривши її силам впорядкування цього видання, а також В. поважаному Голові Товариства проф. Грушівському, котрий з почуттям високого патріотизму ласкаво схотів згодитись задля наших „Матеріялів“ на деякі зміни у загальному плані видань Товариства і узяв на себе чималу працю улагодити нелегкі питання коштів друку, досить значно висших по над звичайні видатки.

У горі цієї передмови ми наводимо слова великого англійського етнолога, одного з перших утворителів нашої науки: „знаття поступу чоловічого життя на землі, од його початків і до наших часів, не тільки запмага нам зазирати у те, що буде далі, а може ще й поводити нами до сповнення нашого обов'язку — зоставити

світ кращим, ніж він був тоді, як ми вступили до його". Не покладаючись дуже ні на своє знаття, ні на свої сили, ми вважатимем свою справу доведеною і радитимем дуже, як що нашим „Матеріялам“ пощастить залишити українську етнольоґію хоч трохи у кращому стані, ніж вона є тепер.

Хв. В.

У Парижі. Грудень 1898 р.

Découvertes préhistoriques de la rue de St. Cyrille à Kiev

par Th. Volkov.

ПЕРЕДІСТОРИЧНІ ЗНАХІДКИ

на кирилівській улиці у Юіїві.

У III-ій книжці Записок Товариства ім. Шевченка була уміщена невеличка звістка, тоді-ж таки перекладена нами у парижській „l' Anthropologie“ (V, 506), про знахідку у Києві на Подолі кісток маммута з певними слідами вогню і з обробленими чоловічою рукою кремінцями, а у верхніх верствах того-ж таки місця збутків цілого неолітичного становища. Вважаючи на велику наукову цікавість сих знаходок і бажаючи подати ширші звістки про їх у наших „Матеріялах“, ми зараз-же звернулись до д. Ч. В. Хвойки, що назнав і видобув усі оті археологічні пам'ятки, і постарались скористуватись усім, що досі було про їх у науковій пресі. Дякувати в шановному добродію Хвойці і де кому з наших земляків, ми маємо дуже докладні витяги з його щоденників, дуже гарні фотографії, пляни, малюнки і т. и. Друкований матерьял, на великий жаль наш, обмежуєть ся тільки недавно виданою невеличкою книжечкою київських професорів д. д. Армашевського і Антоновича¹⁾, та кількома замітками по часописах про реферат В. Б. Антоновича на торішньому археологічному з'їзді у Ризі. Не бачивши ані самого місця знахідки, ані здобутих пам'яток давнини, перейшовших тепер, як ми чули, у власність гр. Бобринського, ми матимемо спрогому подати тут тільки те, що можна було дізна-

¹⁾ П. Я. Армашевській и В. Б. Антоновичь, Публичныя лекціи по геології в исторіи Києва. К. 1897.

тись з згаданих вище жерел, застерегаючи наперед можливість деяких помилок і непорозумінь, тим більше що д. Хвойка не є про-

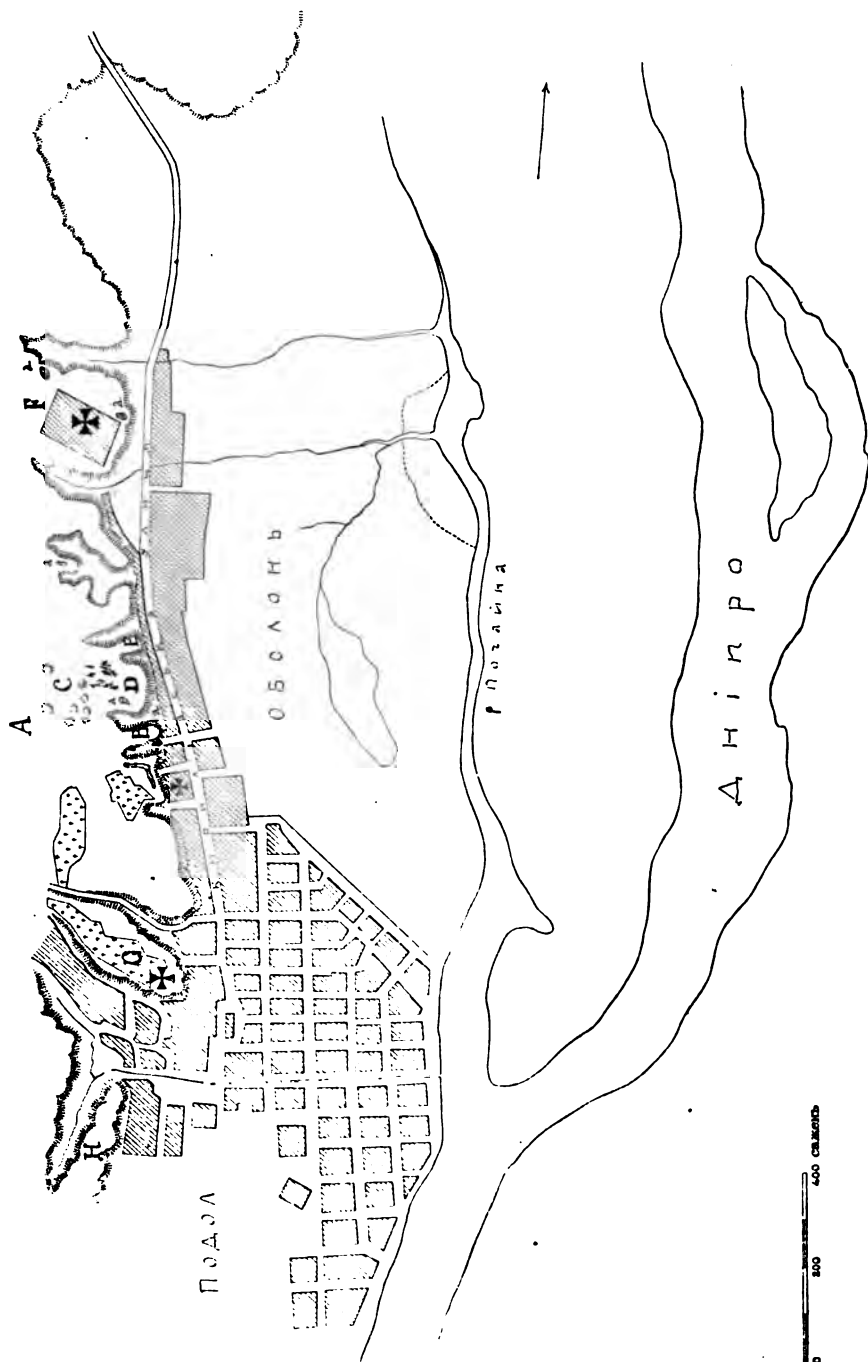

Місце під кручею, де були знайдені кістки маммута.

фесіональним археологом, а погляди д. д. професорів київського університету, що давали йому пораду і доглядали розвідок, не досить ще нам відомі, не будши ширше публікованими.

I. Знахідки палеолітичні.

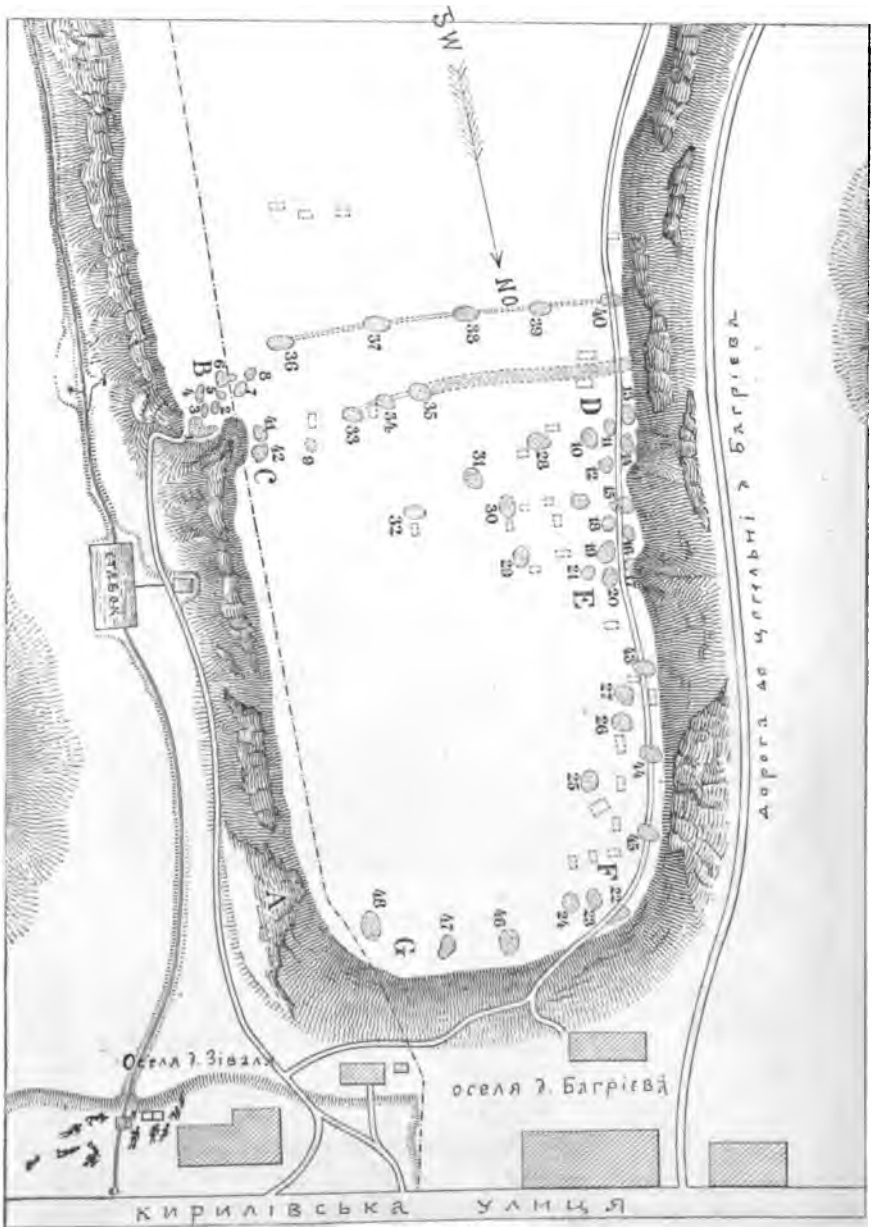
Пересічно на 100 – 130 метрів високе над річкою плято, праворуч Дніпра, кінчить ся на північно-східній стороні Києва (на По-

План N 1. Загальний план частини Подолу і Оболоні у Києві.

А — передм. Лук'янівка. В — оселі дд. Зівали і Багрієва, а, а — печери. С — могили. D — оселя д. Зарембського. E — оселя д. Світославського. F — Кирилівський монастир. G — гора Славика. H — Флоровська гора.

долі) досить великими кручами, перерізними проваллями. Поуз ціх круч тягнеть ся Кирилівська улица, по західній сторонї котрій у в одній з їх, належачої до оселї д. Зіваля, означенї на нашому

П а я н 2.

загальному плянові (див. пл. N 1) літерою В і зроблені знахідки д. Хвойки. Як можна бачити на пляні самих розвідок (пл. N 2) круча ця, зливаючись своїм південно-західним боком з плято, висуває ся рогом на північно-східню сторону у долину Дніпра й Оболоні, маючи з північного боку дорогу до цегельні Багрієва, а з південного невеличкий ручай з ставком і з стежечкою вдовж його на Лук'янівку. Поділена, як і усі пнські кручі між хазяїнами Кирилівської улиці, вона належить до двох осель д. д. Зіваля і Багрієва і доходить трохи не до самих їх хат. В осені 1893 р. д. Ч. В. Хвойка, чоловік дуже освічений і дуже охочий до розшукування старовини, роздивлюючись кручу, наглянув у долішній її частині, у місці зазначеному на пляні N 2 літерою А, у верстві сїрого піску у 1м., 50 затовшки, лежачої на глибині більш 19 метрів зараз-же на третійшій снігій (спонділовій) глинї, — якусь круглу жовтовато-білу пляму. Придивившись ближе, він побачив, що се перетрухла кістка, а обкопавши трохи далї запевнився, що має діло з икльою якогось вимершого товстошкурця. Попрохавши дозволу у хазяїна оселї д. Зіваля, він зараз же заходивсь коло розвідок. Обкопуючи знайдену иклу, він незабаром добравсь по їй і до частини лобової кістки. Показавши свою знахідку проф. В. Б. Антоновичові, котрий порадив йому звертати найбільшу увагу на те, чи не знайдесть ся де коло кісток оброблених кремінців, д. Хвойка повів свої розвідки далі і поузбіч першої знайшов і другу иклу від того-ж таки звіра. Далї відкопали й щелпи з двома зубами і ще чимало кісток, а між їми і більше по-під їми знайшлись на решті і перші кремінні начиння. Проф. П. Я. Армашевський, закликаний д. Антоновичом, завважив знайдені кістки маммутячими і обидва запевнились, що кремінці, які були коло їх, справді оброблені і дійсно були чоловічим начиннем¹⁾.

¹⁾ На жаль, д. Хвойка, щоб зазначити де що було знайдене, зоставляв відкопані кістки, як вони лежали, обкопуючи під їми грунт стовпчиками. Через це кістки дуже псували ся, розсипаючись на повітрі, а окрім того їх ворухили й люде, що приходили дивитись. З powodu цього посліднього трапилась окаяня, показуюча добре, як ще мало розповсюжене у нашому народі і навіть у київському міщанстві яке небудь знаття своєї старовини і як розумно поводить ся наша урядова наука, пильно ховаючи університетські музеї від очей публіки. Зацікавлені пійшовшими чутками про те, що у оселї Зіваля знайдено якісь величезні кістки і кам'яні ножі, подоляне й оболонці у близшу-ж неділю цілими крмами почали зходитись до двору д. Зіваля дивитись на розвідки. Побачивши що трохи не кождий хоче не тільки подивитись, але й повертїти у руках знайдені кістки, сторож надумавсь зачинити ворота і не пускати нікого у двір. Юрма між тим усе росла, та росла і почала стукати у ворота

Копавши далі, щоб визначити, як слід, геологічне місце знахідки, а з другого боку, щоб не завалилась була й земля з гори, д. Хвойка заходивсь знімати ґрунт верствами, починаючи з самісньного верху. Подаючись далі, в глиб гори, д. Хвойка знаходив знов таки у тій же верстві сїрого піску маммутячі икли і кремінне начиння, котре попадалось по одному (ні разу не було знайдено навіть 2ох, або 3ох заразом) і найчастійше попід кістками, а не в горі над їми. Але ще трохи далі, кістки і икли почали здибуватись усе рідше й рідше і коли на решті їх вже більше не знаходилося, тоді почали попадатись по троху угалля і де-не-де шматочки скаменїлого дерева. Що далі, угалля було усе більш й більше і на решті його стало вже так багато, що воно лежало вже цілою верствою від 2ох до 10 сантиметр. затовшки. Де не де у цій верстві з угаллям і пошілом, де вона була товще, траплялось багато побитих і поколотих кісток, дуже часто зовсім попалених, так що вони розсипались, перш ніж можна було їх виїняти. Посуваючись знов далі, усе-ж таки у напрямку до Лук'янівки, д. Хвойка натрапив на нову археологічну верству трохи нижче першої, зкладену знов таки з угалля, пошїлу, шматків обпаленого дерева і попалених кісток.

щоб її пустили подивитись, а позаяк сторож не схотів відчинити, частина вароду зайшла манівцями з другого боку і з криком ура! кинулась з гори у низ. Побачивши се, люде, що стояли за ворітьми, разом наперлись на ворота, повалили їх і, вдершись у двір, чисто розкидали й побили усі знахідки, а де що й позаносили з собою. Треба додати ще й те, що розшукування старовини і особливо кісток витождковуєть ся між простими людьми з кївського міщанства, як щось таки маюче на меті якісь то практичні лікарські ціли. Прийшовши раз у ранці на розвідки, д. Хвойка побачив, що коло знарешне зоставлених на землі мамутячих кісток порастє с. ягась старенька бабуся, відкопуючи собі куховарським ножем кісточки і ховаючи їх собі у хусточку. Бувши з д. Хвойкою робітник кинувсь було відіймати кістяк, але той зупинив його і почав розпитувати стару на що їй здались ті кісточки, що вона побрала? — „А вам вони на що? з свого боку спитала стара. „Ви думаете, що тільки вам і можна з їх користуватись... Хіба я не знаю на що в університеті шкелети товчуть (sic!)... На те щоб людей пользувать... як що кого схотять випользувать... Я знаю, я усе знаю... хіба я не знаю, що треба товчени кістки давать і від пропасниці, і від гарячки і від другої хвороби!...“ Були навіть і такі, що після цього носили продавати кістки на торг — те ж від пропасниці. Звістно, у цій оказії з подоланами не обійшлося мабуть без того, щоб сторож не сказав чого лишнього, а люде розсердились, але першим мотивом усього була цікавість і бажанне що небудь довідатись. Ми зараз маємо перед очима лист д. Хвойки, де він, описуючи свої розвідки у с. Верем'ї, каже про тамішніх селян: „Я сам дивую ся, дивлячись на скільки зацікавляюгь цих людей наші розвідки; йдучи або їдучи з поля і старі й малі, часом не ївши, заходять до нас, щоб подивитись, розпитують ся, роздивляють ся, остерігаючи одно одного, щоб часом не брали чого у руки та не поламали“.

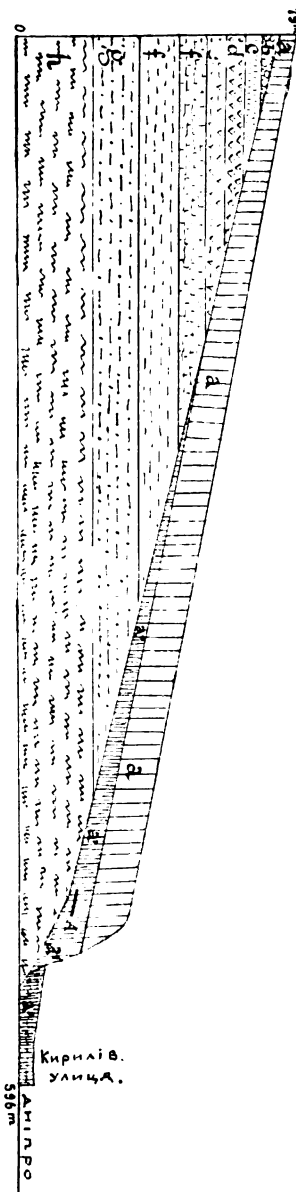
Окрім того у цій новій верстві здобувались знов і крем'яні начиння. Кістки знов були дуже некріпки, особливо ті, що лежали низько, трохи не на самій синій (спонділовій) глині, на котрій залягають сірі піски з знахідками. У піску д. Хвойка 3 рази натрапив на шматочки необробленого янтарю. Окрім того у тому-ж таки піску, поверх горішньої верстви угалля і кісток, особливо коло дуже великих кісток, він знаходив чималі каменюки-кругляки (з кулак завбільшки), по одному або по двох. На двох з таких кругляків знать було видимий слід вогню¹⁾.

Цім і обмежили ся розвідки 1893 року. По весні 1894 р. д. Хвойка знов почав розкопувати гору, йдучи завше з N E на S W се-б то зближаючись до плято і Лук'япівки. У цій новій частині кручі було знайдене те-ж що й у першій: знов кістки маммута з кремінним начинням, а далі в глїб гори знов дві тонкі верстви угалля й попїлу з перепаленими кістками; тільки тут долїшня верства була багатїйша на знахідки. Продовжуючи свої розвідки знов у 1895 році д. Хвойка спостерїг, що нижча археологічна верства ставала що далї тонїйше і нарештї зовсім зникла, а замість неї з'явилась третя верства, як раз по серединї між двома першими. Вона містила у собі те-ж що й тїї. У 1896 році почала зникати й ся нова верства і д. Хвойка залишив свої розвідки з цього боку, розкопавши частину кручі на 23 чи що метра задовшки і метрів на 10 у глїб гори.

Переходячи тепер до подробиць цих знаходок д. Хвойки, найперше звернемо увагу на їх геологічну сторону. Як бачимо на геологічному перекрої проф. Арманевського, доданому до його брошури і перезнятому у нас, товща берегової терраси київського правобічно-дніпровського плято складаєть ся окрім зверхньої чорної землі: з верстви жовтої глини (лїссу) **a**, котра низше переходить у верству сірих глинястих пісків **a'**, місцями ствердївших вже у пісковець; з верстви круглякового суглинку **b**; з верстви прїсноводних суглинків **c**; з верстви рудої глини з рухляковими зрїстками **d**; з верстви рїзнобарвних глин **e**; з верстви білих пісків, переходячих зверху у фарфурову глину **f**; з верстви зеленувато-сірих пісків **g** і нарештї з верстви синьої спонділової глини **h**, під котрою залягають зеленуватї й зеленї глини, крейда і т. д. З цих верстов верхнї

¹⁾ Д. Хвойка згадує ще й про якісь брусочки досить добре поколотого дерева, зовсім скамїїлого, знайденї на самому, мовляв, поверху синьої глини. На надїсланиї нам фотографїї вони не мають на собі нічого досить визначеного.

від а до д належать до після-третішніх (пост-пліоценових) чи четвертінніх витворінь земної кори, долішні-ж до витворінь третішніх.

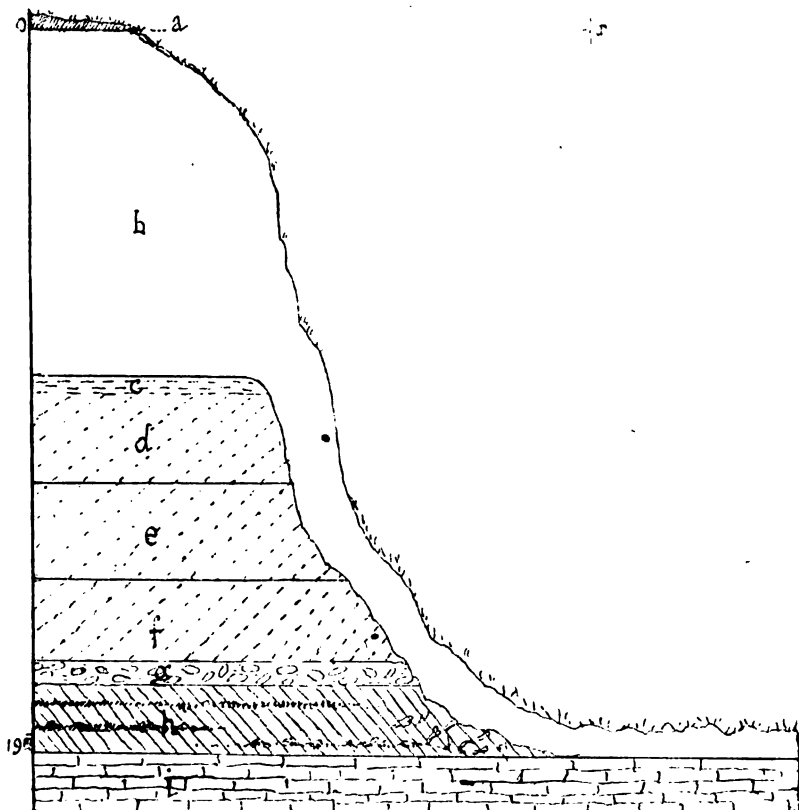

Геологічний переріз берегової терраси коло оселі д. Зівала на кирилівській улиці.

(По мал. пр. Армашевського : височина побільшена у двоє).

Додивляючись далі до перекрою д. Армашевського, ми бачимо, що горішні верстви, окрім жовтої глини (лессу), чім глибше, помаленьку осувають ся і, не доходячи до місця знахідок, зникають зовсім, а замість їх на третішній синій глині лежить вже верства сірого глинястого піску, прикритого зверху міцною верствою жовтої глини. У цьому-то сірому піску й були знайдені збутки мамута з слідами чоловічого життя (А). Таким побитом виходить, що знахідки д. Хвойки лежать у безперечно четвертінньому витворенні і до того у такій його верстві, котра склала ся вже у після-льодовенну добу, як і каже д. Армашевський у своєму відчиті на стор. 25 тій. На більше детальовому перекрою самого місця розвідок у поперек кручи, зробленому і надісланому нам д. Хвойкою, ми бачимо, що між археологічною верствою сірого піску і трома верствами пісків, котрі лежать зверху, є ще верства дрібчастого піску з рудою глиною і з кругляками, (g), котру одначе треба відрізнити од верстви b, показаної на перекрої д. Армашевського. Ця верства, про котру каже теж у своєму рефераті на рижському конгресі і В. Б. Антонович, і про котру тільки мимохідь згадує П. Я. Армашевський, здасть ся одначе, не має великої ваги задля хронологічної детермінації археологічної верстви, тим більше що кругляки у верстві e можуть бути знесені з гори завчасу осідання річного наносу, а знайдені кістки великого товстошкурця, по досвіді д. Армашевського, належать безперечно до *Elephas primigenius* Blum. Через це, покладаючись на наукову компетенцію проф. Армашев-

ського, ми можемо зупинитись на його думці і вважати цю палеолітичну знахідку належачою до доби післяльодовенної і мабуть до

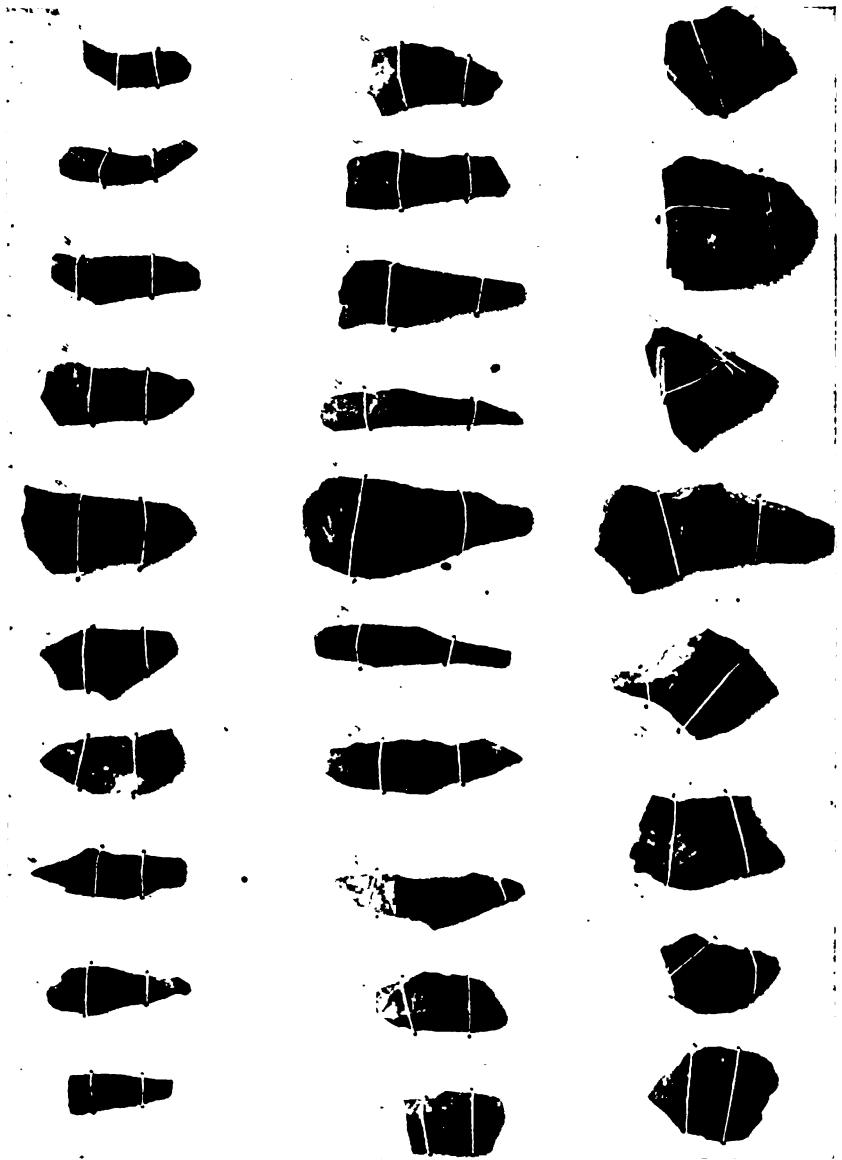

Поперечний переріз кручі у оселі д. Зіваля по малюнку д. Хвойки.

a) чорна земля (перегній); b) жовта глина (лесс); c) глинясті піски; d, e, f) верстви пісків; g) дрібчастий пісок з рудою закрашеною залізом глиною, з жорсткою і кругляками; h) сірий пісок з трьома верствами мамутичих кісток, угалля і кремніїв; i) синя (споділова) глина.

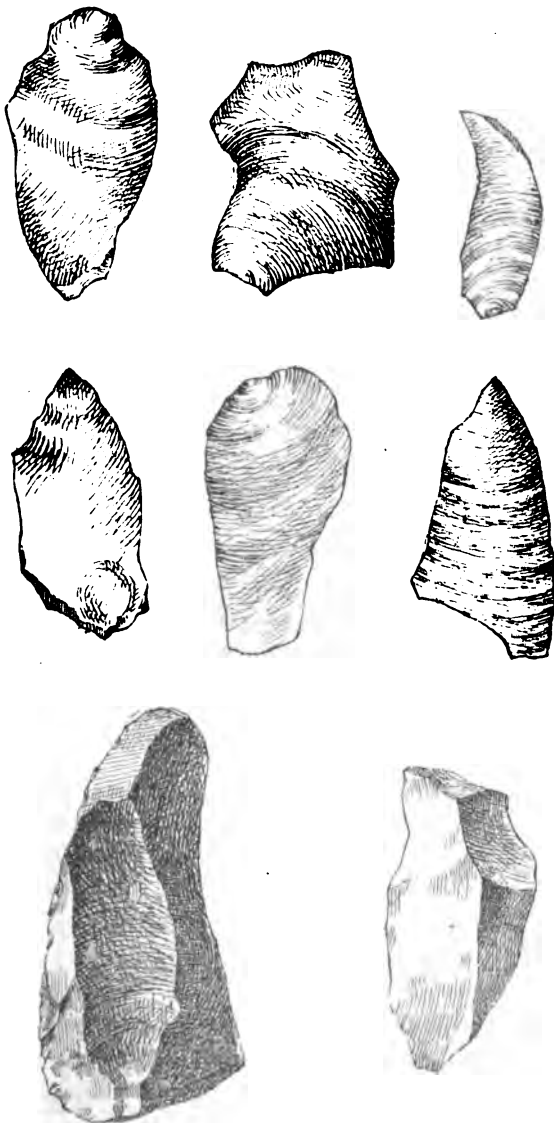
самого початку її, коли уся північна частина теперішньої російської держави була ще під льодовнею. Прирівнюючи цю знахідку до других, зроблених у с. Гінцях, лубенськ. пов. у Полтавщині, у Костенках у Вороніжщині, у с. Студеницях і коло Камінця у Подольщині і нарешті у с. Карачарові у муромському пов. Владимирської губернії, — проф. Армашевський, разом з проф. Антоновичом мають її за *найдавнішу* з усіх їх. Не кажучи нічого за карачарівську знахідку, за невелику помірно давнину котрої

нема що й розмовляти, — нам здасть ся, що порівняння квісько-кирилівській знахідки до ниньших, засноване тільки на глибині її, не може мати рішучої ваги без більше детальових дослідів, котрих ми досі ще не маємо.

Мал. 1. Оброблені кремніці, знайдені з кістками маммута у оселі А. Зіваля.

До більше докладного висвітління давнини українських палеолітичних знахідок, і особливо київської, найбільше могли б спричинити ся з одного боку докладне визначення інших знайдених кі-

Мал. 2. Те-ж.

сток, окрім мамутичых, а з другого, — може бути і тип знайденого крем'яного начиння. Тільки-ж ні у надісланих нам досі матеріялах, ні у відчитях д.д. Антоновича і Армашевського, ніякого

спомину про кістки інших звірів ми не знаходимо. Що-ж до типу знайдених кремінців, то він, як і в деяких інших східно європейських знахідках, з'являється досі дуже невиразним.

Про знайдені кістки треба ще сказати й те, що більшість їх була дуже перетрухла і на повітрі зараз же розсипала ся. У загалі знайдено було 19 икл, один уломок черепа, 25 чи що зубів, окрімних і з шелепами, чимало великих довгих кісток, таких як femur, tibia etc. кілька уломків крижових кісток, лопаток, ребер, позвонків і т. н. На де-яких з їх, особливо на иклах було знати слід надрізування у поперек, або розколювання вздовж, а деякі були підпалені, або й зовсім спалені, особливо ті, що виїняті були з верстви угалля з попілом. З икл ні однієї не знайшло ся цілої, уломки-ж були від 60 сантим. до 2-ох метрів задовжки.

Знайдені досі з маммутячими кістками крем'яні начиння (днв. мал. 1 і 2) перш усього звертають на себе увагу своєю дуже незначною великістю. Найбільші з їх не переходять, скільки нам відомо, 7—8 сантим. задовжки, а найменші, котрі нам довелося самому бачити у назбіравшого їх, бувши у Києві, франц. археолога бар. де Бая, часом не доходять і до 2—3-х см. Оброблені вони у більшій частині досить поверховним оббиванням, дуже рідко ретушовані. Деякі з їх тільки загострені з одного боку, деякі (мал. 2) мають bulbe de percussion і нагадують здалека але тільки дуже здалека) французький тип мустьє (mousterien), одначе в й багато відщипків (lames), які у російських археологів звуть ся звичайно пожами і дуже вже близькі до неоліту. Якого-ж небудь загального, ясно визначеного типу вони не мають.

Взагалі приходить ся сказати, що палеолітична знахідка д. Хвойки, маючи дуже велику вагу, вимога більшого досліду і дуже заслуговує на те, щоб наші вчені земляки у Києві постарались коло ширшого її наукового висвітлення¹⁾.

II. Знахідки неолітичні.

Ще завчасу перших розвідок, д. Хвойка звернув увагу на те, що зверху кручі, під котрою були знайдені маммутячі кістки, по-

¹⁾ Се було вже складене, як ми відібрали від д. Хвойки знітку про нові знахідки у частині кручі, належаючої до оселі д. Багрієва. У тій-же тязи верстві сірого піску, тільки трохи вище, пише він, знайдено знов сліди чоловіка, кам'яні начиння більш визначеного типу, з кістками маммута, і інших звірів. Сподіваємось, що д. Хвойка і на цей раз поділить ся з нами своїм цінним матеріалом, котрий і постараемось подати у дальшій книжці наших „Матеріалів“.

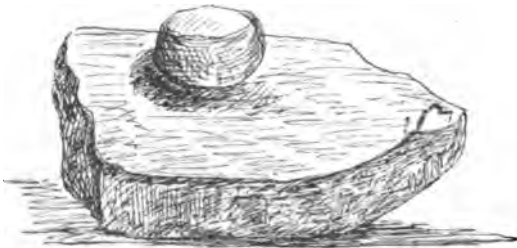
верх землі, а особливо по закраїнах її, де чорна земля трохи по усувалась, трапляло ся чимало черепків дуже давньої і невгарно зробленої посуди. У 1895 році він заходивсь коло розвідок у цій поверхній частині гори, почавши їх з місця зазначеного на плані № 2 під літерою В. Розвідки йшли у протягу 2-х літ.

Горішня верства чорної землі з рослинним перегноєм пересічно не йшла глибше 40 см. Під нею була вже жовта глина (loess), у котрій де-не-де траплялись більш або менш кругло-продовгуваті влоговинки метрів на 3—4.50 задовжки і 2 або 3 завширшки. У глибину влоговини ці йшли инколи не більше як метра на 1.50, инколи-ж і до 2.75 м. і були виповнені те-ж темною землею з великою силою річних черепашок, перемішаних з угаллям, попелом, череп'ям, кістками і т. п., між котрими де-не-де надibuвались начиння з обробленого кременю і різні костяні вироби. У деяких з таких влоговин, або коло їх, траплялись і збутки невеликих горників до випалювання глиняної посуди. Черепашки часами були нагромаджені такими купами, що лежали верствою у 12 і більше м. задовжки і од 1.50 до 2 метрів завширшки і завглубшки.

Роблячи по поверху усїєї гори невеличкі копанки, д. Хвойка знайшов за два літа 48 таких влоговин. Иноді йому здавало ся, що від влоговини йде якийсь слід далі, тоді він починав копати канавою і незабаром натикавсь знов на нову влоговину. Порівнюючи ці влоговини між собою, він застеріг деяку різницю між тими, що були ближче до поверху землі і між тими, що були глибше. По влоговинах, що лежали на 20—30 см. під верствою зверхньої чорної землі і йшли у глиб не більше як на 1.50 м. череп'я посуди зробленої з неоднакової, що до складу і до цвіту, глини мали на собі далеко кращу орнаментацию. Черепашок у таких влоговинах було у порівнянні менш, вироби з рогів і кісток здibuвались тільки на глибині і були зроблені більш з рогів оленя ніж лося; оброблених кременів було дуже трохи. По влоговинах же, що лежали глибше (від 2 до 2.75 м.) череп'я були далеко незграбнішої праці, з дуже не хитрим орнаментом, скойчячих черепашок було далеко більше, кістки зв'їрячі були побиті і порозколювані, між костяними виробами більше було зроблених з лосячих рогів і кам'яного начиння траплялось трохи більше. Ця різниця, про котру згадує й шановний проф. В. Б. Антонович у своїх відчитях на рижському з'їзді і у Товаристві Нестора літописця у Києві, дає, здасть ся, думати, що гора тая була оселена людьми двох близьких між собою і по часу і по культурі епох, або що між оселенням і залишенням цієї гори пройшов дуже не малий час.

Що до визначіння усіх оціх знаходок у їх цілости, то тут погляди розвідачів трохи не однакові. Д. Хвойка зве знайдені влогвини землянками, думаючи, що більша частина їх була викопана у жовтій глині, а зверху їх була стріха з кілків або лат, вкритих очеретом або соломою. На засланому нам малюнку реконструкції цих землянок він зазначив навіть обкопану у глині лаву навкруги цілої землянки, посередь або у глибині котрої була зроблена піч. Проф. Армашевський у своєму відчиті згадує те-ж про землянки, але не зупиняється довго на цьому питанні. Що-ж до проф. Антоновича, то на його погляд, з котрим згоджуємось і ми, знайдені влогвини далеко не мають о стільки зазначених країв, щоб можна було вважати їх за зварошне викопані землянки, сама-ж гора на його погляд була лїтним становищем якогось неолїтичного племені, де люде жили просто поверх землі (а може й у яких небудь очеретяних або солом'яних курїнях і викидали усе, що було їм непотрібне, навкруги своїх огнищ. Таким побитом ці знахідки д. Хвойки можна вважати більше за огнища (foyers) і смітники (fosses à détritüs, Ustrinen) з купами прїсноводних черепашок, нагадуючих данські, або американські або ще більше французькі (у Boulogne-sur-mer, розкопані Dr. E. T. Hamy) kjökkenmödding'i — навкруги¹⁾ і з горнами до вишалування посуду між їми. Більша або меньша глибина цих влогвин залежить мабуть не від чого иньшого, як від нерівности самої землі, при чому сміття давнїйших часів опияло ся звичайно у нижчих веретвах ріжного одкиду.

Роздивимось теперечки деталі знахідок д. Хвойки, користуючись їми до висвітлення життя неолїтичних киян.

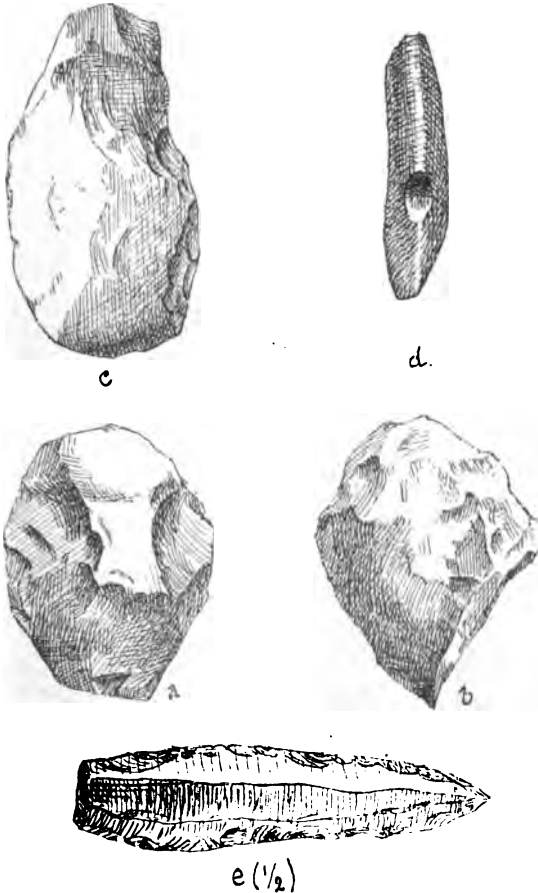

Мал. 3.

Фауна. Годувались вони, як ми бачимо, мабуть найбільше річними скоїками (Anodonta Cygnea і Unio pictorum) (див. мал. 13), котрих і досї ще в досить по берегах Дніпра. Ловили вони й рибу: між сміттям знайдено чимало риб'ячих кісток і луски, не гидували мабуть і черепахами (Testudo), Ули ріжну птицю, вживали, коли траплялось, і м'ясо кози (Capra),

¹⁾ Такі купи черепашок тягнуть ся по усіх кручах од Флоровської гори геть до Куренівки, кількометрів на чотири.

серни (*C. ibex*), оленя (*Cervus elaphus*, *C. dama*), лося (*C. Alces*), дикої свині (*Sus Scrofa ferus*), бика (*Bos taurus*) і бобра (*Castor fiber*); окрім того знайдені ще щелепи якогось хижого звіра, мабуть вовка (*Canis lupus*). Не знаємо, чи знайдені

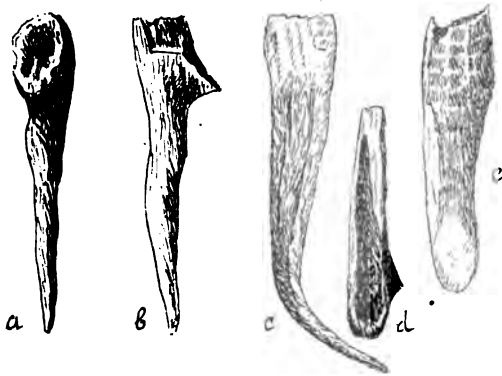
Мал. 4.

кістки визначені науковим робом і згадуємо про фауну цього становища тільки по заміткам д. Хвойки і по відчитам В. Б. Антоновича¹⁾.

¹⁾ У замітках д. Хвойки є досить виразна згадка про те, що були знайдені то-ж і кістки північного оленя (*C. tarandus*), з рогу котрого наче-б то було зроблено і держально одного з приладів, але пі д. Армашевський ні Антонович про його не згадують, хоч це й дуже варт-би було вяснити.

Хліборобство. Мабуть були вже у їх і початки хліборобства. Принаймні між знайденими пам'ятками є плесковатий витертий і трохи виглублений по середині камінь, з другим круглим камінцем до розтирання зерна (мал. 3). Окрім того д. Хвойка знайшов кілька якихсь обгорілих грудок, котрі він вважає за щось подібне до хліба.

Зброя й начиння. Кам'яного начиння, як ми казали вже, знайдено було не багато. Між обробленими камінцями ми бачимо скребки (мал. 4, *a* і *b*), відщипки, котрі мали правити замість ножів і невеличкі загострені вломки гідні на стрілки. З дрібно оббитого начиння маємо тут тільки один дуже гарний ніж, або може й спицю до списа 11 см. задовжки і 2.5 завширшки (мал. 4, *e*) знайдений у копанці N 18. Деяке начиння трохи притерте. З такого ми маємо досить характерну сокирку зі зручно притертим лезвом (мал. 4, *c*) і щось, немов ніж, обточене дуже старанно з креміню-ж (*id. d*). Нарешті була знайдена і одна зовсім вже гарно обточена з усіх боків те-ж кремінна сокирка, котра мусіла бути одним з найкращих виробів з каменю. Але кам'яного начиння, як ми казали, було не багато, а найбільша частина зброї і приладів робила ся з рогу і з кісток. Тут ми бачимо перш усього кілька чималих рогових спиць 13—18 см. задовжки (мал. 5), котрі яко рогаля (Ипат. 147) могли здаватись до копання глини (як *pics* у Spiennes у Бельгії)

Мал. 5.

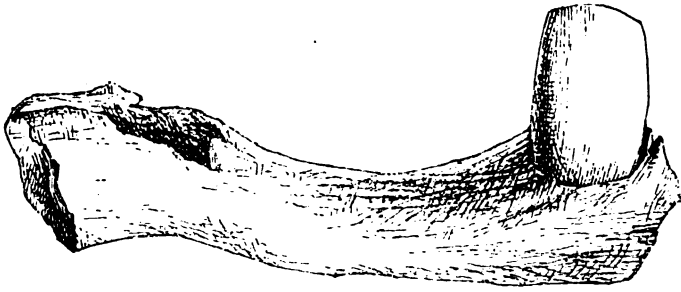
і до вильшої праці, між иньшим і до рільлі, потім маємо цілу збірку різноманітних сокир (мал. 6 і 7). Деякі з їх, 15 см. задовжки і коло 3-х завширшки, зроблені з плесковатого шматка рогу, найбільш лосячого (*C. alces*), загостреного у лезво на ширшому кінці на кшталт сокири; другі — трохи менші, см. 10 задовжки, вже

більше подібні до різких типів кам'яних сокир, на зразок котрих вони видимо робили ся. Деякі — продовгуваті, деякі короткі і пле-

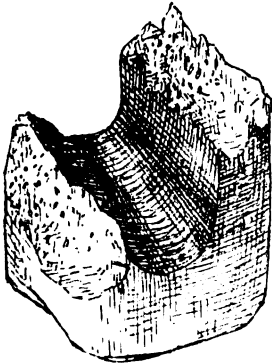
Мал. 6.

сковаті з досить широким лезвом, в залежності від того, з якого рогу вони робили ся — оленячого, чи лосячого. У одній чи у двох копанках були знайдені й топорича, зроблені з оленячого рогу, до котрих вправляли кам'яні сокири. Коло одного з таких топорич (33 см. задовжки) знайшлась і сокира, що як раз прийшлась до дірки у йому (мал. 7). Нарешті робили й костяні сокири з дірками. На лихо, нам не вдалось здобути малюнку ні однієї зо знайдених цілими таких сокир і ми мусимо вдовольнитись тільки малюнком одного уломка, що зіставсь у д. Хвойки (мал. 8). Окрім костяних чи рогових сокир, знайдено було ще чимало (але у порівнянні

Маг. 7.

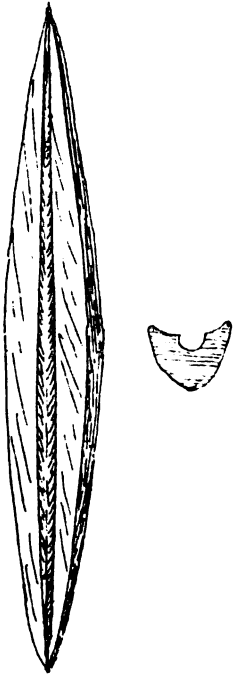
менш) інших дрібних виробів з того-ж таки матеріялу: долот, або може лоцил (lissoirs) (мал. 5, *d'*), клинків, шил і такого иншого. Між їми особливо звертає на себе увагу якесь начинне 17 см. завдовжки і 2 завширшки, з рівчачком виглубленим вздовж (мал. 9).

Мал. 8.

Цераміка. Одне окрім цього костяного начиння, котрого не траплялося досі нігде на Україні і котре, переважуючи собою кам'яне (на лік проф. В. Б. Антоновича воно становить не менш як 90—92% усієї знайденої зброї і приладів), робить знахідку д. Хвойки виїмкою серед усіх попередніх розвідок, найбільше цікава річ у цій знахідці се — гончарські вироби.

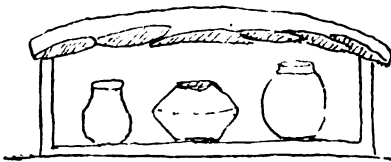
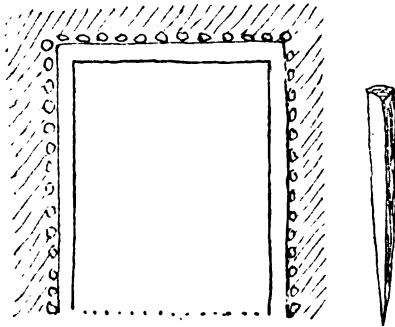
Не кажучи вже про силу ріжнотоманітного череп'я, часами дуже гарно і вміло орнаментованого, д. Хвойці пощастило знайти і цілу непобиту посуду і навіть гончарські горни. Горнів цих знайдено було кілька (на пляні N 2 вони зазначені продовгуватими четверокутниками). Більша частина їх складала ся з четверокутної продовгуватої ямки, викопаної у жовтій глині; вздовж боків були понабивані (мал. 10) кілочки з поколотого ломаччя, а зверх цих кілочків боки, як і дно ямки, були товсто вмазані рудою, після випалу густо-червоною, глиною, принесеною звідкись з сторони, бо на горі такої глини немає. Зверху ямка перекладалась кількома дрюччями, на котрих клали череп'я битої посуду (иноді, навіть, коли були вушка коло черепків, то на низуючи їх за ці вушка на палички, щоб держались), а зверху ця покривка вмазувалась ще знов таки товстим шаром рудої глини. Горни ці були неоднакові завбільшки. Один (у копанці N 1) був 66.5 см. завширшки, 44.5 см. заввишки і 52 см.

Мал. 9.

завдовжки; другий (на пляні N 26) мав 1 м. 67 см. завдовжки, 84.5 завширшки і більш 45 см. заввишки; були й менші. Один

тільки горен, зазначений на пляні коло копанки N 21, відзначавсь від решти тим, що був не четверокутний, а барилкуватий: у жовтій

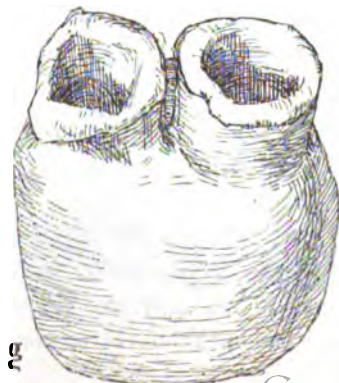
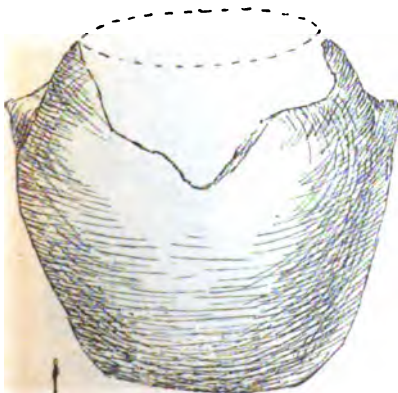
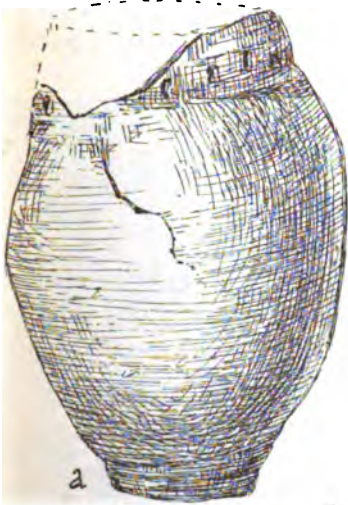

Мал. 10.

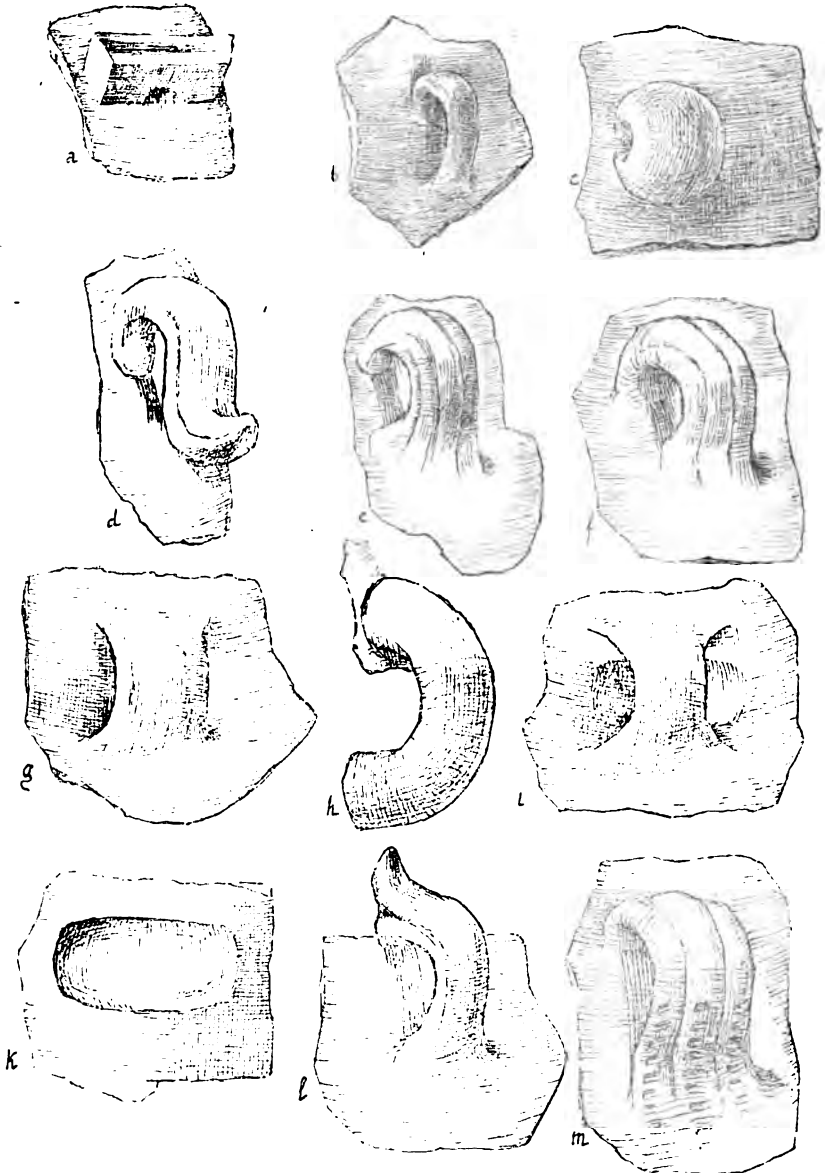
глині був виглублений півкруглий закапелок, вимазаний рудою глиною, а до його була додана з тієї-ж такої глини те-ж півкругла стінка, так, що усе виходило мов барило. У передній стінці було виведене півкругле чоло. Цей горен був у 52 см. заввишки і у 40 см. у поперек. Горни ці містили у собі звичайно і неоднаковий лік горшків. У барилкуватому горні їх було тільки п'ятеро (4 на дні і 1 зверху), у означеному на пляні під N 30 було 32 горшки, а у самому найбільшому, під N 26, горшків знайшлося аж 35.

Самі горшки, як ми вже казали, були те-ж неоднакові і що до роботи і що до більшини. Тіх, що ми маємо на малюнку 11, зроблені досить невгарно, з червоної після випалу глини, без вушок і майже без ніякої оздобы. Один з їх (a) має 16 см. заввишки і коло 10 завширшки, по середині; другий (b) має 12 см. заввишки і 14 у найширшому поперешнику; поверх має старанне вигладжений; третій (c) має 15 см. заввишки і 10 у широкому поперешнику, те-ж вигладжений; четвертий (d) має 12.5 см. у гору і 11 у горішньому поперешнику; п'ятий (e) дуже маленький має усього 4 см. заввишки і мабуть стільки-ж у вінці; шостий (f) має 11 см. у гору і трохи не стільки-ж по середині; з боків до його прироблені дві шпичечки немов вушка; до глини у йому домішано трохи муки зтертої з черешащок (у одній ямі, N 37, знайдений був цілий запас такої муки); сьомий (g), не двійняк чи „близнята“, як зовуть тепер, а тільки з двома шийками, те-ж дуже маленький — усього 4.5 см. заввишки і завширшки.

Інша посуда, трохи мабуть пізнішої доби, була і більше з вушками і досить гарно орнаментована. На мал. 12-ому ми маємо цілу збірку вушок самих ріжноманітних. Усі вони мають дірку таку невеличку, що у де-котрі можна протягти хіба мотузка

(від 0.5 до 1.50 стм.), окрім одного (*i*, *k*), котре має 2 стм. і відзначаєть ся зовсім особливою роботою. Дужка його (*i*) така-ж, яку ми

Мал. 12.

бачимо і на других вушках, але під їм видавлена влогівинка, котра з середини (*k*) видаєть ся плескатою шишкою. На де-яких

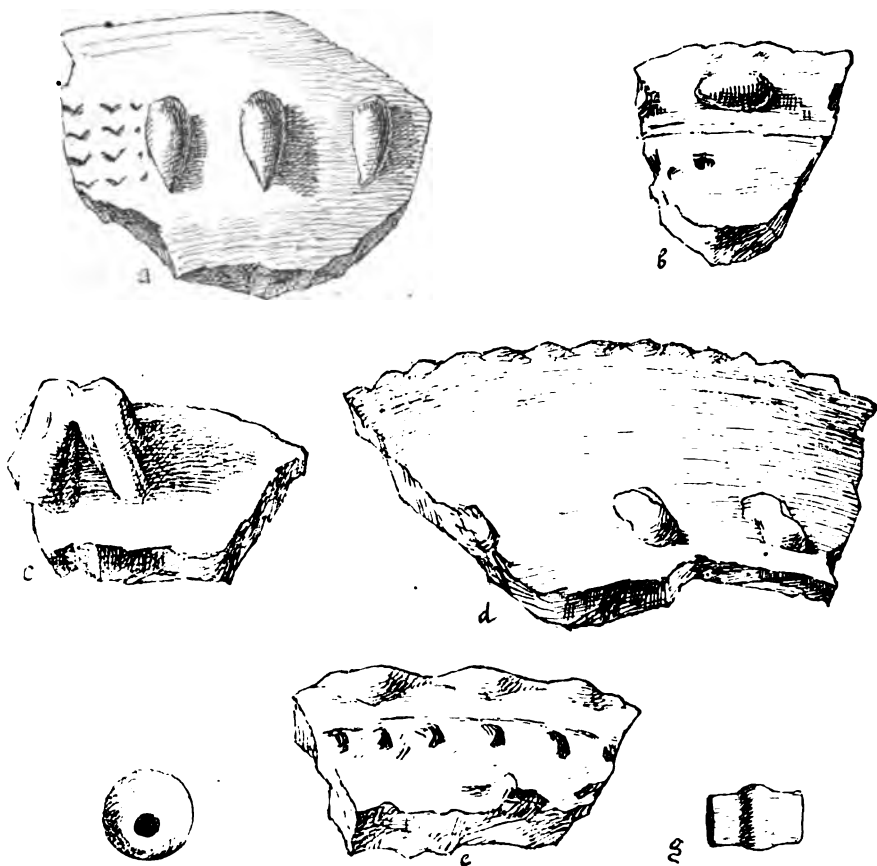
вухках бачимо, що майстер хотів зліпити їх трохи незвичайним робом, або давши їм красивішу постать (а, с), або вигнувши їх

Маг. 13.

хвостиками у гору (*l*), або у низ (*d*); на одному (*m*) в й трохи витисненого орнаменту. У вушку *a* дірка йде в гору, а не у поперек.

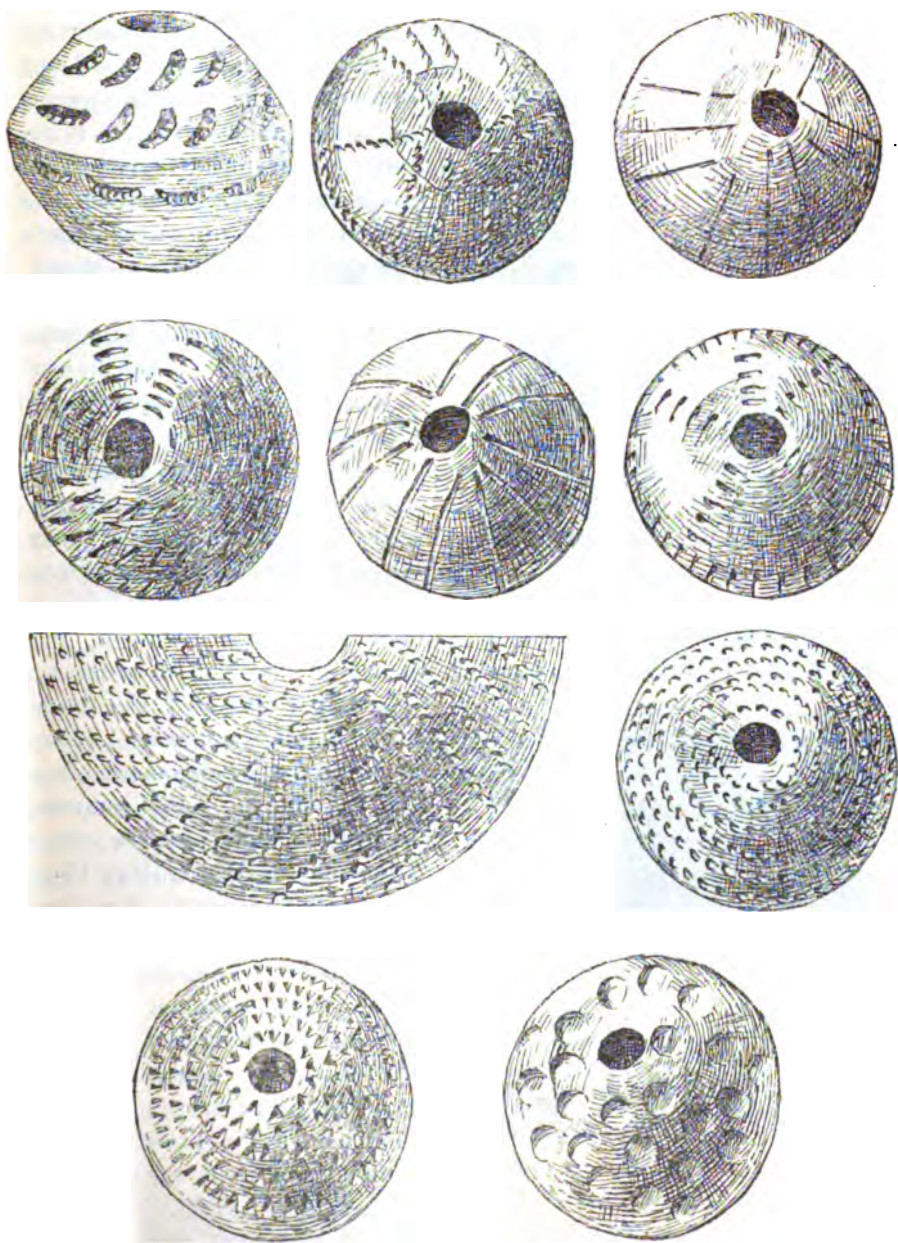
Що до орнаментациї, то ціла таблиця черепків (мал. 13) дасть про неї більше зрозуміти ніж опис. Скажемо тільки, що візерунки робили ся більше усього витискуванням на сьвіжій глині, якою небудь карбованою паличкою, мотузком, або-що. Далеко цікавіша орнаментация наліпними шишечками (*pointillage*) (мал. 14), котрі іноді правлять замість вушок (*c*) іноді йдуть навкруги вінця (*a*, *b*, *d*, *e*), бувши поставлені, або сторч до вінця (*a*), або вздовж його (*b*).

Мал. 14.

До кераміки-ж належать і пряслиці (*fusaïoles*), котрих ми маємо чимало на Україні, але більше з червоного лещаднику (шиферу), як на Волині. Тут, на горі, пряслиці з глини і оздоблені більш, або менш штучним орнаментом (мал. 15), найбільше видавленим

або карбованою паличкою, або чимсь гострим, або кругленьким у перекрої патничком, чи птичою кісточкою. Чимало було пряслиць

Мал. 15.

і зовсім не орнаментованих. Діаметр їх звичайно містить ся між 3.5—5 см., одначе одна з їх, удвоє більша ніж інші, має 8 см. у поперешнику.

Намисто, котрого ми маємо у знахідках д. Хвойки дуже небагато, зроблене з якогось досить тонкого глиняного тіста. З тих зразків, що ми маємо (мал. 14 *f* і *g*) одна намистина зовсім кругла, друга-ж барилкувата з пояском по середині. Окрім намиста носили мабуть або за для окраси, або як амулети, і зуби хижих звірів. Один такий, знайдений у копанці N° 30 зуб, мабуть вовчий, проверчений по середині, має 3 см. задовшки і 0.5 затовшки по середині.

Мал. 16.

зайдена на місці означеному на пляні літерами *D* і *E*, між ямами NN° 15 і 16, на глибині 88 см., середь чималої купи угалля

й попалу (мал. 16 і 17). Недалечко від неї знайшлась і сокирка, котра як раз приходить ся до тієї хвормочки. На малюнку 16-тому можна бачити обидві половинки її окрімво; на 17-му до цілої половинки покладена костяна сокирка, а уломок другої половинки лежить долі. До чого могла здати ся ця хвормочка? Хиба на те, щоб зробити глиняну модель сокирки, щоб покласти її з покійником або що? Такі *глиняні сокирки* трапляло ся вже знаходити не у в одному місці. Так напр.

Мал. 17.

у Ленгвельському (Lengyel) городищі у в Угорщині було їх знайдено трое — усі були добре зроблені на вшталл обточених кам'я-

них сокирок¹⁾. У нас на Україні двох таких череп'яних сокирок з дірками (*casse têtes*) знайшов д. Біляшевський на Княжій горі коло Канева²⁾. Треба одначе сказати й те, що будши знайдена на самій закраїні кручі, де земля вже чимало осунулась і де мерці поховані зовсім иньшим робом, як на версі гори, ця хвормочка могла належати і до иньшої пізнійшої культури, яку знайдено недалечко у оселях Зарембського і Сьвітославського (див. плян N 1 і де здавгь ся починають вже прокидатись і металеві річи. Поки що, треба залишити се питання до дальших розвідок у згаданих нами місцях.

На решті до кераміки-ж треба додати і невеличку парсунку з темно червоної глини, знайдену у копанці N 17 під літ. Е. Ся парсунку підтверджує тільки те, що ми казали тільки — що за хвормочку на сокирку, бо кілька зовсім таких-же невеличких статуеток було знайдено і у оселі Сьвітославського. За для того ми залишаємо її тут, яко річ мабуть не належачу до культури нашого неолітичного становища. Малюнок і опис ціх статуеток ми дамо описля у статті про здобутки у оселі д. Сьвітославського, коли розвідка тая буде зовсім викінчена.

Найменьшого сліду якого-б не було металю на усьому становищі знайдено не було.

Теперечки-ж нам зостаєть ся сказати ще кілька слів про самих людей, що жили на цій кручі, се-б то про могилу одного з їх, знайдену д. Хвойкою. Копаючи, д. Хвойка знайшов на цій кручі кілька небіжчиків, але усі остатні були поховані зовсім иньшим робом, як перший, котрого він знайшов у ямі N 27. Цей небіжчик був похований в узькій немов мішок ямі сидячки; череп його був зверху, а під їм були у одній купочці другі кістки. Навкруги було покладено кілька скоячих черепашок, невеличкий глиняний горщикок зо слідами червоної краски у середині, сокирка з досячого рогу, двох округуватих камінців, наче знарошне обточених, і кілька черепків бытої посуди. Тут ми маємо зовсім докладно визначений спосіб ховання мерця, спосіб досить характерний за для неоліту, котрий ми знаходимо у багатьох неолітичних становищах у західній Європі; у Чехії (*Lovosic*), у південній Німеччині, у Польщі і т. д. і котрий ми мусимо разом з В. Б. Ан-

¹⁾ Wosinsky. Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Buda-Pest, 1890. II, s. 17 (Taf. XXVI N 195), 62 і 193.

²⁾ Київская Старица 1893, IV ст 139. На його погляд не могли бути й дїтські цяцьки.

товновичем завважити за належний іменню до неолітичної доби цієї гори. Що-ж до других мерців, то вони були вже поховані лежачки боком і зо зведеними ногами. А як усі вони знайшлись іменню на північній стороні кручі, і саме у тому місці (або не далеко від його), де була знайдена хвормочка на сокиру і глиняна чоловіча парсунка, зближуючі цю знахідку з знахідками у оселі Сьвітославського, то ми й думасмо, що мабуть і сї мерці належать те-ж до пізнійшої культури і їх не треба змішувати з небіжчиком знайденим у копанці N 27.

На лихо, ми не знаємо, що стало ся з кістяком цього небіжчика, чи кістки його, принаймні хоч череп, були зміряні і чи не дають вони способу дізнатись, до якої раси належали неолітичні осельники цієї гори. У лёсї навкруги її, по печерах у иньших місцях д. Хвойка познаходив чимало чоловічих черепів, з котрих деякі й були поміряні, але позаяк вони не мають нічого досить визначеного, що до часу, до котрого вони належали, то й знахідка їх і міряння не має на великий жаль ніякої наукової вартости. Скажемо тільки, що більшість зміряних черепів (4 з 5-и) належать до типу виразно довгоголового з показчиками між 70.1 і 72.88, пятій же череп навпаки дуже короткоголовий з показчиком 87, 13.

Проф. В. Б. Антонович каже у свому відчиті у Тов. Нестора, що ця гора була мабуть літним становищем тих самих людей, що жили у кам'яному віці по печерах, недалечко тут же у ярах¹⁾. Се дуже можлива річ, але нас дивує тільки те, що по печерах тих не було знайдено здасть ся ніколи ані однієї рогової чи костяної сокирки, котрі, як ми бачили, і численно і своїм типом²⁾ становлять усю оригінальність становища на цій горі. Правда, печери ці більше звертали на себе увагу ріжних розшукувачів, таких, як покійний ген. Багговут, що шукав там мазепинських скарбів, до їх могло навідуватись дуже багато людей і порозносити усе, що там було більше цінного, але все-ж таки не може бути, щоб чого небудь не знайшло ся. Питання це розв'язане буде, здасть

¹⁾ Про ціх осельників київських і коло- київських печер див. ст. В. Б. Антоновича: Археологическія находки и раскопки въ Киевѣ и въ Киевской губ. въ 1876 г. (Чтенія въ историч. общ. Нестора лѣт., кн. I, 1879).

²⁾ Скільки ми могли передічити по витягам з щоденників д. Хвойки, сокирок було знайдено трохи не стільки-ж (31) скільки й иньших (лічачи навіть і найдрібнійші) костяних виробів, котрих було 35 Із сокирок 16 було з лосцячого рогу, 12 — з оленячого і 3 невідомо з якого рогу, або кости.

ся нам, дальшими розвідками, особливо по печерах досі ще не знайдених, що позавалювались ще з давніх давен.

Не знаємо те-ж, чи можна безпосередно прирівнювати цю знахідку до „костныхъ городищъ“ на р. р. Волзі, Комі й Оці, як се робить у тому-ж відчиті В. Б. Антонович?.. З хронологічного погляду де-які з цих „костищъ“ як наприкл. пермські належать вже до далеко пізнійшої бронзової доби ¹⁾, з типологічного-ж і у тих городищах, що належать до неоліту, як наприкл. у Волосові і інших, скільки нам відомо, ніколи не знаходили таких рогових або костяних сокирок, які з'являють ся найбільше характерними у неолітичній знахідці на кручі д. д. Зіваля і Багрієва²⁾. Коли вже шукати порівняння то може-б ближче було, що до кераміки, згадати про горни на Княжій-горі, трохи не зовсім однакові по складу з ківво-кирилівськими³⁾. Що-ж до сокирок то найбільше подібні до наших і типом і великістю були знайдені у угорських городищах, як наприкл. у Ленгелю⁴⁾ і особливо у швейцарських озерних оселях у Робенгаузені і інших⁵⁾. Тамечки-ж знайдені були й дуже подібні до наших (мал. 5 а і с) загострені роги, здатні до копання землі і мабуть до хліборобства⁶⁾, а також-ж і костяні келепи (casse-têtes ⁷⁾). Треба ще додати й те, що найбільше збутків неолітичного лося, а за їм звичайного оленя було знайдено іменно там, де було й найбільше подібного до нашого костяного начиння, се-б то по озерних оселях у Швейцарії⁸⁾. У загалі-ж ми не думаємо, щоб усі оці порівняння, принаймні теперечки могли-б бути нам дуже користними до яких небудь ближчих культурно-історичних висновків.

¹⁾ А. Teplouchoff, Über die praehistorische Opferstätten am Uralgebirge. Arch. für Anthropologie 1879.

²⁾ Див. наприкл. відчит д. Кудрявцева про знахідки у Волосові у „Протоколахъ засід. Антропол. отд.“ въ Изв. И. Моск. Общ. Люб. Ест. Антр. и Эт.ногр. т. XLIX, виш. 3. ст. 187, або „Опис. предм. антропол. выставки 1879 въ Москвѣ, отд. доисторич. сост. Апуцинымъ“ Палеолітична давнина волосовських знахідок не здають ся нам досить певною.

³⁾ Киевская Старина 1893, IV, стр. 142.

⁴⁾ Wosinsky, Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel. Buda-Pest 1890, III, 126.

⁵⁾ G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, pl. XLIX, fig. 457; pl. LI, fig. 472, pl. LIII, fig. 488, 491.

⁶⁾ Munro The Lake-Dwellings of Europe, p. 503, fig. 185, n. 7.

⁷⁾ Wosinsky, op. cit. II, taf. XXII, fig. 168. G. et A. de Mortillet. Op. cit. pl. LIII, fig. 508.

⁸⁾ G. de Mortillet, Origines de la chasse, de pêche et de l'agriculture. P. 1890. p. 108—109.

Оце й усе, що ми знаємо про здобутки д. Хвойки на кручі у оселях д. Зіваля і Багрівва. Спасибі шановному розвідачу, ми могли дати, користуючись його матеріялом досить повну картину дуже оригінальної і дуже цікавої культури, котра дуже одхиляєть ся від усього того, що ми знаємо досі на Україні. Нам здаєть ся одначе, що другі дослїди навіть того-ж самого невсипущого д. Хвойки, котрому ми тут складаємо щирю й сердечну подяку за його поміч у нашій праці, дослїди, котрі він веде у оселях д. д. Зарембського і Сьвітославського, на Фльоровській горі, у с. Верем'ї і т. д. доведуть у кінці до того, що й ця культура не буде нам видавати ся такою відрубною від усього иньшого, як здаєть ся тепер.

Хв. Вовк.

Sommaire.

Découverte de deux stations (l'une paléolithique et l'autre néolithique) faite en 1893 par M. Č. Chvojka dans les propriétés de M. M. Zival et Bahriév, situées dans la rue de St. Cyrille à Kiev. I. Trouvailles paléolithiques: gisement dans la partie inférieure d'un promontoire du plateau de la rive droite du Dniéper; ossements de mammouth (une partie du crâne, 19 fragments de défenses, env. 25 dents, quelques machoires, beaucoup de fragments d'os longs et plats fendus et incisés); silex travaillés; traces de feu, morceaux de charbon et d'os calcinés; caractère géologique du gisement faisant croire que la station appartient au commencement de l'époque post-glaciaire. II. Trouvailles néolithiques: 48 foyers et fosses à détritrus sous la couche supérieure (végétale) du même promontoire; amas de coquilles édules; fours pour la cuisson de la poterie; faune; traces d'agriculture; instruments en pierre polie et en os (pics, haches, herminettes, casse-têtes, poinçons etc.); céramique; sépulture (une tombe à inhumation) contenant un squelette en position accroupie auprès duquel se trouvaient: un petit tas de coquilles, un petit pot avec des traces d'ocre rouge, une hachette en bois d'élan, deux pierres rondes et quelques tessons de poterie). Caractère exceptionnel de ces trouvailles parmi celles connues jusqu'à présent en Ukraine.

Explication des figures.

page 2. Vue générale du gisement paléolithique.

— 3 Plan (N. 1) général des quartiers bas de la ville de Kiev (Podol et Obolone) situés dans la vallée du Dniéper: A. Faubourg de Loukianivka. — B. Propriétés de M. M. Zival et Bahriév dans la rue de St. Cyrille. — a. a. Cavernes. — C. Kour-

gans. — D. Propriété de M. Zarembsky. — E. Propriété de M. Sviatoslavsky. — F. Couvent de St. Cyrille. — G. Mont Skavyka (Chchékavytzia). — H. Mont de St. Flore.

— 4. Plan (N 2) du promontoire faisant partie des propriétés de M. M. Zival. et Bahriév où ont été faites les trouvailles: A. Trouvailles paléolithiques. — B, C, D, E, F, G. Divers endroits de la station néolithique. — 1—48 Excavations dans le loess (sous la couche de la terre végétale de 30—40 ctm. de profondeur) remplies de cendres, de charbon, de tessons de poterie, d'ossements et de détritits de toutes sortes (probablement des foyers) et entourées d'amas de coquilles d'eau douce (*Anodonta cygnaea* et *Unio pictorum*) env. 2 m. de largeur et de profondeur et jusqu'à 12 m. de longueur. Les signes carrés indiquent les emplacements des fours de poterie. A droite les maisons de M. M. Zival et Bahriév et la rue de St. Cyrille.

— 8. Coupe géologique longitudinale du promontoire de M. M. Zival et Bahriév (d'après M. le prof. Armachevsky): a) loess, passant vers le bas à une couche a' de sables argileux gris; b) sables argileux avec des cailloux roulés; c) sables argileux; d) argile rouge avec des rognons de mörne; e) argiles multicolores; f) sables blancs se transformant vers le haut en un grés caolinisé f'; g) sables gris-bleuâtres; h) argile bleue à *Spondylus*.

— 9. Coupe transversale du même promontoire à l'endroit des fouilles (d'après M. Chvojka): a) terre végétale; b) loess; c) sables argileux; d, e, f) sables; g) gravier avec de l'argile rouge et des cailloux roulés; h) sables gris avec trois couches d'ossements de mammoth, du charbon et des silex travaillés; i) argile bleue à *Spondylus*

— 10. Fig. 1. Silex travaillés, trouvés avec les ossements de mammoth.

— 11. Fig. 2. Id.

— 14. Fig. 3. Pierres à écraser les grains (meule).

— 15. Fig. 4. a et b. Hachette et lame en silex partiellement polies; c, d. deux racloirs; e. lame ($\frac{1}{2}$ de la gr. nat.).

— 16. Fig. 5. Instruments en bois de cerf: a. b. pics; c. e. herminettes; d. lissoir.

— 17. Fig. 6. Haches et herminettes en os et en bois de cerf et d' elan (de 9 a 15 ctm. de long. et de 3 à 4 ctm. de larg.).

— 18. Fig. 7. id. En bas une hachette en silex poli emmanchée dans un morceau de bois de cerf.

— 19. Fig. 8. Fragment d'un casse-tête en os.

— 19. Fig. 9. Instrument indéterminé en os.

— 20. Fig. 10. Plan et coupe transversale du four à poterie; à droite un des morceaux de bois qui servaient à appliquer la couche d'argile rouge sur les parois d'une excavation creusée dans le loess.

— 21. Fig. 11. Vases faits à la main (a=10×16 ctm; b=12×14; c=10×15; d=12,5×11; e=4×4; f=11×11; g=4,5×4,5, à deux gueules.

— 22. Fig. 12. Série d'anses, dont la largeur des trous varie entre 0,5 et 2 ctm. L'anse a a un trou dans la direction verticale. Au dessous de l'anse i il y a une dépression qui forme sur le côté opposé du pot une saillie k.

— 23. Fig. 13. Tessons de poterie ornementée. A gauche les coquilles d'*Anodonta cygnaea* et d'*Unio pictorum*.

— 24. Fig. 14. Tesson avec l'ornementation en appliques (*pastillage*). *f* et *g*. perles en pâte argileuse.

— 25. Fig. 15. Série de fusatoles en terre cuite (de 3,4 à 5 ctm. de diamètre, excepté une qui est deux fois plus grande).

— 26. Fig. 16. Moule en terre cuite de hache.

— 26. Fig. 17. Le même moule dans une valve duquel est placée la hache en bois d'elan, qui servait de modèle. (Etant donnée l'absence absolue même des traces de métal quelconque dans la station, il ne reste qu'à croire que ce moule était destiné à modeler des haches en terre cuite qui avaient pu servir comme objets votifs).

La pêche ukrainienne à Dobroudja

par Th. Volkov.

УКРАЇНСЬКЕ РИБАЛЬСТВО У ДОБРУДЖІ.

Дунайські гірла з давніх давен надали до себе наших земляків, особливо тих, що жили більш з рибальства та ловів. Вже у XII столітті ми бачимо тамечки галицьких рибалок. У Іпатській літописі під р. 1159 пишеться про Івана Ростиславовича, що він „ста въ городѣхъ Подунайскыхъ и изби двѣ кубарѣ... и пакостяше рыболовомъ Галичьскимъ.“ Чи зникло там українське рибальство пізніше, чи може й не переводилось ніколи, — не вважаючи на усі історичні пертурбації, — ми цього не знаємо; відомо нам одно тільки, хоч би наприклад, і з думи про Олексія Поповича, що запорожці здавна вже знали дорогу на Дунайські гірла і нема нічого дивного, що гостина козаків вибитих Текелієм із Січи у 1775 році пішла туди як до дому, щоб знов почати жити там на своїй волі, рибалити й полювати.

Про вихід запорожців за Дунай і про тамішнє їх життя було вже оповідано у нашій досить давній вже праці „Задунайская Сѣчь“ у „Київській Старині“.¹⁾ Пригадаємо з неї теперечки тільки те, що

¹⁾ Київ. Стар. 1883 р. січень, лютий і квітень і в окремому виданні: Кондратовичъ О. Задунайская Сѣчь по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ. Київъ 1883. Окрім того ширше було оповідано про рибальство у Добруджі в статті „Русскія колоніи въ Добруджѣ“ підписаній Лупулеску в тій-же таки Київ. Старині (1889, січень, лютий і квітень). Усе що ми містимо тут тепер, пишеться по замітках і малюнках зроблених ще в 1880—82 роках за часи мого пробування в Добруджі. Замітки ці далеко не повні, чимало остало ся такого, на що треба-б було звернути більше уваги, але усе таки ми їх містимо, вважаючи на те, що про се ще ніде нічого не було писано і ще більше на те, що може хто, прочитавши їх, матиме охоту їх доповнити і довести до більшого ладу.

належить до рибальства. Найперше цікаво звернути увагу на те, що знайшовши Дунайські гірля вже осаженними некрасівцями, запорожці подались по Дунаві далі і осівшись попереду в Панчові, а потім у Великих Сейменах, усе-ж таки не забували Дунайських гірля і що-року виїздили туди ловити рибу на свої і тоді вже досить численні рибальські заводи, розкидані по усій дельті. Вигнавши на решті некрасівців і осівшись Січою в Дунавці, запорожці хазяїнували вже по всій наданій їм од турецького уряду землі: се-б то по річці Дунавцю, по плавнях і лиманах навкруги Січи, і ловили рибу не платячи навіть десятини. По Дунаві-ж і по Чорному морю і у лимані Разині (Raselm на німецьк. картах) вони мусили платити десятину, так як і всі інші. Рибальство, як і на Дніпровській Січі, було найголовнішою козацькою працею, і їм та ловами і держалось усе козацьке господарство, тільки на Дунавці козаки не ділили що року поміж курінями пригожі до рибальства місця, як то було на Дніпрі, а кожний курінь рибалив де хотів, що залежало й від того, що таких місць було скрізь досить, а найголовніше від того, що рибу ловили більше на узмор'ї переметами, котрі приходилось раз-у-раз перестановлювати в залежності од витворіння обмелів і т. і. Усі курії мали свої спільні рибальства, забивали їзи, ловили неводами чи „матулами“. Робили усі, по черзі, окрім хіба старшини та старих козаків, що вже робити нездужали; заробленим користувались те-ж усі, живучи в курії спільним громадським життям. Таким побитом рибальство запорожське і в Добруджі було справжньою спілкою, як і на Дніпрі. Одначе, як окрім Січи, навкруги неї була ще і так звана Райя, се-б то не належні до Січи і до січового господарства оселі жонатих людей, що не забували одначе й рибальства, то й окрім січового спільного рибальства було й окреме хазяїнське. Заможні люде з Райї, найчастійше ті-ж таки козаки, що повиходивши з Січи і поженившись жили собі у Райї на свому господарстві, мали свої власні заводи, до котрих вони приймали в спілку всякі „забігли душі“ а найбільше січових „голокодіничків“, завше ласих придбати що небудь собі у власність, чим-би вони могли орудувати по своїй волі, незалежно од курія. Здобуток паювали на три частини: одна йшла властителеві заводу, а дві остатні — спілникам за їх працю.

Пізнійше, після виходу запорожців і Райї в 1828 році з Гладкям до Росії і кінця задунайської Січи, зразу запропало зовсім і куріinne спільне рибальство, ти-ж козаки, що позоставали ся, ловили тільки на своїх власних заводах, приймаючи у спілку нових мандрівців з України, котрі втікали за Дунай од кріпацтва, що запану-

вало тоді у нас під „протекцію“ Москви, тих „забіглих душ“, з котрих склала ся теперішня українська людність Добруджі. Тільки се вже були більше хлібороби, а крім того люде незаможні; вони вже не були і такі звиклі до води, як колишні запорожці і не такі забезпечені люде щоб держати свої заводи. Які з їх і йшли рибалити, то хіба в спілку на чужі заводи. Через це й у загалі рибальство се-б-то заводи, почало переходити до рук грошовитих чужанців, купців — греків, румунів, а найбільше липован — московських старовірців, що по сліду некрасівців виселялись із Росії, тікаючи од релігійного утиску. Теперечки українські заводи позоставали ся (та й то не багато) тільки на узмор'ї, у Катирлезі, то-що, решта-ж усї найбільше грецькі та липованські. Одначе змінили ся тільки хазяї, саме-ж рибальство, його техніка — усе-ж таки зостала ся українським, руснацьким, як там кажуть. „От, двітьця!“ казав мені раз один приятель, їдучи зо мною парівцем по Дунаї і вказуючи на рибальські човни, що помалу наближали ся до нас їдучи проти води: „наловили риби руснаки, тягнуть її в човнах „на едеку“, їдучи берегом, — те-ж руснаки, на бабайках (веслах) — знов руснаки, а на демеї сидить сам хазяїн — безпремінно липован!“ І справді було так і в той раз і завше, коли мені не траплялось бачити рибалок у Добруджі. Ніхто не зна так води, як руснаки, ніхто не зумів так зручно рибалити, як вони, без їх не обійдеться ані на одному заводі — тільки-ж здобуток з їх праці йде вже не їм, а тим, у кого є гроші, щоб їх наймати... А залежить се од бідноти, а найбільше од браку освіти. У тій-же самій Добруджі, поруч з українцями живе чимало німців, болгарів — не багато чим освітійших од наших руснаків, а все-ж освітійших: у кожному селі в їх коли не „ферейн“, то яке небудь „дружство“, вони вміють дати собі раду, улагодитись у спілку, і все у їх іде по людському, а у нас... от як бачите!...

Одначе перейдемо вже до етнографії рибальства в Добруджі. Справжнє українське рибальство, як ми кажемо, вдержалось досі тільки на узмор'ї, у Катирлезі і — треба додати — вдержалось ще таким як було перше, за Дунавецької Січн. Бувши хазяйськими кармашні заводи в Катирлезі усе-ж таки, що належить до робітників, зостають ся ще заснованими на спілці. Більша частина рибалок став до хазяїв з полу-паю, се-б-то з половини усього здобутку, поділяючи таким робом з властителем заводу і вдачу і невдачу лову; одначе їжа їхня і в загалі увесь кошт їхнього життя вищитуєть ся з їх паю. Окрім „кармашників“ се-б-то справжніх рибалок, на кожному заводі є ще різальщики, сольвльщики й інші,

що вже наймають ся од хазяїна помісяшно, або на увесь час лову за готові гроші, незалежно від того, чи буде який здобуток, чи ні. У рибальстві на солодкій воді, одну з найширших відмін його становлять так звані *єрики* (слово мабуть занесене до Добруджі не-красівцями), більшість котрих належить липованам, хоч трапляють ся ще й українські. По ціх *єриках*, коли не хазяями, то найголовнішими техніками так зв. *гардаджіями* і їх помішниками бувають виключно *руснаки* і вже не з паю, а просто за гроші од властителя. По великих лиманах — *Разніні*, *Бабадагському* й інших — рибалють великими неводами — *матулами*. Матульні заводи належать те-ж до хазяїв, одначе й по їх робітників, здебільшого усе-ж таки *руснаків*, приймають те-ж з *полу-паю*. Окрім цього рибальства на широкий розмір — заводського — ловлять ще рибу *авами*, *вентерями*, *кітцями* і т. і. — *приладами*, до котрих не треба вже багато людей (звичайно вистачає 2—4—6 чоловіка) і багато зайвих грошей. Таким рибальством бавлять ся трохи не всі люде у *Добруджі*, але усе-ж таки найбільше *руснаки*.

Таким побитом виходить, що крім дуже невеликого числа властителів *кармаків* і де-коли *єриків*, решта українських рибалок перевелась на *кармашників* і *матульняків*, се-б то коли не просто наймитів то робітників — *спільщиків* по заводах. З їх трохи не виключно складають ся рибальські *ватáги*, починаючи з старших кожної з таких *ватаг* *отáмана* і його помічника — *карлаша* і кінчаючи звичайними *матульняками*, *різальщиками*, *солильщиками* і *кухарями*. Де-коли се люде *жонаті* і навіть доволі *заможні*, у більшій же частині особливо прості *кармашники*, *матульняки*, *різальщики* й інші — трохи не зовсім *гола сіромашня*, а деколи й зовсім таки *гола*, така *гола*, що на *вншому* і справді таки *нічоґісінько* нема, окрім *хиба шматка старої сітки* — *матули* — *обгорнутої навкруги тіла* *нижче пояса*; *сіромашня* без *ніякого притулку* окрім рибальського *куріня* на заводі та *шинку* в місті, як рибальство *скінчить ся*.

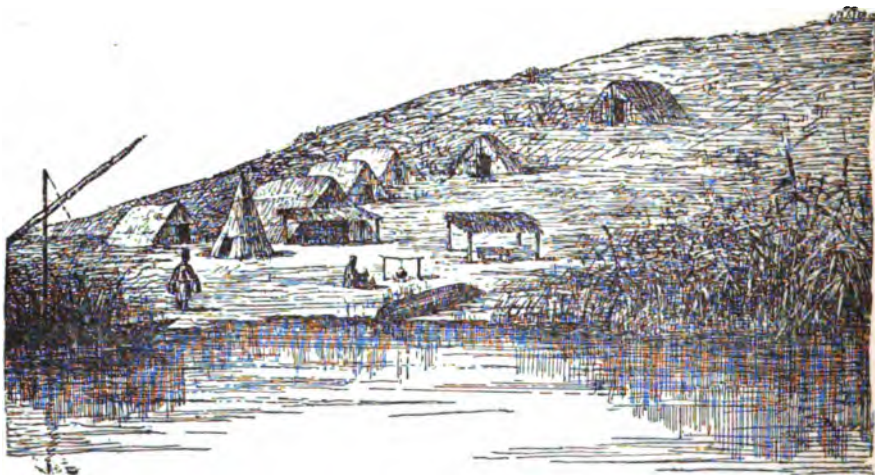
Перед початком лову усі *оті голодранці* *стягають ся* по троху до *відомих їм „рибальських“ шинків* у *Тульчі* й у *Катирлезі*; туди-ж *навідують ся*, *шукаючи собі робітників*, і *власителі рибальських заводів*. *Ватагу* *набірають* *звичайно отаман* з *карлашем* *ззадалегідь* вже *договорені хазяїном заводу*, але *завше разом з їм*, бо він сам *видає новим спільникам завдатки*, і *викупає їхню одержу* й *інші річі з шинків*, або *справляє нові на одробіток*. *Трохи не завше матульняк*, *забравши завдаток* або *одержу*, *зараз-же йде до другого шинку* і *пропива*, або *заставля усе чисто*, а *пронивши*, *йде знов по шинках*, *шукаючи нового хазяїна*, щоб *обдурити* таким же *побитом*

і його. Нарешті, коли вже дурити більше не можна, після кількох днів тяганини, лайки, а де-коли й бійки, хазяїн з отаманом набірають як-небудь цілу „матулу“ се-б то дванадцятіро рибалок до неводу і четверо, або шестіро різальщиків і солильщиків і одвозять їх на завод, не без того звичайно, щоб по дорозі, або й відтіля хто небудь не втік, заніши з собою одіжу, сокару, або що инше. Скінчить ся лов, поділять здобуток і сїромашня знов вертаєть ся до шинків, за 2 або 3 дні пропива усе, заставля знов усе що має при собі й на собі і живе, тиняючись з шинку до шинку, до нового лову, до нових завдатків... І якого тільки люду нема поміж отими матульняками! Нам доводилось бачити там і таких, що побували трохи не по усіх острогах од Дону до Пруту; таких, що вчились колісь-то по гимназиях та семинариях, вміли колісь говорити по французькому чи по німецькому і серед полупьяної розмови і сороміцьких пісень зовсім негаданно могли здивувати якою небудь латинською приказкою... Почнеш розпитувать: „от-там-то був, те-то робив, і так, і так... а тепер от як бачите — замотавсь у матулу!“.. Не легка праця, та незавидна й доля цієї сїромашні: життє завше у воді, серед болота у плавнях, дуже тяжка робота, горілка, а нарешті й пропасниця, а найбільше й пранці — швидко з'ідають їх залізну силу. Досить добрий, а часами й зовсім таки добрий заробіток пропиваєть ся вноді ще заздалегідь; матульняки, навіть і пристаркуваті вже люде, дуже рідко стають самі хазяїнами, а більше й старіють ся сїромахами, або просто так якось пропадають, не знать навіть і куди...

Звернемось тепер до технічної сторони самого рибальства і почнемо з рибальської будівлі — з заводів.

Заводи бувають або сталі або на який час, у залежності від того як і де ловлять рибу. Морські чи кармашні заводи (бо в морі, як ми казали вже, ловлять тільки кармаками) завше бувають на одному місці, найбільше в самому Катирлезі і побудовані або на самісінькому березі моря, або більше коло пристані, чи як кажуть у Добруджі — скелі, у Дунайському гирлі і роблять ся завше з дерева, на довгий час. Сталими бувають те-ж і заводи на ериках, бо раз ерик прокопаний, то з його вже нікуди не підеш, — і роблять ся те ж більше з дерева, або з плітню. Инше діло по матулах: переносячись що року, а вноді і двічі на рік з одного місця на друге, матульні заводи ніколи не можуть бути сталими, а роблять ся тільки на який час, звичайно з очерету, з соломи та з легких дрючків, котрі-б не важко було перевозити на возах, або на човнах з одного становища на друге. На нашому малюнкові (мал. 1.) можна бачити такий матульний завод на Таш-Буруні, на лимані Разині,

де мені самому довело ся прожити кілька днів у 1879 році. На досить височенькому і досить голому березі стоїть кунка очеретяних курінів. Найбільший з їх з широким піддашшем над дверима — се осередок усього заводу — кирган. Збудований він дуже не хитро : у землі викопана дуже не глибока (0'30—0'40 стм. завглибшки) четверокутна яма, посередині обох вузших боків її забито дві сохи, на їх покладена ключина, а зверху кілька лат, вкритих очеретом. Вийнята з ями земля складена завше навкруги під стріхою, так щоб до киргану не затекла часом вода од дощу і не піддувало вітром. Задній причілок робить ся завше глухий, а в передньому зроблені двері — звичайно трохи з боку, бо посередині стоїть соха, до котрої

Мал. I. Рибальське становище на Таш-Буруні в Добруджі.

вони й причиняють ся. У киргані держать усю рибальську справу : струмент, зайві сітки, кодоли, вал, катран (се-б то коломазь), сіль, солила — се-б то зрізки — складати солону рибу, відра, весла й усяке инше начиння, там-же особливо у дощ і солять рибу. Як же дощу нема, або не великий, то солять її на великому столі під піддашшем. Стіл цей зроблений з досить міцних дощок, стоїть на 4-х стовпцях, забитих просто до землі. Недалечко од киргану, під невеличкою повіткою, котра те-ж як і піддашше коло киргану робить ся не стільки од дощу скільки від сонця, — зроблений другий стіл — різати рибу, наготовлюючи її до соління. З боку те-ж коло киргану під гостроверхим солом'яним, або очеретяним дахом є завше льодовня — просто у досить глибокій ямі, викопаній у землі. Далі

за кирганом у гору стоять калїби,¹⁾ де живуть, або вірнїше — еплять рибалки, а на самому версі — хазяйська калїба, трошки більшенька і трохи чепурнїша нїж виші, завше добре замкнена, бо там ховаєть ся більше коштовний запас і що найголовнїше — горїлка без котрої обійтись нїяким робом не можна і із за котрої дїло доходить часами й до бійки. Калїби зроблені тако-ж самісїнько як і кирган, тільки менші і з одного боку в кожній з їх на стовпчиках зроблене з дощок досить високе ліжко, добре помощене кукурузяною соломкою. Серед літа, коли у калїбах спати дуже душно, сплять звичайно просто долї на дворї, одначе завше під „пблогом“, зробленим з тоненької тканини і причепленим до забитих у землю кілочків. Перед тим як лягати спати, полог згорнутий кладуть на землю, потім помаленьку розгортують і дуже старанно підіймають верхню частину в гору і тоді вже привязують приробленими знарощне за для цього поворозками до кілочків. Це усе робить ся за для того, щоб як небудь не вбрались під полог комарі, а як вже полог готовий, то вся штука у тому, щоб залїзти під його яко мога швидче, зручнїше, знов таки за для того-ж самого. У цїй болотянїй сторонї без пологу не обійдеться ся навіть і самий запеклий матульняк і нам нераз доводилось чути, що звичайною карою за яку небудь дуже важку вину, як наприкл. за зраду, або що, між сїромашнею бува таке, що винного візьмуть, роздягнуть, зв'язжуть, та й покинуть голого на ніч у плавнях — до сьвіта, кажуть, не доживе...

Ото-ж і усе з чого складаєть ся звичайно рибальський завод. До цього хйба ще можна додати рашки — вбиті до землі сошки, на котрих вїшають казанок — варити юшку з рибою, або кашу з салом, звичайну рибальську їжу, та на матульнїх заводах підтїлки, довгі шости, забиті до землі звичайно вдовж берегу, на мїлкій водї — щоб сушити матулу (невїд).

Човни бувають завше досить великі, особливо один, на котрий складаєть ся уся снасть і сїдав бїльше народу. Другий — звичайно трохий менший; иноді бувають ще й маленькі човники, на одного, двох чоловіка, щоб підїздити до великих, або їздити вдовж берегу бити рибу сандолею, про котру ми згадаємо далї. На кожнїм човнї бува звичайно одна щогла з парусом (найбїльше довгим і чотирохкутним), щої кермувати човнами, до їх прироблюють дємен; просто веслом (б а б а й к о ю) кермують тільки на маленьких човниках.

¹⁾ Технїчна номенклатура, як можна бачити вже з самого початку нашого опису, — дуже мїшана: тут є слова й грецькі, як калїба, і турецькі й румунаські і швії, одначе бїльшість термїнів усе-ж таки українські.

Задній кінець човна — де демен зветь ся як і скрізь кормою, а передній чардак. Коло кожного човна в один, або й кілька коряків — вилвати воду. Такий коряк зветь ся у дунайських рибалок шпол, а по румунському текуч.

Роздивимось тепер ріжні одміни рибальства і в залежності в їми і ріжну рибальську снасть.

Кармак і. Кармаками ловлять, як ми казали вже, тільки на узмор'ї, ставляючи їх на піщаних обмілях, як раз проти гірл, куди йде жирувати велика морська риба: осятри (*Acipenser sturio*), білуга (*Ac. huso*), чига́ чи стёрля, (*Ac. ruthenus*) і пестрюга (*Ac. stellatus*). Ловить ся ця риба на крюччя причеплені до кріпкого добре накатраненого (висмоленого) шнуру, котрий зветь ся переметом і має на собі 60 крючків.

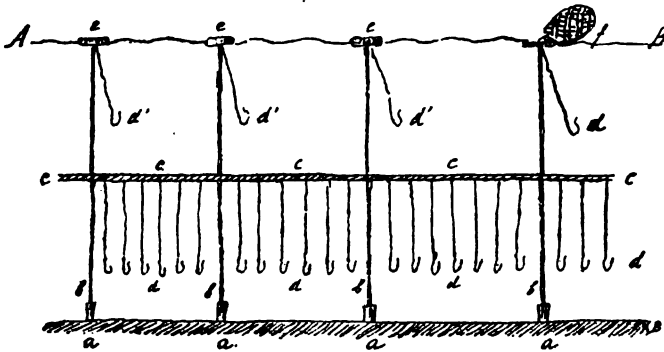

Мал. 2.

Кілька таких переметів складають собою кармак. Звичайно у кармаку бува од 200 до 400 переметів і коштує він од сотні до 600 турецьких лїр, себ-то червінців. Ставляють кармаки от яким робом: Нагледівши добре місце на одмілях, де вода не дуже глибока, але й не дуже вже мілка, більш, або менш навпроти гірла, забивають рядками у грунт метрів на три або й менш один од одного добрі кілки з прив'язаними до їх бечівками. Щоб забити такого кілка, його засувають попереду легенько у набійник (мал. 2.), себ-то у довгий дрюк з кріпкого дерева, грохи товщій і обкований залізом у своїй нижшій частині, у котрій в середині зроблено гніздо, куди може увійти досить слабко горішній кінець кілка. Засунувши кілка на скільки треба, щоб він не випав, набійник з застромленим у його кілком спускають до дна і починають забивати обухом або довбнею по верхньому кінцю набійника. Загнавши кілка досить глибоко, щоб він добре державсь у дні, набійник здимають, засовують у його другий кілок і т. д. До кожного кілка, як ми казали вже, і як можна бачити на малюнку (мал. 3, а), прив'язува бечівка (b); горішні кінці ціх бечівок прив'язують ся до довгого міцного шнуру — перемету (c), до которого попрічплювані на мотузках дуже гострі крючки (d). Од

цього шнуру до гори йдуть знов бечівки з шкорою (e) на кінці, котра плава по поверху води А—В і не дає переметові сїсти на дно. До шкори, або до бечівки, у тому місці де вона прив'язана до

шкори, причеплені знов мотуззя з крючками (*d'*). Шкорá — се шмаття соснової кори сантиметрів 20 або 30 задовжки і 10 або 15 завширшки; привозять її звичайно або по Прутї з Карпат, або по

Мал. 3.

Дніпру з Полісся. Де-не-де, найбільш по кінцях одного або двох переметів зверху причеплені ще знаки (*f*), се-б то звязки пáцури особливої болотяної рослини, що добре плаває по водї і, будши білуватою на вид, манячить досить здалека по водї; вона вказує рибалкам де стоїть кормак, а у день инколи, як почне дригати по

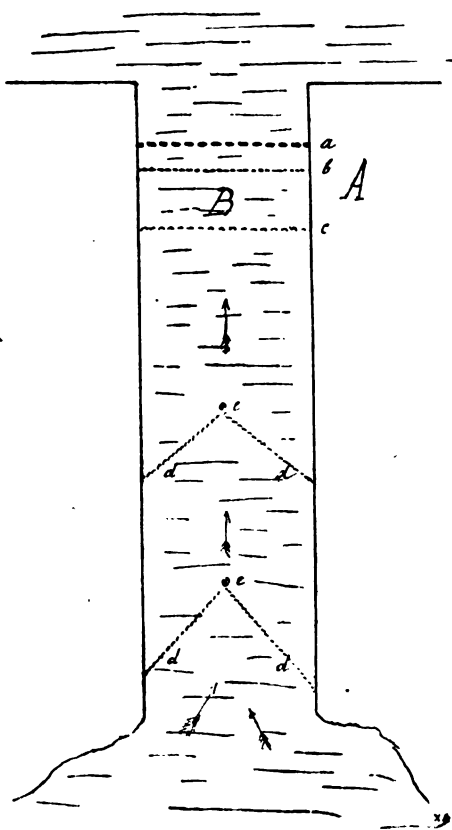
водї то й те ще що на крючок почепилась яка велика рибина. Поставивши таким побитом кармаки, рибалки навідують ся до їх, об'їдають кілька разів на день, особливо у ранці і в вечері і як побачать, що на якому крючку бьеть ся рибина, зараз-же підводять її до поверху води і бьють по голові чекушею чи сáковицею (мал. 4.), потім втягають у човен і везуть на завод, де вже оброблюють, як

Мал. 4. казатимем далі.

Брики. Найбільші і найкращі брики, як ми казали вже, належать більше липованам, рідко вже руснакам, хоч в усе таки чимало й руснацьких. Усі вони хазяйські і ніякої спілки з рибалками на ярках не бува. Копають їх (особливо перше було, за турків) де хто хоче, одначе з особливого дозволу од уряду, хоч плати за се, привайнмі тоді як я там був, ще не було ніякої. Властитель на свої гроші ставить кярган, льодовню, хатку за для себе і кілька калиб за для робітників — за свої гроші. Увесь струмент, човни і т. в. усе належить до його, — робітникам він платить готові гроші та й годї. Бриком зветь ся досить широка канава (пересічно од 4 до 6

метрів завширшки між невеликими лиманами, болотами й плавнями, не маючими зовсім вільного виходу до річки, — і Дунаєм, або

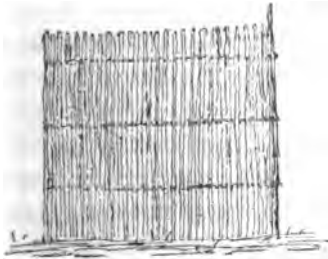
Мал. 5.

цього першою загородою (мал. 5, *a*) ставляють так звану глуху лясу (*b*) се-б то те-ж досить кріпку загородку, зроблену з лози,

яким з його рукавів чи гірл. У кінці літа на зйму риба, як відомо, йде до великої води, у річку — де глибше й тепліше,¹⁾ по весні-ж вона йде по озерцях, лиманах і плавнях, де має собі багато їжі і затишку, щоб тертись і класти икру. От-же-ж врики і роблять ся таким побитом, щоб спіймати рибу саме тоді, як вона з мілкої води йде під оснь до глибокої. За для цього, давши рибі увійти у лимани й плавні у початку весни, як вже поверне на літо, се-б то вже у половині цвітня, і виостерігши, що риба з річки вже більше не йде, врики починають з а б в а т и. Метрів за 2 — 3 од того місця, де врик вливаєть ся у річку, забивають упоперек його кріпкі палі, заплетені добре лозю, таким робом, щоб могла тільки проходити вода і хиба вже дуже маленька рибка. За

¹⁾ Дуже чудяу прояву цієї потреби йти до теплішої води довелось мені бачити ув осени 1881 р. їдучи візком вздовж морського берегу з Сулини до Катирлезу. Справжні дороги там нема, а їздять просто по досить вузькій полосі піску накиданого морем і відділяючого море од плавні. От по цій то полосі я й бачив, їдучи, песчясливі тисячі водяних жаб (*Rana esculenta*), що перебірались з болота й лізли у море, де незабаром і пропадали од солоної води. Хвилі викидали силу їх, дохлих вже, знов на беріг де їх мабуть поїдали цілі табуни баби-птиці, качок, диких гусей і иншої водяної птиці, котрої вкритє було усе побережжя. Се було у початку листопаду ст. с. се-б то у кінці жовтня нов. ст.

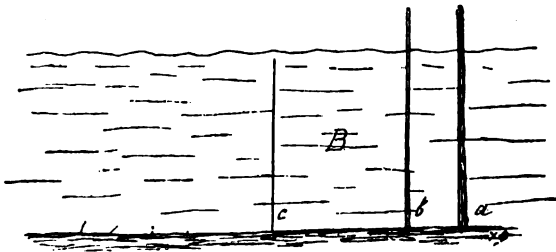
або з доброго очерету, перев'язаних або гнучкою лозою або мотузками; вона мусить бути далеко вище води. Потім метрів на $1\frac{1}{2}$ або

Мал. 6.

2 од неї ставляють ще одну лясу у рівні з водою. Місце між цією лясою і глухою зветь ся віскочкою (В, перекрій її див. на мал. 7.); усе-ж у загалі становить собою гард (А). Нема що й казати, що ляси прив'язують ся добре до кріпки забитих до

два кілків і закріплюють ся ще ззаду усяким камінвем то-що, щоб їх не поламало водою, а иноді й натоппом

Мал. 7.

риби. Далі на який десяток метрів, або-що, — як до довжини врика, — на йому ставляють ся ляси з дверима (мал. 5. *d, d*), котрі скла-

дають ся кожна з двох ляс, поставлених кутом одна до одної з невеликою щільною між їми, проти котрої забитий кілок (*e*). Глянувши на наш плян, зараз-же можна бачити, що риба йдучи з озер і плавнів мусить проходити через ляси з дверима і збиратись у врику поміж лясами і перед гáрдом; завернутись же і вийти знов у лиман вона не може і мусить зоставатись у врику. Усю оту снасть майструє і забива і догляда потім осібний чоловік, котрий зветь ся на потурчений лад гардаджій. За гардаджія бува звичайно який небудь старий, бувалий чоловік — не премінно руснак, бо так наладити гарду, як вміють руснаки — ніхто більше не зумів. Хто-б не був властитель врика — чи липован, чи грек, чи румун, — а гардаджій вже безпремінно руснак. Він голова усьому, його мусить слухати і сам хазяїн і усеї робітники, один він доторкаєт ся до усеї снасті, один він може ходити і їздити скрізь. Праця його дуже, одначе, не легка. Забиваючи ляси, він мусить лазити завше у воду (у цвітні!), позабивавши-ж доглядати їх і знов таки лазити у воду,

дивитись чи не підкопала їх де-небудь риба, чи не попідгнивали вони, лагодити усе, що знайдець ся попсованого і т. д. На день йому доводить ся таким робом лазити у воду разів принаймні чотпри, а окрім того доводить ся лазити часом і у ночі, як що трапить ся таке, що треба зараз же полагодити. Од часу як риба увійде вже до ерику, ніхто окрім його не може й наблизатись до ляс: усіх, хто-б не був, навіть і самого хазяїна, він не пуска далі як до першого проходу. Далі ходить тільки сам гардаджій; малесеньким човником, з рупницею, він дуже потихеньку проїздить

Мал. 8.

по плавнях, по лиманах, роздивлюеть ся чи багато ще риби то-що... Нарешті риба почина вже перескакувати у вискочку і її набираеть ся там стільки, що вже стає тісно: оттоді вже час її й ловити. Як що рибу продають сьвіжу, то хазяїн заздалегідь договоряють ся з купцями і вони у визначений день приїздять з човнами і терезами, щоб її забрати. Тоді гардаджієви помічники стають коло вискочки і починають вибирати звідти рибу черпаками, чи великими підсаками (мал. 8.), складати у кошики, або кошовки, котрі потім другі робітники односять на тереза, щоб зважити і потім викинути до купецького човна. Як же що хазяїн сам одвозить рибу на продаж до Тульчі або до Галацу, то мусить мати задля цього човна і особливих робітників. На великих ериках, особливо як ціна на сьвіжу рибу не дуже добра, то хазяїн солить її сам, задля чого знов таки наймають ся особливі люди.

На ериках ловить ся трохи невиключно коропа, иноді трапляють ся й соми. У залежності од більшини і ваги рибалки й купці одрізняють кілька відмін коропа, про котрі ми згадаємо далі. Короп'ячим же „царем“ звуть невеличкого (бка у 3 = 3 кілогр.)

золотистого коропа, дуже статного, тонкого і довгенького; розказують, що він дуже швидкий і завше вискакує з гарду; як-же що його спіймають, то пускають у Дунай, ніколи подержавши трохи на мотузочку у ерику, щоб подивитись... Вилловивши рибу, гард розбірають. Се бува вже у кінці липню. Цілу осінь і зїму ерик зостаєть ся пустим, як що на йому не живе або гардаджій, або хто з його помічників, щоб доглядати киргана і зачнєну у йому посуду.

Гардаджій, як ми казали вже, не бува у спілці з хазяїном, а просто має від його плату — у порівнянні досить велику: 2—3

червінці на місяць — себ-то у двох або й у трьох більше ніж звичайні рибалки. Окрім того він має право брати собі потроху риби і навіть давати її кому схоче, а до того ще йому од хазяїна безпремінно йдуть і подарунки — що небудь з одежі, або-що, більш або менш великі, у залежності від того скільки вловить ся у врику риби. Їсть гардаджій завше з самим хазяїном, а не з иншими рибалками, п'є з їм чай і т. и. Кожен раз, як він лазить у воду, має од власителя врику добру порцію горілки. Одежу має свою і живе у калибі з своїми помічниками. Помічників бува у його 2 чоловіки завше. Вони за його доглядом роблять усе що треба у врику: помагають робити ляс, забивати їх і т. и.; коли-ж ловлять рибу, то вони вибірають її з вискочки, помагають її важити і т. и. Плату вони мають трохи меншу од инших рибалок, через те що вони вже завше коло врика, а тих наймають тільки на який час, коли виловлюють ся риба. Як що хазяїн сам солить рибу, то найма різальщиків і солильщиків поденно по 2, 3 й 4 фр. на день — як прийдець ся. Їжу й сталі робітники і різальщики мають од хазяїна: муку на мамалигу, сало, сіль, рибу, горілку (по 3 чарки на день). Їдять усі разом ув одній калибі — тричі на день — у ранці, у півдня і у вечері, кожен раз одне й те-ж: мамалигу з рибою й горілку.

М а т у л а. Матулою, як вже казали ми, ловлять тільки по великих лиманах. Це дуже великий невід з матнею, з двома крилами і причепленими до їх довгими шнурами — кодолами. Од звичайного невода матула відрізняеть ся тільки тим, що вона дуже велика (до 800 метрів задовжки, що через се її треба тягти не руками, а бараном і що вона зовсім не має грузків, а тільки поплавці, котрі зуть ся калачами і галаганами. Калачі плетуть ся з папури або кугі чи рогози на форму або каблучки, або маленької подушечки; галагани-ж роблять ся звичайно з осокорі або з коркового дубу. Їдучи ловити, матулу складають на великому човні, а як приїдуть на те місце, звідки хочуть починати, то одно крило перекладають на другий човен а матню закидають у воду. Закинувши матню, човни розїздять ся у два боки і з кожного закидають крило. Як вже уся матула викинена, тоді човни починають заїздити уперед, зближаючись один до одного і тягнучи за собою кодоли. З'їхавшись, звичайно ближче до берегу, або на мілкому місці, вони стають один біля другого і тоді рибалки забивають у дно довгі шости — парі, щоб човни не розходились і не рушались з місця, а потім прив'язують кодоли до барана і починають його крутити, намотуючи їх на валець, се-б то коловорот. Як крила матули почнуть вже наближатись до мілкого місця, тоді їх з двох

боків придержують коло дна так званими грузилами се-б то довгими шостами, до котрих на кінці прибиті залісні скібки, зроблені

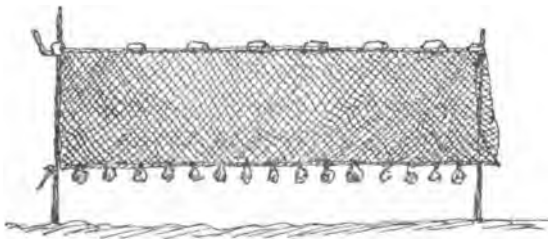
Мал. 9.

так, щоб вони чіпляли матулу не розриваючи її і не шкодячи (мал. 9.). Притягнувши матню до човнів, вибірають з неї рибу звичайною підсакою, і одвозять у кирган, як-що не везуть зараз же до купців у село, або до міста. Після лову матулу вішають на підтики сушитись, одначе, як ми казали вже, підтики забивають ся завше по-над берегом на мілкій воді за-для того щоб матула як-то кажуть не „перегоріла“ на сонці Коли-не-коли її катра́нять, се-б то умочують у коломазь (по тамішньому — катра́н), викручують попереду над зрізком чи ночвами з катраном, а потім ще протягають через досить вузьку дірку зроблену у стовпці, забитому кріпко до землі, щоб видавити з неї решту катрану.

Наловлюють матулою що дня пересічно од 200 до 700 і 1000 ок (кілогр.) риби, але инколи, як що риба ловить ся дуже добре, то здобич доходить до 6-ти і навіть до 20.000 ок. Ловить ся найбільше кóроп (*Cyprinus sp.*), с у д а́к (*Lucioperca sandra*, *L. ma-*

rina), сом (*Silurus glanis*), щупа́к (*Esox lucius*), иноді чига́ чи стéрля (*Accipenser ruthenus*) і оселе́дець (*Clupea pontica*). Кóроп у залежності од ваги зветь ся: меньший ніж у пів-ока — чортаника, од $\frac{1}{2}$ ока до одного ока — шара́н, од ока до 2-х ок — чортокрап і од 2-х ок і більше — просто кóроп.

Окрім великих рибальських заводів, ловлять ще рибу а́вами, не́водом, кітцями і вентерями. Се вже рибальство невеличке, але дуже росповсюджене у Добруджі, де трохи не кожен чо-

Мал. 10.

ловік, з чого-б вің не жив, усе-ж таки рибалить. До цієї снасті не треба багацько людей і посуду, сама вона коштує дуже не багато; аби чоловік мав човна, щоб поїхати, та вільного часу трохи — то от і усе.

Як що у кого нема свого човна, а є снасть, або навиворот, то він ловить у спідку з другим у кого є те, що йому бракує.

Ава — се досить довга і не дуже широка подвійна сітка (мал. 10.), котра складаєть ся з однієї сіти з більшими вічками і другої з меншими; з верхнього краю вона має поплавці звичайно з шкори або з лика, а з нижнього — грузки оливяні, залізнi або іноді й череп'яні — з цеглини. Авами ловлять на Дунаї, або й на лиманах, ставляючи їх на мілкій воді де в трохи течії і привязуючи до забитих у дно кілків. Постановивши ави, їх зоставляють стояти так кілька часу, а потім об'їздять човником і виймають рибу, яка заплуталась між двома сітками. До ав треба одного човна і двох чоловіка; як хто має і ави й човна, то бере собі кого у полу-пайщики, се-б то дає йому третю частину спійманої риби, без харчів. Полупайщик сидить на бабайках, гребе, помагає ставити ави, вибирати їх і т. і. Як що хто має ави, а не має човна, то йде у спілку з таким у кого в наприкл. човен і тоді рибу ділять по половині.

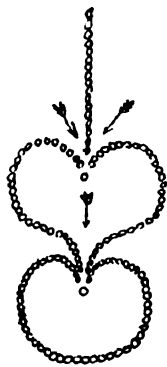
Невід у Добруджі такий самий як і скрізь на Україні; ловлять їм у двох, або у трох найбільше дрібні рибалки у мілкій воді. Найчастійше неводами рибалють такі люде, що вже до його звикли і дуже до його зручні. Трапляєть ся більше по селах, коло неглибокої води.

Венгеря — те-ж такі, як і скрізь, часами хиба тільки з довгими крилами і досить продовговатою вершою; їх ставляють на вузьких протоках між очеретами, і знов таки так як і ави — або з полу-пайщиком або у спілці з ким-небудь.

Кітці чи котці — роблять ся так як лясн на бриках, тільки замість гарду править поставлена півкругом глуха лясн (мал. 11.). Ставляють їх звичайно по весні по невеличких протоках поміж очеретами, звідки риба йтима до лиману, або до річки. Лясн роблять ся так же саміснсько як і на бриках.

Поміж комишами, на недуже глибокій воді, б'ють ще рибу, як ми казали вже, с а н д о л я м и, або о с т я м и. Се досить довгий шост з трезубою або чотиризубою острогою на кінці, котрій малюнку ми не подаємо, бо вона скрізь більш, або менш однакова. Такими сандолями б'ють рибу (найбільше сома), тоді як він третє ся недалечко од берегу по очеретах та поміж осокою. Часами трапляєть ся ловити таким

робом дуже велику рибу; раз мій приятель — рибалка вбив їдучи човном до Галацу такого сома, що був з доброго чоловіка завбільшки — ледві дотяг до ринку.

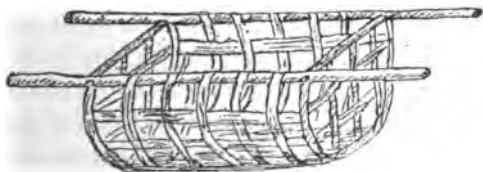
Мал. 11.

Соління і продаж риби. Наловлену рибу, як кажемо, або збувають зараз-же свіжою, або як на свіжу рибу не має доброї ціни, то везуть до киргану й солять. По кармашних заводах солять рибу тільки тоді як її так багато, що свіжою продати не можна, або у літі, коли нема досить льоду щоб довести її до міста (Сулини, Тульчі або Галацу), чи у зимі — коли йде лід і по Дунаєві їздити не можна. Привізиши спійману рибу до киргану, зараз-же поперед усього виймають з неї икру і кладуть її години на дві, не більше, у ріденький саламур (розсіл), потім виймають звідти і протирають крізь дротяне сито, щоб в ній не зоставалося шматочків икряних мішків. Од соли икра „кріпне“. Як що можна її зараз продати, то й продають, не соливши більше, бо чим солоніша вона тим дешевше її можна спродати. Ціна на свіжу икру при мені була на заводі 5—6 франків око, у Тульчі вже 8—10, у Галаці до 15-ти. Одначе й мало солити икру річ дуже небезпешна — нераз трапляється, що привізиши (а то й недовізиши навіть) до Галацу, її мусять викидати у Дунай, бо вона вже почина „припахати“. Зовсім свіжу і дорогу икру можна продавати тільки тоді як вже досить холодно. Звичайно-ж її більш або менш солять ще раз; як-же бояться, що вона не вистоїть, то роблять з неї кав'яр чи паюсну икру. За для цього, посоливши її кладуть у полотняні ворочки і вішають на кілька годин, щоб з її стекла вода; після цього ворочки кладуть „під жомок“ і притискують добре. Тоді вона стає вже досить густа і не псується більше і тільки як що дуже довго стоять, то почина потроху всихати. Найкращий кав'яр буває з білуги, а потім осятровий.

М'ясо-ж рибяче ріжуть і кладуть у саламур у солила, се-б то у перерізані на двох сороко-відерні кухви, і зоставляють у їх, поки не просоліть, як слід. Балюк роблять дуже не багато і то більш за для себе, а на продаж він, мовляв, і не йде. На його вирізують вздовж рибини найтовще хребтине м'ясо і вішають його коло киргану, або коло хати на сонці. На Дунаї одначе доброго балюку чомусь робити не вміють і через те вироблювання його далеко не пішло так широко, як на Волзі. Вязиги — те-ж не роблять, або роблять дуже небагато.

По ериках, як що рибу не спродують свіжу, і по матульних заводах соління риби йде однаково. Тільки що спійману рибу виймають з човна, і у кошніцях чи кошбках підносять до столу під повіткою, де на неї чекають різальщики. Різальщик бере рибину, легеньким вдаром ножа навкіс зскрібає трохи луски коло в'ярки (голова рибяча зветься там в'ярка), потім устромлює ніж і про-

різа рибу вдовж аж до хвоста; після цього заклада у проріз дві пучки, розставляючи їх до низу і маленькою сокиркою обережно надрубав варку, після чого решту її доламлив вже руками, таким робом, щоб обидві половинки голови усе-ж таки держалися купи. Зробивши се, він розпластує рибину зовсім, виймає з неї кендюхи, жир одкидає окремно а шкіру окремно, робить кілька нарізок вдовж

Мал. 12.

обох боків риби і кидає її до тарги, се-б то до коша на двох дрючках, щоб легше було носити (мал. 12). Тарги сповняються швидко, бо добрий різальщик може нарізати навіть до сотні пудів у день, особливо

коли риби вловить ся багато і треба поспішатись, щоб не прийшлося викидати її у лиман, або у Дунай. Наповнену (не до самого верху) рибою таргу двоє других робітників беруть, односять до берегу і втоплюють кілька разів у воду, помішуючи у тарзі віхтем з лози. Це зветь ся банити рибу, бо не кажуть мити рибу чи там полоскати, або-що, а банити. Вимиту таким побитом рибу односять потім до киргану, до солильщиків. Солильщик бере кожну рибину, кладе на стіл і узявши у одну руку жменю соли, тре її з одного боку, й з другого, потім струшує трохи тут же на стіл і кладе рибу у ваган. се-б то у досить великі ночки з вушками на кінцях, щоб зручніше було держати переносячи. Як набереть ся повен ваган, його беруть і уносять у кирган (соління йде звичайно на столі під піддашшем коло киргану), де вже рибу складають у соліла з старим саламуром на дні. Зверху солило звичайно прикривають денцем і пригнічують досить важкою камінюкою.

Солильщиків і різальщиків хазяїн матули, чи брика наймає на свої гроші од 2—3-х чоловіка, часами й до 50-ти — як ловить ся риба. При мені на брику у липована Филиппа Наумова, дарма що було 40 чоловіка робітників, прийшло ся викидати рибу у Дунай. Працюють вони, як що риби багацько, од досвіту до того часу у вечері, як вилітають комарі, се-б то за годину, або що перед тим як сонце сїда. Як що риби дуже багато, то мусять працювати й у ночі — се вже виключно за горілку. Різальщики, солильщики і баньщики наймають ся у загальї, як різальщики і потім вже самі ділять працю поміж себе, визначаючи кому різати, кому банити, кому носити. Иноді усі міняють ся коло праці по черзі, иноді-ж, як котрий уріже собі руку, або-що, — то й так без черги. Їдять усі разом те, що

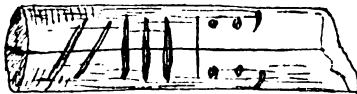
наварить нанятій від хазяїна к у х а р ь, котрого праця легша і котрий через се одбіра меньшу плату. Живуть у калїбах — те-ж таки хазяїських.

Ловлячи рибу і особливо посилаючи її на продаж, чи сьвіжу, чи солону, її завше важать і ведугь її лік, тим більше що, як ми казали, у великому рибальстві по кармаках і матулах дїло йде у спілку з рибалками. До записування ваги вживаєть ся у Добруджі так званий чéтель, се-б то карбована паличка, котра потім розколюєть ся на двое і одна половинка зостаєть ся у властителя, а друга у отамана, чи у кого иншого з рибалок. Нам довелось бачити дві системи карбу на таких четелях. У Катирлезі, у кармашників сотні означались косими нарізками /, десятки — прямими |, а їдиниці — те-ж прямими, тільки коротшими; 500 зазначаєть ся у їх кривим хрестиком X.

Мал. 13.

Нашому малюнку (13) карби на четелі визначають лік 824. Другий же четель, який ми бачили на матульному заводі у Таш-Буруні — трохи инакший. На йому (мал. 14) сотні означені так як і на катирлезьському, косими нарізками, десятки прямими, але щоб зазначити лік 5 робить ся теж

Мал. 14.

пряма тоненька нарізка невикарбована вглиб деревинки, їдиниці-ж визначені тóчками, а половини (цїв-ока) — маленькими ковичками. Викарбований на цьому четелі лік виноєть 237½.

На продаж рибу одсилають звичайно до Галацу. Возять і у Гульчу і у инші міста, але дуже не багато. Доставляють її туди або купці або самі властителі рибальських заводів і завше, або їдуть туди самі, або виражають якого родича чи иншого вірного чоловіка. Такий чоловік вже править за „капитана“. Окрім капитана до човна, або свого або найнятого, треба ще двох чоловіка гребців, котрі, як нема вітру, мусять тягти човна „на еде ку“ се-б то на довгій бечиві, їдучи по над берегом. Вони їдуть таким побитом до Галацу пересічно годин зо 14 (це залежить од вітру) з невеликими одпочинками години на 2, на 3, щоб зварити їсти. За се вони мають 20—30 франків місяшно. Де-коли вони наймають ся „на східку“ се-б то до Галацу й поворітьма франків за 10 за кожен раз, що

з наважуванням риби на човен і скиданням її у містї бере пересічно з тиждень часу. Капітан, коли він не сам хазяїн, має більшу плату а де-коли йому ще йдуть і одсотки з проданої риби, се-б то визначаєть ся на місці пересічна ціна риби, а що вигадаеть ся на ріжницї з галацькою ціною — те вже йде у пай і капітан має з того, замість плати, 3-тю або 4-ту частину.

Про ціну на рибу говорити тут не будемо, бо наші записи зроблені були дуже давно і тепер не можуть мати значіння. Та й у загалї, усе, що ми подаємо тута, може тепер вже трохи й не так, і дуже добре-б було, як-би хто з земляків, кому доведеть ся одвідати наших українців у Добруджі, подав новїші звістки, докладнїші нїж наші. Через те-ж ми й містимо оцї витяги з наших записів, яко материял, застерегаючись од усяких порівнянь і ширшої розмови, котра можлива тільки у більше документованій і більше загальній праці.

Хв. Вовк.

Sommaire.

Pêcheries ukrainiennes à Dobroudja, signalées depuis le XII-me siècle. — Colonisation des Bouches du Danube par les Cosaques Zaporogues en 1775—1813. — Organisation communale de leur pêche. — Pêcheries privées de cette époque. — Fin de la pêche Zaporogue, depuis 1828. — Pêcheries d'aujourd'hui et leur organisation économique. — Pêcheurs roussnaques et leurs moeurs. — Ethnographie de la pêche aux Bouches du Danube. — Constructions permanentes et temporaires; bateaux. — Pêche maritime; les karmaks ou lignes de fond. — Pêcheries d'eau douce: les yériks ou les parcs à poisson; la matoula où la pêche aux filets; les outils de la petite pêche: filets, nasses etc. — Salaison du poisson et fabrication du caviar. — Vente des produits de la pêche.

Explication des figures.

Fig. 1. Vue générale d'une station de pêcheurs aux filets à Tach-Bouroun au bord du lac de Razine: Au milieu — le kirghane, construction pour saler le poisson, avec un large auvent à l'entrée sous lequel se trouve une grande table fixe; à droite une autre table sous un auvent également pour le découpage du poisson; à gauche, sous un toit cónique une glacière; encore à gauche et plus haut les kaliba's ou huttes des pêcheurs; au bord de l'eau le cuisinier auprès de rachki's, aux-

quels est suspendue une chaudière. Toutes les constructions sont en roseau et en paille.

Fig. 2. Nabiynyk — une perche d'env. 2—3 m. de long., dont le bout plus épais et consolidé par une plaque de fer porte un trou, dans lequel on met le pieu qu'on veut enfoncer dans fond de la mer. En battant sur le sommet de cette perche on enfonce les pieux dans le sable.

Fig. 3. Partie du pérémete c. à d. d' un câble garni de 60 hameçons (200—600 pérémetes composent un karmak): *a. a.* pieux enfoncés dans le fond; *b. b.* ficelles qui les réunissent au câble *c*; *d. d.* ficelles portant les hameçons; *e. e.* flotteurs en écorce de sapin auxquels le câble est suspendu dans l'eau; *d'. d'.* ligne supérieure de hameçons; *f.* signal ou bouée faite en tiges de laiche.

Fig. 4. Casse-tête en fer avec manche en bois dont on se sert pour tuer les esturgeons pris aux hameçons.

Fig. 5. Yérik ou parc à poisson, représentant un canal de 4 à 6 m. de largeur, pratiqué entre les petits lacs ou les espaces marécageux et la rivière. *A.* Harde, ou barrage qui ferme l'embouchure du canal et se compose de *a* — premier barrage en pieux entrelacés de branchages, de *b* — second barrage ou hloukha liassa (barrage plein), formé d'une liassa, faite d'osier ou de roseau lié avec des ficelles (*Fig. 6.*); les deux barrages sont au dessus de la surface de l'eau; *c* — un troisième barrage qui ne dépasse pas le niveau de l'eau; *B.* espace entre le deuxième et le troisième barrages, s' appelant vyskotchka (la sautillère) c. à d. l'endroit où saute le poisson; *d. d.* les liassa's mises obliquement et laissant le passage au poisson dans la direction du harde; ce passage est masqué de l' autre côté par le pieu *e*. Le poisson qui cherche vers l'automne à passer des eaux basses dans la rivière, pour y rester l'hiver, entre de cette manière dans le parc, pénètre jusqu'au premier barrage et poussé par les autres saute dans l'espace *B*, d'où on l'enlève avec l'épuisette. La pêche finie, on défait les barrages et on les laisse ainsi jusqu'au printemps quand le poisson se dirige de la rivière dans les petits lacs et les marais pour frayer. Après l'avoir laissé entrer, on barre de nouveau au mois d'avril le canal et on attend l'automne pour la nouvelle pêche.

Fig. 6. Une liassa, séparément.

Fig. 7. Coupe longitudinale du barrage: *a.* premier barrage, *b.* second barrage (plein), *c* troisième barrage ne dépassant pas le niveau de l'eau; *B* — vyskotchka.

Fig. 8. Pidssaka — l'épuisette.

Fig. 9. Perche, ayant à un bout une plaque de fer courbée. On se sert de cet instrument pour faire plonger les bords inférieurs du filet jusqu'au fond.

Fig. 10. Kitez ou kotetz — petit parc à poisson composé de barrages faits de liassa's. Disposé sur un petit courant d'eau venant des marais dans la rivière, cet appareil remplace en miniature le yéryk.

Fig. 11. Ava — espèce de filet double. 1, 56 — 2 m. de longueur.

Fig. 12. Tarha — panier à bras employé pour laver le poisson découpé avant le salaison.

Fig. 13. et 14. Deux tchérels ou coches, dont les entailles représentent les quantités d'oca's (kilogr.) du poisson pris ou vendu. Sur la première la croix oblique signifie 500, les entailles obliques 100, les entailles droites 10 et les entailles courtes les unités; la somme représentée est 824. Sur la deuxième l'entaille droite simple signifie 5, les points — des unités et les virgules les $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$; la somme est $237\frac{1}{3}$.

L'art du potier dans le village d'Olechnia du gouv. de Tchernyhov

par M. Mohyltchenko.

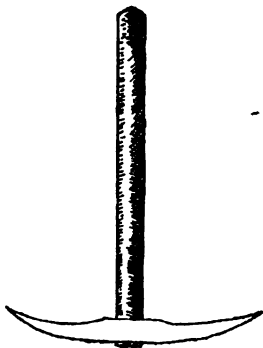
Гончарство в с. Олешні у Чернігівщині.

Село Олешня, або по тамішній, чимало такж збілорущеній вимові, — А л ь е ш н я, стоїть серед пісків і болот у Городницькому повіті на північ від Чернигова. Навкруги по пісках росте більше сосна, а по болотах трапляєть ся й дрібний листвяний ліс. Через те, що на такій землі самим хліборобством не прогудеш ся, дерева-ж ва онал в доволі і трохи не скрізь дуже багато гарної гончарної глини, котра лежить дуже не глибоко, іноді навіть зараз же під тоненькою верствою рослинного перегною — у сій країні, трохи не по усіх селах і хуторах навкруги (окрім Олешні, — у Ловіні, у Глібовому хуторі, у Паперні, у Рудні, у Ганнівці і по інших селах) з давніх давен уже люде почали гончарувати. Писані звістки про се маємо одначе тільки з половини XVIII століття: у Румянцівській „Описі Малоросії“ кілька гончарів було записано наприкл. у с. Ловіні. Теперечки з гончарства живе вже більша частина селян у цій країні, по де-яких селах нема навіть ні одної хати, де-б не робили горшків. Зиск з цієї праці не дуже великий: пересічно карбованців зо сто на рік і от за ці гроші і мусить прожити ціла гончарська сім'я, прожити, нічого й казати про те, у дуже великій бідності.

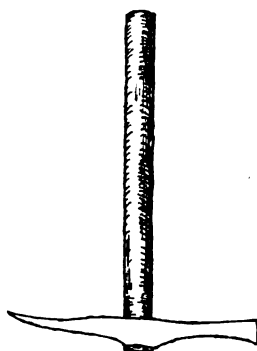
Працюють коло гончарства більше у зими. У літі Олешнянцям, окрім невеличкого хліборобства, треба косити сіно на болоті Замглаї недалеко од свого села. Щоб сиродувати нароблені горшки, кожна гончарська сім'я мусить держати привнаймні хоч одну коняку.

Техніку гончарської праці можна розділити на три головні заходи: 1) Наготовлюваннє глини, 2) Вироблюваннє посуду на гончарському крузі і 3) Випалюваннє.

Наготовлюваннє глини. Глину беруть по так званих глинищах. У кого нема свого власного глинища, то купують глину по сусідніх селах по пів карбованця за віз. Копають її особливим струментом копаніцею. Звичайно вона робить ся на взір мо-

Мал. 1.

Мал. 2.

лотка з тоньшим кінцем досить витягненим і дуже загостреним (див. мал. 1.); така вона ув Олешні, ув Олександрівці, у Ловіні і по інших селах; у Грабові-ж її роблять трохи інакше — з обома загостреними і загненими до-долу кінцями (мал. 2.), хоч у кінці воно виходить одно й те-ж саме.

Накопавши глини, привозять її до дому і складають у тій-же таки хаті, де й живе уся гончарова сім'я, через що у хаті завше дуже вохко, важко дихати і пахне глиною. Складають звичайно у ямі викопаній під полом, се-б то під широкою лавою між піччю і стіною хатньою, де лежить постіль. По других селах на Україні під полом була звичайно так звана куча, де держать у зімі домову птицю. Яма на глину продовгувата і вкладена дошками. Держати глину у хаті приходить ся через те, щоб вона не змерзалась і знов таки й через те, щоб була хто не потяг, а найбільше мабуть через те, що більше й нігде держати. Олешнянці й самі добре знають, яка шкода від завше вохкого повітря у хаті, та що-ж маеш робити...

Од доброго оброблюваннє глини у значній частині, коли не найголовніше, залежить і добрість і зробленого з неї посуду. Через се на оброблюваннє глини звертають особливу увагу і, можна сказати, що се одна з найголовніших частин усього майстерства. Оброблюваннє се починаєть ся з того, що з ями відділяють шмат

глини (шудів з 10 або 12) і гарненько розбивають його поперед усього копанницею, щоб у їй не зосталось навіть і маленьких грудок. Потім додають до глини води і розмішують так, щоб вона зробилась мов

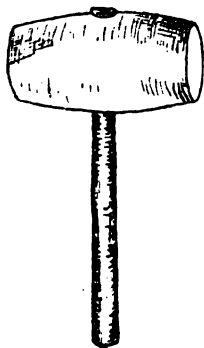

Мал. 3.

густе тісто. Тоді її збивають ув один шмат так званим веслом (мал. 3.) і потім починають бити тим же веслом, тільки поставивши його рубом. Таким побитом розбивають глину до того, що вона зробить ся зовсім плескатою, тоді знов збивають ув один шмат і знов починають бити рубом, і такечки б'ють її знов кілька разів. Після сього глину починають бити так званими колотушками (мал. 4.) і б'ють доти, поки вона не зробить ся скрізь зовсім однакою без найменчої грудки. Так розбивають і розмінають її аж поки вона не перестане приставати до дерева. Тоді вже її згортують коб плкою, се-б то

роблять з неї щось таке подібне до великого довгого пирога (мал. 5.), кладуть його на лаві і починають стругати у поперек залізним стругом

(мал. 6.), йдучи з одного кінця до другого і пильнючи, щоб стругати якомога дрібнійше і тонійш, щоб у глинї не зостало ся часом якого сьміття або грудки чи камінця, або що. Так перестругують глину знов кілька разів, звістно, згортуючи її кожен раз знов кобилкою, поки вона не стане вже зовсім чиста. Як уже вона зробить ся такою як треба, тоді кобилку розрізують на каталки, се-б то на окрімні шматки, котрі починають качати й місити як тісто на хліб. На решті каталки розрізують на барилкуваті шматочки такі завбільшки якими взглядне мають бути зліплені з їх горшки.

Мал. 4.

Цім одначе виготовлювання глини на горшки ще не кінчить ся. Саме перед тим як починати вже працю на гончарському крузі, наготовлені шмаття глини знов перебивають, щоб повпганяти з їх ще пухірки повітря, які могли зістати ся після усього попереднього оброблювання. За для цього беруть кожний барилкуватий шмат глини обома руками і розривають його на двох, після чого зараз-же дуже швидко знов збивають обидві половини до куни. Це роблять з кожним шматком глини по кілька разів, після чого глина обкачуєть ся у круглясті грудки і скла-

даєть ся вже до праці на крузі. Таких грудок виготовлюєть ся звичайно стільки, скільки потрібно на цілу днину праці.

а

а кобилка вдовж.

б

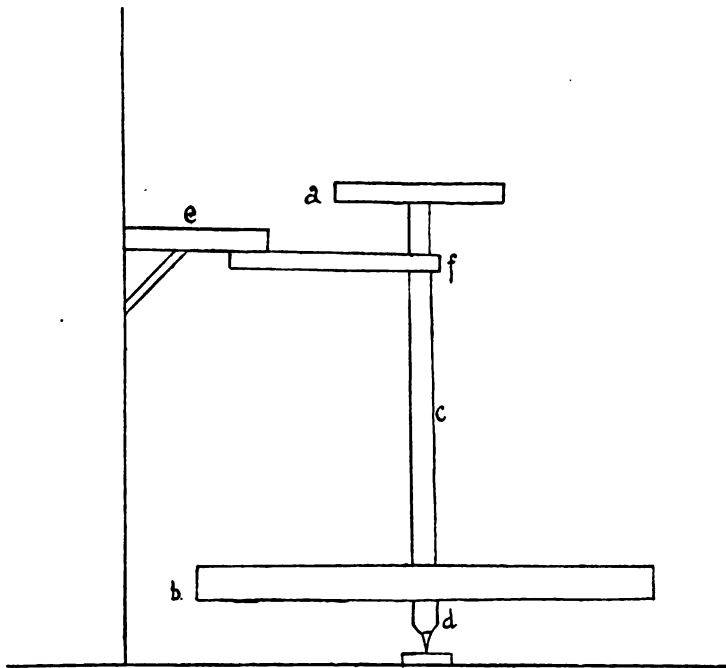
б кобилка у поперек.

Мал. 5.

Мал. 6.

От-же з усього цього бачимо, що у гончарській праці в Олешні, та й скрізь навкруги, до виготовлення глини зовсім не вживаєть ся найкращий і найрозумніший спосіб обробляти її осіданням з води, як то робить ся скрізь по добрих гончарнях.

Мал. 7.

Вироблювання горшків на гончарському крузі. Щоб списати як слід усю працю на гончарському крузі, довелось

би дуже багато написати і усе-ж таки не дуже багацько дати до її порозуміння. Моментальна фотографія, зроблена нами тоді саме, як чоловік працював, покаже усе оте далеко швидче і далеко яснійше і найкраще доведе до розуміння цієї з першого погляду наче й не мудрої праці, а про те такої, що вимага чимало звичу і довгого вчення. Через це ми обмежимо ся тільки описом самого гончарського кругу

і його частин (мал. 7.). Увесь гончарський прилад складений з двох дерев'яних кругів, прилагоджених до однієї теж дерев'яної осі. Горішній круг або головка (иногда верхняк), 22—25 сант. у попереk (а), призначений, щоб класти на його глину, котра, в той час як круг дуже швидко крутить ся, у кілька ментів прийма хворму такої посудини, яку хоче зробити гончар. До цього гончар окрім своїх власних пучок не вжива ніякого іншого приладу. Долішній

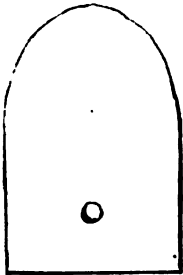
круг або спідняк (b), 60 або й більше сантимет. у поперек і 5 або 6 стм. затовшки — призначений тільки за для того, щоб крутити їм увесь прилад, торкаючи його у міру ногою з горішньої сторони, як се дуже добре можна бачити на фотографюрі.*) Загальна вісь веретено, до котрої прироблені обидва круги (c), має 50 або 60 стм.

заввишки і на спідньому кінці кінчають ся гострим залізним шпенником (d). До веретена від лави, на котрій сїда гончар (e), йде деревяний брусок (f), котрий зветь ся лисичка і котрий держить увесь прилад, так щоб він завше стояв зовсім рівно сторч. Лисичка обійма веретено на 8 або 10 стм. нижче головки.

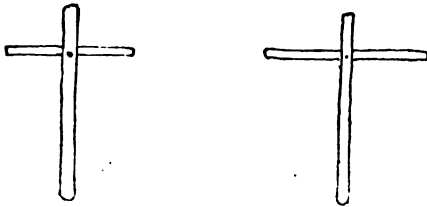
*) Позаяк у хаті було дуже темно, то прийшлось за для фотографування поставити круга біля хати на дворі. Звичайно-ж він стоїть завше у хаті.

Найголовнійший струмент, якого вжива гончар до своєї праці на крузі — се ніж (мал. 8.). Цім ножем він вирівнює зверхню сторону посудини, обточує вінець і навіть вироблює деякі частини немудрого орнаменту, як то пружки і т. і. Ніж сей робить ся з дерева і має 10—12 стм. задовшки, 6—7 стм. завширшки і 2 або 3 міллїм. затовшки. Щоб розміряти чи вірно виведений обвід посудини, гончарі користують ся приладом зробленим з двох вузеньких дощочок збитих навхрест (мал. 9.).

Мал. 8.

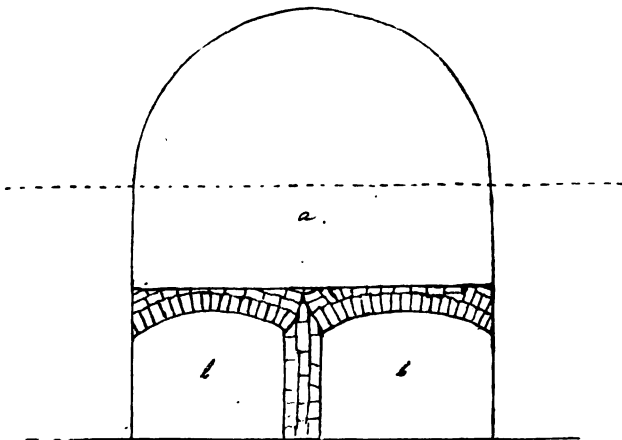
Коли горщик вже зовсім готовий, його здіймають з головки, зрізаючи тоненьким залізним або мідяним дротом, а то й просто кріпкою ниткою. Зроблені горшки ставляють у хаті на полицях, пороблених високо під сво-

Мал. 9.

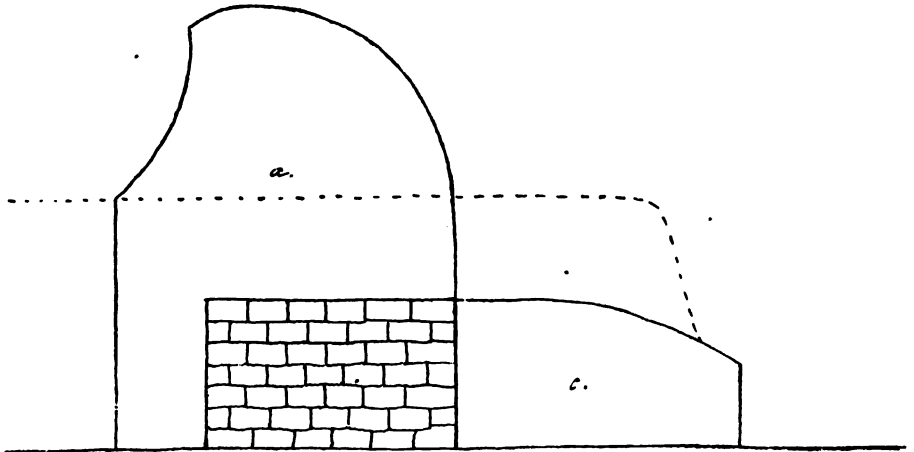
локом, щоб вони трохи попросихали. Як вони досить висхнуть, тоді вже вони готові до випалювання.

Гончарський горен. Який горен знадвору, се можна бачити те-ж досить добре на двох прикладених тут фотогравюрах

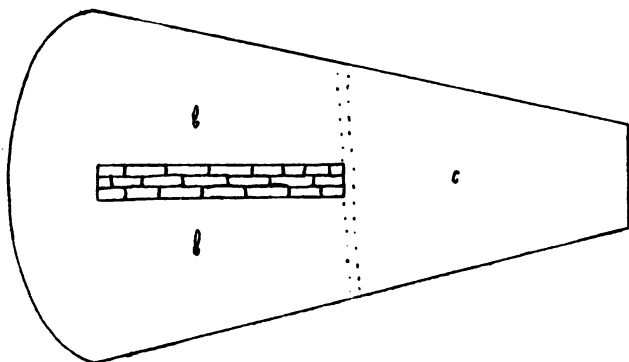
Мал. 10. Перекрій горна спереду у поперек.

Одна показує його спереду, друга — ззаду. Горен робить ся з цегли. Частина його, що зостаєть ся поверх землі, обкладаєть ся дерев'яним зрубом; відчиненими зостають ся тільки спереду чоло,

Мал. 11. Перекрій горна удовш.

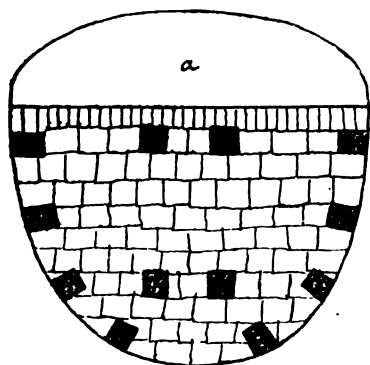
куди садовлять горшки, і ззаду — груба. Між зрубом і цегельним муrom насилаєть ся земля і землею ж окладаєть ся й увесь горен зверху. З обох боків його забиваєть ся по добрій палі, котрі зв'язують ся зверху кріпкою перечкою. Прилад сей зветь ся в'язь і робить ся задля того, що-б здержувати горен як він дуже нагрієть ся і почне розходитись від тепла. Про те, як робить ся горен

Мал. 12. План горна.

у середині, можна довідатись роздивившись наші малюнки 10, 11 12 і 13. Місце означене літерою *a* зветь ся ка блук, місця *b b* — запечками (запечками); *c* означає піч або грубу. Каблук і обидва

запецьки застановлюють ся посудом до випалювання. У звичайний селянський горен улазить од 600 до 1000 горщиків середніх за

Мал. 13. Задня стінка печі.

вбільшки. Ззаду до печі, відділеної од запечків невеличкою стінкою з дірками (мал. 13.) не доходячою до верху каблука, накладають дерева й запалюють. Полон'я з печі проходить дірками помаленьку у запечки, а цілком підіймаєть ся у каблук і виходить з димом через переднє чоло горна, котре зостаєть ся через увесь час випалювання відчиненим. Вогонь горить у печі, поки не буде спалено стільки дерева, кілько з власного досьвіду самих гончарів потрібно, щоб

випалити відому скількість посуду. Звичайне на випал тисячі горщи-

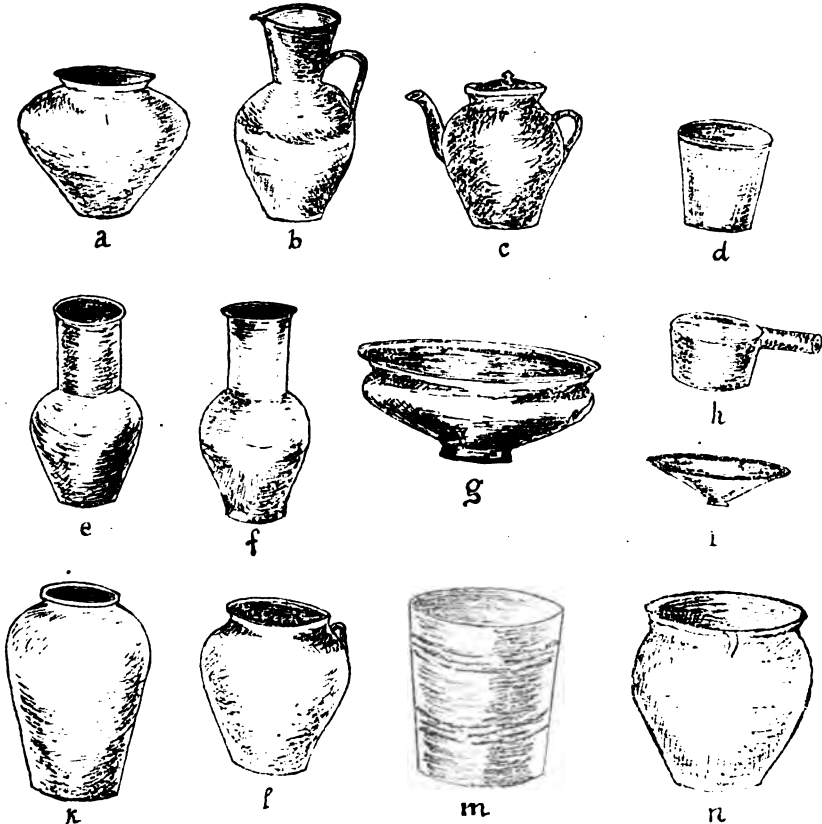
ків іде третина куб. сажня (3,3 куб. м.) дерева. Як випал скінчить ся, то коли випалюєть ся проста посуда, без поливи, переднє чоло горна

закладають ся дошками і засипають ся землею і товарячим гноем, щоб не могло більше проходити повітря. Потім горнові дають зовсім пристигнути, а тоді вже виймають випалену посуду, знов відчинивши чоло. При такому випалі горшки виходять темної, досить рівної, сїро-стальнової хварби. Деяка частина посуду бува звичайно потріскана і попсована, так що їй приходить просто викинути. Скільки пропада таким побитом горшків, за вірно сказати не можна, але коли доводить ся викинути 25%, то на погляд гончарів се ще не аби яке лихо, бо бува й гірше: трапляеть ся викидати й до 50%.

Коли-ж випалюють ся поливяна посуду, то се робить ся трохи инакше. Горен після кінця випалу не зачинають спереду, а дають йому прохолонути поволі. Посуда при цьому виходить сказати що зовсім біла, коли піч була розпалена досить добре, або трохи жовтувата а то й червонувато-руда, як що вона не була добре випалена, се-б то піч не була добре розпалена. У середині горшки виходять або зелені або руді, залежно від того, з чого зроблена полива. Робить ся ж вона з 1-ої шклянки олива (Plumbum), 1-ої шклянки дуже дрібного білого піску, $\frac{1}{10}$ шклянки циндри, або за-

лізної болотяної руди. З такою поливою горшки виходять червонувато-рудими у середині. Як же замість залізної руди або циндри покласти $\frac{1}{20}$ або $\frac{1}{24}$ частину шклянки мідяного купервасу (синього камінцю), то посуда вийде зелена. Цандрою зветь ся тая жужелиця, що набираєть ся по кузнях при куванні заліза; гончарі її й купують у ковалів. Иноді, як ми кажемо, замість циндри сиплять у полаву залізу болотяну руду, котру гончарі розшукують самі по су-

Мал. 14. Череп'яні вироби з Олешні.

сідніх болотах, дуже численних у цьому краї. Нам на сей раз не довело ся довідатись де іменно і яким робом вони її добувають. Пісок-же беруть більше недалеко від Чернигова, де в одному місці у канаві край-дороги проступа верства дуже дрібного, дуже білого піску, зовсім подібного до того, який прочане приносять часами з Київа, щоб уживати до лампадок коло богів. Вертаючись з базару, або з ярмарку з порожніми возами, гончарі й набирають собі того піску. Звичайний рудий пісок

до поливи не йде. Мідяний купервас купують по ярмарках. Оливо те ж купують і самі вже перетоплюють його ув особливому горщичку, вмазаному у піч, а потім

Мал. 15. Череп'яні вироби з Олешні.

стирають на мідкий порошок, котрий і змішують, як ми казали вже, з піском і циндрою. Щоб полива скрізь однаково лягала по стінках горщичка і добре до їх приставала, горщичок вимазують попереду з середини коломазку, а тоді вже посипають поливи, повертують горщичок у руках кілька разів ув усі боки, а потім усе що не пристало висипають геть. Наготовляну та-

ким робом посуду ставляють у горен, де вона й випалюється, як було вже оповідано вище.

Мал. 16. Гончар на ярмарку у Чернигові.

Посуду роблять усяку. Найбільше роблять те, що потрібно у простому сільському господарстві. У мал. 14-му ми подаємо най-

більше розповсюджені хворми, які виробляють ся ув Олешні: горщик звичайний (*a*) гріти воду; варити їсти, глек (*b*) на воду, сґривець і т. і., чайник (*c*), горщики на квітки (*d*, мал. 15 *d*), гладшки (*e*, *f*) на молоко, миска (*g*), ринка (*h*), покришка на горщик (*i*), горшки на варення (*k*, *l*), макитри (*m*, *n*) яйця терги, вареники складати і т. і.; у мал. 15-му: миска до вмивання або таз (*a*), мисочка (*b*), кухлик (*c*).

Наробивши скільки треба на продаж посуду, гончар склада її на віз, перекладаючи соломкою і облаштувавши добре воза тонкими шальовками, щоб можна було більше покласти, та й везе спродувати. На остатньому нашому малюнкові (16-му) можна бачити гончара на торзі (ярмарку) у Чернигові. Спереду порозставляювані горшки, миски, макотри, гладшки і інші зразки оleshнянської нехитрої кераміки; ззаду видно воза улаштованого шальовками, на котрому привезено було посуду на ярмарок.

М. Могильченко.

Sommaire.

La région potière du district de Horodnia, gouv. de Tchernyhiv. La stérilité du sol et l'abondance de la terre plastique et des combustibles favorisant le développement de la poterie dans ce pays. La fabrication surtout pendant l'hiver. Les trois opérations principales: pétrissage, tournage et cuisson. Glaçure. Les formes principales de vases. Le transport et la vente aux foires.

Explication des figures.

Fig. 1. et 2. Deux formes de kopanytzia ou pics employés pour l'extraction et le morcellement de la terre.

Fig. 3. Veslo ou aviron en bois pour le battage de la terre mouillée avec un peu d'eau.

Fig. 4. Kolotouchka ou marteau en bois pour le même usage.

Матеріали до українсько-руської етнольоґії, т. I.

Fig. 5. Kobylka ou motte de pâte, préparée pour le raclage; a) kobylka vue de côté, b) coupe transversale.

Fig. 6. Strouh ou plane en fer avec les poignées en bois pour racler la pâte afin d'enlever toutes les matières étrangères. Ce raclage est répété à plusieurs reprises.

Fig. 7. Coupe longitudinale du tour de potier: a) la roue supérieur ou la givelle, 23—25 ctm. de diamètre; b) la roue inférieure, 60 ctm. ou même plus de diamètre et 5—6 ctm. d'épaisseur; c) l'arbre ou l'axe du tour, 50—60 ctm. de hauteur, dont le bout inférieur en fer entre dans un nid conique également en fer, enfoncé dans une planche servant de base à l'appareil tout entier; e) le banc du potier; f) une petite poutre qui s'appuyant contre le banc retient le tour dans la position verticale.

Photogravure représentant le potier en train de travailler.

Photogravure représentant le potier vérifiant à l'aide d'un instrument spécial la régularité de la forme du vase; à sa droite sont empilés quelques pains d'argile préparés pour le travail. (Pour photographier le tour, on l'a installé en dehors de l'habitation, qui sert en général d'atelier).

Fig. 8. Le couteau, instrument en bois, 10—12 ctm. de longueur, 6—7 ctm. de largeur et 2—3 mm. d'épaisseur, qui sert pour égaliser la surface supérieure du vase, pour modeler les rebords et même pour faire quelques détails d'ornementation comme des lignes circulaires, des bandeaux etc.

Fig. 9. Instrument en bois qui consiste en deux planchettes réunies en croix et qui sert pour régler le diamètre du vase.

Fig. 10. Coupe transversale du four de potier: a) la partie supérieure qu'on remplit de vases à cuire; b. b) deux parties ou compartiments inférieures servant au même but et séparées par une cloison en briques qui supporte le sol de la partie a. Une cloison qui est au fond de ces compartiments est représentée sur la Fig. 13.

Fig. 11 Coupe longitudinale du four; à gauche, côté de la bouche par où l'on introduit les vases à cuire; à droite, côté du foyer.

Fig. 12. Plan du four: b. b) les compartiments inférieurs, e) le foyer; les lignes ponctuées représentent la cloison séparant la partie inférieure du four du foyer (v. Fig. 13).

Fig. 13. Cloison en briques séparant le foyer de la partie inférieure du four et munie de quelques trous par lesquels le feu pénètre un peu dans cette partie. La flamme en général passe dans la partie supérieure du four (a), qui n'est pas séparée du foyer, d'où la fumée sort par la bouche.

Deux photogravures représentant la première le four du côté de la bouche et la seconde — du côté du foyer. Jusqu' à la hauteur, indiqué sur les fig. 10 et 11 par les lignes ponctuées, le four couvert en général de terre est entouré d'une cage en troncs d'arbres; de deux côtés de cette cage sont plantés deux forts pieux réunis en haut par une traverse et destinés à empêcher la dilatation latérale du four causée par la chaleur. Après avoir rempli le four de vases à cuire, on allume le feu dans le foyer et on le maintient jusqu' à ce que la quantité de bois nécessaire pour la cuisson complète (ordinairement env. 3, 3 m. cubes pour une mille de vases de dimensions moyennes) soit consommée. Cette opération accomplie, on ferme la bouche du four avec des planches, de la terre et du fumier et on le laisse refroidir lentement. Les vases prennent alors une couleur gris d'acier. Pour la cuisson des vases à glaçure on laisse la bouche du four ouverte presque jusqu' au refroidissement

complét; la poterie dans ce cas prend une couleur toute blanche. Pour la glaçure on emploie le plomb, le sable fin et la crasse de fer (remplacée quelquefois par le minéral de marais) pour la couleur jaune — rougeâtre, ou le sulfate de cuivre pour la couleur verte. Pour que la glaçure se répande également sur les parois du vase on l'enduit un peu de goudron.

Fig. 14. Diverses formes de vases fabriqués à Olechnia: *a*) pot de cuisine; *b*) vase à boisson; *c*) theière; *d*) pot à fleurs; *e*, *f*) pots à lait; *g*) marmite; *h*) casserole; *i*) couvercle de pot; *k*, *l*) pots à confitures; *m*, *n*) terrines de cuisine.

Fig. 15. *a*) cuvette de toilette; *b*) ecuelle; *c*) vase pour boisson; *d*) pot à eau.

Fig. 16 (photogravure). Potier d' Olechnia à la foire de Tchernyhiv. Derrière lui est une voiture garnie de planches pour le transport de la poterie.

La pelleterie en Galicie orientale

par V. Hnatiouk.

КУШНІРСТВО У ГАЛИЧИНІ.

(По оповіданню майстра Юзька Розоського)¹).

Щобіи ма́ти шкіру, трéба насамперéд баранá зарізати; а́ли то зноў штúка, йак йи́го зарізати? Різаньи різанью ни рі́уни. Різаньи жидьйúски шпеті́т шкіру окрúтне. Жид рі́же шкіру на попере́к шійи. Хты́ўши ужі́ти то́йи шкіри до кожúха, то ў́же трéба то́тй різи сшивáти; а рі́зь, йижéлы катóлык ріжи, то сьа ма́йи різати так:

Насампéрид берé сьа баранá мéжи нóги — йинáкшн ни зарі́жи дóбре — задирáйи сьа лывоў рукоў гóлову до горі́ — трима́йи сьа за пúсок — прáвоў рукоў ны́ж кінчáстий, чы́лы спічáстий, берé сьи і від вй́лицьйú пропóри сьи шкіру ў́здоўж на кй́лька цáльйú (4—5 цáльйú). Тотá сьи шкіра розй́йдé, зáраз отворит сьи; і збирáйи сьи тым но́жéм кінчáстим ў́сы жй́ли кирвй́сьты і гарй́ачку на вй́стри і разóм сьи пиритнé. Потóму сьи роспóри ў́здоўж шкіру від шійи аж до фостá; потóму роспорóуи сьи шкіру від кольй́нцьа пёршого, від рáтицьи аж до груднй́цьи з йиднóго бóку і з дрúгого. І зáдны нóги тож сáмо так йак і перéдны, котрй́х пáхи пускáйи сьи до спридй́ни вй́т то́йи різи, кудй́ сьи пропóруи шкіра ў́здоўж і ў́рй́зуи сьи на пёрших кóткax (абó шуштáвах, то ў́шй́стко рй́ба) від рáтицьйú і шкіру сьи здирáйи аж за звй́кльи кольй́на. І берé сьи і пропóруи сьи пй́д кольй́нами зáдних лáбй́ў тй́ри, ў́ котрй́ сьа заккладáйи брчик, звáний патй́к, обй́ лáбй́, на кй́ньцьи (тóго брчика). На спридй́ны тóго брчика прй́йй́зуи сьи зáшнурком шнурóк, чы́лы посторóнок і так сьи висóко прй́йй́зуи, чи на дворй́, чи ў́ будй́нку, абй́ гóловá до змй́лы ни дыстáла. Тогдй́ сьи бирé, зачина́йи сьи но́жéм шкіру від мньй́са відды́льувати від мй́сьцьи, де вй́ўцьи прихóдит вй́мньи тй́лько, абй́ мóжна лывоў рукоў шкіру ў́зй́ти, а прáвоў рукоў стúлит сьи кулáк до кúпи отáк (показуе), пáлиц вй́лй́кни на

¹) Бувши записане д. В. Гуатюком у цілі між иншим лнй́вй́стичнй́й, це оповіданне друкуеть ся вй́ймкóво з застереженьем льокальнóй вимови і специяльнóго задля цьóго правопису.

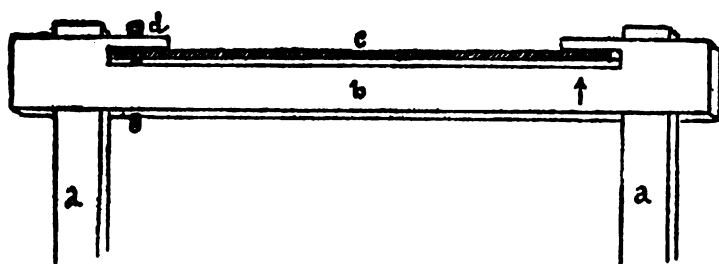
Ред.

фльігиль, і здойма́йи сьн кулаком шкїру; від за́дної ла́би і від фоста́ зачина́йи сьн; кїшку гузіячу обрїжи сьн і шкїру надокбла есува́йи сьн ў рївній вазї аж до чола́, бо на чолї відрїзу́йи сьн по́при самї ро́ги і о́чи; хоть жидї і то́б відрїзу́ють, а́ли то низды́бни до шкїри.

Мнїсо типє́р лишїйим, бо то о шкїру сьн росхо́дит.

Шкїру з віўцы луб з барана́ належит сьн за́раз на жє́ртку роскїнути і так: Приўйїзу́йи сьн чола́к (шкїру з чола) на кїнци́ до жє́ртки шнурком мо́цно, а пото́му за фїст сьн бирє́ і приўйїжи сьн то са́мо мо́цно до жє́ртки. Ўсї крайї надокбла ма́ють сьн ві-рївнати, абї за́кочина шкїра нїгдє́ ни зїста́ла схну́ти, бо за́раз там вітпа́рит сьн воўна і злы́зи по розмо́чинью до випра́ви; лья́дром на верх, а воўно́у до сиридїни пу́ска́йи сьн шкїру заўши. І лапкї ко́ло тих шкїр роспнїа́йи сьн ў ко́льнїцьох, абї чїсто, глатко сто́йа́ли до схнїнїя́ца чїлы́ до су́шинья. Йислї шкїра вісхнї до́бра, мо́чит сьн шкїру ў водо́ з вїкльї, зїмнї, ни грїты́ (йак ў лы́ты то тї-пльїшї, йак ў зїмї, то зїмнїшї) на 24 годїны. Доўши шкїра ни мо́жи мо́кнути ў водо́ з вїкльї, бо би воўну від се́би пу́сты́ла. По 24 годїнах вийма́йи сьн шкїру з водо́, по́лочит сьн до чїста від му́сту (бруду мїж воўною) і від лайнїкї́ воўну ш к а ф о ў́ (рїд ножа), а пото́му обирта́йи сьн лья́дром на верх, ўклада́йи сьн ў сиридїну ў пї́йла і шкафо́у шчїшчу́йи сьн стє́рво, котрє́ до шкїри ни на-лє́жит.

Пї́йла вигляда́йут так :

Мал. 1.

Два звичайні патяки, довгі на півтора метра (можуть бути трошки довші або коротші також), що сягають чоловікови до гру-дїй, стоять „сто́рцом“, привязанї „до будьяко́ї рїчи, котра́ сьн ни поруша́йи, чїлы́ ни пода́йи“ (а а) входять в властвї пї́йла, котрї складають ся з двох частїй: спїдна, (б) грубша і довша 10 цалїв „длятого, жи ма́йи ў со́бі ў йиднїм кїнци́ кльамку відоўбану,

Ї котру́ вѣрхна часть кінцѣм заходит; другий кінець ма́йи місце на за́ймас чѣлы на завѣс“ (d, звичайний сворінь (шкворінь) на котрім ходить верхня часть c]; спідна часть (b) на правій стороні при стріліці (←) не єсть продовбана на вскрізь, лиш до половини, а то тому, що кушнір, стоячи по другій стороні пийл, вкладає шкіру на верхню часть, так як на палець, через половину і всуває її в долішню, почім чистячи, тягне до себе, але часть (c) не може до него податись, бо єсть замкнена.

Обчѣстят сѣи шкіру, йидну́ й другу́ половіну (бо чѣстят сѣи лиш одну́ половіну ўперед), поспѣяи сѣи обчѣшчену шкіру мукѣю́ жїтної, грубо́ю, ни питльѣвано́ю, разо́вою, котро́йї виходит на шкіру: на виліку дві квар́тї, на мѣншу пѣ́тора, а зрѣшто́ю, хто розуміи́и, кїлько котра́ шкіра потрібу́и. До мукї дода́и сѣи трѣту часть грѣсу жїтного, дрібно́го і шѣсту часть то́пки со́ли. Посѣпану шкіру то́ю прѣси́пко́ю звѣно́ю, скрапїи́и сѣи водо́ю, зрїхто́вано́ю на квас, склада́и сѣи льѣдром до кѣпи, переднї лѣби завирта́и сѣи до льѣдру, котрї приходѣят йидна́ по при дру́гу на попірѣк шкіри; потѣму завирта́и сѣи чола́к чѣлы карк, абї ко́нєц двѣста́ю до лѣби́; боки́ ко́ло лѣби́ю склада́и сѣи та́джи ў кѣтиках ў дво́и, льѣдир до льѣдру; потѣму за́днї лѣби обї ўздо́уж шкіро́ю приходѣят на сиридіну і ўпира́ют до пирѣдних на попірѣк злѣжених; ѳїст приходит мѣжи лѣби ў сиридіну; боки́, шчо ш чѣрива шкіри похѣдѣят, склада́ют сѣи та́джи ў дво́и льѣдир до льѣдру; так злѣжину шкіру склада́и сѣи коньчїнами до сиридіни, пирѣдну часть насампѣрид, а задну часть завирта́и сѣи аж по ко́нєц пирѣдно́ї. Допѣрва шкіра приходит у кѣтку, ў квас, йидна́ по при дру́гу, йак кѣрти шторѣом. Квасу то́го ма́йи бѣти рѣ́но ш шкіра́ми, абї шкіра суха́ ни сто́яла на вѣрха.

С то́ї шѣсто́ї чѣсти то́пки со́ли, котру́ сѣи дайї до йидно́ї шкіри, урива́и сѣи малу́ часть по́длуг ільости шкір обрѣлѣних і дайї сѣи до то́ї водо́ї, ў котрї то́гї шкіри ма́ют кїснути цѣліх шѣсть дыб. Длѣато́го сѣи сѣль до водо́ї дайї, жи шкіра ни рѣшина 24 годїны ў ты водо́ї, ни вида́и с се́би жѣдно́ї ма́сти а водо́у, а водо́ шкїдліва бис со́ли длѣа шкіри, бо во́на би пустѣла.

В 24 годїны́ ка́жда шкіра пойдїнчо у кѣтцї мѣсит бути розложѣна, прѣсїпка цѣлком на мо́кро розрѣблена на ны і назѣд злѣжина, йак бѣла віт почитку́.

Чѣрис три до́бї йиднако́во сѣи шкіра припра́йїи йак пѣрший раз (росклада́и сѣи і склада́и сѣи). Читвѣрто́ї до́бї росклада́и сѣи ка́жда шкіра пойдїнчо і перимина́и сѣи [так ѳ (показує) йак бїльн] віт карка́ до фѣста́ само́ю сиридіно́ю, а боки́ ны, бо онї

слапші на тріманьї воўни і обльзла би, йак би пиримній. [А йак котрій ни б́уди віриў, то най спробуйи].

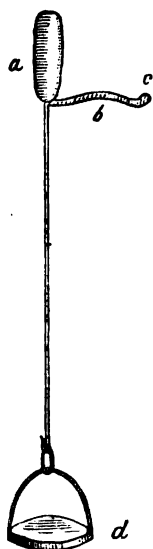
Типер складайи сьї шкіру воўноў до сиридіни на попірэк, а льадром на верх, а воўна йде на других три д́оби до сиридіни; і та́гжи сьї так йак ќартї у катцї перикладайи ч́ернз три д́оби шчо д́ня.

По скінчївних шісьтьох д́обах витьгайи сьї шкіри с кв́асу і в́ишїи сьї на ќупу на д́ручок нат ќатку, абї квас стьїк з них до ќатки. Йак квас стич́е до ќатки, бер́е сьї пойдінчо ќажду шкіру за ла́би, ў йидн́у р́уку за з́адну, ў д́ругу за пир́едну і стріпуїи сьї з воўни прісипку, котра ў кв́асї ў воўну сьї набїла. І натьїгайи сьї шкіри на жирткї пойдінчо на попірэк, йидна́ по при д́ругу, льадром на в́їрха. Схнут д́оти, д́оки льадир д́обри ни в́їсхни (йак поѓода, то б́орши, йак слоѓа, то і за т́їждинь ни в́їсхни); пот́ому обиртаїи сьї на верх воўноў і та́гжи с́ушит сьї до поря́тку, д́оки ни в́їсхни.

Д́обри в́їсушинї шкіри на об́а б́оки нал́ежит сьї п́аличкоў в́їтрїпати, абї в́їлтьїла з воўни сьїль, котра ў кв́асї ўїла сьї; бо йислїби ни в́їтрїпаў тоту́ сьїль з воўни, зр́облений кожух в́їльотнїў би, ў в́їльоти в́їтходїўби. В́їтрїпанї і в́їсушинї шкіри натирайи сьї ропоў зв́їклоў ў такїй сп́осьїб:

Бир́е сьї кав́алок шма́ти полотнїнної, звїваїи сьї йїї до ќупи кїлько, абї м́ожна ў кулак змїстїти. Мачїїи сьї тоту́ шма́ту ў ропу́ зв́їклу, шчокольвак сьї зд́ушуйи, абї ни тикло́ і так сьї тоў ропоў льадир натирайи, би мїсьцьї сухоѓо нїгд́е ни б́уло на льадрї; а воўна — сух́а маїи б́ути. І складайи сьї на 12 ѓодин льадром до ќупи, на котрїх шкірах тр́еба а́льбо сидьїти, а́льбо, йак ў ночї, то сп́ати, абї сьї вїтварув́али, абї в́їтходїў льадир. Йак льадир вїдьїди, шкіру сьї розл́ожит і натьїгайи сьї на здоўж: стаїи сьї ногоў на чол́ак і пир́еднї чїсти коньчїнїў, а рука́ми тьїгни сьї за з́аднї чїсти до горї, то вона́ р́ушит сьї з мїсьцьї. Пир́едну чїсьть (карк, чол́ак) прїўїйзуїи сьї шнурко́м м́ощним, котрїй сьї назив́айи кльучі ўнїк, за ц́урку (патїк на пїндь д́оўгий, на цаль ѓрубїй) і закладайи сьї на гак, ў с́уфїт забїтїй. Бир́е сьї так зв́аний кльуч (див. мал. 2) ў праву́ р́уку за колб́тку (а),

а ў стримїбно́ (д) закладайи сьї праву́ ногу; лїву́ р́уку пїткладайи сьї пїт країї шкіри і кан́том (с), кльуч́ем, тїсни сьї ў країї

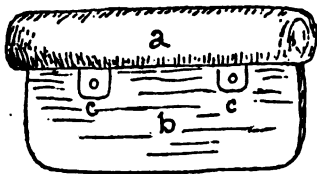

Мал. 2.

- а) колодка,
б) кльуч, с) кант,
д) стримїбно.

шкіри до долони знайду́шчої єи піт шкіро́у і тьїгни єи ў долину ўва́жни, абї єи крайї наса́мперид роскль́увовали, а пото́му і сиридіну цы́лу (по полові́ннї шкіри) му́сит єи роскль́увовати чы́лі роспра́вити. Їак єи роспра́вит цы́лу полові́ну то́ї шкіри, бире єи льво́у руко́у за шкіру з ве́рхи за льа́дир, кльуч трима́йи єи звя́кли ў ру́цї і кльучу́йи єи до́ти, доки ни б́уди шкіра мнѝхкка́ і йиднако́ва ўсьюди, рї́уна. Вікльучовану полові́ну шкіри обирта́йи єи до горі́, обмо́туйи єи цу́рку іс шкіро́у кльучі́унико́м і дру́гий бік так са́мо єи кльучу́йи до порі́тку. У́ той спосі́б і на попі́рек єи шкіру кльучу́йи, абї бу́ла на ўсьї шті́ри чисті́ викльучу́вана.

По пе́ршім кльучо́ваню на ўсьї шті́ри чисті́, роскида́йи єи шкіру на же́ртку, на лу́шко, чи деко́львик пля́ц найде́ єи, льа́дром на верх, абї вї́схла. Пото́му шкіру дру́гий раз кльуче́м ў той самі́й спосі́б тілько́ ў два бо́кї на ўздо́уж виты́гайи єи. По кльучо́ваню дру́гим то́ї шкіри заклада́йи єи на пйї́ла так, йак до чїшчинѝ стер́ва до кьвасу́ (йак пе́рши), тілько́ за йиде́н бік поздо́бужний і шкіру натра́йи єи і́псом дрібне́нко ме́леним йак му́ка, раз ко́ло ра́зу, дльа́того, абї ре́шта одробі́нїу стер́ва ху́тши від льа́дру єи пуска́ли. По натра́раню і́псом раз ко́ло ра́зу шкафо́у, ре́шта стер́ва здира́йи єи ў та́кий спосі́б, жи трима́йи єи льво́у руко́у за до́льшну чисть шкіри ў кра́йах і ка́ж-

Мал. 3.

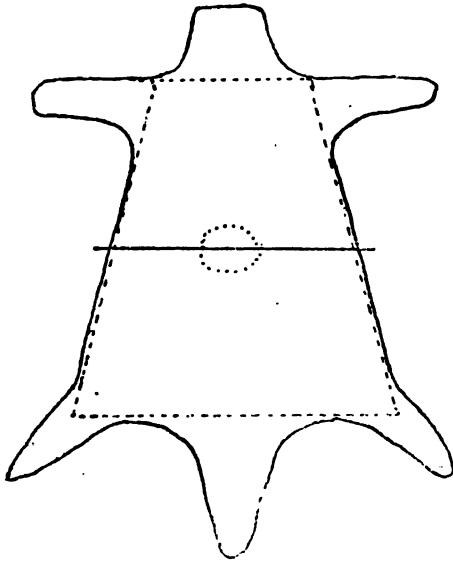
ди місци проты́ў льво́ї шкафо́у ле́зѝма шкrhóбайи єи, почі́м шкіра рбо́ит єи гла́тка і бі́ла.

Шкафо́а вигляда́йи так: (а) коло́дка, 6—7 ца́лѝв довга; (б) вістре́, котре придержу́ють з обо́х бо́ків анта́бки; (сс) їх кінці́ вхо́дять в коло́дку¹⁾.

Бі́лену шкіру вирі́внуйи єи на сто́ль на ўсьї шті́ри чисті́ і кра́йи єи ко́жу́х, йако́ї де мо́ди ужива́йут. На ко́жу́х йде 5—8 шкі́р, йак до ко́жу́ха. Ко́жу́х прбстї́й мо́жи єи зробо́ти с пйі́тьбо́х і с шї́стьбо́х шкі́р; на вилі́кий ко́жу́х тре́ба коне́чни 7 шкі́р се-

¹⁾ При́лад се́й дуже поді́бний до та́ких же при́ладів до оброблю́вання шкури́ у давні́х наро́дів, як на́примк. у Ђгитїа́н і у де́ яких з тепері́шнїх з не́далеко за́йшовшою ку́льтурою. Дуже ці́каво при́рївнати його́ до ма́люнків та́к звани́х жіно́чих но́жів у Ескимосі́в (див. Otis T. Mason. The Ulu, or Woman's knife, of the Eskimo, from the Report of the U. S. National Museum for 1890. Washington. 1892. (Ред.)

рédних, абі буў добрай. Насампéрид кра́йи сьм п е р é г и н к у, на котру́ перегинáйн сьм шкі́ра у двóйні і йидна́ полові́на прихóдит до крижій каркóм, а дрúга́ полові́на до пóйаса, нисши гру́дй, а на сириді́ны перéгинки витина́йн сьм крúглий ві́крій, де прихóдит шй́а і ростнáйн сьм полові́ну припадáйшчу на грúди по полові́ны, котрі́ то називáють сьм пазухі́.

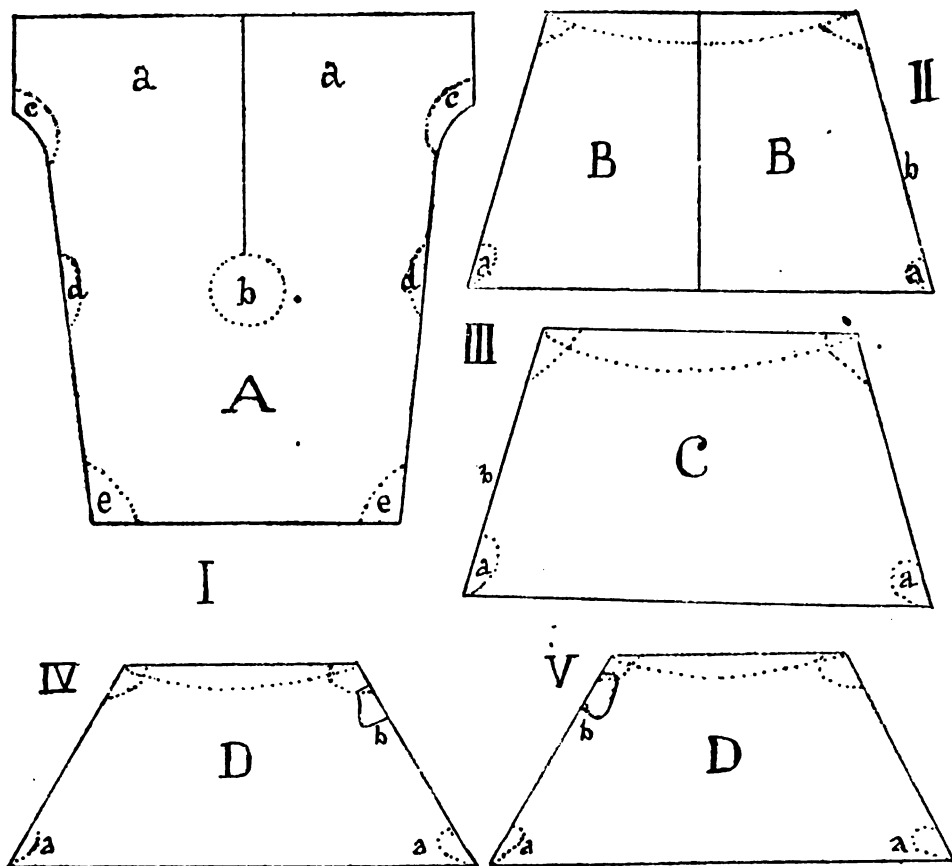
Мал. 4.

Потóму кра́йи сьм переткí з йидно́й шкі́ри, задóугі, йак потрúбно; цяркльúйи сьм шкі́ру насампéрид ві́т фостá, від йидно́й ла́би до дрúгойі; ві́тинáйн сьм кра́йі, котрі́ називáють сьм пítфóстини і ві́т цýркльу утýйтого, бирé сьм мй́ру, йакойі́ потрúбно і пуска́йн сьм до каркú. Карк сьм ві́ттинáйн тосáмо до цýркльу так, йак з до́ліни. Ширóкісьть сьм цяркльúйн, йак

мй́ра потрúбу́йн. Пáхи штýри, перéдні і зáдні, ма́йи сьм ві́ризати до́ки гóле і натомісьць ма́йи сьм ўложі́ти штúка з ві́тгýйтого каркá. Ві́штукованí пириткí ма́йхт сьм ростýти самóу сириді́ноу, ўздоу́ш котро́йі пришивáють сьм до пазухі́у горі́шними вúшшними кй́нцьцями, а до́льшні кй́нцьці сьм шй́рші дльáтого, абі́ кожúх опшй́рно на до́льні сто́йáу. Потóму кра́йи сьм с трéтойі́ шкі́ри тил; так сьм цяркльúйн, йак і пириткí і пáхи сьм штуку́йн, тй́лько сьм на сириді́ны нн ростнáйн дльáтого, жи прихóдит тил на зáдну чисьть кй́ла нй́шши крижій і вúшша чисьть пришивáйн сьм і фáлдами набивáйн сьм до стану́. Ў той спóсьбй́ кра́йи сьм с чы́твэ́ртойі́ шкі́ри йидén кли́н, а с пй́áтойі́ шкі́ри дрúгий кли́н і так сáмо сьм цяркльúйн і штуку́йн йак і тил. Дльáтого́ сьм називáйн кли́нны, жи прихóдъат на бокй́ кй́ла, на клúбн. Пришивáйн сьм горі́шні вúшші кй́нцьці до перéгинки, котрі́ обá кли́ни займа́ють йидні́ми полові́нами стан ві́т пличй́й, а дрúгвы́ми полові́нами до пазúх прихóдъат ві́т пй́тáшникй́у. Ш шéсто́йі́ шкі́ри кра́йут сьм рука́вй́ два, йислй́ на малú осóбу, а вилй́ка шкі́ра; а йак бра́к шкі́ри вилй́койі́, а осóба вилй́ка, потрúбу́йн рукавй́у дбúгих і ширóких, то сьм мýснт ужывáти дві́ шкі́ри

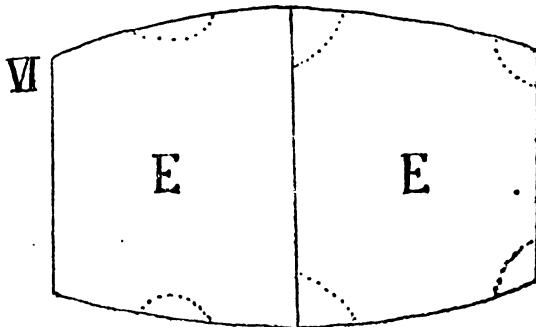
на рукаві: то сьм назива́ють рукаві по шкірн̄ьї. В такий спосіб сьм шкір на кожух виходит, — а йак рукаві з йидно́ї шкіри, то тілько шість. На малій кожух чьльї на малу́ особу кожух, а з ви́льких шкір, то сьм робит кльїнь з йидно́ї шкіри, у́ такий спосіб кожух можна зробити іс пьнтьох шкір.

Крїй кожуха з шістьох шкір такий :

Маг. 5.

Римські числа означують кожну окрему шкіру, з котрих робить ся кожух. I. шк. А. Перегинка (36 цалів задовшки, 30 ц. завширшки у горі і 20 цал. з низу) *a a* пазухи, *b* шия, *сс* штуки на пахах, *dd* передні пахи, *ее* накруги; II. шк. ВВ. Передки (20 цал. завширшки у горі, а з низу таж, як сторчать, як бильше то нічого не шкодить; довжина якої міра вимагає) *a a* штуки на пахах, *b* шляма (див. у тексті); III шк. С. Тил. *a a* штуки на пахи *b* шляма; IV і V шкіри DD клинця (14 цал. у горі, довжина після міри, ширина яка вдасть ся), *a a*, штуки на пахи, *b b*, кишені.

Мал. 6.

VI. шк. E. E. Рукави (36—44 ц. задовжки і 28 завширши; з боку 18 ц).

Шкіра I. становить головну часть кожуха, перегинку; має в собі 6 штук, подібно як шкіра VI, з котрої крає ся рукави. Всі ннші шкіри мають по чотири штуки. Лунія кропкована значить, що шкіра має краяти ся по кропках, луковато, а не просто. Чому так много єсть штук, особливо при пахах? На се дає відповідь кушнір:

Дьлатого штуки на пахах сьє вир'яуьут, абї кожух служїть дбўші лїтá ў цїлові мбцний, бо йнсли пахá підлбжина кавáлком з воўноў, то дбўго служїти ни бўди; пахá сьє пїдрé, а позїцїнок сьє вїтпори і зрбїт сьє ў корбткїм часé гїрá ў новїм кожўсї.

Позїцїнок значить се: Йак шкіра гбла на пáсьї, то прикладáьут кавáльчик шкіри з воўною на гблу шкіру і пришивáьут лїгéнько; позїцїнок той по корбткїм часé вїддїрáьн сьє і гїрá рбїт сьє.

Ў два спбсоби штўки сьє до кожухїў нашивáьн: пїд верх, шїьн сьє штўки до льямбваньн на пїрегїнцьї штїри, то значїт: два вáкруги на крїжох і двї пахї на плéчох; нáтто горїшнї штўки ў тáльї переткá і ў клїнку; льямїўкї сьє йнрўьн на тих вїмїненнх штўках; рéшта штук долїноў і котрї прихбдьат на пазухáх кбло пїтпáшнїкїў, шїьт сьє ў і лтьїцьу з вїпусткоў вїд воўни. Кожўх цїлїй надокбла льямбванїй мўсїт бутї шкїркáми пїў цáльа шврбквми з бїлої йїрхн (голенбї шкіри). Два рáзи сьє мўсїт шїти надокбла: Пéршїй раз пришивáьн сьє льямїўку грўбоў нїткоў і грўбоў йнглоў до сéбї і тотб шїтьї називáьн сьє штпїбваньн, до котрбго штпїбваньн налéжит сьє льямїўку чїльї вéнзлїк, ўсьбїдно, прифлїнтбванїй вїдвїрнўти на кожўх, абї пéршн шїтьї сховáло сьє пїд вéнзлїк. До того у пéршїм шїтьў ў флїнтбваньу кладé сьє

льяміўка чылы вэнзлик льадром білёним до воўни, а голёним, чылы львоў сторонбу на верх. По першім штыў відвиртаїи сьи льадром на кожух (до білого льадру), а льва сторона ховаїи сьи ў сиридіну і перши штыї покриваїи, по чім штихуїи сьи йиглоў ў бік віт праўоїи руки до львоїи. Рукаві ў той самій спосыб пришиваїут сьи до пирегинки, тілько жи сьи мусит йированьим другий раз шїти; там сьи штихувало, а ту сьи йирўїи. Поясок мусит бўти таїжи йирований. Йированьи йаст то штыї дрібне, дилыкатни, котрэ сьи мусит шїти тоненькоў йиглоў і тоненькими ниткамі віт себн.

На пиритках приходьит кишэны.

Всы шви доўгі називаїут сьи шльа ми; йїх йи штыри. Пришиваньи ўсых частїй до пирегинки називаїи сьи станбуўйуваньи. Рукаві від рук маїут бўти облямобваны смушком, воўноў на верх. [Смушок, то дилыкатна шкїрка з йагнїтка]. Тотоблямобваньи рукавіў називаїи сьи по прбсту опушки, а интальцэвнтны манькетн (називають).

Комньїри до кожухїў сут двоїаки: лжашчі і стойашчі. Стойашчі вигльдаїут йак комньїрики прасобваны коло сорбчки, три цальї шїрокі, а доўгі, йак котрого шїїа потрібуїи. Лжашчі вигльдаїут йак пільарїна каноньїца (йинакши ньи, тілько так); тримаїут на плэчох шїрокости віт 7—9 цальїў; на пиреды приотворі пазухїў віт шїїї, де сьи сходьит кїнцы комньїра лжашчого до кўни, тримаїут віт 5—6 цальїў ў шїрокости.

Приходьит на пиреды пїить пар зашчїпбк, т. з. гўдзкїў, а пїить пїтїльбк.

Вїт комньїра стойашчого дайї сьи на пазухах кльапи с такого смушка, йак комньїр; вїт комньїра тримаїут по штыри цальї шїрокости і йдут спусковато аж до пїйаса і сходьят на йїден цаль шїрокости. Ў обїк кльапїў, вїт половїни кльапїў, дайї сьи два нагрўдники, вїкрайяны цаль шїрокости с такого самбго смушка, до пїйаса. Цаль вїшши пїйаса далї сьи і кльапи і нагрўдники разбм. З львого ббку пїд нагрўдник приходьит пїтїлькї, а з праўого ббку ўздоўж, гўдзкїи ў край кльап. Пїить пар зашчїпбк тїх маїут бўти ў рїмнїм вїтдалїньу вїт комньїра до пїйаса.

Дрібнїїші прилади кушнїрскїи сут ще такі: Швайка, слўжит до рблїнья гўдзкїў; то йи сїчастїй дрїт, закрїўлений. До країанья шкїр йи брїг (нїж зроблений з коси). До стрїжиньи воўни і до рббти нбжицьї. Йиглї трэба трїгрїнчїстой, бо округла ни шїлаби; тотї гравкї займаїут блїсько

Мал. 7.

половіни йнглї; шчобї ни колбло ў палиц, бирє сьї на парсток. До притбўчуваньї ўсїх рупцьїў йи мўшта, на котрї на вєрха тримайи сьї віск (мал. 8). До мїриньї йи мїра пїўтора лїк-тєва. До штукбваньї, станбўйиваньї, флинтбваньї, штипбваньї і до шпїиваньї шльамїў ў до-лїну йи шарї нїткї; до йирбваньї ўсїх льамїўбк, котрї сьї маїнут йирувати, слўжут нїткї машинбвї бїлї. ўсї вїткї мўсьят сьї дббри воскувати, бо ў шкїрї нїтка кошлавїйи і рве сьї.

Мал. 8.

Шкїри ўсї на кожўх коштўйут вїт 12—14 зл.; дбклад до виправї тих шкїр 1·50 зл.; кбмньєр до кожўха і опўшки (смυш такїй, бо кбмньєр ни купўйи сьї) 2·50 зл.; роббта вивбснт 5—6 зл.; а трєба робїти кбло кожўха тїждєнь, абб й бїльши, йак бїльши де йи вишїиваньї.

В. Гнатюк.

Sommaire.

L'égorgeement et l'équarissage du mouton. Le séchage et le décharnage de la peau. La macération de la peau avec du sel et de la farine de seigle. Salage et queursage réitérés. Etirage. Frottage avec du gypse et décharnage définitif. La coupe des peaux pour la confection des pelisses. La couture.

Explication des figures.

Fig. 1. Le châssis pour étendre la peau pendant le décharnage: a, a) pieds; b) poutre fixe; c) planche mobile qui tourne sur une cheville d, et dont le bout libre entre dans une entaille faite à la poutre b et indiquée par la flèche. Pour gratter la peau on la pince entre la poutre b et la planche c.

Fig. 2. La clef ou l'ètre, instrument employé pour l'étirage de la peau: a) manche en bois; b) clef en fer, munie du rebord c; d) étrier pour mettre le pied. La peau étant accrochée, l'ouvrier presse et frotte le rebord c, contre le cuir à l'aide d'un mouvement de va et vient donné par la main droite aidée du pied.

Fig. 3. Le grattoir ou queurse; a) manche en bois; b) lame en fer, c) plaques avec rivets maintenant la lame.

Fig. 4. Coupe de la peau pour la partie supérieure de la pelisse (V. Fig. 5, I. A).

Fig. 5 et 6. (Les chiffres romains indiquent chacune des six peaux nécessaires pour faire une pelisse). I. A. P e r é h y n k a ou partie supérieure de la pelisse: a, a) le devant de la pelisse; b) l'encolure, c, c) pièces des entourures; d, d. id, c. c. pièces du dos; II. B. B. pans de devant: a, a) pièces; III. C. pans de derrière; IV et V pans des côtés: a, a) pièces; b, b, ouvertures des poches. Fig. 6, VI. E. E. manches.

Fig. 7. M o u c h t a, instrument en fer pour aplatir les coutures; sur le manche est fixé un morceau de cire.

Les constructions
du village de Polochky dans le district de Hloukhiv, gouv. de Tchernybih
par M. Mohyltchenko.

БУДІВЛЯ НА ЧЕРНИГІВЩИНІ,

Глухівського повіту у с. Полошках.

У Чернігівщині люде здебільша живуть з хліборобства, а як до того ще там є дуже багато невеличких річок і річечок, то через се вони й осіли ся там великою силою дрібних, осель розкиданих більш або менш скрізь: хуторами, селами, слободами, містечками й містами. Звістно, осадни не скрізь однакові; по де-яких країнах люде живуть більш великими селами, котрі стоять досить далеко одно од одного, по других — навиворот: села невеликі і близько одно коло другого. Тепер поки-що, ми не маємо ще досить матеріялу, щоб говорити про географічний розклад того чи другого типу осад, а також і про ті обставини, через які у одному місці випробувесь один тип а у другому інакшій. Поки що звернемо увагу поперед усього на те, як стоять оселі у самому селі, се-б то на плян села, а потім на те, як розставлена будівля у кожній оселі, се-б то на плян оселі.

Найчастіше доводить ся бачити села витягнені вздовж однією улицею. По обідва боки цієї улиці стоять оселі чи двори, а по двох кінцях по царині: у одну в'їхав, а у другу виїхав. Часто буває, що село розширюеть ся по обідва боки улиці новими оселями таким робом що первістний плян його не зразу можна й пізнати, але придивившись, все-ж таки можна знайти його. Трапляеть ця іноді, що улица у в одному місці стає ширшою і з неї робить ся невеличкий вигон, котрий стає неначе-б то осередком села, де стоїть церква, школа, крамниця і інша громадська будова. Дальше розростування села визначають ся тим, що з цього вигону село йде далі вже не однією улицею, а двома чи трома. Ці улиці розбивають ся й собі на маленькі улочки і село розкидають ся на усі боки, не

однаково ширячись або у одному, або у другому місці: так що на перший погляд і не знать чом воно складалося на той, чи другий лад. Дуже розповсюдженою по колись то слов'янських селах у Німеччині, круглого пляну села з дворами розставленими навкруги центрального вигону — нам бачити не траплялося¹⁾.

Постанова хат до улиці дуже не однакова по усій Чернигівщині, хоч у кожному окрімному селі, а то й у цілій сторові вона завше виявляєть ся дуже визначно. По де-яких селах, як наприкл. у Городницькому повіті у Ловині, Олешні, Рудні і інших, усі хати

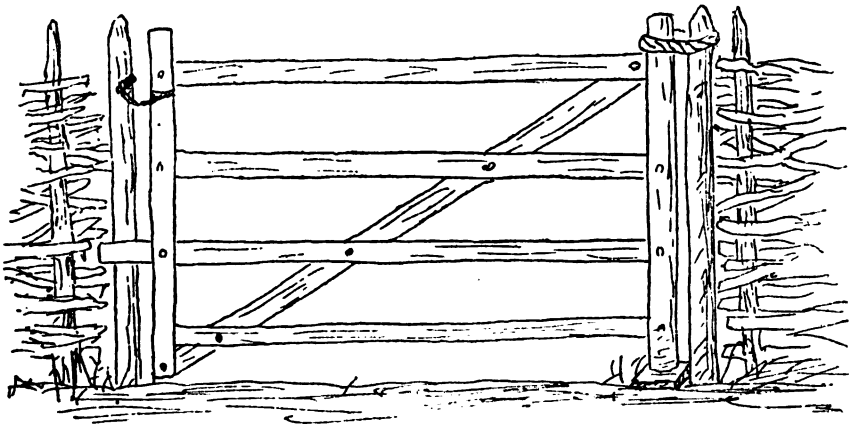
А Огорожа на городах.

повернені вікнами до улиці; по других-же неначе-б то зовсім на виворот: хати стоять вікнами у двір, а повітки, хліви і т. і. поста-

¹⁾ Розвідки Якобі, Ландау і особливо у послідні часи Авг. Мейтцена показують, що продовгуваті села з однією улицею, котра розширюєть ся серед села у вигон, зв'являють ся тільки пізнійшою відміною первісного круглого або підковастого пляну слов'янського села з центральним вигонем і з одним тільки вїздом. Дуже цікаві малюнки показуючі помірне перероблюванне круглого села на довге можна знайти у недавно вийшовшій праці д. Richard'a Andree — Braunschweiger Volkskunde (Braunschw. 1896) на стор. 367—369. (Р е д.)

влені до улиці. У селі Полошках можна бачити й те й друге, але тут, придивившись ближше, зараз же видно, чого воно так стало ся; ставляючи хати йшло ся очевидячки про те, щоб вони були вікнами на полудень; через це й вийшло, що по один бік улиці усі хати вікнами у двір, а повітками і іншою будівлею до улиці, а по другий бік — як раз навиворот. Але й тут дуже цікаво звернути увагу на те, що дуже рідко-де можна побачити хату, щоб стояла зовсім на улицю, — звичайно-ж вона посунута завше у двір і обгороджена від улиці часами досить височеньким барканом або лісою.

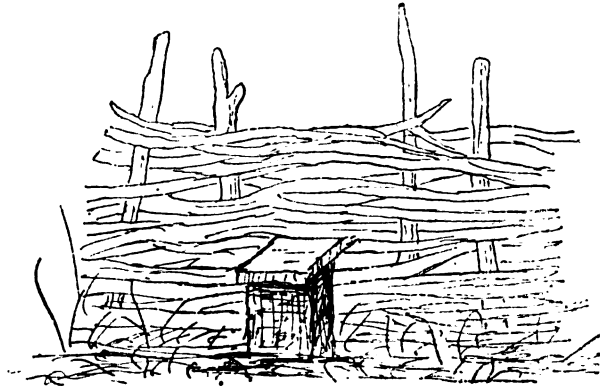
Луса або плітень з'являється найголовнішим типом огорожі у загальї. Вона складається з забитих у землю кілків заплетених лозою, або дуже рідко березиною. Зверху її прикривають іноді ще трохи соломкою, щоб не цувала ся од дощу. Городи огорожують більше латами і забивають у землю кілки по двох, перев'язують їх у двох або трох місцях каблучками з лози і на ці перев'язки кладуть довгі лати, або обаполки (див. фот. А.). Далеко рідше, звичайно тільки коло хат роблять справжні баркани, або забори з дощок, або частійше з тонких колод. З улиці у двір ведуть ворота або частійше кворот. Кворот (колворот) робиться просто з кількох лат збитих між поставленими сторч дрючками і вдержується на місці каблучками зплетеними з лози. Зви-

Мал. I. Коворот.

чайно роблять кворот на царині коло в'їзду, або виїзду з села, щоб скотина з села не виходила. Ворота, звичайно з хвірткою, роблять ся з дощок, з лутками з досить товстих колод. Звичайно вони ведуть прямо під повітку, котра своєю стріхою й прикриває

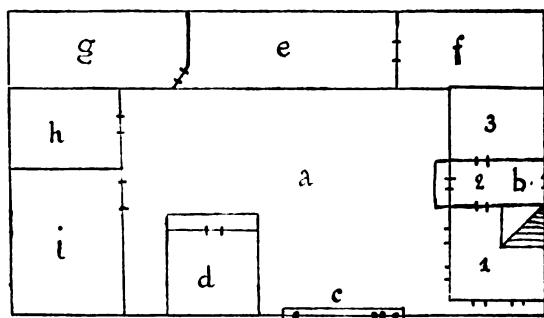
Їх од дощу; як же повітки коло воріт нема, то над ворітми роблять знародне невеличкий дашок соломянний, або з шальовок — се вже не московський зразок. Між дворами й горбдами, горбдами й левадами роблять перелазн, се-б то заплітають плетінь троха нижче і по обідва боки вбивають по стовичику, щоб було куди,

Мал. 1 bis. Перелаз.

перелазячи, поставити ногу. Де-коли ще на ці стовичики накладають зверху дощечку, просунувши її через лісу (див. мал. 1 bis). Щоб ще більше забезпечити плетні од скотини, їх переплітають ще зверху колючими вітками дикої груші, терну і і.).

Розстанова будівлі у дворі залежить найперше од того, скільки землі у оселі і як тая земля приходить ся. Як що місце вузьке

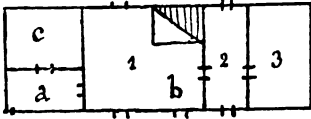

Мал. 2. План заможної оселі.

a) двір, *b)* хата (1 — хата, 2 — сіня, 3 — комора), *c)* ворота з дашком *d)* віпбар, *e)* повітня. *f)* хлів, *g)* конюшня (стайня), *h)* свишник, *i)* возовня.

й продовгувате то будівля розкладасть ся на зразок літери Г, як же що місця досить і воно більш або менш виходить четверокут-

ником, то воно інколи застроюєть ся й усе навкруги. Найкраще се можна бачити на плянах 4-ох осель — заможної (мал. 2), бідної (мал. 3) і двох середніх, що ми подаємо отгута :

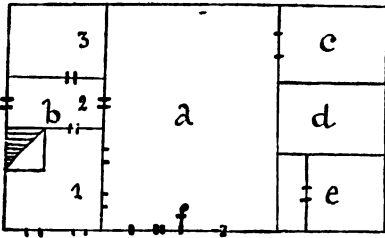

Мал. 3. Плян дуже бідної оселі.

а) двір з коворотом на улицю, б) хата (1 — хата, 2 — сіни, 3 — комора), хлів і повітка разом.

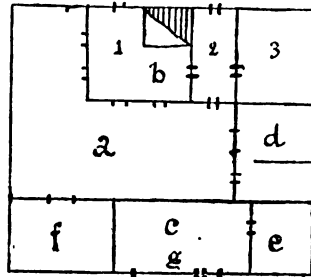
перекривають ся впоперед латниками, а до латників кладеть ся покрівля з соломи. Деревина, що звязує ключця на горі

Уся холодна будівля, окрім вінбара, робить ся з лози й кілків, так як і ліса, а держить ся разом з стріхою на забитих у землю сохах. На сохи беруть досить товсті колоди (у заможійших дубові) з розсошиною на версі; на ці розсошини кладуть ся кладки (мал. 6), до котрих впирають ся ключця. Ключця

Мал. 4. Плян оселі у с. Полошках.

а) двір, б) хата, в) хлів, д) повітка, е) свишущик, ф) ворота з хвірткою.

Мал. 5. Плян оселі у с. Полошках.

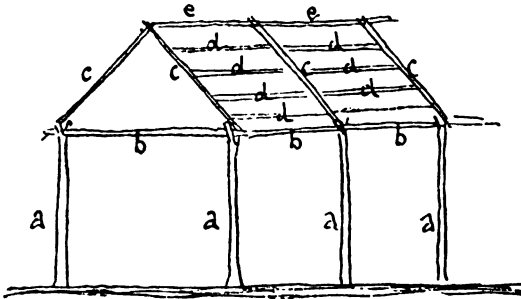
а) двір, б) хата, в) повітка з ворітьми на улицю і з горищем за для сіна на версі, д) хлів, е) свишущик, ф) конюшня, г) ворота під повіткою.

зветь ся у клунях чіпавкою. Ці назви окрімних частин будівлі означаємо так як їх зветь у Полошках; по інших повітах трапляють ся і де-які одміни.

Стріха робить ся завше солом'яна. Криють або під гузірь (товстими кінцями до гори, а тонкими у середину), або під вблоть (тоншими кінцями соломи на верх).

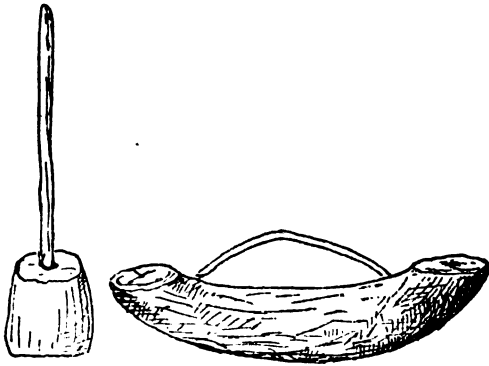
У клунях, щоб молотити хліб, робить ся по середині ток. Набирають коло річки, або з болота ілею, привезуть до клуні, розмочать водою і потім утоптують, нагнавши у клуню коней. Як коні добре вбють уже той ілей копитами, тоді його рівняють і ще раз вбивають особливими приладами: довбешкою і тблоком. (див. мал. 7). Довбешка се просто оцупок досить кріскої колоди сантім.

з 20—25 завширшки і 30 або 40 заввишки, до котрого прироблений патик, що править за держально. Тблок — се теж досить важка ко-

Мал. 6. а) соха, б) кладка, сс) ключчи, д) латники е) чипавка (у клуні).

з соломою. По інших місцях плетінь, з котрого складають ся стінки, роблять подвійним і поміж двома плітнями забивають солому, іноді

Мал. 7. Довбешка і тблок.

теж з глиною і кизяком. У клунях звичайно роблять по двоє воріт — одні навпроти других, щоб уїхавши з возом не треба було випрягати волів чи коней і завертати воза, а можна було виїхати прямо у другі ворота; а окрім того ще щоб продувало, як що почнуть віяти.

З холодної будівлі, у Полошках і навкруги, з дерева ставлять тільки вінбари, як що у кого вони є, бо звичайно вони бувають тільки у більше заможніших людей, а хто бідніший, то вдовольняють ся й однією коморою. Вінбари роблять завше з колод на добрих шұлах і стоянах, частійш усього дубових. У середині роблять поміст з дощок, а з надвору прироблюють невеличкі східни, на 2 або 3 ступні, бо вінбар завше мусить бути на 10, або й більше стм. вище од землі (див. фот. В.).

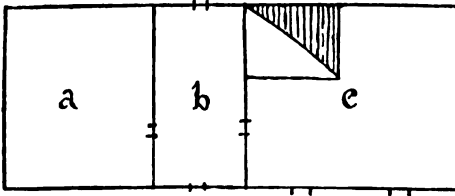
Хата у Полошках і навкруги ставлять ся звичайно з пластин, се-б то з половинок трохи надтесаної з двох боків і перепи-

ляної вдовж колоди, між котрими кладеть ся трохи моху, щоб не було щілин. З надвору і з середини хата вимазує ся добре гли-

В. Двір у середині.

ною а зверху ще білить ся крейдою. Звичайно плян хати буває такий :

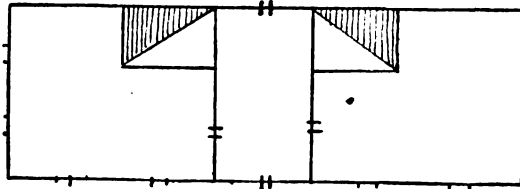
Мал. 8. Загальний плян хати у Полошнях.

а) комора, б) сїня, с) хата (місце печі означене у кутку).

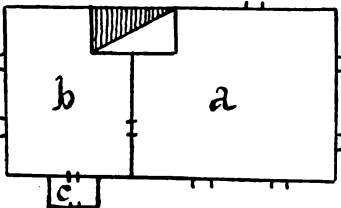
окрімну піч. Інколи коло хати ставляють ще другу невеличку хатку „прихаток“, тоді комори теж нема, а сїня прироблюють ся з надвору коло прихатка (мал. 10). Як що при-

Се найбільш розповсюджений загальний тип хати. Відміни трапляють ся хиба дуже рідко. Інколи комори нема, а замість неї робить ся друга хата — це так і зветь ся „дві хаті“ (див. мал. 9). Вони розділюють ся сїньми і мають кожна свою

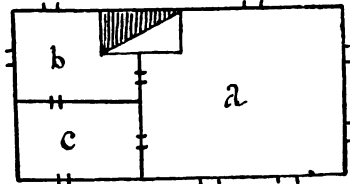
хаток дуже маленький, то зветь ся „теплухою“, або теплушкою. Тоді плян хати виходить такий як на мал. 11-му.

Мал. 9. „Дві-хаті“.

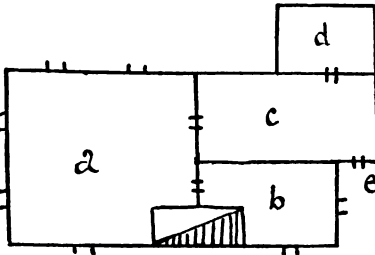

Мал. 10. Хата (а) з прихатном (b) сіння (с) з надвору.

Мал. 11. Хата з теплушкою (b).

Буває, що до усього цього прироблюють ся ще й комора (мал. 12).

Мал. 12. Хата з теплушкою і з коморою.

а) хата, б) теплушка, с) сіння, д) комора, е) вхідні двері.

Ставляють хати іноді й не з пластин а з цільних колод. Тільки дуже рідко буває, щоб і хата й сіння й комора вийшли з цільного дерева вдовж, у один зруб; звичайно хата робить ся з одних колод а сіння й комора з других, буває й так й усі три частини хати роблять ся з окрімних коротких колод у три зруби.

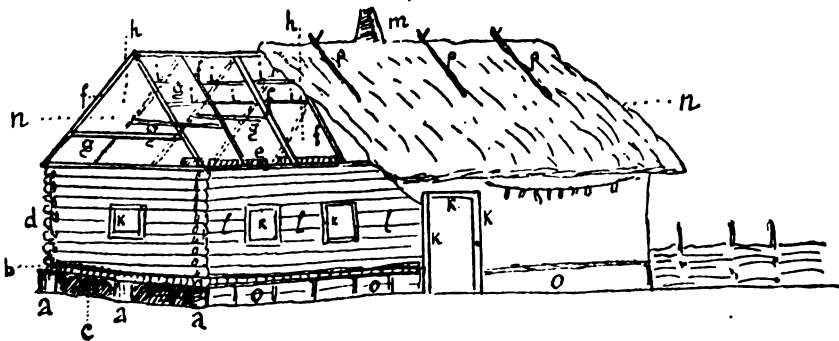
Будівля хати починаєть ся з того, що до землі вкопують вісім, а то й більше кріпких і товстих пнів (мал. 13, а), найчастійше дубових, інколи обпалених трохи зверху, щоб не дуже швидко трухлявіли. Вони висувають ся з землі, як що хата ставляєть ся на сухому і досить високому місці, не більш як на 20—30 стм., як-же що місце низьке, то й більше. Пні ті у Полошках зветь ся вгері, лигері або лигарі. На ці лигарі накладають ся зверху товсті колоди, те-ж більше з дубини, котрі зветь ся підв'али-

на ми (*b*), а зверху їх кладуть уже зруб (*d*) так званий стовб. Долівка у хатах бува земляна, добре вбита довбешкою і вимазана

С. Оселя у с. Полошках.

глиною — звичайно зветь ся мост (*c*). Стеля, чи по тамішньому стóля, робить ся з дощок, покладених на дві або три добрих ко-

Мал 13.

а) лігари, б) підв'язка, в) мост, д) стовб, е) свóлок, ф) крóкви, г) б'янтина, h) горі (у загалі), і) лóги, к) лóтки, л) сумáки, м) бóвдур, н) причілок, о) призьба, р) вільнички

луди, котрі зуть ся трян, або свóлок (e); зверх дощок насипають, щоб тепло не виходило, землі і полови. Місце між стелею й стріхою зеть ся горá (h). Стріха держить ся на крóкках (f) звязаних знизу бáнтинами (g), зверху на крокви накладають ся у попереk лáти (i), до котрих вже привязуєть ся солома. Колодки, між котрими вставляють ся вікна і двері, зуть ся лутками (k) а короткі колоди між віконницями і дверима — сумáками (l). Бóвдур (m) рідко де, хиба у дуже заможних хазяїв і то більше у західній частині Чернигівщини робить ся з цегли, звичайно-ж його роблять з тонких дощок (шальовок) на кшталт високої, чотирох-бокої зрізаної піраміди, верхній кінець котрої виходить над хатою а долішній у сїни, коло стїнки, біля котрої стоїть піч; з печі до його зроблена дірка. Цією діркою йде з печі дим, а як піч вже напалена, то щоб не виходило тепло з хати, її затикають шматком якої старої одежини або що, що зеть ся зáтичка, чи каглá. Щоб до бовдура не заливав дощ, його роблять у горі дуже вузьким, а часами прироблюють зверх його ще невеличкий дашок з дощечок. Іноді бовдур робить ся з лози, як плітень, тоді його ще обмазують зверху і з середини гливою. По де-яких місцях такі бовдурі бувають найбільше. Стріху вкривають соломю під гузирь, або під вóлоть, як ми казали вже вище, а зверху, щоб вітер не розтріпував соломи, її придавлюють двома дручками, з котрих один лежить по один бік стріхи, а другий — по другий, перехресуючись у горі. Зуть ся ці дручки — вільчиками (p). Бокова, коротша частина стріхи зеть ся прічїлком (n).

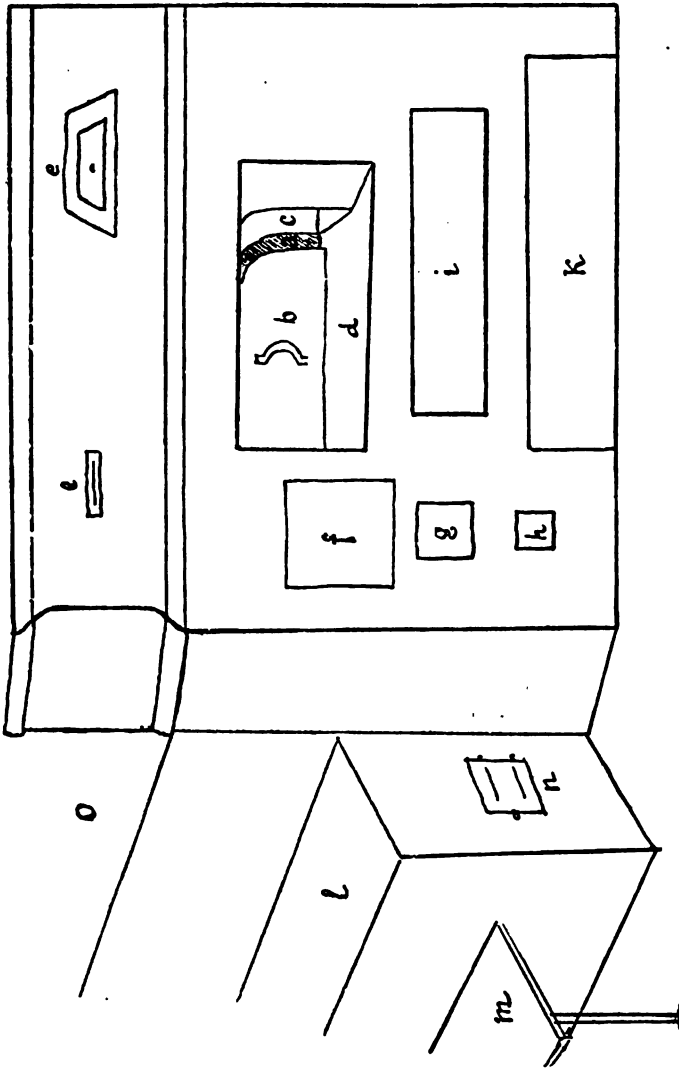
Знадвору навкруги усієї хати робить ся невеличка загорода з дощок або й просто з колоди, і між вю і хатою насипаєть ся земля. Таким побитом навкруги хати виходить невисока приступка, котра зеть ся прізьбою (o), або пріспою і котра задержує охолодження долішньої частини хати у зимі. У лїтку-ж на призьбі звичайно сїдають, як на лаві, щоб погрітись на сонечку, або подихати свіжим повітрям.

У середині у хаті сказати що добра четверть усього місця займає піч, зверхні части котрої можна бачити на нашому малюнкові (мал. 14).

Між пічю або лежанкою і стїною хати настланий з дощок т. зв. піл, на котрому звичайно сплять люде. Старі люде сплять особливо у зимі на лежанці, або у запічку; у запічку-ж сядять іноді й діти. Під полом, огороженим од хати очеретяною, або заплетеною з лози легенькою загородкою, держать у зимі курей і іншу

птицю. Коло лежанки ще прироблюють де-коли окрімну лаву котра зветь ся прівалок.

До замикаання дверей у холодній будівлі вживають ся найбільше просто кілочки прив'язані на мотузку і причеплені до дверей.

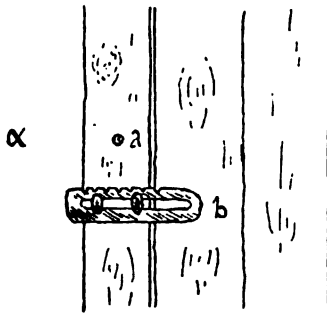
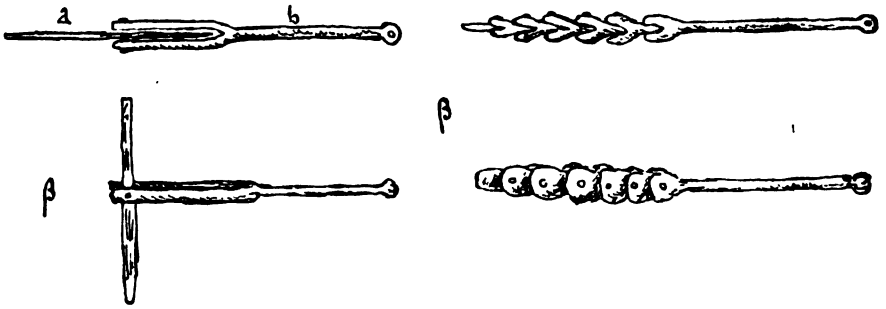

Мал. 14.

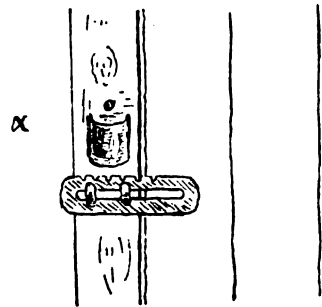
а) внутрішня піч, б) заслон, в) печурка, д) прібічок, е) засувки до труби (як що вони є), ф) грубова або печурка, г) печурка на підвалки і т. і. ж) печурка на цопах, з) підприсечок, к) підпічче, л) лежанка, м) прівалок, н) грубова під лежанкою, о) запічок.

Як треба зачинити двері, то кілочка встромлюють або просто у дірку прокручену у лутці, або у забитий у лутку-ж залізний пробій. Хатні-ж двері і комора, а також і вінбар замикають ся за засув.

Засув цей зроблений ось як: у лутці у дверях прокручена наскрізь дірка (а), з другого (нутрішнього) боку дверей до тієї-ж таки лутки прироблена залізна засувка (б) з зазубнями на горішній стороні

Мал. 15. Засув і ключ до дверей.

Мал. 16. Засув і ключ з колінцями.

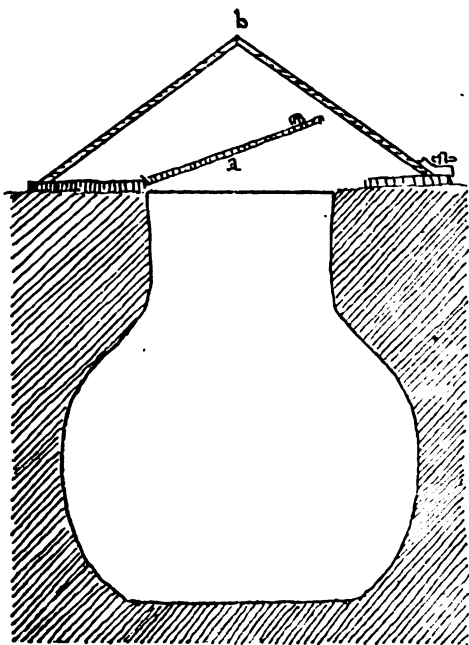
(див. мал. 15 α). Щоб замикати і одмикати цей засув є особливий те ж залізний ключ (мал. 15 β), передній кінець якого (а) зроблений на гвіздочку так що може бути поставленим у рівні з держальном (б), а як пустить, то надає сторч, маючи одну сторону важче од другої. Отже, придержуючи ключа так, щоб його кінець був у рівні з держальном, його засовують у дірку, поки він не вийде по той бік лутки; тоді зараз же передня частина ключа перевертаєть ся і переднім трохи важчим кінцем торкаєть ся до зазубнів засува; тоді вже ключа треба тільки повернути або у в один, або у другий бік, щоб одімкнути або замкнути, пересунувши засув чи сюди, чи туди. Засув же, як видно на малюнку, легко пересуваєть ся, держачись на двох забитих до лутки гвіздках. Іноді ключа роблять трохи хитрійше: з кількох колінць, з котрих кожне крутить ся на гвіздочку (мал. 16 β); як такого

ключа держати плескатою стороною до гори, то він держатиметься просто і його можна засунути у дірку у лутці, як-же повернуть, то колінці зігнуться і кінець ключа достане зазубнів на засуві. Щоб такого засува не можна було відчинити звичайним ключем, до лутки з внутрішнього боку прибивають під діркою бляшаний щитик, котрий не дасть кінцю такого ключа достати до зазубнів (мал. 16 а). Одчиняючи-ж його колінчастим ключем, ключа спускають по маленьку між щитиком і луткою поки кінець його не дійде до зазубнів.

До будівлі належать також і ями на збіжжє, де ховають і досі зерно, опасуючись пожежи. Яма робить ся звичайно пудів на 250 або й до 500 (4100—8200 кільог.) і рідко на більше. У середині яма робить ся кругла і досить глибока, зовсім як гладиска і обшивається березовою корою, котру прибивають до стінок маленькими кілочками. Зверху робить ся звичайно дві ляди, одна рівна а друга дашком — од дощу (див. мал. 17).

Де нема поблизу досить великої річки або иншої води копають колодязі. Звичайно їх роблять так, щоб вони були на ули-

цю — як громадську будівлю, але завше біля самісїнької лїси, що-б і з сусідньої оселі можна було витягти води, не виходячи на улицу. Глибина колодязя залежить від того, у якій верстві у землі збірається вода. У середині у колодязі роблять зруб з якого небудь кріпкого дерева, поверхня частина цього зрубу що стоїть над поверхом землі і обшивається дошками або шальовками зветь ся ця ринною. У залежності од хворми зрубу і колодязь завше бува четверокутником. Коло колодязя звичайно робить ся, щоб тягати воду, жура-

Мал. 17. Яма на збіжжє.

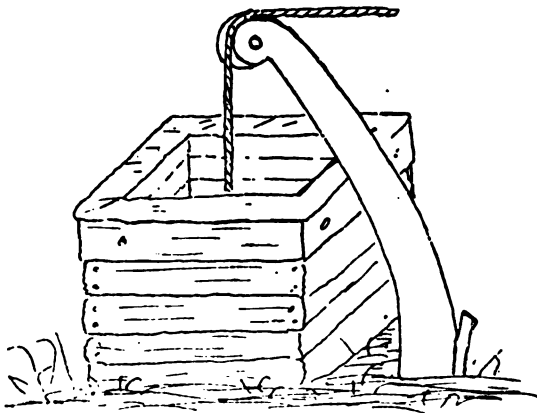
а) нижня ляда, б) верхня ляда з дашком.

вель, се-б то забивасть ся сторч до землі досить висока соха, на розсоху у котрій накладений досить довгий дрюк з старим колесом,

D. Колодязь з журавлем і коритом у с. Полошнях.

або яким небудь оцупком дерева на одному кінці і з верівкою або пбсмиком з довгої жердини — на другім (див. фотогр. *D*). У посмику на кінці завше

Мал. '8

забитий гвіздок, на котрий чеплясть ся цёбер — тягати воду. Як що колодязь не глибокий, то журавля не роблять, а воду витягають просто досить довгою жердиною з гаком, або гвіздком на кінці. Инколи-ж замість журавля коло колодязя прироблюють колодку з колещатком, через котре перекинута верівка (див. мал. 18).

На решті треба згадати й про місце остатнього пристановища людського — про кладовище. Воно бува завше трохи одсторонь од села і окопуєть ся навкруги канавою, щоб не заходила скотина, а часто й обсаджувєть ся вербами. Невеличкі могилки з дерев'яними хрестами вказують місця, де поховані мерці. Хрести у Полошках або роблягь з двох колод збитих навхрест, або випилюють з досить товстої дошки. У заможпійших вони бувають більші, іноді пома-

Е. Кладовище у с. Полошках.

льовані і з написами, або з іконами, а у біднійших — меньшенькі і безжніякої окраси. На вид вони пригадують більше грецький або й латинський хрест, шести-ж, або вісьми-раменних російських хрестів у нас не роблять. Фотографюра (Е) дав загальний образок кладовища у с. Полошках.

М. Могильченко.

Sommaire.

Distribution géographique des habitations, dans le gouv. de Tchernyiv. Plans de villages et d' habitations séparées. Toutes les constructions sont exclusivement en

bois. Village de Polochky. Orientation des maisons. Enclos et clayonnages, portes. Constructions non chauffées. Maisons, leurs divers types, détails de leur construction. Silos. Puits. Cimetière.

Explication des figures.

A. Photogravure représentant les enclos en perches des jardins potagers à Polochky.

Fig. 1. Kóvorote ou la porte d' un enclos en clayonnage.

Fig. 1, bis. Marche-pied pour franchir l' enclos.

Fig. 2. Plan de la propriété d' un paysan aisé: *a*) cour; *b*) maison (1. chambre unique, 2. vestibule, 3 komóra, pièce non chauffée servant pour garder les vêtements, les provisions etc.); *c*) porte cochère avec un petit auvent audessus; *d*) hangar; *e*) auvent pour les voitures etc. *f*) étable; *g*) écurie, *h*) étable à cochons, *i*) hangar pour les voitures, instruments agricoles etc.

Fig. 3. Plan de la propriété d' un paysan très pauvre: *a*) cour avec porte cochère donnant dans la rue; *b*) maison; *c*) étable unique. (Les chiffres ont la même signification que sur la fig. précédente).

Fig. 4. Plan de la propriété d' un paysan ordinaire: *a*) cour; *b*) maison; *c*) étable; *d*) auvent; *e*) étable à cochons; *f*) porte cochère avec petite porte de côté.

Fig. 5. Idem: *a*) cour; *b*) maison; *c*) étable avec porte cochère *g* donnant dans la rue et avec grenier audessus; *d*) étable; *e*) étable à cochons; *f*) écurie.

Fig. 6. Dessin schématique représentant les détails de la construction des bâtiments non chauffés: *a*) montants; *b*) sablières; *c*) chevrons; *d*) perches transversales; *e*) faitage.

Fig. 7. Dovbechka ou dame ronde et tólok, dame oblongue, toutes les deux servant pour le damage du sol dans les constructions non chauffées et même dans les maisons n'ayant pas de plancher.

B. Photogravure représentant l' intérieur de la cour: à droite l' étable à cochons et le poulailler, à gauche vinbar ou ambar, hangar servant comme komóra pour y garder les vêtements, les provisions etc.; on le fait toujours un peu élevé audessus du sol, sur des piliers enfoncés dans la terre.

Fig. 8. Plan général de la maison de paysan à Polochky: *a*) komóra, *b*) vestibule, *c*) chambre unique (dans le coin est indiquée la place du four).

Fig. 9. Plan de la maison à deux chambres.

Fig. 10. Maison avec une petite pièce supplémentaire *b* et vestibule *c*.

Fig. 11. Id. *a*) chambre, *b*) pièce supplémentaire, *c*) vestibule.

Fig. 12. Id. avec la komóra *d*; *e*) entrée.

C. Photogravure représentant la propriété d' un paysan vue de la rue.

Fig. 13. Dessin schématique représentant les détails de la construction d' une maison: *a, a*) pieux fichés pour soubassement; *b, b*) madriers horizontaux; *c*) plancher; *d*) parois en troncs d' arbres; *e, e*) poutres transversales; *f, f*) chevrons; *g*) entrail, *h*) grenier, *i, i*) perches transversales où on attache le chaume, *k, k*) cadres de la porte et des fenêtres; *l, l*) tronçons de madriers entre les fenêtres; *m*) cheminée en planches ou en clayonnage descendant dans le vestibule jusqu' à l' orifice du four par lequel sort la fumée et qui après le chauffage est bouchée avec un torchon; *n*) prytchilok ou pignon; *o*) banquette en terre avec revêtement en planche en-

tourant le soubassement de toute la maison; *p, p*) Perches croisées pour maintenir le chaume.

Fig. 14. Four: *a*) foyer, *b*) bouchoir du foyer; *c*) niche latérale où on met les charbons incandescents pour conserver le feu; *d*) la partie extérieure de la sole; *e, e*) plaques en fonte pour bou-her, les conduits de la fumée quand le four est chauffé (n'existent que très rarement); *f*) petit fourneau latéral; *g, h*) petites niches; *i*) niche audessus du foyer; *k*) espace sous le four (on y tient souvent pendant l'hiver la volaille etc.; *l*) léjanka ou couchette (les vieux, les malades ou les enfants y couchent pendant l'hiver) avec un petit foyer *n*; *m*) banc s' appuyant ala l'ejanka (dans la plupart des maisons au lieu de ce banc et de la lejanka se trouve entre le four et la paroi de la maison un plancher assez large qui remplace le lit); *o*) espace audessus du four où on dort aussi pendant l'hiver et où on sèche les grains.

Fig. 15. Fermeture de la porte extérieure: *a*) porte vue de l'intérieur, *a*) trou pratiqué dans le montant du cadre de la porte; *b*) verrou; *β*) clef en bois ou en fer: *a*) clef préparée pour l'introduire dans le trou; *b*) clef dont le bout mobile a basculé et est prêt à accrocher le verrou.

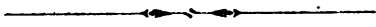
Fig. 16. Autre espèce de fermeture: *α*) porte vue de l'intérieur, audessous du trou il y a une sorte de tambour demi-circulaire en fer qui ne permet pas d'y introduire la clé ordinaire; *β*) clef en fer composée des tronçons mobiles, vue de face et de côté; on l'introduit en première position et puis en la tournant on laisse son bout tomber dans le tambour et accrocher le verrou.

Fig. 17. Silos (coupe transversale): *a*) couvercle, *b*) second couvercle formant petit toit.

D. Photogravure représentant le puits avec le balancier et l'auge ou abreuvoir en tronc d'arbre creusé.

Fig. 18. Puits à poulie.

E. Photogravure. Cimetière du village de Polochky avec des croix en bois.

Народня пожива і спосіб її приправи у східній Галичині.

Пожива і спосіб її приправи подані тут записані у селі Пужниках, але вони однакові у цілому буцацькому повіті, а з деякими відмінами, з иньшими деякими назвами потрав, з иньшим способом приладження декотрих з їх, уживають ся й на цілім Покутьтю і Поділью між простим народом. Тому, думаю, будуть вони мати не лиш характер одного села, закутковий, але цілої східної частини нашого краю.

Потрави рослинні.

Цибу́ля (*Allium Cera*). Зелена гичка покришена, посолена, з додатком сметани, або і без неї, їсть ся з хлібом. Цибуля-бульва, покришена, посолена, заправлена олією, також з хлібом їсть ся. По горівці закушують часто хлібом, при чім їдять цибулю. При варенью уживають цибулі майже до усіх несолодких потрав яко закришки.

Часні́к або чо́сник (*Allium sativum*). Молодий часник їдять — і пірьре і головку — з хлібом, зо старого лиш головку, зубці. Потовчений, посолений, заправлений олією, називає ся саламахою. Саламаху їдять з хлібом. Я́ко закришки уживають часнику до підпеньок, квашених огірків, гижок, ковбаси, бараболі і т. д.

Сала́та (*Lactuca sativa*). Листки салати січуть дрібно, додають цибулі, солять і їдять з хлібом. Деякі додають також оцту або сметани.

Бруква (*Brassica Napus esculenta*). Сиру їдять обшкробану без нічого. Як варять, то роблять так: обирають, крають на кавалки, обварюють у воді; як закипить, додають трошки солодкого молока, жменьку кукурудзяної муки і по хвильці їдять.

Ріпа (*Br. Rapa esculenta*). Їдять лише сиру. Часом сіють її більше і дають худобі.

Редька або **редьква** (*Raphanus sativus*). Покришену солять, додають цибулі, як в олія, то примішують і її трохи і їдять з хлібом.

Редьковка (*Raph. sat. radricula*). Її їдять мало, і то сиру, без нічого, лиш обібрану з лупини.

Пастернак (*Pastinaca sativa*). Їдять сирій або печений, самий, як сиру моркву.

Левурда (*Polygonum bistorta*). Вона росле дико в лісі. Листьге її (пірьге) покришене і посолене їдять з хлібом. Смак має часнику.

Хрін (*Cochlearia armoracia*). Його уживають найчастійше на Великдень, коли робять „цвітлі“. Варять буряки, труть хрін, мішають те, поливають борщем (замість оцту) і їдять з м'ясом. Хріну додають звичайно тільки, „щоби добре в носі вертіло“.

Морква (*Daucus Carota*). Моркву їдять сиру, лиш обібрану, і варену. Варену приправляють в чотири способи: а) Морква запалена: дає ся масла в риночку, кидав ся до того муки ішеничної або кукурудзяної, а коли вона запражить ся, вливає ся до риночки юшки з моркви, або якого будь чистого окропу, помішає ся і вливає ся до моркви звареної осібно; б) Морква заправлена: всипає ся до сирого, солодкого молока кукурудзяної муки, розбиває ся, заварює ся і вливає ся до осібно звареної, дрібно посіченої моркви; в) Морква на сухо (називає ся так тому, що мало в ній юшки): моркву покраяну на довгі кавалки варять зо свинниною; г) Морква смажена: посічену дрібно моркву варять на густо, висипають варену на ринку, додають масла і смажать. Кажуть, що „моркву добре їсти, бо від неї багато в крові“.

Огірки (*Cucumis sativus*). Огірки їдять сирі (солодкі) і квашені. Сирі їдять просто вирвані з грядки; кришать також в миску, солять, додають цибулі (гички або бульви) і їдять з хлібом або з кулешою; називає ся то „мізерія“. Квашені огірки їдять самі з хлібом, або бараболею, найбільше печеною; поливають медом, або мачають у мед і їдять з хлібом; покришені поливають олією і їдять з хлібом; їдять їх також з сухою квасолею. Квас огірковий називає ся росолом; вго їдять з кулешою і бараболею на сире, або варять, додають солодких бураків і заправляють як борщ. Варять також

огирчійню¹⁾). Вона робить ся так: покришені квасні огирки варять і заправляють кукурудзяною мукою з солодким молоком, сметаною, а як „пісний день“, з водою. Огирки квасять так: сполокані пробивають кінчастим ножем, щоби не „дулавіли“ (деякі противно думають, що пробиті скорше пеують ся і не пробивають їх), дають до них соли (до півкірця — одну тонку або гуску), часнику, кропу і вишневого листу задля духу²⁾ (не всі), наливають водою, задньовують і так тримають дві-три неділі; по тім часі уживають їх. Огирки не розднені можуть стояти цілий рік. Як де єсть вода о відповідній глибині, з добрим місцем, коли не треба боятися, щоби хто їх не вкрав, то впускають бочку заднену в воду і вона там стоїть через якийсь час; тогди огирки „ліпший смак мають“. Коли хотять скоро мати квашені огирки, то вкладають їх у великий горнець, додають так само соли, часнику, кропу, а надто квасного тіста і по добі вже їх їдять.

Дині (*Cucumis Melo*). Дині приправляють так само, як гарбузи. Надто кидають дині худобі роговій і свинням, ув очені сирі, зимою варені. Вареними поливають звичайно коровам січку. Зернята з гарбузів і динь висушують і їдять, найчастійше в зимі; роблять з їх також олію. Гарбузів значно менше садять ніж динь, бо гарбузи удають ся лиш на добрім полі.

Гарбузи (*Cucurbita Pepo*). Оббирають верхню лупу, ріжуть на подовгуваті кавалки, наливають водою і варять; зварені, по відцідженю води колотять і додають або тертого маку, або кашу пшонаю, кашу рижову (обидві зварені на молоці) або заправку з кукурудзяної муки розробленої на молоці і їдять.

Квасоля або **Фасоля**. (*Phaseolus vulgaris*, *Ph. multiflorus*). Родів фасолі єсть дуже багато; найбільше знані отей: біла, жовта, червона, ліса, дванацятка, бугайі (тична), ліса, цукрובה піша, цукрובה тична, цукрובה ліса, сороката піша, вітришки (вишнева з білими крапками), зелененька (кругла як горох), дрібнонька біла (як сушавиця), біла куча (кінці в неї немов ножем втяти), біла тонка (довга), біла груба (велика), цукрובה червона (кругла піша і тична), жовтенька кругла, воробличкі (білява з жовтавими крапками, як воробячі яйці), чорна з білими крапками, червона з білими крапками, сороката та довга (біла з буланними крапками) і т. д. Дуже багато відмін не має осібної назви. Найдорожша в продажі єсть біла: 100 кл. коштує 10—12 гл. але часами ціна та спадає на 6—7 зл.

¹⁾ Огірчанку. ²⁾ запаху.

Квасолію варять у стручках, але лише шпарагову молоду, і обтереблену (вилущену). Квасолію суху їдять саму, з хлібом борщем, капостою. Роблять також з неї юшку; а зварену квасолію відціджують, труть у макітрі, розпускають водою, проціджують через сито, (щоби не було дупини), запалюють, додають крупів або пшона або тіста, заварюють ще раз і їдять; б) розтерту, проціджену запалюють і їдять з кулешою; в) розтерту квасолію приправляють часником, солять, примащують олією і їдять з хлібом.

Горох (*Pisum sativum*). Роди: цукровий тичний, двоякий, з червоним і білим цвітом, білий дрібний і великий, свий дрібний і великий. Молоді стручки звуться лопатками. Лопатки особливо діти їдять радо, і то не лиш зерна, але і верхню частку лущини. Молодий горох варять у лущині, або без неї. Дозрілий зварений на сухо їдять з борщем і капостою. Роблять також з него рід юшки: труть, запалюють, засипають пшоном, крупами гречаними, або кидують тісто і їдять самий, або з хлібом. Третій, проціджений через сито, їдять з кулешою. З сирого гороху, вимоченого, потертого в макітрі печуть плячки. Часто також пражать горох на блясі і їдять, але лиш ті, що мають добрі зуби.

Біб (*Vicia Faba*). Молодий їдять сирий (рідше) і варений на сухо. Старий варять лиш на сухо і їдять самий, з борщем, капостою. Часом мелють его, тогди тою мукою примащують січку худобі.

Бобик (*Medicago sativa*). Его сіють для худоби, особливо для коней, але часом і сами їдять зварений на сухо.

Капуста (*Brassica olerac. capitata*). Капусту їдять солодку і квашену. Молоду, солодку капусту дають до борщу; з крижівок роблять голубці; смажать, а всмажена капуста носить назву: солодка капуста. Вона робить ся так: зварену капусту відціджують, запалюють і смажать. З смаженої капуста, поперченої, посоленої ліляють пироги, котрі загально уходят за присмак.

Квасять капусту так: січуть головки на шатківніци, солять, вбивають у діжці довбнею, накривають дошкою і пригнічують тяжким каменем. Інші не солять, лиш наливають водою: смак одної і другої однаковий, але насолена від разу довше може стояти і весть краща. У бочку вкладають також цілі головки капусти, з котрих пізнійше робять голубці. Кисне капуста 3—4 тижні.

Квашену капусту їдять сиру, заправлену олією і цибулею з хлібом. Варену квашену капусту приправляють трояко: а) к. рідка; зварену підправляє ся мукою, засипає ся пшоном, крупами, примащує ся, як весть омаста і їсть ся з хлібом, фасолею, горохом або бараболею; б) к. густа з м'ясом; варить ся з дрібним (а часом

непосіканим) свинячим м'ясом, запалює ся і поживає ся; в) к. запалена: зварену капусту заправляє ся і їсть ся. З квашеної, звареної, дрібно посіченої капусти, потерченої роблять також пироги.

Потрави змішані.

Борщ. Борщ робять головно з буряків квашених. Квасить ся борщ так: Буряки чистять, крають на кілька кавалків, наливають водою і кладуть киснути. Кисне борщ два, три тижні. Між народом розширена загально повірка, що коли вмере хто в селі тогди, як чистять буряки до квашеня, то борщ мусить бути недобрий, мусить смердіти. При сій повірці обставали навіть такі люде, що в иньші подібні річи зовсім не вірили. Борщ буряковий варять трояко: а) Борщ з м'ясом: до борщу кладають кавалок м'яса, додають сирого червоного буряка, гриб і варять; борщ з м'ясом дав ся при всяких „оказиях“: празниках, хрестинах, весілю і т. д. б) Борщ пісвий: заправляє ся пшоном, крупами і закршує ся цибулею, петрушкою, солодкою капустою; в) Борщ пісвий до кулеші (замість молока); борщ закршує ся петрушкою, цибулею, як що є, то грибами або підпеньками, а надто затовчує ся часником і перчать ся; їсть ся з кулешою; звичайно єсть він дуже квасний. Варять також лише буряки і то або затовчені часником, або перемішані з сушеними сливками. З квашених буряків варених роблять цв'ікли (цв'ітли); на те або крають буряки в колієсці, або труть на тертці; потім всипають до їх хрину і поливають квасним борщем, а рідко оцтом.

З листя бурякового робять бурачінку так: обшморгують листки, щоби лиш остав ся твердий осередок, обдирають з його лико, січуть, квасять (наливають води і підправляють квасним тістом) через ніч, а сл'дуючого ранку варять, заправивши сметаною і мукою кукурудзяною. Бурачінка заступає місце борщу; єсть ще й иньші страви, котрі називають ся або борщем, або иньшими виразами, а їдять ся в місце борщу. Належать ту:

а) Борщ з сироватки; сироватку варять, всипають до неї пшона, рижу або крушів і заправляють сметаною з мукою пшеничною, або кукурудзяною; такий борщ їдять лиш більше заможні; бідаки їдять голу сироватку зварену. б) Борщ з молока квасного, робить ся так, як борщ з сироватки. в) Борщ з огиркового росолу — поданий висше, коли була мова про огирки. г) Борщ з грису; пересіває ся житню муку через сито і осталий грис всипає ся до баривчини, за-

парює ся теплою водою, а як простигне, розпускає ся зимною водою. Потім завдає ся квасним тістом і кладе ся, щоби кис, на два-три дні; якби постояв довше, не мав би смаку. Викислий заправляє ся як попередній. г) Кисіль або джур (жур) робить ся з муки житної, кукурудзяної, або вівсяної. Муку царять у горшку, в котрім має кисіль варити ся, розпускають зимною водою, додають квасного тіста і лишають через ніч, щоби кис. Другого дня рано варять, але не заправляють, лиш засипають (пшоном, крупами) і вкидають гриба, або як в, то рибу. д) Кв'аша робить ся з мішаної муки житної і гречаної, житної і кукурудзяної, з житної-гречаної-кукурудзяної. Кожної муки дають по рівній часті, запарюють теплою водою і розпускають зимною (води теплої і зимної по рівній часті вливають), почім кладуть на теплу піч на ніч. Рано варять і їдять її з хлібом або кулешою. Смак має солодкий або винний. е) Черешнянка, або ягодняк¹⁾ варить ся з черешневих ягід і заправляє ся молоком або сметаною; як ягодняку їдять з кулешою, то не заправляють нічим. ж) Грушнянку варять з грушок, котрі перетирають через сито або решето, щоби вилучити зернята і лусочки; з) Сливьянку варять з сливок, але кісточки вивідають. к) Ябч'янку варять з яблук, котрі уперед обирають. л) Повидлянку роблять з повидел в той спосіб, що розпускають їх гарячою водою, заварять і їдять з кулешою.

Б а р а б о л я (бульба, картопля, *Solanum tuberosum*). Борщ, капуста, кулеша і бараболя то найбільше розповсюднені народні страви; з них бодай одна мусить бути що дня на столі у селянина, як не дві або й три. Родів бараболі єсть дуже багато; найбільше знані такі: америк'янка (біла), америк'янка червона, кайз'єрка, бульб'яни, пап'єрка, шамп'янка (шарп'янка), цибулька, ячмінка, с'яна, рогані, п'яна, манд'єбур (зараз в сусіднім селі загальна назва бараболі: мандибурка), добрутка, рогацьки, л'аса (в половині червона і біла).

Для відміни приправляють її дуже різно і так: а) бараболя печена (у печи за гранню, в печи в горшку оберненім до гори дном і декуди, хоть рідко, в „братрурах“); її їдять саму, з сілью, або огирками; б) печену бараболю роздушують також в руках, затовчують часником і їдять (з лупиною) з великим смаком. Бараболя варена може бути: а) з лупиною (в мундурі); її їдять з борщем, капустою, або огирками; як мають масть яку, то обирають лупину і мастять бараболю; б) суха ц'їла: обібрану бараболю з лупини, зварену примашену маслом, олією, сметаною, солонвною —

¹⁾ Черешнянка, ягодняк, грушчанка, сливянка.

частійше не примащену — їдять саму, або з молоком квасним і солодким, часом також з борщем або капустою; в) мйіцкана суха: ріжнить ся від попередньої лиш тим, що єсть потовчена, а не ціла; г) з юшкою: варять бараболю на воді і закришують (петрушкою, цибулею) і їдять; часто кидають на таку бараболю ще тісто, тогди вона називає ся бараболя з зátиркою; кидають також до неї пшоно, крупн, риж, солодку капусту (але варять її осібно), підпеньки; заправляють також мукою і запалюють маслом, солониною, олїєю, смальцем або лойом; д) бараболя до кулеші: варить ся як з юшкою, лише рідше, а надто закришує ся і запалює ся; е) клюски з тертої бараболі замняті з пшеничною мукою, кидає ся на воду, як гречані; ж) барабольнічки — мяцкану бараболю лїплять в тісто прісне і печуть як паляниці; з) плячки з тертої бараболі, котрі печуть на капустяних листках і їдять самі або зі сметаною; к) пироги́; терту бараболю перемішують з пшеничною мукою і сиром, лїплять в тісто і печуть на листках; л) плячки: бараболю зварену в лунині обирають, мяцкають, перемішують з кукурудзяною мукою і печуть; м) пироги варені: мяцкають зварену бараболю, додають олїї, перцю і лїлять у варениці; так само роблять пироги з самої бараболі, що не має жадних додатків і з бараболі з сиром; н) бараболя з маком: мяцкають бараболю, кидають до неї тертого маку, перемішують добре і їдять.

Н а т и н а (лобода, зеленина, *Atriplex*). Її збирають пошід плоти, по городах, січуть, варять, відцїджують, додають кукурудзяної муки, масла, солонини або сметани, смажать і їдять.

П и р о г и (вареники). Найлюбійша, празнична потрава народна; без пирогів і найбільший трактament не варт нічого. Пирогів єсть дуже багато родів: а) Пирог з сиром: в сир б'ють яйце, солять і лїлять у варениці. б) Пирог з сиром і бараболею: про їх була мова висше. в) Пирог з каші пшоняної, гречаної, рижової помішаної з сиром. г) Пирог з бараболею: про їх було висше. ґ) Пирог з маком: труть мак, додають до його меду або цукру і лїлять у тісто. д) Пирог з макухою: макуха — з конопель, дині або маку — товчуть дрібно, мочать зимною водою, труть у макітрі, процїджують через сито і макуху викидають, а осїле молоко вливають до горшка і варять так довго, доки не зробить ся з него „сир“, що називає ся вурда; вурду вибирають на пательню, додають олїї, цибулі і смажать; по висмаженю лїплять пироги і варять. е) Пирог з квасної капусти: капусту варять, витискають добре, січуть дрібно, перчать, смажують олїєю і лїплять у тісто. ж) Пирог з солодкої капусти: про їх було висше; з) Пн-

роги з грибами: гриби зварені, витиснені, посікані смажуть на олії і лїплять пироги. к) Пироги з чершень, вишень і сливок: черешні і вишні лїплять з косточками, сливки чистять наперед. л) Пироги з повидел: до повидел додають часом цукру або меду. м) Пироги з м'яса; зварені легкі січуть дрібно, дають до них масла або смальцю, цибулі, перцю, смажуть і лїплять пироги.

Варениці роблять з муки пшеничної, житної (рідко), ячмінної і гречаної. Роблять їх так: тісто розкачують валком і крають на квадрати; тогди пироги мають три роги; витискають варениці півквартую або шклянкою, тогди вони мають вид кола, а пироги вид частини лука (з одної сторони); вкінці уривають по кавалку тіста величини волоського горіха або малого курячого яйця і розплескують до певної тонкості. Як вилїплять сир, чи друге що, на пироги зладжене, а тіста лишити ся, тогди кидають їх на окріп і дають звичайно горячі дітям, з чого вони дуже радують ся. Часто також печуть пироги а тогди тісто буває найчастійше з кукурудзяної муки; може бути однакож і з иньшої. В середину (на печені пироги) дають: сира, сира з бараболею, бараболю, капусту. Пироги смажують маслом, смальцем, солониною, олією, а мачають в самій сметані, або сметані розробленій з сиром.

Г о л у б ц і. До завиваня голубців уживають листків солодкої капусти, квашених крижівок, буряків і щівнику. Квашені крижівки наперед вимочують, щоби не були квасні; листки з солодкої капусти, буряків і щівнику вперед парять і обрізують з них хроборі, щоби надати їм більше елястичности. До середини дають: крупи гречаної, ячмінної, кукурудзяної, пшона, котрі наперед парять, щоби по завитю напарені не розсадили крижівки, притім смажують їх і додають перцю, цибулі. Риж лише полочуть; рижові голубці робять з м'ясом, або без м'яса. Завивають також в середину спарену, закришену, помащену кукурудзяну муку. Готові голубці мастять олією, сметаною або солониною.

К у л е ш а. Наставляють окріп у горшку, зливають вго третину, а на осталу воду всипають кукурудзяну муку. Коли вода з мукою закипить, колотять її, і кладуть на грань, щоби вишпіла (випарила ся). Їдять її з молоком солодким сирим і вареним, молоком квасним, масляною, сметаною, маслом, (з маслом і сиром), солониною (солониною і сиром), сиром зо сметаною, олією самою і з цибулею, з борщем, ягодяною, повидлянкою, саламахою (часниковою), з молоком з маку або з сїм'я. Молоко з маку роблять так: труть мак, процїджують (хоть не завсїгди), і солять; з сїм'я: пражуть сїм'я, труть, процїджують і заварюють.

Лемішка (срук, в Коропці). Її роблять так як кулешу, але з муки пшеничної, житної, ячмінної або гречаної.

Зáтирка. Місять тісто, дроблять і кидають на окріп, або на молоко, в кого в. Тісто може бути з муки: пшеничної, житної, ячмінної, гречаної, кукурудзяної.

Гóйданка (колотюха, клéпанка, чир). Її роблять лише з кукурудзяної муки так: сиплють на окріп (або на молоко) муку і відразу колотять її, щоби добре розбила ся, а по тому кладуть на огонь і заварюють.

Галушкі, роблять лише з гречаної муки. На літну воду сиплють муку, розбивають і роблять ріденьке тісто. Ложкою кидають то тісто на окріп, а як заварить ся, відціджують і мастять маслом або солониною.

Клюски робять з муки пшеничної, житної, ячмінної або гречаної: на те місять тісто, дроблять і кидають на окріп, а по відцідженю мастять маслом, солониною, смальцем, а часто додають сиру.

Тісто шатковане робять лише з пшеничної муки. Воно ріжнять ся від пшеничних клюсок лиш тим, що вєть краєне. Діти називають єго „хробачкі“ і дуже люблять. По завареню на окропі проціджують єго через осібну посудану, друшляк¹⁾, що більше майже до нічого не служить (деколи цідять через друшляк і пироги). Мастять єго маслом і їдять з молоком або з сиром. Деколи таке тісто по завареню випікають, а тогди зветь ся воно макараном. Макаран дають звичайно по празниках, весільях і гучних хрестивах.

Налістники. Розбивають муку пшеничну на молоці і маслі, виливають з неї тоненькі плáтки, смажать їх, потім загортають у їх сир або повидла і випікають.

Кнідлі роблять зі сливок — тогди сливки пукані або непукані завивають в тісто по одній — і з бараболі; до того труть сиру бараболю і юшку виливають, а остале „м'ясо“ переполокують пару разів, щоби не було терпке, перемішують в половині з пшеничною мукою, робять „галки“ (як волоські оріхи завбільшки) і заварюють на окропі, а мастять маслом; або олєю.

Кáша з гречаних, ячмінних, кукурудзяних крупок дрібних (рідко), пшона і рижу, варить ся на молоці і дає ся звичайно на кінци обіду, або варить ся на окропі, на густо; густу кашу їдять з молоком, маслом, солониною, смальцем, олєю (крім рижової); гречану і рижову їдять також з росолом (юшкою), а тогди дають її замісь макарану.

¹⁾ Нім. Durchschlag.

Я́єчниця (яєшня). Її роблять на маслі (смальцю) і молоці. Першу робить ся так: Масло (смалець) смажать з цибулею, вкидають до його розбиті в иньшій начиньню яйца і смажать; другу знов: на молоко сире або пражене б'ють яйца і заварюють. Яєчницю, як і яйца, варять дуже рідко, бо то „шкода“.

Логáза. Сушать ячмінь, опихають у ступі, пересівають, варять і мастяють олією; часом мішають до ячменю також і квасолію.

Кукурудзи́н молоді варять або печуть в стручках; дозрілі, облущені (зерне) варять і їдять з олією, або тертим маком; також печуть їх, томуж що вови гарно попукані, діти їх дуже люблять і називають „когúтики, або кокóші“.

Рáки їдять тільки варені; головки і ноги видовбують, а тулуб висисають.

Потрави м'ясні.

М'ясо належить до тих потрав, які наші селяне дуже рідко вживають, хіба котрі з їх заможнійші. Мусить бути мясо у кожного на великдень, на весілья і на празник, наколи той не припадає в пісний день. Посту селяне наші дуже строго перестерігають.

З родів м'яса найчастійше уживають свинятину і баранину; по тих доперва йде: курятина, гусятина, качатина, телятина, воловина (яловничина).

Коли ріжуть більшу штуку — свиню, теля, корову, то звичайно складають ся на спілку по кількох: двох, трох, чотирох. Тому що з різничою штукою вони слабо ознакомлені, виходять часто кумедні сцени при різанню звіряти, на пр. заріжуть свиню і починають смалити околотом, а вона зриває ся і втікає, що в неї сили став; а мужики гонять за нею, сапляють, кленуть і т. д. Обсмалену свиню змивають, щоб була чиста, кладуть на стіл або на лавку велику і розбирають, почавши від хребта, уперед солонину хребтову, а далі й сам хребет з полядвницями. Потім вибирають до цебрика тельбухи, а осталу решту розрубують на тільки частин, кілько всть спільників. Кожний спільник приваляжну собі частину, нїм її уживє, вішає в комні, щоби завудила ся (задимила ся).

Шинкí. Вуджену (задимлену, копчену) шинку затовчують часником, перчать і печуть.

Гижкí. Робять з голови й ніс, а по трохи дають також підчеревени; варять їх, затовчують часником, перчать, солять, наливають в миски, а як застигнуть і зроблять ся драглї, їдять.

Порібре (поребрину) дають до борщу, або варять росіл з його до каші і кулеші.

Кишкі начиняють мукою або крупами, котрі парять, перчать, солять і мастьєть смальцем; варять їх або печуть.

На ковбасі обрізують шинку, або дають дрібні кавальчики, що лишають ся при розбираньню свині. Січуть їх дрібно, перчать, солять, затовчують часником, начиняють ковбасянки і кладуть у комин. Як виймуть з комина, зараз їдять їх, бо вони там zarazом і спечуть ся; лиш деякі печуть їх ще осібно.

Кров варять, додають до неї цибулі, шкварків, по тім смажуть і їдять з хлібом.

Солоніну уживають на омасту, але їдять і сиру з хлібом, подібно як сало. Сало вперед вудять (копять) — а як хто має багато солонини, то крає її і загортає в сало, з котрим разом вудить ся.

Шкварки з солонини або сала люблять найліпше діти і пераз за них зі собою б'ють ся.

М'язок смажать з цибулею і їдять з хлібом.

Печеню роблять з передньої шинки; її вкладають на бляху, вливають трошки до неї води, щоби не припалила ся, і печуть. До печені роблять сос.

Потравку роблять з порібра, котре ріжуть на кавальчики, варять, запалюють і їдять з хлібом. Деколи дають до порібра і кавалки ковбаси. Потравка уходить за найбільший присмак з м'ясних страв.

М'яцька (котніх) начиняють крупами, мукою кукурудзяною, або тістом шаткованим і варять; зварений кладуть ще в піч, щоби ся обпик і аж тогди їдять.

Начинку роблять так: Бічну шкіру зшивають в торбинку, боком від солонини на верха. Торбинку ту начиняють тоненькими паленичками, печеними на яйцях, покришеними дрібно, до котрих додають трохи солодкого молока, шкварків, легкі, серце, коріньня — і печуть. Начиняють також торбинку ту мукою, або тістом. Начинку роблять лиш на великодні свята.

Душеніною називають декуди печеню, декуди зпов кожне м'ясо покраяне, зварене з юшкою, як затирка.

Росіл (юшку) роблять так: полочуть мясо, вкладають у горщик, наливають водою, закривають і варять.

Деколи купують фляки і роблять з них гижки.

Флячки роблять із свинячих або телячих кишок так: крають їх на кавалочки і варять у пшоняній каші.

З иньшого м'яса (волового, телячого, баранини і т. д.) роблять лише росіл або печеню і то так, як повисше.

Рибу, де нема річки, їдять лишень на Різдво і то або сушену, або несуну. Сушену мочать у горячій воді, додають цибулі, варять і студять, як гижки. Несуну рибу варять також на гижки або смажуть на олїї.

Губи (гриби).

Грибї понадбільше сушать і продають; меньше беруть їх на свій ужиток, а тогди кидать їх до брщу, бараболі з юшкою, роблять з їх пироги (на Різдво) і инше. Сирі гриби січуть, роблять до них запражку і смажуть.

Козарї смажуть так само як гриби, або замісь запражки, заправляють їх кукурудзяною мукою. Подібно приправляють (під)яешники, підосїшники, голубінкі, з котрих найлїпший рід має назву: сивулі, і підпеньки. Всї ті губи можна також сушити і пекти, з виїмкою підпеньок, котрих ніколи не їдять печених. Печені губи їдять мачаючи в сіль. Надто підпеньки маринують: обварюють їх і перекладають в баривчині так, що завсїгди на верству підпеньок, їде верства цибулі.

Білі варять, відїджують, посипують кукурудзяною мукою і смажуть. Деколи квасять їх, але рідко.

Сморжі смажуть на маслі з цибулею.

Печериці смажуть як сморжі, але дають до них запражку. Кидать їх також в деякі потрави, як гриби.

Лисїці самі не приправляють, лиш мішають їх з иньшими губами, найчастїйше голубінками. Корбвиці мішають звичайно з білями, а деколи їдять їх сирі.

Рїжки смажуть як сморжі або печериці, або квасять.

Ковпакї їдять лише печені, а і то рідко.

Синякі їдять також, але сушені; бувають випадки, що їдять їх смажені — але тогди вмирають задля отрути, яка в них містить ся.

Рóжки їдять також, але як їх приправляють, не зміг ся довідати; рожків єсть кілька родів, але всїх не їдять.

З иньших губ, котрих не їдять, знані: морїмухи, скрипілі, маслянкї і порхавкї. Всї иньші обняті спільною назвою псьянок.

Х л і б.

На хліб розчиняють в д'жжі або в нецках (кориті) так: До муки вливають лігної води, кидають квасного тіста, вимішують і ставлять, щоби кісло. В літі кісне коротше, в зимі довше; найменше мусять тісто киснути шість годин. Як скісне, додають знов до него трохи муки (відповідно до скількості розчину), вимішують на густо цілком і знов кладуть, щоби кісло, на дві годині. По тім часі виробляють бохонки і саджають в піч. Хліб печуть з муки пшеничної, житньої, ячмінної, або з мішаної: житно-пшеничної, житно-кукурудзяної, житно-ячмінної, пшенично-кукурудзяної (тогда кукурудзяною розчиняють, пшеничною помішують), пшенично-ячмінної. З гречаної муки хліба не печуть ніколи. З самої кукурудзяної печуть також, а тогда називають такий хліб малайбм. На малай муку треба вперед парити. Коли на хлібі поставлять шишку з тіста, котру смажують цибулею, тогда хліб носить назву кншшá. Пляцки (коржі) роблять з муки пшеничної, житної, ячмінної. Місять їх на літній або зимній воді і без киснення всаджують в піч. Вони є тонкі і плесковаті. Підпáлки виглядають так само як коржі, лише печені з квасного (викислого) тіста. Роблять їх тогда, як печуть хліб, а тіста остане ся тільки, що не вистає на цілий бохонць. Паляніці роблять так само як коржі, лише з кукурудзяної муки. Колачі печуть з пшеничної муки, розчиненої на дріжджу — часто на молоці і яйцях — і плетуть їх з трох, чотирох, п'ятьох або сімох кавалків, на котрі тісто ріжуть. Так само як на колачі розчиняють на пáску, бабі (тут дають більше явць) і пляцки (иньші від попередних, в які вкладають сир, родзинки, міддали і ин.), котрі печуть на Великдень. На Різдо смажуть пампушкі (pączki) на олії, до котрих в середину вкладають деколи повидла. На весілья печуть коровай з ріжними обрядами, котрі будуть подані при описі весілья.

Н а б і л.

Набіл уважає ся скоромним, тому в піст, або пісні дні (середу, п'ятницю) яго не їдять ніколи, хіба малі діти, або хорі, котрим „вільно“. Найбільше їдять на селі молоко солодке, квасне і підсметанье. Сметану їдять лише при „оказні“, а понайбільше тримають її на масло, яке знов продають, а собі рідко лишають (з виїмкою заможних газдів). Масло роб'ять в масничках (начинні умисно зладженім на масло), а як небагато сметани то в флашках,

котрими неустанно трясуть, доки не появи́ть ся масло, і горшкáх, в котрих сметану б'ють усе в оден бік ложкою. Сир відгрівають з квасного молока і висипають в „вóрок, вóрочок“ (мішечок, подібний до голови цукру); на него кладуть камінь, щоби віддушив ся, значить, щоби вийшла з него сироватка. З сироватки роблять борщ, а багатпрі годують нею корови і свині. Маслянку п'ють саму, або їдять з кулешою. Зглівлений сир смажують і їдять з хлібом. Віддушений сир солять добре, переминають в макітрі і висипають до дїжечок (в кого є багато). В дїжечці прикривають его чистою шматкою і кружком, що мусить бути „пасований“; на кружок кладуть тяжкий камінь, котрий так тисне, що аж на верх ропа виступає. Як ропа на версі нема, сир псує ся. Коли корова має теля, тогди молоко її зварене, збиває ся так як сир і називає ся кулястрою. Не від кождої корови добра кулястра (молозиво) і не всі її люблять; деколи роблять з неї сир. — Овечаче молоко мішають звичайно з коров'ячим, а саме рідко уживають.

Корінья і закришка.

Коріня купує ся в місті; до його зачисляють: шафран, циннамон, гвóздики, перець простий і англійський, бобкóве лїстя, бїбки; купують також цитрини (з котрих шкірку труть до тїста) і імбір. На закришку уживають: часнику, цибу́лі, моркви, петру́шки, кропу, кмїну; задля запаху дають до огирків вишневого листу.

Садовина.

Найбільше уживані з садовини яблука, грушки, черешні і сливки. Їх їдять сирі, варені, сушені; узвар з них, що називає ся варом, п'ють і їдять з кулешою і ин. Де великі сади, там на сушеньне овочів роблять великі сушарні; є то печі викопані в землі, на котрих стоять плетені лїски; на лїски сиплють садовину (переважно сливки), палять в печях нияками (не дровами, бо згоріли би овочі) і так сушать. В кого мало овочів, то сушать собі їх в звичайній печі. Рівнож до смаження повидел робять осібні печі, на котрі кладуть великі казани, а в казани сиплють сливки і смажують. З иньших овочів найбільше їдять вишні, дальше дерен, черемху, гордовану, випрїви (агрест), сунїці, малїни, ожїни, горїхи і порїчки.

Н а п и т ю и.

Штучних напиктків не вміють на селі робити; що найбільше то наливають вишні горілкою (горівкою), котру, як якийсь час вистоїть так, називають вишняком. Деколи приладжують собі і мед до пиття, але рідко. Зрештою п'ють горілку, гарак (рум), пиво. Такі, що більше заходять до міста, а люблять напикти ся, розріжняють ріжні роди горілки і пива; звичайніж собі селяне знають тільки оковітку (як добре пече) і прбосту (як на пів з водою). До горілки часто люблять додавати перцю, бо тогди можна напевно „червака заморити“. Ті, що не п'ють горілки і гараку, п'ють „гарбату“ (чай), котру так споряджають: до половини горняти або шклянки наливають запареної гарбати найлихшого сорту, а другу половину доливають гаракком, кидають цукру і п'ють. Так само ті, шчо „шлюбовали від горівки“, п'ють тарантас, який не єсть нічим иньшим, як горілкою, до котрої змішано трохи меду. Декуди роблять собі самі питний мед (від) в той спосіб: до двох кварт меду вливають кварту води, додають трошки хмелю (як за багато, то зробить ся мед недобрий), варять, шумують, кладуть потім на кілька день, шоби ферментував (в незамкненім начинні), а врешті вливають до великої фляшки або малої бочечки. Чим довше мед стоїть, тим ліпший. Дереняк роблять дуже рідко так: вкидають до бутлі ягоди, дають трохи цукру і наливають спиртом. Як трохи постоїть так, тогди п'ють. Як роблять коли яблушник (дуже рідко), то вкидають до бочки яблук, наливають водою, задновують, а як так якийсь час постоїть, відновують і яблука їдять, а юшку з їх п'ють. Рідко також, але роблять, каву; звичайно купують її вже спалену і змелену; колиж ще не змелена, вкладають зерна в шматку і товчуть клевецем на дрібно; потім сиплють їх на окріп, накидають цикорії, а як то усе закипить і устоїть ся трохи, наливають в горнятка (шклянки), додають цукру і молока і п'ють.

В. Гнатюк.

Sommaire.

Nourriture végétale: légumes divers: oignons, ail, laitue, navets, radis, raifort, carottes, courges, melons, haricots, fèves, pois, choux etc. Nourriture mixte: soupes aigres et ordinaires, pommes de terre, pâtes diverses, purées, kacha's omelettes etc. Nourriture animale: viandes fraîches, salées et fumées, saucissons, tripes, rôtis etc. Nourriture supplémentaire: champignons, pain, lait et ses produits, épices, fruits. Boissons et liqueurs.

Cérémonies nuptiales dans le distr. de Hadiatch, gouv. de Poltava

par. Onésime Hrycha.

ВЕСІЛЬЛЯ

У ГАДЯЦЬКОМУ ПОВІТІ, У ПОЛТАВЩИНІ*)

I.

Парубоцькі і дівчачі товариства (збірки).

На великі празники, от такі як Великдень, Різдво, а те-ж на масниці і на заговіни, збірають ся хлопці й дівчата до якої небудь хати і роблять складку: той принесе яєць, а той сала, дівчата по-прносять та шноно, а та борошно і тоді вибіраєть ся з хлопців який небудь парубок, тільки щоб той парубок був не злодійкуватий, не розбишака і для усіх хлопців добрий і однаковий; цей парубок зветь ся ота м а н о м. Отаманові оддають ся гроші, ті що виколядували, або ті що зложили на складку, щоб отаман їх ховав, і отаман держить ті гроші до тих пір, аж поки не потолкують ся хлопці гуртом, куди ті гроші повернути: отаман дає хлопцям совіт, що там, на приклад, треба оте зробити і оте, і хлопці мусять слухати его як старшину.

*) Цім весіллям, записаним у селі Ціпка х, Гадяцького пов. у Полтавщині письменним сільським хлопцем Ониськом Гришою у 1885 році по нашій спеціальній програмі, ми користувались вже у нашій праці Rites et usages nuptiaux en Ukraine уміщеній у франц. часописі L'Anthropologie (t. II et III, 1891—1892). Маючи тепер спроможність видрукувати цей дуже коштовний матеріял цілком, ми подаємо його, і надіємось подати у дальших числах нашого видання також і інші надіслані нам у ті-ж часи матеріяли. У де яких піснях ми мусимо зазначити де-котрі вирази точками, але читачі-етнографи і фольклористи знайдуть ці пісні видрукованими без найменчих одмін у відомому їм спеціальному виданні *Кривтади*, t. V. — *Ред.*

Такечки робить ся і у дівчат. Вибіраєть ся із гурту дівчат яка-небудь добросовісна дівчина, ця дівчина називаєть ся отаманкою. Тоді і починаєть ся складка: хлопці принесуть горілки по загаду отамана, а дівчата наносять борошна, курей, гусей, чи там ще чого, або прямо сказати, що прикаже отаманка, те дівчата й попринесуть. Як напечуть і наварять усього, тоді сїдають усі хлопці і дівчата за стіл, а отаман і отаманка не сїдають, а дивлять ся що треба подати, або прийняти, або коли треба почастиувати, а коли ні (щоб і надалі хватило горілки). Як поїдять (дівчата і хлопці) і поїють, тоді музики почнуть грати, а хлопці та дівчата почнуть танцювати. По совіту отамана і отаманки хлопці і дівчата беруть ноді музик і йдуть у яке друге село, або на досвітки другі (се-б то до другої хати, де хлопці і дівчата збирають ся). У дівчат хоч і в отаманка, так вона не дуже велику силу має; розпоряжаєть ся тільки по дівчачим ділам, а хлопчачий отаман завідує і хлопцями і дівчатами. Отаманка, так як мов помішниця отаманові. Коли часом поб'ють ся дівчата або хлопці, то не отаманка, а отаман мирить. Складка більш не буває як на день або два, а тоді вже розходять ся хлопці і дівчата.

II.

С в а т а н ь н е.

Сватаньне починаєть ся так: парубок, котрий думає ожени-тись, бере двох чоловіка до себе у хату, даєть їм по чарці горілки і попросить їх, щоб вони сходили з ним у яке там село, де той парубок наглядів дівчину. Один з старостів (старостами звать ся тії два чоловіки, що парубок бере з собою, як ходить сватать ся) бере за пазуху паляницю, або хліб, і як ідуть старости з хати, то обернуть ся до богів (образів), перехрестять ся і кажуть: „Господи помози, час добрий“. А того парубка мати, котрий іде сватать ся, скаже старостам: „а йдїть, лишень, пошукайте де та катержна лисця є“. Старости, узявши у руки палички, ідуть з парубком до тїєї дівчини, що наглядів парубок. Увійшовши у хату поздоровкають ся: „здорови були“ і виймає староста з за пазухи паляницю або хліб, поцілує вго і подає батькові дівчини та й каже: „нате-ж гостинець“. Той батько візьме той хліб, чи там паляницю, поцілує і положить на стіл. Старости посїдають на лавки і той парубок, що сватаєть ся, теж сїдає на лаву коло порога. Дівчина, до котрої прийшли старости сватать, зараз за юпку та з хати, а парубок за

нею, та в сінях і балакають собі у двох, бо тоді дівчині стидно сидіти у хаті. Старости починають балакати так: „а чого ми до вас прийшли?“ — Батько тїєї дівчини, що сватають, каже: „Скажете, люде добрі!“; старости знов кажуть: „та неваче в вас дівчина є, а в нас хлопець — так як би їх до пари звести“¹⁾. — „Е, люде добрі, у мене ще дівчина молода!“ каже батько, а мати дівчини, сидячи на полу, каже: „та вона ще й не нагулялась, та й рушників нема нічого!“ Тоді старости: „Як що нема рушників, то ми і свої постачимо“. „А мати каже: „Е, що воно, вже як за чужими рушниками заміж виходить!“ Старости знов кажуть: „Чого їй треба? у нашого хлопця є поле, чотирі парі волів, кобила, корова, овечята..., вони (батько й мати того хлопця, що сватаєть ся) ніколи без хліба не сидять“. Батько каже: „Не знаю-ж чи в їх согласє є, чи нема; як що в їх согласє, то й Боже поможи!“ Тоді старости покличуть дівчину у хату, а за нею і парубок увийде. Дівчина стане коло припічка, а парубок у кочергах (у кутку, де кочерги ставляють ся). Старости і питають дівчину: „А що-ж, согласна за нашого парубка пійти, чи ні?“ Дівчина, колулавши припічок, одказує, що „с согласна, аби батько — мати оддали“, або скаже: „не согласна“. Тоді старости знов до батька і матері — „с согласні, чи нї?“ Батько-мати кажуть: „То й Боже поможи“, а як не согласні, то кажуть: „ми не оддамо сїх мясниць, або сього року“. Дівчина і парубок усе те время, як старі балакають, стоять на однім місці: дівчина коло припічка й колула пальцем припічок, а парубок коло кочерг у кутку і колулає паличкою землю. Як побалакають старости з батьком і з матір'ю, тоді встають з лави і йдуть до дому, а батько дівчини каже: „Пождіть-же я гостинець дам“. Поцїлує хліб і подає старостам. Як батько хоче оддати дівчину за того парубка, то переминить хліб, а як не згоден оддати дівчини, то той же самий хліб, що старости дали, оддає назад. Тоді вже старости й знають чи оддасть батько свою дочку за їх парубка, чи ні. Старости беруть той хліб, що батько дівчинини дав, поцїлюють его і один із старостів положить собі за пазуху. Це зветь ся „обмінили хліб“. Ну, тоді старости підуть собі до дому, а парубок зоставть ся ночувати з дівчиною, як що обмінили хліб, а як не обмінять хліба, то й парубок іде до дому.

¹⁾ У нас старости не кажуть нічого ні про бичка, ні про теличку.

III.

Розглядни.

На другий день після обміни хліба дівчина посилає батька і матір і усіх своїх родичів до того парубка, що обміняли хліб, роздивитись, чи у його що небудь є, чи може й нічого нема, може то старости збрехали, що у того парубка є й поле, й воли, й корова і кобила. Батько-мати і усі родичі дівчини ідуть, чи там ідуть, до того парубка, що обміняли хліб. Роздивляють ся так: праїдуть у те село, де живе той парубок, і розпитують чужосторонніх людей: „чи не п'яниця оцей парубок, чи хороше живуть оці люде?“ Почувши що, люде кажуть — як що кажуть „що це люде погані“, то тоді і не заїдять до того парубка, що обміняли хліб, а як же скажуть: „та це люде смирні і хороше живуть“, то тоді вже заїдять просто у двір до того парубка, що сватав їх дівчину, і зараз дивлять ся на дворі. Не дають ні гостинців, ні чого; роздивившись по коморах, по хлівах, як що вподобують, то і у хату йдуть, а як же не вподобують, то зараз же і тїкають з двора. Ото вже як вподобаеть ся батькови і матері (тїєї дівчини, що хліб замінили) хазяйство у парубка, то тоді йдуть усі у хату до парубка. Батько і мати того парубка приготавлять різної закуски і горілки, і сажують розглядничів за стіл. Дають їм по чарці горілки, по другій і їсти просять: „закусойте свату і ви сватусю“, і впять дають по чарці горілки; а далі покличуть і парубка (того що сватаєть ся) і скажуть розглядичі: „нехай ще ваш парубок почастує нас хоч по чарці“. Парубок приступить до стола і частує усіх розглядничів, частує свого батька і матір, й сам вип'є чарку горілки. З того часу почнуть вже звати ся розглядичі сватами, а парубок і дівчина молодими. Закусивши і випивши добре, розглядичі убірають ся до дому і як уберуть ся зовсім, то скажути (на батька молодого): „нехай же нас молодий проведе до дому“. Молодий сїдає умісті із розглядичами на санки або на віз, і проводить тих розглядничів аж до дому і там вже зостаєть ся й ночувать з молодю. Од цього часу почне молодий з молодю ночувать; тільки ночує він не так як чоловік з жінкою, а так як парубок з дівчиною. І хоч і повинчають ся, то й тоді не можна молодим жити так, як чоловік з жінкою поки не одбудуть весілья. Се від того не можна молодим жити так як чоловік з жінкою, що не можна буде взнати людам чі чесна чі ні, а це вже була молода визнаєть ся, як молодих заведуть у коморю спати.

IV.

З а р у ч и н и.

Після розглядинів, днів через кілька, піде молодого батько до молодої батька і потолкують ся, коли буде прилюдне сватав'яне. Потолкувавшись, визначають день, коли воно має бути. Як прийде той день, тоді молодий бере собі боярина (боярин зветь ся той парубок, що ходить з молодим), батька і матір і усіх родичів і сусід своїх, і їдуть, або йдуть до молодої. Приїхавши до молодої, молодий повинен, увийшовши у хату, тричі поклонитись на порозі і поцілувати у руки батька і матір молодої. Після цього батько молодої покличе своїх сусід, родичів до себе у хату і садовить усіх людей за стіл без розбору, або прямо сказати де хто сяде, а молодий з боярином сідає на покуті, молода не сідає за стіл, а де небудь приткнеть ся. Батько і мати молодої те-ж не сідають за стіл, а ходять коло стола та шанують людей. Зараз батько молодого нальє собі чарку горілки і скаже: „будьмо здорови, пошли-ж Боже молодим щастя“. Молоді довжні по разі поклонити ся, як батько молодого скаже ті слова. Такечки ж як і мати п'є горілку, хоч молодого, або молодої, то й тоді треба молодим по разі поклонити ся, а як других людей частує батько, або мати, то тоді не кланяють ся молоді. Почастувавши, батько й мати молодої подають людям чого небудь закусь. А як закусь, то тоді усі люде устають з-за стола і молять ся Богу. Помолити ся Богу, усі люде сідають на свої місця і тоді молода починає подарунки давати людім: зараз дає молодому подарунок, до правого боку прив'яже платок і поклонити ся йому, а молодий їй скаже: „спасибі“ і поклонити ся їй. Тоді молода дає подарунки батькові й матері молодого і поклонити ся їм тричі. Матері молодого дає молода намітку і перев'яже їй через плече ту намітку, а батькові — хустку і перев'яже їй через батькове (молодого) плече. А другим людім дає молода які-небудь подарунки: хоч платочки, крамненькі, а хоч хусточки. Молода, кому не дає подарунок, довжна тому ж самому чоловікові або жінці поклонити ся тричі. Як подає молода усім людім подарунки, тоді наймуть молоді музику і гуляють аж до вечора. Погулявши до вечора, молодий забірає батька-матір свою і усіх своїх людей і їдуть усі до дому, не скидавши своїх дарунків, де б вони не були причеплені. Приїдуть до дому, поскидають свої подарунки, і тим і кінчаєт ся сватанне (заручини).

У.

В е с і л ь л я .

Весілля починаєть ся у п'ятницю, після обіду. Починаєть ся воно так: посилає весільна мати (і у молодого, і у молодої) яку небудь молодицю кликати жінок на шишки. Та молодиця убереть ся у все святне і йде кликати жінок на шишки. Як увійде молодиця у яку хату, то каже: „здорови були, з п'ятницею будь те здорови. Прохали дядько і дячина і я прошу приходьте на весілля шишок бгати (ліпить), приходьте покорно прошу“. Як обкличе та молодиця увесь свій куток (кутком зветь ся частина села), тоді йде до дому. У обідню пору сходять ся молодиці, баби і сїдають за стіл бгати шишок¹⁾. Мати весільна дає усім жінкам по чарці горілки і тоді жінки починають співати:

І.

Та тіточка невька, по улиці ходять,
 Та по улиці ходить, сусід своїх просить:
 Сусїдоньки мої, голубоньки,
 Тай ідіте до мене,
 І до мене і до мого дитяти,
 Та короваю бгати,
 Сиром посипати,
 А масличком приливати;
 Щоб був він та ряснесенький,
 Усему роду веселесенький.
 Ой як вінї тай родину зібрати,
 Убогую і багатую,
 Близькую і далекую:
 Багатая для славоньки,
 А бідная для правдоньки, для порадоньки;
 Багатая пити та гуляти,
 А бідная порадоньки дати;
 З багатою щоб напнати ся,
 З убогою пожурити ся.

(Пор. Ч у б. 484 і Прил. N 5.)

¹⁾ У бгайницї можна ходити якій вгодно жінці.

Як проспівують жінки оцієї пісні, тоді вже кінчать шишки бгать. Посажують ті шишки у піч, і тоді весільна мати дає усім жінкам по чарці горілки, а як попечуться шишки, то їх виймають з печі. Повиймавши шишки, узять весільна мати дає жінкам по чарці горілки, дасть закусить їм і з тим і розходяться усі жінки, по хатах. У п'ятницю не можна ходити на весілля ні чоловікам, ні хлопцям, ні дівчатам, окрім жінкам. Ну, ото тим і кінчається п'ятниця. На другий день, у суботу, узять посилав весільна мати¹⁾ яку небудь молодицю, щоб на шишки жінок покликкала; та молодиця убереться у все сьвятненьке і йде кликати жінок на шишки. Кличе та молодиця такечки саме, як і у п'ятницю кликала або прямо ось як: „здорови були, з суботою будьте здорови. Прохали дядько і дядина, і я прошу, приходьте калачів (шишок) бгать. Приходьте, покїрно прошу“! Після молодиці посилав весільний батько чоловіка на весілля кликати; чоловік той убереться у все сьвятне і піде кликати на весілля людей. Як увійде той чоловік у яку хату, то каже: „здорови були, з суботою будьте здорови! Прохали дядько і дядина, і я прошу, приходьте на весілля; приходьте-ж, спасибі вам“! (Так робить ся у молодого і молодї). Після чоловіка і молодїці, ідуть молодї кликати на весілля людей; молодий, із своєї хати, а молода із своєї. Молодий кличе так: „прохали батько й мати і я прошу приходьте на весілля: ви дядьку, горілки пнть, а ви, дядино, калачів бгать, ви, хлопці у бояри, а ви дівчата у світилки (світилками звать ся ті дівчата, що коло меча сидять); приходьте, покїрно прошу“! Як каже молодий оці слова, то довжен і кланятись. Молодий кличе людей на весілля з тим боярином, що й на сватанні був. Молода теж кличе із своєї хати, од себе: візьме собі ту дружку, що на сватанні була, і йде людей кликати на весілля. Кличе молода на весілля так: „прохали батько і мати і я прошу приходьте на весілля: ви дядьку горілки пнть, а ви дядино калачів бгать, ви хлопці у бояри, а дівчата у дружки; приходьте, покорно прошу“! Молода каже оці слова і кланяється. Молодий кличе на весілля з одним боярином: без старшого боярина молодому не можна нікуди ходити. Молода-ж кличе на весілля не з одвією дружкою, а ходить за нею цілий гурт дружок, тільки і у молодї є те-ж одна дружка, без котрої молода не може нікуди ходити; ця дружка називається старшою, бо вона усе ходить

¹⁾ У молодого і у молодї.

умісті з молодю, а другі дружки ходять позаду, аж поки молода обкличе усе село і співають пісні ось якої:

II.

Ой у город Лебедин, їхав (імя молодого) молодий;
 Під ним кониченько вороний,
 На йому жупан голубий.
 На йому шапка боброва,
 З боку хустка шовкова.
 Шила, шила та дівчина молодая,
 Вишвала з темної ночі до свічі,
 Ясного совьця, до віконця,
 Для свого парубка молодця.

(Пор. Ч у б. 149, 192, Маркевич ст. 105.)

III.

Там де виходила (імя молодї) із двора,
 Стій же ти, березонько, без верха.
 Живи-ж ти, матінко, без мене;
 Без мого походу
 І без мого нязенького поклону.

IV.

В кісній улиці, кісній¹⁾,
 Їхали бояри пишні,
 Везли корогов, як огонь,
 На тій короговці маківка,
 На маківці ластівка.
 Звила собі гніздечко темное,
 Та вивела діточок двоє;
 Хороші князьзя тай обое.
 Що первое князятко-молодий,
 А другеє князятко-молода.

(Пор. Маркевич. ст. 105)

V.

Схилила ся верба з верху до коріня.
 Вінчалась дівчина з ранку до полудня.
 Схилилась верба, та ще й зелененька.

¹⁾ Замість тісній.

VI.

Двлять ся хрестьяне,
 Що йдуть городяне.
 По переду то молода йде,
 Сімсот дружечок веде:
 Сімсот чотирі,
 Та ще й чорнобриві.
 Сімсот ще й п'ятнадцять
 Та всі й у сап'явцях.¹⁾

Поки молоді покличуть на весілля, то затим жінки посходять на шишки, або прямо сказати посходять ся на весілля бгати калачів і короваю. На шишки можна ходити усім жінкам: старим і молодим, удовицям і недовицям; і якаб то жінка не була, то у бгайниці можна йти. Як посходять ся усі жінки, тоді мати весільна дав усім по чарці горілки, а далі батько весільний по другій чарці і тоді вже усі жінки сідають за стіл і бгають зараз калачі, бгають і пісні співають:

VII.

Мене батько перву дочку заміж отдає (у молодого ка-
 Та порядку не знає: жуть першого сина женить)
 До стола не приступає,
 Та свого роду та не привітає.
 Та нема порядку з самого ранку
 Та не буде й до вечора.

Проспівавши оцю пісню разів з п'ять, тоді вже побгають калачі. А далі беруть дві жінки лопату і кладуть її на припічок, а другі жінки носять калачі і кладуть їх на лопату; ті дві жінки, що держать лопату, швергають вже ті калачі у піч. Посадовивши у піч калачі, тоді починають бгати перепійці (тая ж шишка, тільки здорова), борону (борону печуть у молодого, а в молодій не печуть). Як побгають перепійці, борону, то тоді садовлять їх у піч, як насаджують перепійці і борону, тоді починають бгати коровай і співають пісні такої:

¹⁾ До пісень чисто ритуальних і ув усякому українському весіллі більш або менш однакових ми не вважаємо потрібним додавати ані порівнянь, ані варіантів. — Ред.

VIII.

Як ми коровай місили,
 З Дунаю воду носили.
 Ліпіль шипка, молодичі,
 Носїть воду з криниці.
 Пшениця — яриця!
 Годї тобі в стїжку стояти.
 Пора з тебе шипки бгати.

Як бгають коровай, то тоді посходять ся чоловіки, і із тих чоловіків вибірасть ся два яких небудь (ці чоловіки будуть називать ся дружко і піддружий, із їх дружко старший, а піддружий (помішник) менший, і заставляють жінки тих двох чоловіків, що вибрали, замінити коровай. Ті чоловіки беруть віко (кришку) із дїжи, посипають на віко вівса, борошна і заколотять те борошно і овес пальцем (мезивьцем), а в середину заколотки уткнуть копійку або дві грошей, і оддадуть те віко (кришку) жінкам, а вони уже умішують (укачують) той коровай. Замінивши коровай, становлять его на столі, щоб він ізійшов (підбільшав). Поки коровай ізійде, дружко і піддружий зроблять собі із соломи помело і почнуть вимітати піч, а жінки сидять за столом та приспівують:

IX.

Вермін піч вимітає,
 Вермін піч вимітає,
 А верменка у піч заглядає,
 Чі хороше вермін піч вимітає (три рази проспівають).

Як виметуть дружко і піддружий піч, тоді беруть жінки коровай, кладуть его на лопату і як всунуть его у піч, то співають тіж самі жінки, що коровай сунуть у піч, ось якої цієні:

X.

Чотирі ножі у дїжу,
 А пятий на сторожі.
 Біля свічі дружки і свашки
 Около коровай обтикають.

Як посадять жінки коровай, тоді батько весільний дає усім людям по чарці горілки; як обчатує весільний батько усіх людей, тоді дружко і піддружий беруть на руки дїжку і візьмуть собі на

поміч двох жінок (котрі будуть називати ся свашками¹⁾) і носять ту діжу по хаті, та об стелю б'ють і співають пісні такої:

ХІ.

Діжу носять на руках,
А піч стоїть на сохах.
Пичи наша діжо, пичи,
Поки коровай спечеть ся!

Як скінчать співати пісню, тоді дружко, піддружий і обидві свашки навхрест поцілюють ся: дружко з одною свашкою (котра буде називати ся старшою) а піддружий з другою (котра буде називати ся меншою). Як поцілюють ся, тоді дружко, піддружий і обидві свашки йдуть танцювати. Як потанцюють, тоді дружко йде на двір за покрасою (покрасою називають ся сніг жита, котрий висів у клуні коло сохи, нарочито одложений задля весілля); візьме ту покрасу і несе її у хату, і як іде у хату, то одчпнить хатні двері і скаже: „старости, пани-старости!“²⁾, а ті люде що у хаті, одказують: „а ми раді слухать“. Дружко уп'ять — „а благословить молодому покрасу внести (а як у молодой, то молодій)“; люде кажуть: „Бог благословить“. Дружко: „другий раз, усі три рази разом“. Люде у хаті кажуть: — „Бог благословить усі три рази разом“. Тоді дружко йде у хату з покрасою і починає вішати тую покрасу за сволами, за полями, за лисицями³⁾). Як повішає дружко покрасу, тоді вже дружкові, піддружому і свашкам нема в'якого діла; вони сидять на лавках і ожидають молодой (Так-же саме робить ся і у молодой, як у молодого). Як обкличе молода усе село, тоді йде до молодого з усіма тими дружками, що за нею ходять, уже над вечір і візьме за пазуху два перепійці для гостинців. Як підходять молода до двора молодого, то дівчата (дружки) співають пісні оції:

ХІІ.

Одчиняй, свекорку, новий двір;
Застіляйте, зовиці, новий стіл;
Сповняй, дівверку, кубочки:
Видно у вікна дружечки.

¹⁾ У молодой свашок не буває.

²⁾ Лисицями звуть ся здорові ломачи, прибиті до стіп з однієї сторони і з другої, щоб кріпко стояла стіна.

Як прийде молода до порога молодого, то тричі поклонить ся і прямо йде у хату із старшою дружкою, а другі дружка остають ся на дворі, коло музик. Увійшовши молода у хату, уп'ять тричі поклонить ся і скаже: „здорови були, з суботою будьте здорови! Прохали батько й мати і я прошу, приходьте на весільля; ви, тату (свекор), горілки пийте; ви, мамо (свекруха), калачів бгать, хлопців у бояри, дівчат у дружки; приходьте, покорно прошу!“ І вийма молода із-за пазухи два перепійці, поцілує їх і один дає батькові (свекрові), а другий матері (свекрусі; потім поцілує батька (свекра) й матір (свекруху) у руки. Батько й мати (свекор і свекруха) просять молододу і дружку за стіл, дають їм по чарці горілки. А далі покличуть і усіх дівчат (дружок) у хату, посадять їх вечеряти, дадуть усім дівчатам (дружкам) по чарці горілки батько й мати, а молода усе уремня сидить за столом і кланяєть ся. Молодий же у те уремня, як молода за столом кланяєть ся, сидить у коморі і частує хлопців горілкою, тух, котрих дума у бояри брати. Молода, посидівши трошки у молодого за столом, йде до дому із усіма своїми дружками, а молодий випровадить її і даєть старшій дружці могоричу пляшку, або прямо сказати, даєть горілки пляшку. Як молода піде до дому, тоді усі люде, які застають ся у молодого, сїдають вечеряти, а повечерявши, музики трошки заграють, а люде потанцюють, і з тим усі люде розходять ся по хатах¹⁾.

У веділю, у ранці, молоді йдуть у церкву вінчати ся: молодий з старшим боярином, молода з старшою дружкою і два чоловіки (Буває так, що й раніше молоді вінчають ся: у середу або у п'ятницю). Повінчавшись, молоді йдуть по хатах — кожне до своєї хати.

Як прийдуть молоді до дому (молодий до свого, молода до свого), тоді збирають ся люде до молодого і до молоді, там вип'ють, закусять і з тим усі люде розходять ся по домах. Це зветь ся ходити „на очинаш“. У молодого не усі люде розходять ся по домах, а застаєть ся дружка й піддружий робити меч²⁾. Робить ся меч так: візьмуть дружка і піддружий шаблю, наложать на неї верхню скоринку хліба, обтикають ту скоринку каливною, барвінком та васильками; а потім візьмуть воскову свічку, скотять її, один кінець у бублик, а другий кінець приліплять до шаблі; середину шаблі обмотають хусточкою. От і готовий меч. Тоді той меч поставляють на покуті і стоїть він там аж поки треба буде. Після того, як зроблять

¹⁾ Так тошнісінько робить ся і у молоді.

²⁾ У молоді не робить ся меч.

дружко і піддружий меч, батько весільний дав їм могоричу (горілку) за те, що меч зробили. Далі вбірають свашки стіл: застеляють его рушником, ставляють на ньому здорову пляшку з горілкою, а в ту пляшку колосочків із жита настромляють; потім кладуть на стіл: коровай (у молодої на коровай кладуть дві ложки), горнятко з житом, у котрому горить свічка, паляниця, книшів (таки паляниця, тільки зверху помазана яйцем або салом). Ну от і убраний стіл. Як приберуть свашки у хаті як слідує бути¹⁾, тоді молоді ідуть кликати на весілля, уп'ять молодий клече у неділю бояр, а молода дружок. Кличуть у неділю такечки як і у суботу кликали. Покликавши молодий бояр, а молода дружок, молоді ідуть обідва по домах обідати. На обід збірають ся люде у молодого і у молодої. Зараз прийдуть музики, їм дадуть батько і мати весільні по чарці горілки і тоді вони йдуть на двір грати. Музики грають, а народ сходить ся. Як посходить ся увесь народ, тоді молодий вийде із коморі на двір з старшим боярином, поклонить ся тричі перед народом і указує старшому боярину кого брати із хлопців у бояри. Старший боярин підійде до тих хлопців, на котрих молодий указував, і познімає з їх шапки. Бере старший боярин боярські шапки і несе у хату, а у хаті оддасть ті шапки старшій свашці. Старша свашка пришиває до кожної шапки значки: барвінку, або по коротенькій стьожечці, а старшому боярину пришиває старша свашка саму довшу стьожку, задля того, щоб було знати де старший боярин. Як попришиває старша свашка значки усім боярам, тоді старший боярин бере ті шапки і роздає їх кожному. Після бояр пришивають усі свашки значки світилкам (світилок буває чотирі, або дві, но із їх є сама старша, та, котра буде держати меч), дружкові і піддружому, музикам, старостам, візниці (візницею зветь ся той чоловік, що буде молодої худобу везти до молодого); а далі і свашки пришивають одна другій значки на очіпку, на правім боці. Ну, тепер і готовий поїзд (поїздом називаєть ся увесь той народ, що іде до молодої). Тоді вийде із хати батько й мати молодого і посідають у сінях на ослоні, перед ними простеле дружко рядно, а в руки дасть їм по хлібові. Потім ставить дружко молодого на те рядно, що перед батьком і матір'ю лежить, коло молодого ставить з мечем світилку, свашок і увесь поїзд зіходить ся у сінні, а далі і музик поклечуть у сінні. І тоді молодий починає одкланювати ся батькові і матері (своїй) у ноги. Батько й мати (моло-

¹⁾ У молодої прибірають у хаті які-небудь жінки, бо свашок у неї не буває.

дого) перехрестять молодому голову, як він припаде до їх у ноги, і положать на голову молодому хліб тай кажуть: „Бог благословить“ (им'я молодого скажуть) і так молодий одкланяєть ся батькові і матері аж до трьох раз. Як одкланяєть ся, то музики стоячи у сінях грають, а свашки і світилки співають одієї пісні:

ХІІІ.

Тихий вітер по сінечкам повіває,
Що брат сестру отцю неньці уклоняє,
Що в щасливую годину уродив ся (а як нема батька й
матері, то не в щасливую).
Отцю неньці низенько уклонив ся.
Та приступи (им'я молодого) та близенько,
Уклони ся отцю неньці тай низенько,
Та приступи (им'я молодого) та ще й ближче,
Уклони ся отцю неньці та ще й нижче.

Як одкланяєть ся молодий батькові і матері рідним, тоді сідають батько й мати хрещені на той же ослін і молодий одкланяєть ся їм так, як і рідним батькові і матері; батько й мати хрещені хрестять хлібом голову молодого, як він наклонить ся до їх. Як одкланяєть ся молодий батькові і матері хрещеним, тоді прямо іде у хату, а за ним увесь поїзд пошелевкаєть ся. І сідає молодий за стіл коло покутя; поз його, з лівого боку, сідає старший боярин, коло старшого боярина сідають і усі бояри. А з другого боку молодого, з правого, сідає старша світилка з мечем, поз старшу світилку сідають другі світилки, поз світилок сідають свашки. Ну і тоді починаєть ся обід: зараз піддружий бере у куховарки борщ або капусту і подає ту страву дружкові, а дружко вже становить на стіл. І такечки усе дружко і піддружий ніколи не сідають за стіл, а все подають страву, та приймають; хоч і до молоді підуть, то й там таки дружко і піддружий не сідають нігде, а все подають страву, та приймають; така вже їх доля. Пообідавши, дають батько й мати молодого по дві чарки горілки усьому поїздові і з тим устає молодий з-за стола і виходить на двір, а за ним увесь поїзд іде. На дворі, за порогом, молодий одкланяєть ся на всі чотири сторони і стане коло порога тай стоїть. Тоді виходить мати (молодого) із хати до молодого і несе у заполі овес, перемішаний з горіхами, і у тому вівсові шагів з пять грошей, а над головою матерною держить піддружий на виворот ізгорнутий кожух, і тоді мати молодого ходить кругом молодого і обсыпа його тим вівсом; а дружко

візьме граблище і їдять на йому кругом молодого, мов на коні. Тоді-ж співають свашки і світилки пісні:

XIV.

Мати сина вівсом обспала,
Вівсом обспала, щастем дарувала:
Пошли, Боже, щастя, як овес ясно!

Як розкида мати молодого увесь овес, тоді дружко переломить те граблище, на котрому він їздив навкруги молодого, і кине одну половину через хату, а другу — навпроти хати. Тоді вже внесе старший боярин молодому і собі цїпочки і стане коло молодого з лївого боку; і такечки йде старший боярин аж до молодої. Після того бере молодого за руку його мати і веде його за ворота; з молодим умісті йде старший боярин, а з-заду за молодим йде світилка з мечем; за старшою світилкою йдуть другі світилки, свашки і увесь поїзд майже за ворота. Мати молодого виведе молодого за ворота, махне тричі навхрест хусткою і перехрестившись скаже: „Хай Бог помага!“ Тоді як мати молодого виводить його за ворота, то в те уремня піддружий візьме де небудь глечик, нальє туди браги, а зверху положить перепіць і оддасть той глечик дружкові; тоді дружко і піддружий заберуть у руки палички і йдуть за ворота. За ворітьми скаже дружко молодому, щоб він поклонився на всі чотирі сторони. Молодий одкланяєть ся і тоді вже рушить увесь поїзд до молодої: дружко і піддружий ідуть уперед і несуть поперед себе глечик з перепійцем. За дружком і піддружим йде молодий з старшим боярином, за молодим ідуть світилки, свашки, бояри, старости; позаду поїзда йде візниця, везе музик. Як йде молодий до молодої, то кого не встріне, тому і поклонить ся двічі. Бував так що, як далеко живе молода, то йде молодий до молодої з дзвоником, йому тоді можна їхати з дзвоником, бо молодий тоді називаєть ся „князем“¹⁾. Поки молодий дійде або доїде до молодої, то у молодої уте уремня прибірають ся: приготовлюють закуски, горілку, подарунки. Як тільки молодий доходить до двора молодої, то люде, ті, що у молодої на весільї гуляють, почнуть стріляти на його. Молода, як тільки загледїла молодого, зараз забіра усіх

¹⁾ Се вже пова московська культура; звичайно з дзвоником їдять станові і інші урядники, застерігаючи собі се право і забороняючи навіть їдати так простим людям (звичайно, не попам!) — *Ред.*

дружок у хату і сїдає за стїл на покуті, а поз молоду, з лївого боку, сїдає старша дружка, поз старшу дружку сїдають і усї дружки. А з другого боку, з правого, сїдають маленькі хлопці з ломаками, і як ітїме молодий до молодої за стїл, то ті хлопці будуть махати ломаками поперед молодого, щоб не пустити молодого до молодої за стїл. Як посїдають дружки за стїл, то почнуть співають пісні такої:

XV.

Загнали музиченьки стоя за двором,
 Заплакала та дївчина сидя за столом;
 Та сплеснула рученьки у долонї:
 Сховай мене, мій батеньку, у коморі.
 Ой рад би я, дитя мое, тай сховати,
 Наїхали такі гостї, щоб узяти!

Молодий дїйде до двора молодої, поклонить ся тричі і стане перед ворітьми. А ті люде, що у молодої на весільї гуляють, зараз зачиняють ворота і не пускають нікого із поїзда у двір до тих пір, поки старший боярин не дасть їм могоричу. Стоїть поїзд за двором. Музики грають, люде танцюють, а дружок і піддружий почнуть балакати між собою: „чі се ж то наші свати, чі нї?“ Народ, той, що держить воріт, каже: „е, ви не тудя втрапили, роздвїть ся лишень краще!“ Дружок і піддружий кажуть: „Нї, ми мов, бачця, тудя втрапили кудя й слїд. Пускайте-ж нас у двір!“ А народ, той, що держить воріт, каже: „може ви які небудь злодїї або-що, а ми будемо вас у двір пускати, не пустимо поки не покажете свого білета“. Дружок каже: „та нащо вам той білет, ви пустите нас і за чарку горїлки!“ А люде, ті, що держать воріт, уп'ять кажуть: „та ми й за чвертку не пустимо, не то за чарку“. Дружок: — „а побачим чі пустите, чи нї?“ І скаже дружок старшому бояринові: „дай вже їм могоричу!“ Старший боярин виїме з кешенї пляшку горїлки і дасть тим людім, що воріт держать. Тодї ті люде, що воріт держать, упускають у двір дружка і піддружого, а цілий поїзд стоїть за ворітьми. Дружок і піддружий йдуть у хату і скажуть: „а здорови свати були“. Люде ті, що сидять у хатї, одказують: „здорови свати!“ Дружок і піддружий: „Кланяв ся батько (молодого) батькові (молодої), мати (молодого) матері (молодої), молодий молодій, бояри дружкам, а ми до вашої милости прийшли“. Молода у се саме уремня має тричі поклонити ся і кланяти ся аж поки молодий увїйде в хату. Тодї дружок здїйма з глечика

перепієць, поцілує его і оддає батькові молодої і матері; батько і мати (молодої) тож поцілюють ті перепійці і положать на столі, а умісто їх дають дружкові і піддружому, батько по чарці горілки, а мати по рушнику. Дружко і піддружий беруть ті рушники, перев'язують через праве плече і з тим ідуть за ворота; вийдуть за ворота тай кажуть: „кланялась молода молодому, дружки боярам а старости старостам!“ Тоді одчина дружко ворота і увесь поїзд веде до порога; як прийде поїзд до порога, то тоді молодий кине з себе шапку і поклонить ся тричі. Дружко і піддружий знов підуть у хату, візьмуть там пляшку горілки і йдуть у двір. А молодої брат, або який небудь родич молодої вихопить у молодого ціпок (у те время як дружко і піддружий підуть у хату), сяде на його мов на коня і побіжить куди небудь. Дружко і піддружий кажуть молодому: „а де-ж твій кінь?“ (паличка з котрою ішов до молодої). Молодий каже: „та не вам кажучи, украли оді люде“, і ввазує навкруги себе пальцем. Тоді дружко і піддружий підуть поміж людьми шукать того, що коня вкрав. Як найдуть хлопця того, що коня вкрав, то кажуть: „чі продажний кінь?“ Хлопець каже: „продажний“. Дружко і піддружий кажуть: „а ну-ж побіжи ним, чі він не кривий;“ той хлопець сяде на того коня і побіжить, а дружко тоді кричить: „буде, буде, вже усі побачили!“ Дружко і піддружий упять кажуть тому хлопцеві: „що-ж тобі дати за цього коня?“ Хлопець каже: „та дайте вже п'ять рублів (а продав за скілько схоче, хоч і за копійку); дружко і піддружий; „та він ціх грошей і не варт, а дамо ми тобі по коповничку“. Хлопець: „Е, не будемо ми сватами, як я дивлюсь“, тай тіка од дружка і піддружого. Дружко упять на хлопця: „та подожди лишень, не втікай, може ми будемо і сватами, а далі на піддружого: „лий йому чарку горілки, коли не продасть за чарку горілки!“ Піддружий нальє чарку горілки, поставить на тарілочку і піднесе тому хлопцеві під пику; а хлопець каже: „Е, ви думаете, що так за чарку горілки і одурите! кладіть лиш гроші, то тоді і чарку горілки вип'ю“. Дружко: „ну, нічого робити, треба давати“ і положить на тарілочку гроші. Хлопець бере з тарілочки гроші і чарку горілки, та як вип'є ту горілку, то каже: „оттепереньки давайте й горілка“. Ну, дружко дасть тому хлопцеві чарок з п'ять горілки і тоді беруть дружко і піддружий коня і оддадуть старшому бояринові. Дружко і піддружий підуть тоді у хату, а поїзд таки стоїть за порогом. Як тільки дружко і піддружий увійдуть у хату, то дружки, сидячи за столом, почнуть співати:

XVI.

Старшая дружечко, відсунь віконечко!
 Та поглянь на сонечко:
 Чі високо сонце на небі,
 Чі багато бояр на землі?
 А стілько бояр на землі,
 Скілько кращій молодий од усіх!

Як проспівують дружки оцїєї пісні, тоді виходить з хати молодой теща з горщатком у руках, а в тому горщяті брага та овес. Над головою тещі молодого держить піддружий ізгорнутий на виворот кожух. Підходить теща (мати молодой) до молодого, молодий поклонить ся їй раз. Після того дає теща молодому у руки горщатко те, що несла, молодий візьме те горщатко, виб'є у йому денце, вилляє брагу з вівсом і подасть його через праве плече старшому бояринові. Старший боярин візьме те горщатко і перекине через хату. Тодї теща дає молодому чарку горілки, а потім дає і старшому бояринові, свашкам, світилкам і усему поїздові. Як обчаствує мати молодой увесь поїзд, тоді дає йому подарунки: хусточки, платочки, косички.

Зараз дає молодой мати подарунок старшому бояринові, тоді старшій світилці і другим світилкам, свашкам, боярам, музикам і візницї. А дасть ся кому небудь подарунок, так тоді той чоловік чі жінка мусить одірвать свій значок. Після того як усіх обдарують, тоді піддружий ставить перед молодим стіл, а на тому столї ставить відро з брагою і виходить до того стола два чоловіки (молодой старости), у одного із тих чоловіків за пазухою перепієць, а в другого хліб, і кличуть молодой старости молодого старост. Старости молодого підходять до стола, поздоровкають ся з молодой старостами тай стоять, а молодой старости кажуть: „відкіля ви, люде добрі?“ а старости молодого кажуть: „Е, ми здалека, аж з Непитайлівки;“ „ну як відтіля, кажуть молодой старости, то давайте будем знакомитись;“ виймають з-за пазухи ті і другі по хлібові та по перепієюцю і почнуть один з другим цїлуватись навхрест, і мінати ся хлібами та перепієцями так: зараз поцїлюють ся навхрест тричі і поміняють ся своїми гостинцями; один староста (молодой) дасть другому хліб, а собі візьме в-замін перепієць і другі также поміняють ся своїми гостинцями. Як поцїлюють ся старости один з другим, то тоді витворяють ріжні штуки, от наприклад: як виміня який небудь староста собі гостинець у свого товариша (з ким

цілував ся), то каже: „оцей мене обдув (обманив), а другий каже: „а я виграв“. І так міняють ся гостинцями аж до трьох разів. Після того виц'ють чарок по дві горілки і приймають з перед порога стіл і тоді усі старости ідуть у хату і сїдають коло порога за стіл. А далі виходить із хати на двір дружко, дає молодому у руки хусточку і веде молодого у сїни. З молодим іде увесь поїзд у хату. У сїнях одчинить дружко хатні двері, махне хусточкою (тією що молодого вів у сїни) навхрест і скаже: „старости, пані старости!“ а старости, ті що коло порога сидять, одказують: „а ми раді слухать“. Дружко: — „а благословіть молодого за стіл завести“. Старости: — „Бог благословіть.“ Дружко: — „Другий раз, усі три рази разом.“ Старости: — „Бог благословіть усі три рази разом!“ Як балака дружко з старостами, то тоді дружки (дівчата, ті, що сидять за столом коло молодої) почнуть співати пісні старшої світильці (старша світилка у це время стоїть коло порога і держить у руках меч:

XVII.

Що то за ворона стоїть у порога,
Рот роззявила і руки розставила!

А старша світилка одказує дружкам:

Ой ми не ворони, отецькі дочки,
Посуньте ся сови, хай сядуть соколи!

Як кончать світилки співати, тоді дружко веде молодого за стіл (а за молодим увесь поїзд іде, окрім музик), а дружки поставлять ся на лави, для того щоб було куди молодому до молодої пройти¹⁾, й співають пісні:

XVIII.

Дружечки, паняночки!
Ступайте на лавочки,
Пускайте того пана,
З ким я шлюбувала —
Та перед попом,
Та перед дяком,
Перед парубком-козаком.

¹⁾ Молодого усе заводять за стіл од полу.

Матеріали до українсько-руської етнольоґії, т. I.

Як молодий прийде на покут і сяде коло молодої з правого боку, то тоді вже молодий і молода почнуть у парі кланяти ся. Поз молодого, з правого боку, сїдає старша світилка з мечем (другі світилки не йдуть у хату). Поз старшу світилку сїдають свашки. Бояри сїдають на супроти молодого; бояри, поки молодому вінка не пришвють, так ніколи шапок не знімають, а сидять у шапках. а молодий так поки і одмолодіє, то все у шапці сидить. Як посїда увесь поїзд за стіл, то тоді дружки знов співають:

XIX.

Що в саду соловейко гніздо в'є,
 Чи всім боярам місто є?
 А которому немає,
 То під п'їчу куток гуляє.

Дружки другої співають:

XX.

Скочила кішка з печі
 Боярам на плечі:
 Усіх бояр посцяла,
 А старшому насрала!

Після того свашки дають батькові і матері молодої свої подарунки і гостиньці: батькові молодої накожні (верхні шкурятяні рукавиці), а матері молодої чоботи; це подарки, а то ще дають і гостиньці: батькові молодої дасть дружка борону (таке з кіста (тіста) зліплено як лежись), а матері молодої перепіць; другим людям дає піддружий по шишці. Як роздадуть усі шишки свашчини, тоді знов дружки починають приспівувати старшій світилці:

XXI.

Старша світилка при стїні,
 На їй сорочка не її.
 Сім день бояри молотили
 Світилці сорочку заробили.

А старша світилка одказує дружкам:

XXII.

Брешете, дружечки, як свинї,
 В мене сорочок три скринї

Мині матінка нашила,
Щоб я здорова носила!

Після оцієї пісні дружки приспівують усьому поїздові:

Ми думали, що ви приїхали,
А ви пішки прийшли.
Молодого в мішку несли,
Світилку у запоні,
Щоб не вб'яли коні,
А свашку у торбині,
Щоб не з'їли свині.

Дружки приспівують боярам:

XXIII.

Їхали бояри
Тай по за млинами
І обметицю їли,
Тим вони повїмили.

Як кончать дружки співати оції пісні, тоді старша свашка візьме у молодой з голови вінок (вінком називається квітка, зроблена з стьожки), а в молодого шапку і пришива до молодого шапки той вінок. Молодий же тоді без шапки не сидить, а зніма шапку з старшого боярина і накладає собі на голову. Старший боярин зніма шапку з другого боярина, що поз його сидить, а той боярин, з котрого зняв старший боярин шапку, зніма з третього, і так усі бояри поміняють ся шапками, а сидять таки у шапках; тільки один боярин і сидить без шапки, котрий на краї сидить од полу, і сидить він без шапки, аж поки молодому вінок пришиють. Як пришива вінок свашка молодому, то дружки співають такої пісні:

XXIV.

Глянь же ти, зятенку, на мене,
Краща свістонька од тебе,
А на їй шличок, колпачок,
Готуй, зятенку, шостачок,
А як не зготуєш рублів шести,
То поїдеш до дому без сестри
І без сестриноного віночка!

Як скінчать дружки співати оцю пісню, тоді молодий заплатить старшій свашці за те, що вона вінок пришивала до шапки. Як расплатить ся молодий за вінок, тоді старша свашка знімає з молодого шапку старшого боярина і наложити молодому на голову його власну шапку з вінком. Ту ж шапку, що була на голові у молодого, оддає старша свашка старшому бояринові. Старший боярин свою шапку наложити собі на голову, а чужу шапку оддасть другому бояринові; той другий боярин оддасть шапку третьому і так аж поки усі бояри не обміняють ся своїми шапками, то все вони переминяють ся. Як положити кожний боярин свою шапку на голову, то дружки знов почнуть приспівувати старшому бояринові:

XXV.

Старший боярин як булан,
Витрищив очі як баран,
Очі в клоччі,
Ніс у ремені
А зуби в папері.
Гвоздками голова оббита,
Мачулою борода обшита,
Личком підперезав ся
У бояри вбрав ся!

Потім усім боярам приспівують дружки:

XXVI.

Хвалила ся свашка,
Що бояри молодецькі,
А вони старі та усаті
Як миши хвостаті.

Після цієї пісні приспівують дружки свашкам ось якої:

XXVII.

Та в нашого батька хата дубова,
Сволоки з берези,
Свашечки розвези.

Потім батько і мати молодій дають молодому і молодій по дві чарки горілки, а далі дають по дві чарки горілки дружкам, боярам і усе му поїздові; як обчаствує батько і мати молодій увесь поїзд, тоді починають ся обід. На час обіду молодий скидає свою шапку і бояри,

скидають свої шапки. На обіді робить ся так: бере піддружий у куховарки яку небудь страву і подає ту страву дружкові, а дружко розставляє по столі страву де слідує. Як поїдять люде одну страву, тоді дружко прийма із стола порожні миски і оддає піддружому, а піддружий уже куховарці оддає, а другу страву уп'ять бере і оддає дружкові, дружко знов ставля ту страву на стіл і так аж поки люде пообідають, то дружко і піддружий і на мвниту не присідають, а все мотають ся. Як пообідають люде, тоді дає дружко молодому у руки хусточку (молода візьметь ся за молодого руку) і виводить молодих із-за стола, тільки виводить не туди куди заводив, а з другого кінця, і веде дружко молодих прямо за поріг. За молодим виходить із-за стола увесь поїзд. За порогом молоді одклоняють ся на усі чотири сторони і розлучають ся: молодий туди піде, а молода туди. Після обіду-ж накладають візницї на віз молодї худоби: скриню, подушки, рядна, юпки, кожушанки, і тоді той візниця везе молодї худоби до молодого; це називаєть ся „возить сáло“. Походять молодї до полудня, а в полудень бере їх уп'ять дружко і веде у хату за стіл: заводить дружко молодих так як і попереду. За молодими йдуть у хату свашки, бояри, дружки і одна світилка з мечем; і увесь поїзд сїдає на своїх мїстах. Як посїдає поїзд на своїх мїстах, тоді молоді сидять і кланяють ся. Мати молодї дає дружкові і піддружому по рушнику; дружко і піддружий візьмуть ті рушники і поперевер'язують собі через лїве плече. А далі батько й мати (молодої) частують знов люде горїлкою. Як почастують усіх люде, тоді подає дружко і піддружий полуднувати, так же саме, як і обідати подавали. Пополуднувавши, тоді бере дружко коровай, той що на столі лежав, і повернувшись до старостів каже: „старости, панї старости“, а старости одказують: „а ми раді слухать!“ Дружко: „а благословіть цей коровай дїлить“. Старости: „Бог благословіть“. Ну, тоді бере дружко нїж колодїй і чимисує той коровай на шматочки, а піддружий кладе ті кусочки короваю на тарїлочку і розносить людім: зараз даєть по кусочку короваю молодим, потім батькові і матері (молодої), свашкам, боярам, дружкам і усім людім. Як ріже дружко коровай, то дружки співають такої пісні:

XXVIII.

Тобі, дружку, не дружкувати,
Тобі, дружку, свинї пасти;
З товстою ломакою
Та з сірою собакою.

XXIX.

Дружко коровай крас,
Семеро дітей має,
Усі з кошельками --
Увесь коровай забрали!

Як поділять дружко і піддружий коровай, тоді дає їм молодої мати по третьому рушнику. Дружко і піддружий, одібравши ті рушники, перев'язують собі через праве плече. Після цього брат молодої, а як нема брата, то який небудь молодий родич, розпліта молодій косу; розплітаєть ся вона так: (у косі заплетена буде стьошка, що з нарощне приготувала молода) молода нахилить ся на стіл, а той брат, чи хто там такий, возьме та і розплете через стіл ту стьошку, що була заплетена у косі і возьме її собі (от і розплетена коса). Як розплете молодої братуха косу молодій, тоді беруть дві свашки намітку, стануть на лавці так, що одна свашка коло молодого, а друга коло молодої, і махають над молодими наміткою (молоді у те время, як свашки махають над ними наміткою, не кланяють ся). Як махають свашки над молодим наміткою, то дружки співають:

XXX.

Ой, чому, чому, с'їм домів йому.
Ой там брата ряжать ся, поряжають ся,
Ой, що ми дамо, подаруємо зятю своїому?
Ой, дамо ми, брате, зятю своїому коника вороного.
Зять коничка узяв, шапочки не зняв
Зять нам подякував:
Не спасибі вам, мої шурина, за ваші подарунки,
Ви дарували, сами не знали, чим зятя дарувать.
Ой, чому, чому, у с'їм домові йому так рано засвітилось!
Ой там рядять ся, поряжають ся сестриці її:
Ой, що ми дамо зятю своєму, у неділеньку у вечері?
Ой, дамо, сестриці, зятю своєму сестрицю у наряді.
Зять сестрицю узяв, шапочку зняв,
Свістонькам подякував;
Тай спасибі вам, мої свістоньки,
За ваші подарунки.
Ви дарували сами знали чим зятя дарувать.

(Пор. Антоновичъ и Драгомановъ Историч. пѣсань маѣорус. нар. ст. 14—21.)

Як помахають свашки над головами молодих наміткою, тоді зараз же дають батько й мати молодю молодим по чарці горілки і усім людям і готовлять ся вечеряти. А дружки почнуть співать такої пісні:

XXXI.

Брязнули ложечками
Ще й тарілочками,
Марусина челядь:
Сідає вечерять!

На вечері так же саме робить ся як і на обіді: піддружий бере у куховарки страву і подає її дружкові, а дружка ставляє страву на столі, де слідує. Як повечеряють, то дружки співають:

XXXII.

Їли бояри, їли,
Цілого вола з'їли,
По долу качаюче,
У помві вмачаюче.

Дружки сами собі приспівують:

XXXIII.

Їли дружечки, їли,
Пів голубонька з'їли,
По столу качаюче,
В маслечко вмочаюче.

Як скінчать дружки співати, тоді старша дружка почне частувати своєю горілкою усіх людей: зараз частує молодих, а потім люде підходять до стола, а старша дружка налива горілку у чарку і дає кожному чоловікові. Після того бояри попрощають ся з молодим: поцілюють ся тричі, через стіл і виходять на двір, а дружки співають отакої пісні:

XXXIV.

Прощай, прощай, та дівчино,
Сестро наша:
Тепер же ми не твої,
Ти не наша!

І починають дружки з молодою прощати ся так: зараз старша дружка поцілує молоду у щоку, візьме її за руку і веде за собою, а молодий візьме за край одежи молодої, не пускає її од себе, аж поки усі дружки не попросять ся (щоб не вкрали дружки молоді). Як повиходять дружки із-за стола, тоді сїдають за стіл молодиці (поз молоді) і молода почина частувати горілкою усіх людей; як обчастує, тоді вийде дружок на середь хати, обернеть ся до порога та й каже: „Старости, панї старости!“ а старости, сидя коло порога за столом, одкаають: „а ми радї слухать“. Дружок: „а благословіть молодих із-за стола вивести“. Старости: „Бог благословить“. Дружок: „другий раз, усі три рази разом“, Старости: „Бог благословить усі три рази разом“. Тоді бере дружок молодого за хусточку, за ту, що у руках (молода возьметь ся за молодого за віщо небудь), і веде молодих із-за стола на середь хати. За молодими йдуть: старша світилка з мечем, за світилкою свашки. А далі сїдають батько й мати молодої на ослін і держать у руках по хлібові і по снопу. Перед батьком і матерью простеля піддружий рядно і тоді молоді починають одкланюватись батькові і матері а свашки почнуть співати пісні:

XXXV.

Зяченько у тестенька п'є та гуляє
 Попереду соколонька посилав.
 Полинь, полинь, соколоньку, до батька мого,
 Нехай слуги не гуляють,
 Нехай дворі вимітають,
 Нехай столи застіляють,
 Нехай чарки чисто-злотві наливають,
 Нехай свічі до півночі не згасають,
 Нехай роду свого з двору не спускають,
 Нехай мене з молодою дожидають!

Молоді одкланяють ся так: поклонить ся молодий тестю а тесть перехрестить йому образом і хлібом голову, тоді поклонить ся молодий тещі і теща теж саме хрестить образом і хлібом голову. А потім кланяєть ся молода своїм батькові і матері, а вони перехрестять їй образами і хлібом голову. Як одклонять ся молоді батькові і матері, тоді оддає батько молодої свій образ (Спаси-

теля)¹⁾ молодому і поцілує хліб, та й хліб дає; молодий візьме під праве плече образ і хліб тай стоїть собі. Тоді дає мати молодій молодій свій образ (ікону Божої Матері) і хліб (тоже поцілує хліб і ікону). Як заберуть молоді образи, тоді бере підружжій дїжу, винесе її на двір і поставить перед порогом, а віко дїжі накрив рушником, наверх віка положить хліб. А молоді одклонять ся у хаті на всі чотирі сторони, і бере дружко їх, як попередю брав, і веде за поріг. За молодими виходять із хати свашка і свїтилка, та й усі люде ідуть за поріг. Як виведе дружко молодих за поріг, то покличуть до порога музик, щоб грали, тоді дружко водить молодих кругом дїжі, а за молодими ходить свїтилка з мечем, за свїтилкою ходять свашки і цісні співають:

XXXVI.

Викотили, викотили
 Смоляную бочку,
 Висватали, висватали
 В пана-свата дочку;
 Та постелем куль, куль,
 Та застромим ..й, ..й,
 Що схочемо, то й зробимо
 Чужому дитяті.²⁾

(Див. Труды Экспеди. Чубинського, IV, NN. 985, 1209
 і стор. 577, N. 122).

А хоть оцієї співають:

XXXVII.

Старий діду, старий діду,
 Старий оселедцю;
 Не стоїш ти ні за п...у, ні за ..я,
 Ні за редьку,
 Ні за стару, ні за малу,
 Ні за молодецьку.
 Оженивсь — не журись,
 Будеш панувати:

¹⁾ Як дають батько і мати молодій ікони молодим, то завше перехрестять ся, та тоді дають.

²⁾ Пор. *Кривітвіа*, т. V., р. 37.

Жінка буде клоччя прясти,
 А ти будеш свині пасти,
 З великою ломакою,
 Та з сірою собакою.¹⁾

Після цього веде дружка молодих до воза, або до саней, обведе їх кругом савей, чи кругом воза і тоді посадить молоду на віз, а молодий возьме довгий батіг і обмаха кругом молоду до трьох раз, тоді і сам молодий сяде на віз і поїде до дому, а за молодим увесь поїзд іде до дому. Тоді-ж як молодий поїде до дому, посилаєть ся од батька молодої двох чоловіків на довідки, або просто сказати дивитись яка молода буде, чи чесна, чи ні. Як прийдуть, або прийдуть до молодого двора, тоді устане молодий з молодою з воза, поклонять ся тричі тай стоять коло двора, аж поки піддружий принесе із двора куль соломи. Як принесе піддружий куль соломи, то поставить його на воротах і запалить і тоді веде дружка через той огонь молодих і каже дружку: „вехай, лишень, молода присмалить ся.“²⁾ Іноді буває, що молодих переводять через воду: перельють водою на воротах, та тоді переводять молодих через ту воду. Як прийдуть молоді до молодого порога, то тричі поклонять ся і тоді виходить із хати батько молодого, молоді тоді поклонять ся, а він і каже: „прошу діти у отецький курінь“. Ну, тоді вже дружка веде молодих у сїни, а за молодими ідуть: сьвітилка з мечем, дві свашки, старости, і одчинить дружка хатні двері, махне навхрест хусткою тай каже: „старости, панї-старости!“ а старости одказують: „а ми раді слухать.“ Дружка: „А благословіть молодих у отецький курінь увести.“ Старости кажуть: „Бог благословить.“ Дружка: „Другий раз, усі три рази заразом.“ Старости: „Бог благословить усі три рази заразом.“ І тоді вже веде дружка молодих у хату і прямо заводить молодих за стіл (заводить молодих так як і усе од полу), за молодими йде сьвітилка з мечем, за сьвітилкою свашки і сїдають усі на своїх місцях. Молоді зараз отдають образи свої батькові і матері, а батько й мати (молодого) перехрестять ся, поцілюють ті ікони і поставляють їх коло других образів. Тоді молоді сидять за столом і кланяють ся. Як прийде молодий до дому, то не можна йому оглядатись назад, хто б там ні кликав, а то як поведуть спати у коморю молодих, то наче-б то молодий нічого не

¹⁾ Пор. *Креліація*, т. V, р. 39.

²⁾ Окрім молодих ніхто не скака ніколи через огонь.

вдїє молодїй. Потім дають батько й мати молодого по чарці горїлки молодим і усїм людїм. Як обчастує батько й мати усїх людей, тоді дружка бере у свашки торбину з шишками, ті, що од молодї батька принесла свашка, і кладе на тарїлочку по шишечці, а піддружий розносить ті шишки людїм: зараз піддружий дає батькові й матері молодого по шишці, тоді дає свашкам, сьвітильці, а далї кому попав тому і дає. Як роздадуть усї шишки, тоді починаєть ся вечера уїяють так же як і у молодї була: піддружий бере у куховарки яку небудь страву і подає дружкові, а той вже становить на стїл. Так же саме і приймають: дружка бере із стола посуду і оддає її піддружому, а той оддає куховарці. Повечерявши, зараз же оддає старша сьвітїлка меч старшїй свашці, бо тоді сьвітїлці стидно оставати ся у хатї, та тоді у хатї не можна сидїти нї хлопцям, нї дївчатам; і тоді молодї починають одкланювати ся батькові і матері молодого, тоді піде дружка на двір, візьме там куль соломи і понесе його у коморю. У коморї дружка розстеле той куль соломи, що він принїс, а з верху куля простеле рядно і тоді йде у хату, бере молодих і всде у коморю спати. Перед тим як скоро вести молодих у коморю спати, дружка каже: „старости, панї старости!“ а старости, сидячи за столом, одказують: „А ми радї слухать“. Дружка: — „а благословїть молодих у коморю вести спать“. Старости: „Бог благословить!“ Дружка — „другий раз, усї три рази разом.“ Старости: „Бог благословить усї три рази разом“. Ну, і тоді вже веде дружка і піддружий молодих спати у коморю, а за молодими ідуть двї свашки, одна меч несе, а друга так їде. Як уведуть молодих у коморю, тоді роздягають свашки молоду зовсїм і сорочку зкинуть із неї, і молода стоїть перед свашками гола, так як мати вродила, а свашки обдивляють ся коло молодї чи нема була у неї чого такого: голки, або якого небудь узолочка, потім виймають свашки із ух в молодї серги, перстні скидають із рук. Як обдивляють ся свашки коло молодї, то облапують скрізь: по під плечима, на головї у волосїї, у руках і скрізь, скрізь обдивляють, навіть як найдуть у одежинї який вузлик, то й той розв'яжуть і подивлять ся, що у йому є. Як уже обдивлять ся скрізь і не найдуть нїчого, то тоді надївають свашки на молоду білу сорочку, тїлько й у сорочці обдивляють ся свашки чи нема чого. Молодий у те уремня, як свашки облапують молоду, стоїть коло дверей коморї з дружком і піддружим, а далї вийде одна свашка із коморї, візьме у молодого шапку (його-ж шапку) і наложить на голову молодї. Молода і спить у шапці молодого. Тодї дружка і піддружий беруть молодого за руку і ведуть його до молодї, а молода, стоячи

посередь коморі у одній сорочці і у шапці молодого, молодому поклонить ся тричі. Ну, а тоді вже зніма дружко з молодого свиту і обдивляеть ся чи нема у його якого небудь узолочка, або так чого іншого, і як облапа дружко молодого, тоді усі, дружко і піддружий і обідві свашки виходять на двір, а молодих зачинають самих у коморі. І одно із їх, дружко або піддружий остаєть ся під коморою, аж поки молодий не зробить молодій калнини, а ті остатні йдуть у хату. Люде, ті, що у хаті сидять, поки молоді висплять ся, у хаті за столом і цують горілку та пісень співають :

XXXVIII.

Продрав котик стельку
На постельку,
Та поти шатав ся,
Поки нам весільлячко розхитав.

Після цієї пісні ось якої співають :

XXXIX.

Скільки на дульці дульок,
Стільки у молоді думок, --
Як дульки стрянуть ся,
То й думки минуть ся.

Як проспівують гуртом оціх двох пісень, то тоді жінки сами приспівують старшій сващці ось якої пісні :

XL.

Не сїдай, свашко, на лаві --
Та сїдай же ти на ослонї, --
Та поглядай до комори,
Чи не грають на соболї.
Ой, як будуть граги на соболї,
То й ми будем знати,
Якої пісні співати :
Чи калниньки,
А чи малиньки,
Чи роженьки червоної.
Ой як буде рожа,
То усему родові гожа,
Як буде калина,
Усему родові мила !

Як проспівують люде оцїх пісень, що попереду написані, і якщо молодий не зробить молодій калини, то тоді бере молодого старша свашка і виводить із коморі, а друга свашка оставть ся біля молодої і як веде молодого із комори старша свашка, то скаже молодому, щоб він брав ся за кілочки, повз які старша свашка не буде вести. І водить вона молодого по надвірю до тих пір, поки молодому лучче стане, а тоді упень веде его у коморю до молодої; як що й тоді нічого молодий не вдів молодій, то тоді уже робить калину молодій дружко. Як виселять ся молоді у коморі, то тоді той дружко, чі піддружий, що стояв нід коморею, зараз ізвіща свойому товаришові, а той товариш ізвістить свашкам, а свашки беруть меч і йдуть у коморю. Як увійдуть свашки у коморю, то зараз знімають з молодої ту сорочку, що вона спала з молодим, і шапку, і надівають їй другу сорочку, а на голову надівають очіпок, до очіпка пришивають червоний вінок, а як що не чесна молода, то зелений вінок пришивають, і убірають свашки молоду так як і слід: надівають їй плахту, попередницю, корсетку і юпку. Як уберуть молоду, як мая бути, тоді свашки, дружко й піддружий дивлять ся на сорочку, на ту, у котрій молода спала з молодим: як що признають, що чесна молода, або хоч і не чесна, то тоді бере дружко меч і йде із комори, а за ним ідуть у парі молоді: молодий з правого боку, а молода з лївого, а за молодими ідуть свашки. Дійде дружко до порога у сїнях тай стане перед порогом. Молоді дійдуть до хати тай стануть у сїнях на порозї, і молода, як що чесна, починає на порозї співать:

XLI.

Не бій ся, матїнко, не бій ся,
В червоні чобіточки вбуї ся,
Щоб підківки брязчали,
Щоб наші вороги мовчали.

Як проспівала молода оцїєї пісні, тоді дружко веде молодих у хату, а свашки йдучи за молодими співають пісні тієї самої, що й молода сьпівала. Як увійдуть молоді у хату, тоді батько й мати молодого сїдають з хлібом на ослонї і сидять. Піддружий і дружко кажуть: „старости, пані-старости!“ Старости: „А ми раді слухать!“ Дружко й піддружий: „а благословіть молодих отцю-неньці одклонить ся!“ Старости: „Бог благословить!“ Дружко й піддружий: „Другий раз, усі три рази заразом!“ Старости: „Бог благословить

усі три рази разом!“. Ну, тоді молоді одкланюють ся батькові й матері молодого, а батько й мати як тільки молоді нахлять ся до їх, то вони хрестять їх хлібами. І тоді сажать молодих снідати батько й мати молодого, з молодими сїдають снідати дружко, піддружний і обидві свашки. Дає батько й мати молодого по чарці горілки молодим, дружкові і піддружому і свашкам. Як поснідають молоді, тоді устають усі із-за стола і хрестять ся і молоді ідуть собі куди попало. Це так робить ся, як чесна молода, а як нечесна, то батько й мати молодого не сїдають на ослив, а мерщій тїкають із хати; як молоді увійдуть у хату, молода тоді зараз батькові й матері у ноги припаде та почне їх прохати: „простіть, таточко й маточко, більш не буду так робить!“ Та батько й мати молодого не хотять прозьби й слухати, а підуть собі з хати. Як чесна молода, то після того як молоді увійдуть у хату, бере дружко на столі перепівець, обмотує його червоною жичкою і оддає той перепівець тим двом чоловікам, що на довідки прийшли (од молодої батька). А як же нечесна молода, то дружко дає тим же двом чоловікам, що по придане прийшли, не перепівець, а просто хліб, оберчений білою ниткою. Тоді ж як обмотує дружко жичкою, або ниткою перепівець, то жінки співають такої пісні:

XLII.

Що ж то за приданки,
 Що не вломили лавки!
 Не зробили славки.
 П..дами потрусили
 Тай на лаву посадили.

Як проспівають жінки оцїєї пісні, тоді ті два чоловіки, що по предане прийшли, ідуть з перепівцем, обгорнутим жичкою чи ниткою до молодої батька і оддають йому той перепівець. Тепер уже і у молодої батька будуть знати яка молода, чи чесна, чи ні. Після сього збирають ся придане (у молодого батька і у молодої батька) бере дружко колосову горілку, ту, що стояла на столі пляшка і у тій пляшці були застромляні колосочки, і забірає з собою усіх людей, окрім батька і матері молодого, і йдуть усі люде у шинок і йдучи співають пісні отакої, як що чесна молода:

XLIII.

Як піду я у дуг по калину,
 Та вирву калинову вітку,
 Та застромлю за білу намітку,
 Щоб тії квітоньки не роздавити,
 Свого роду не розгнівити.

Друга пісня :

XLIV.

Калина, калина!
 Доброго батька дитина,
 Під калиною спала,
 Шовком ніжечки звязала
 І для свого молодого п...и держала.¹⁾

Третя пісня така :

XLV.

Купували п...у кунці —
 Не продала.
 Та прохали п...и хлопці —
 Вона (молода) не дала.
 Шовком ніжечки звязала
 Та свому молодому держала.²⁾

А як що не чесна молода, то ось яких пісень співають приданки (жінки ті, що йдуть у шинок):

XLVI.

Заганяла квочку у бочку
 А курята у вершу.
 Признавай ся (им'я молоді) кому давала п...и зпершу?
 Чи попові,
 Чи дякові,
 Чи піддячому,
 А чи ...ві собачому!³⁾

¹⁾ Пор. *Кривтадіа*, t. V, p. 59.

²⁾ *Ibid.*, p. 59.

³⁾ *Ibid.*, p. 70.

Друга пісня така :

XLVII.

Під сосною спала,
Та в п...у шишка впала.
Як засадив в п...у кишку,
Та виняв з п...и шишку.¹⁾

Як прийдуть придане у шинок, то там вип'ють колосову горілку, та в'яють і назад ідуть і йдучи співають пісень, тих самих, що співали йдучи до шинку. Так же саме робить ся і у молодой батька; як прийдуть од молодого ті два чоловіки, що по придане ходили (або на довідки), тоді зараз же беруть ті два чоловіки колосову горілку, і усі люде йдуть у шинок, і йдучи співають пісень тиж же самих, що і у молодого батька співали; тоже як і із шинку йдуть люде, то й тоді співають одних же пісень. Як прийдуть люде із шинку на весілья (у молодого і у молодой батька), уже о півночі, то тоді вже на весільї не сидять, а розходять ся усі люде по хатах.

На другий день, у понеділок у ранці, молодий пійде до старшого боярина і ще до двох яких-небудь бояр і попросить їх до себе. Бояри прийдуть до молодого, прив'яжуть до високого дрючка коровгу (червону або білу запаску)²⁾ і прив'яжуть на кінець дрючка кални жменю і барвінку. Як зроблять бояри коровгу, то тоді ставляють її на воротах, для того щоб бачили люде яка молода, чи чесна, чи нечесна. Тоді молодий дає боярам по чарці горілки, а молода почіпляє боярам до шапок довгі червоні стьожки і тоді бояри стоять коло воріт і стережуть коровгу, щоб ніхто не вкрав, а як хто вкраде коровгу, то молодий не дасть боярам могоричу, того, що їм слідує. А як не чесна молода, то бояри не приходять до молодой і коровги не чіпляють, а хоч і чіпляють, то не червону, а білу, та не бояри і чіпляють, а чоловіки. І ще окрім білої коровги чіпляють чоловіки на ворота ганчірку і жменю сіна, а на хату молодого поставлять помийницю. Отаке-то роблять, як нечесна молода! Хоч чесна молода, хоч нечесна, а люде сходять ся на весілья до молодого і до молодой батька, тільки у понеділок, у вівторок і увсі остатні дні хлопцям (окрім тих бояр, що коло коровги) і дівчатам соромно

¹⁾ Пор. *Корплатіа*, t. V. p. 71.

²⁾ Білу запаску чіпляють, як нечесна молода; коровгу — зам. коровгу.

ходить на весілля, окрім недугі. Хто не прийде до молодого на весілля, тому і дасть молода стьожку. Зараз уранці приходять на весілля до молодого дружка і підружий і молода дає їм по довгій стьожці; дружка і підружий чіпляють ті стьожки до шапок, як що чесна молода, а як нечесна, то чіпляють до комиря сорочки. Тоді приходять на весілля усі люде і молода дає усім людім по стьожці. Люде беруть ті стежки і чіпляють їх до комиря сорочки так, щоб та стьожка висіла зверху, а як нечесна молода, то зверху не чіпляють стьожок. Як подає молода усім людім стьожки, то тоді принесуть їй снідальниці снідати від рідного батька, і молода снідає собі з молодим у коморі. Поснідавши, подає молода усім снідальницям стьожки, і снідальниці почіпляють ті стьожки до очіпка. Після сього ведуть молодих дружка й підружий, бояри й жінки до церкви скривати молоду. Зараз бояри візьмуть коровгу і несуть поперед молодих, за боярами йдуть дружка й підружий, дружка несе з брагою глечик, а на тому глечику стоїть перешієць, а підружий так їде з паличкою. За дружком і підружим ідуть у парі молоді, за молодими йдуть жінки, на кожній жінці висить стьожка, а за жінками ідуть уже музики і грають на скрипки. І ото більш ніхто не ходять скривати молодої, крім оціх людей. Жінки ідучи до церкви співають пісні отакої, як що чесна молода :

XLVIII.

Та казали люде, говорили,
Що з нашої дівчини нічого не буде;
Аж вона (молода) гарнесенька,
Як рожа повнесенька —
Усьому родові веселенька.

А як нечесна молода, то такої пісні співають :

XLIX.

Там на долині
Пасла п...а свині,
Мішком обгорнулась,
А х...м застігнулась.¹⁾

Як дійдуть молоді до церкви, то стануть коло церкви тай стоять, а потім ідуть молоді у церкву з дружком, підружим

¹⁾ Пор. *Криптіди*, т. V., р. 88.

Матеріали до українсько-руської етнології, т. I.

і з двома свашками. Як увійдуть молоді у церкву, то там піп прочита над ними молитву, і тоді молода закутує собі наміткою голову і так іде аж до дому, і тоді усі виходять з церкви, а молоді остають ся у церкві на час, а потім і молоді виходять на двір і йдуть до дому. Окрім як до церкви молоді нікуди не водять. Ідуть до дому так усі люде, як і із дому йшли: бояри несуть попереду коровгу, за боярами ідуть дружка і піддружйї, за дружком і піддружйм ідуть молоді, а за молодими ідуть жінки і співають пісні:

L.

Були ми у Бога,
Молили ся Богу,
І святій П'ятїньці
Рідній матїньці
І святому Понедїлку,
Що повертів п...ї дїрку.¹⁾

Це тільки водять до церкви молоду чесну, а як нечесна молода, то не водять нї до церкви, нікуди. Як прийдуть молоді із церкви до дому, то зараз водять люде молоду танцювати: візьмуть де небудь бояре рядно, польють его водою і тоді візьме один боярин молоду за руку, тай танцює з нею по ряднї; як потанцює той боярин з молодою, то мусить викинути на тарілочку дружкові грошину (дружка стоїть з тарілочкою, там де молода танцює). А далі бере молоду другий боярин, теж потанцює з нею, так-же саме і третій боярин теж потанцює з нею. Після бояр танцюють по одиноцї усі люде, так як і бояри потанцювали. Як потанцюють з молодою люде ті, що ходили до церкви, то тоді молода з молодим іде просто у хату не розмотавшиє із намітки і сїдає з молодим за стїл; за молодим сїдають за стїл усі люде і тоді починаєть ся обїд. Жінки, сидячи за столом, почнуть співати пісні:

LІ.

Ой тут у вас не по нашому —
По татарському:
Що сніданья та під обїди,
А обїди та до полудня,
А полудень до вечерї,
А вечеря о-півночі.

¹⁾ Пор. *Кривітїа*, t. V., p. 89.

Як проспівують жінки одвії пісні, тоді батько й мати молодого дають молодим по чарці горілки; молоді вип'ють ту горілку і поклоняють ся батькові й матері, там же за столом. Після того частує батько й мати молодого усіх людей, а потім зараз же починаєть ся обід: піддружний бере у куховарки капусту і подає дружкові, а дружко ставить на стіл, а далі становлять на стіл холодне і м'ясо. Тоді дружко поблагословить їжу так: „Господи благослови!“ і виїсть ложку капусти, чи чого другого, а тоді починають їсти молоді новими ложечками (тими, що лежали у молодої на короваї), а потім і люде почнуть їсти. Як пообідають усі люде, тоді батько й мати молодого дають усім по чарці горілки, а далі батько молодого почне стріляти на молоду: візьме довгу ломаку тай цілить на молоду (мов з рушницї), а люде кажуть: „а ну, ну, чи батько наш добрий стрілець“, а батько каже: „Е, я добрий стрілець“, а тоді, як штовхне ломакою у вікно (у те, против котрого молоді сидять), то вікно так і вилетить на двір. А люде годі уп'ять кажуть: „Еге-ге, не годить ся наш батько стрільцем“. Батько каже: „а дивіть ся!“ та як привілить ся до молодої, то, так з молодої і зхопить намітку, ту, у котрій вона з церкви ішла, та тоді і каже: „а що ж, люде добрі, чи поганий стрілець?“ а люде кажуть: „ні, тепер добрий стрілець, бо як раз уцілив“. Ну, тоді оддає батько молодого ту намітку своїй жінці, а та жійка батька згорне ту намітку і захова у скриню. Оце так робить ся скриванье молодої. Після обіду бере дружко перепієць, обмота його червоним поясом та тоді покличе до себе молодого і піддружого і усі вкупі йдуть до молодої батька за перезвою. Як увійдуть до молодої батька, то дружко каже: „здорови свати були“, а батько молодої каже: „здорови свати!“ Дружко: — „Благодарим за хліб-сіль, і за калину і за вашу прекрасну дитину“. І тоді оддає дружко той перепієць батькові молодої. А як не чесна молода, то дружко дає батькові перепієць обмотаний білою ниткою і не ті й слова каже, як увійде у хату, а ось які: „Здорови свати були, благодарим за хліб-сіль і за калину і за вашу паскудну дитину“. Тоді вже батькові і матері молодої стидно, стидно, так, що й Госиоди! Батько й мати молодої за стіл сажаяють молодого, дружка і піддружого, дають їм по чарці горілки, закусити дадуть. Як закусять, то тоді бере молодий під руку тещу і веде її до себе (до свого батька); за молодим ідуть: тещь молодого, дружко і піддружний, чоловіки, жінки, і йдучи співають пісні:

LII.

Ой зять тещу веде
За те, що її дочку .. е.¹⁾

Як прийде перезва до двора молодого, то бояри візьмуть коровгу на руки і махають ёю над перезвою, а перезва підскакує у гору та хапає ту коровгу. Помахають коровгою бояри, тай сховують її. Молодий веде тещу і тестя свого просто у хату, а перезва й собі йде у хату. Як увійде тесть і теща молодого у хату молодого, то жінки ті, що у хаті сидять, начнуть приспівувати батькові молодой такої піснї, як що нечесна молода :

LIII.

Сидїв горобець на дрючку,
Та насеремо батькові за дочку!

А як чесна молода, то нічого не приспівують батькові. Як увійде перерва у хату до молодого, то почне співати свашкам піснї:

LIV.

Дайте нам, свашки, співашки;
Нехай проспівась,
А нехай прогадає,
Та нехай будем знати,
Якої піснї співати:
Чі малиноньки,
А чі калноньки,
Чі рожі червоної?
А як буде рожка —
Усьому родові гожа,
А як буде калина, —
Усьому родові мила.

А свашки, сидячи за столом, одказують перезві ось що :

LV.

Ой поле, поле, полечко,
Їде дружбонько коничком,

¹⁾ Пор. *Κρυπτάδα*, t. V., p. 90.

Та везе сорочку-торочку,
Та дякує сватові за дочку :
„А спасибі тобі, сваточку,
За кудрявую мняточку,
І за хрестатий барвінок,
І за запашний васильок,
І за червону калину,
І за твою дитину !

Оце такої співають свашки, як чесна молода, а як нечесна, то отакої пісні співають :

LXI.

Ой поле, поле, полечко,
Їде дружбонько коничком,
Та везе сорочку-торочку,
Та проклинає свата за дочку :
„Розсукин син, сваточку,
Проклинаю твою дочку
За некудрявую мняточку,
За нехрестатий барвінок,
І за незапашний васильок,
І за білу калину,
І за твою паскудну дитину !“

Після сього сідає перезва за стіл, дає молодий і молода по чарці горілки і подає дружко чого-небудь закусити ; після закуски дружко наливає у миски горілки і перезва просто п'є ту горілку із мисок, хто скільки хоче ; а далі нальє перезва на стіл води та тоді руками плещуть жінки по столі, та приспівують отаких пісень :

LVII.

Було дві ятрівочки,
Положили .. я у ночовочки ;
Поставили й у запічку :
„Тут лежи, наш батечку !“
Та посадили п... у на полицю,
Аж .. й на полицю
Та витріщів очиці :
На молодіт молодіці.

А на чоловіків і не поглядає,
Бо в чоловіків п...к немає.¹⁾

Друга пісня:

LVIII.

П...а кожух шила,
Нитки загубила,
А на ..я звернула.
..й кленеть ся, присягають ся:
„Як я твої нитки верну,
То бодай же я у п...у впуру,
А як я їх знайшов,
То бодай же я у п...у пійшов!“²⁾

Третя пісня:

LIX.

Ти, дівчино, калина малина,
На тебе дивити ся мило!
А ти, парубче, повная рожа,
На тебе дивити ся гоже!
Хоть гожий не гожий,
Поздоров тебе Боже!

Четверта пісня:

LX.

А у нашого свата
Луб'яная хата,
А за тим луб'ям
П...а з зуб'ям;
Я-б її узяв,
Так бою ся приступити,
Хоче вона укусити!³⁾

Після сього приспівує перезва молодому:

¹⁾ Пор. *Крип'яди*, т. V., р. 121.

²⁾ Ibid., р. 102.

³⁾ Ibid. р. 103.

LXI.

Ой, хто-ж у нас та жіночки жалув?
 Ой, той се молодий (им'я) та жіночки жалув.
 Сам плаття пере,
 І у жлукто владє!...
 Як ніс окріп,
 То й я... я попик,
 Як ніс камінець
 Тай опик же... я кінець.
 Ох, лихо, не буду золить,
 Бо дуже... я кінець болить.¹⁾

Оце таких пісень співав презва, як чесна молода, а як нечесна молода, то ось яких пісень співав презва:

LXII.

Та не знала ї.. твою мать
 Калини ламать,
 Та знала ї.. твою мать
 Хлопцям п... ки давать!²⁾

Друга пісня:

LXIII.

Панове сватове,
 Та поїдем на влови!
 Та як були ми на вловах,
 То піймали зайця:
 І батькові, і матері,
 І молодому, і молодій,
 І вам, добрії люде,
 Усім по зайцю буде!
 Панове, сватове,
 Та поїдем на влови!
 Та як були ми на вловах,
 То піймали вовка:
 І батькові, і матері,
 І молодому, і молодій,

¹⁾ Пор. *Κρητικά*, t. V., p. 114.

²⁾ *Ibid.*, p. 78.

І вам, добрі люди,
 Усім по вовкові буде!
 Панове, сватове!
 Та поїдем на влови,
 Та як були ми на вловах,
 То піймали лисицю:
 І батькові, і матері,
 І молодому, і молодій,
 І вам, добрі люди,
 Усім по лисиці буде!
 Панове, сватове,
 Та поїдем на влови!
 То як були ми на вловах,
 Та піймали п..ку.
 І батькові, і матері,
 І молодому, і молодій,
 І вам, добрі люди,
 Усім по п..ці буде!¹⁾

Третя пісня:

LXIV.

Роди, Боже, жито
 На корінь корнистий,
 На колос колосистий!
 Ой наша дівчина мала,
 Навстоячки жито жала,
 Навлежачки хлопцям
 П..ки давала²⁾.

Як скінчить перезва співати, тоді почне вона стіни колупати, комини, на долівку води нал'є і таке зробить перезва у хаті, що лихо... і нічого не можна і казати перезві. Після цього дають дружку і підружжій обідати перезві, бо вона проголодалась, жипіпаючи. Дають уп'ять перезві батько й мати молодого, молодий і молода по чарці горілки, а перезва іще не вдовольнить ся тією горілкою, та почне приспівувати батькові молодого:

¹⁾ Пор. *Колтадіа*, t. V., p. 117.

²⁾ *Ibid.*, p. 81.

LXV.

Горілки, свату, горілки!
 Не брать було-б у нас дівки,
 Та брать було-б молодицю,
 Що в неї п... а з рукавицю.¹⁾

А далі бере дружко ніж і ріже коровай на шматочки і кладе ті шматочки короваю на тарілочку, піддружний бере ту тарілочку і розносить коровай людям (кому дружко прикаже дати), а перезва почне приспівувати дружкові отакої пісні:

LXVI.

„Дружку, поцїлуй п... у в дучку!“
 — „Ой як мині не цїлувати:
 Вона ж моя рідна мати!“²⁾

А піддружому оціві приспівує перезва:

LXVII.

На печі квочка квочче,
 Піддружний п... у смочче:
 „Ой, як мині не смоктати,
 Вона ж моя рідна мати!“³⁾

Як розділить дружко коровай, тоді молодого мати дає рушники дружкові і піддружому і вони, одібравши рушники, чіпляють їх собі через плечі, і тоді починають люде дарувати молодих: беруть, молодий і молода, дружка і піддружого і йдуть поміж люде. Дружко і піддружний ходять за молодими з тарілочками, на тих та-

¹⁾ Пор. *Кривіда*, т. V., р. 61.

²⁾ *Ibid.*, р. 120.

³⁾ *Ibid.*, р. 120.

рілочках стоять дві чарки: Молодий бере пляшку горілки і наливає у ту чарку, що стоїть на тарілочці у друга, горілки, а підружний підносить підряд усім людям. Хто візьме і вип'є ту чарку горілки, то безпремінно мусить викинути на тарілочку грошей, або хоч подарувати що небудь: чи поросю, чи барана, чи коня. Як дарує молодому який небудь чоловік барана, то дружок ходить по хаті тай кричить бе, бе, бе! для того, щоб усі люди знали, що хто дарує; а як дарує хто поросю, то дружок кричить: кові, кові, ві! Так же саме як ягня дарує і другу яку скотину, то й тоді теж дружок робить. Як скінчить ся дарування молодих, тоді сама молода роздає усім людям білі хустки, і як дав молода хустку якому-небудь чоловікови, або жінці, то й чарку горілки дасть тій же людині і двічі поклонить ся. Як обдасть молода усіх людей хустками, тоді починаєть ся вечеря: бере підружний у куховарки борщ і оддає вго дружкові, а дружок вже ставляє на столі де треба. Як поставляє дружок скрізь їжу, тоді поблагословить ту їжу так: „Господи благослови!“ і виїсть ложку тієї страви. Після борщу подаєть ся капуста, так же саме, як і борщ подавав ся, після капусти їдять м'ясо. А як поїдять м'ясо, тоді батько й мати молодого дають людям по чарці горілки, і з тим устав перезва із-за стола і йде до дому (до молоді батька) і йдучи иноді співає пісень, а більш тихенько йдуть, бо усі дуже п'яні. Ну такечки і кінчаєть ся понеділок.

На другий день у вівторок, ранесенько, ісходять люди „жита молотить“ до молодого і до молоді батька. Беруть хто цїп, хто мітлу, а хто граблі і увіходять у хату тай кажуть: „чі нема у вас жита з коробки молотить?“ а батько весільний каже: „ні, сьць“. Молотники: — „а з якої ви коробки оддасте молотить?“ — а батько весільний каже: „з дванадцяті коробки ми оддаємо“, або там „із вісьмої“. Молотники: — „ні, то буде ка-зна-яка коробка“. Батько весільний: — „а з якої-ж ви-б стали молотить?“ Молотники: — „та нам таки як би з третьої, або що“. Батько весільний: — „нехай буде і так, чі з третьої, то й з третьої“. Тоді беруть молотники покрає (жито), ту що у суботу дружок вішав, простелють посеред хати рядно і почнуть у хаті молотить; а який небудь чоловік і жінка уберуть ся у все старе, та погане і вибивають на цеберку під цїпи мов на барабан. А другі люди стоять над молотниками, та махають мітлами, помелами, мов горобців проганяють од жита і кричать: „ала-га-га!“ У хаті таке нароблять, то тільки сміх та регіт. Як скінчать молотники молотити, то йдуть на двір віяти того жита. Простелють на дворі рядно, та чаркою і виють те жито, мов ко-

робкою ; тут же над молотниками стоять сторожі, ті що горобців проганяють. Як перевіють жито, тоді йдуть до батька весільного міряти того жита. Міряють жито так: насиплють жита у чарку і то жито, що собі слідує, сиплють у ківш або що, а те, що батькові весільному слідує, висипають весільній матері у пазуху, і як сиплють, то і вважають: „одна міра, дві, три...“ а як послідню міру сиплють весільній матері у пазуху, то й пазуху роздеруть, та тоді і кажуть весільному батькові: „драний, тату, у твоєї жінки лантух“, а батько каже молотникам: „ні, він не драний, то він такий просторний“. Після того п'ють обмолотники: дає батько весільний чарок по п'ять горілки усім молотникам і тим кінчаєть ся молотьба жита.

Після молотьби жита колишуть старостів чоловіки й жінки: положять старосту у рядно, тай колишуть его, а жінки кажуть: „е, е, люлі“. Як поколишуть одного, тоді того викидають із рядна, а другого кладуть. Поколисавши старостів, усі жінки і чоловіки беруть старостів і ведуть їх у шинок пити могоричу, а випивши ідуть усі на весілля. Як прийдуть люде із шинку, тоді молода скида з себе усе сьвятне і убірає у свій убір матір (свекруху), а чоловіки возьмуть віз, а як зімою то сани, напнуть на йому будку і посадять у ту будку батька і матір (весільних), та тоді візьметь ся чоловіка з п'ять за оглоблі, та посвистуючи і повезуть у шинок продавати. Дорогою, як хто йде поз тих людей, то ті що везуть кажуть: „Ей, кушіть у нас пана і панію“. Як прийдуть у шинок, то батько весільний купить їм могоричу і з тим уп'ять везуть люде батька й матір до дому. Як прийдуть усі люде до дому молодого, то тоді починаєть ся циганщина. Циганщина збираєть ся у вечері. Убереть ся один чоловік у жіночий убір, а другий чоловік убереть ся у салдатецький мундир, а пику умаже сажею і тоді забирають усі люде мішки і йдуть циганити з музиками. Як увійдуть у яку хату, то ті два чоловіки, що в салдатецькому та жіночому убранні, почнуть танцювати і видумувати різні штуки: то поцілюють ся, то обнімуть ся руками, народ витрищить на їх очі та дивить ся, а другі цигани що не попадуть, те й украдуть: чі курку, чі гуску, чі там жменю конопель і що не піймають те й беруть собі у мішки. Ну, а то ще, окрім того, що украли, просять у того хазяїна, до котрого прийшли: „дай, жита, дай вівса, дай борошна“. І ото так нациганяють усячини, та тоді прийдуть до весільного батька і продадуть кому небудь свою циганщину, а на ті гроші куплять собі горілки, бо батько весільний циганам не дає горілки. Тоді жінки усячини понаварюють, понапікають і тоді ті

люде що циганили, п'ють і їдять свою циганщину. Як поїдять і по-п'ють, то з тим і до дому усі люде розходять ся, подякувавши батька і матір весільних. У вівторок однаково робить ся що у молодого батька, то й у молодій батька: як циганщина, як батька й матір продавати, як жито молотити і усе чисто однаково робить ся.

Описько Гриша.

Sommaire.

Sociétés des jeunes gens et des jeunes filles; reunions. — Demande en mariage; échange des pains; visite de renseignement. Fiançailles. Mariage: korovaï ou pain sacré; cérémonie religieuse; départ du cortège du fiancé; défense armée de la maison de la fiancée; fiancée vendue par ses frères; distribution du korovaï; départ des fiancés; réception dans la maison du fiancé; chambre nuptiale et consommation du mariage; epithalames; proclamation de la virginité. Orgie nuptiale; chansons spéciales (la glorification de l'acte sexuel et des organes génitaux); mascarade etc. Fin de la noce.

Chansons nuptiales obscènes

recueillies par

M. A. Maximovitch.

СОРОМІЦЬКІ ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ

ЗАПИСАНІ

М. О. МАКСИМОВИЧОМ.

[Невеличкий зшиток сороміцьких весільних пісень, писаних власною рукою небіж. Михайла Олександр. Максимовича і його правописом, був переданий нам, років вже мабуть 3 десятиє тому, неб. М. П. Драгомановим. Зшиток цей складаєть ся з 20 четвертушок досить товстого сірого паперу, частиною таки зшитих, частиною-ж окрімних, пописаних більше з одного боку. Більша частина пісень сього збірника переписана, як-то кажуть, вже на чисто. Другі-ж мабуть були тільки наготовлені до переписування і мають на собі чимало поправок і приписок, котрі ми окрім хіба зовсім незначних, і подаємо тут у примітках. Де-які з цих виправок та й самий вибір пісень вказує, здаєть ся, на те, що Максимович почувавши дуже велику наукову вагу змісту цих пісень, усе-ж таки трохи вражав ся і їх характером і де-якими виразами. З найбільше скоромних перезвяньських пісень він записав дуже небагато, остатні-ж; при теперішніх поглядах на такі етнографічні матеріали, можуть бути видруковані зовсім цілком. Ті пісні, у котрих прийшло ся зробити невеличкі виїмки, спеціалісти знайдуть у V томі згаданого вище міжнародного збірника Крютцідіа. Позаяк листки рукопису Максимовича не були пономеровані, ми подаємо тут ці пісні, уложивши їх у порядку співання їх на весілля. Додаємо до їх тако-ж і згадки про варіанти надруковані чи цілком чи з точками у IV. т. „Трудовъ Экспедиціи“ П. П. Чубинського. Хв. В.]

I.

Приїхала молодая, мати;
 Де ми її положимо спати?
 Положимо на печі, то на печі душно,
 На припечку важко, а на землі блохи;
 Виведемо її до комори трохи!
 Що ж тут чувать? чорній кунці видать.¹⁾
 Кунко, голубко, шатай ся, мотай ся, не дай ся!
 — „Як мені шатать ся, мотать ся, не дасть ся,
 Коли мені батько велів, коли мені казала мати,
 Сивому голубку дати чорнуку кунку мотати.

(Див. вар. у Чуб. Прилож. N. 116.)

II.

По горі, горі там горять огні..
 Не огні то горять, то Маруся ходить,
 Біле ложе стеле, до його говорить:
 „Ложе-ж моє, ложе, хто-ж на тебе ляже?
 Коли-б же я знала, що мій милий ляже,
 То-б я настилала перин та подушок,
 Під головки клала мякенький кожушок;
 Коли-б-же я знала, що мій нелюб ляже,
 То-б я настилала тернини, шепшини,
 Наклала-б я йому її у головки каміння.

(Див. Чуб, N. 1266.)

III.

Цвіт калпюньку ломить,
 Сон головюньку клонить,
 Клонить до коморюньки,
 Де лежить соломюнька.
 Треба тому постіль слати,
 Хто шйде у двох спати —

¹⁾ Перед словом видать поставлено і п'ятім перечеркнута не. Вираз сей до писаний видимо з якоюсь помилкою.

Стелемо дві подушки,
Де ляже дві душки.
Спіте, дітоньки, чутко,
Щоб третє було хутко!¹⁾

(Див. Чуб. N. 1274 і ст. 647.)

IV.

Ведуть тура з ложа
За ним мати Божя
Чи тур, чи туриця
Чи хороша молодиця?

(Див. Чуб. NN. 1325, 1326 і ст. 611.)

V.

Бреди, Марусенько, бреди,
Да не бій ся холодної води,
А високо піднімай ся,
Із сорома викупай ся.
Я-ж цього не бою ся,
Із сорому викуплю ся!²⁾

(Див. Чуб. N. 1271.)

VI.

Ой рак неборак цівки суче,
Суша рибонька до гори скаче
То в гору, то в долину
То в рожу то в калину.³⁾

¹⁾ Зверху надписано: „когда вѣдутъ въ ложницю“; знизу: „Есть и въ Прох(оровка)“.

²⁾ Зверху написано: „какъ поведутъ въ комору“. Остатні два вирші приписані олівцем.

³⁾ Зверху написано: „когда положить спать“.

VII.

Не йди, дівчино, у поле:
Там тебе бугай сколе
Довгою тичиною,
Не будеш дівчиною.

VIII.

Плуг не оре,
І желізо не бере:
Тверда цілина
Материна!
Чепяки криві,
Желіза тупі,
Вони молоді:
Твердая новина
Ой не моя, материна!
Дайте батога
Поганяти бугая,
Нехай пре!
Забивайте желізця
Закладайте колесця
Поїдемо орати
Новини добувати,
Хто новини добуде,
Той господарем буде!')

IX.

Ходила Марусенька по піску
Задрла нїженьку на тріску,
Потекла кривця як з рукавця
Од Івасенька молодця.

1) Другай, третій і четвертий вірші приписані збоку олівцем Пор *Кривіадна*
ст. 54, N. XXI.

X.

Паўхали купці з Холма,
 Питають ся по чому вовна?
 Чорная вовна
 По червоному сповна,
 А білая вовна
 По золотому сповна.
 Руно на руно клали,
 Й у середині дїрки шукали:
 Тицю-тицю у білу вовницю,
 Утрапила червону криницю.

XI.

Да ключів, мати, ключів
 Одімкнути да шкатулочку
 Подивить ся на кошулечку,
 Нехай будем знати
 Якої співати...¹⁾

Малашка.

(Дяв. Чуб. N. 1303)

XII.

Ой ішов дощик кропнистий,
 Ой уродив червчик зернистий.
 Не й уміла Уляна красити,
 Мусила Івана просити;
 А наш Іван, молодець,
 Рубав березу під корінець
 Рубав же її й не зрубав,
 Гнув же її й не зігнув,
 Виліз на вершок да розчухнув.
 Ой їдь, родоньку, не бій ся,

¹⁾ Зверху олівцем написано: „Икони закривють рушником“. „Дружко держить рубашку“. „Приданки співають 3 рази. З низу, чорнилом: „Добре буде! Дай Боже, добре!..; олівцем: „Показываает рубашку“. „Хлявбь покрывають таже“.

У червонї чобітки обуй ся,
 Топчи вороги під ноги,
 Заробила Оксеня пироги.
 Згоріла малина, згоріла.
 Під нею Оксеня стояла,
 Шовком ноги звязала
 Для Івана тримала.
 Дайте нам рушничків з торочками,
 А ми дамо сорочку з квіточками.

(Дяв. Чуб. NN. 1333 і 1345.)

XIII.

а) Зажену я квочку в бочку,
 А курчата в вершу —
 Скажи мені, Марусенько,
 Хто тебе шморгнув спершу?')

б) Да зажену квочку в бочку
 А курчата в вершу:
 Признай ся, Марусю,
 Кому давала спершу?

(Дяв. Чуб. ст. 696 і *Крптіади* ст. 69.)

XIV.

Під сосною росла,
 А недобрая до нас пришла;
 Нічого дивувати,
 Бо такою була й мати;
 Напишіть їй в левстри,
 Бо таки її були й сестри!

1) Зверху оливцем: „Про нечестную невісту“. „Заганяйте“ зам. „зажену“.
 Кождий вірш більш або меньш виправлений.

XV.

Бодай тебе, да морозоньку,
Що заморозив ти да калиноньку
Що засмутив всю родиноньку.

(Див. Чуб. 1414.)

XVI.

а) Скакав горобейко по точку,
Насеру сваточку за дочку,
За його не червону калину,
За його нечестну дитину.¹⁾

(Прохорівка.)

б) Бігав горобейко по точку,
Насрать батькові за дочку!²⁾

(Див. Чуб. N. 1365; *Креліадіа* t. V. p. 75.)

XVII.

Ти, Васильку, калина-малина
А на тебе дивити ся мило.
Ти, Параско, чорна халяво
Увесь рід покаляла.³⁾

(Див. Чуб. 1372.)

XVIII.

Кобила березу веала —
У Парасї курка замерзла.
Кобила пристала —
У Парасї курка розстала.

¹⁾ Зверху написано: „тестю“.

²⁾ Ці два вирші написані на одному з дальших листків з другого боку олівцем,

³⁾ Зверху надписано: „Нечестной молодой“. Окрім того тамечки-ж дві примітки:
„Приміт. 1. Вь свадебномъ обрядѣ вь Батуринѣ вь случаѣ нечестности невѣсты.

XIX.

Ї.у, ї.у чи не пмачеш-ти?
 І матері чи не скажеш-ти?
 — „Коли-б я казала,
 То я-б тобі й не давала!“

XX.

Гоциці, гоциці!
 Коло курки косиці:
 Як будемо ... ти ся,
 Буде за що держати ся!¹⁾

XXI.

Піймали сотника у Настї
 Повели його кувати
 До залізної гармати.
 „Стойте, панове, не куйте,
 Не моя вина — вдовина:
 Чорну стежечку топтала,
 У оконечко торкала...²⁾

XXII.

Ой гур-гурку да по ярмарку
 Трохи мені гарман
 Тювді не вирвав!..³⁾

дружко надъваєть на себя журавля, беретъ въ руки сороку, а на невѣстяной хатѣ сави (спросить); „Прим. 2. „Въ Прохороваѣ надъвали хомуть на мать!“ Що то за журавель, що дружко надѣва на себе, ми ліде не знаходили і не знаємо.

¹⁾ Див. *Крилатіа*, т. V., р. 91.

²⁾ Зверху примітка: „Х а л я н д р у пляшуть цыганы молодые, держась лѣвою рукою за правое ухо и подложивъ ее подъ правую руку, а правую рукою за удь, между тѣмъ скачуть, бьючи пятами в задницу — поеть.“

³⁾ Ці три вирші у рукописі перехрещені.

XXIII.

Ой гоц-гоцки, горщок п...ки
Як станем варить, то й два накипить.¹⁾

XXIV.

Наш староста як пан, як пан:
Соломою напхан, напхан,
Очи в клоччі, ніс у ремені,
Личком підперезав ся
На весілля прибрав ся!

XXV.

Сковорода тепла:
Баба рибу пекла.
В кого руда борода —
Тому риби шкода;
В кого чорний вусок —
Тому риби кусок!...

XXVI.

Ой хто-ж мене за рученьку —
Тому рукавички;
А хто мене за ніженьку —
Тому черевички!
Біля мене полежить,
За пуп мене подержить —
Тому гарнець меду,
Коночка пива —
Щоб стояла жила!
А я думала, що не буду жива;
А я жива, та живісенька
Як тая рожа та поввісїнька!

(Малашка)

(Див. Чуб. 1312.)

¹⁾ Див. *Кривіадія*, т. V., р. 115.

XXVII.

Гусак гуску кличе
 Круз тин колосок тиче:
 „Ой ти, гуско моя,
 Ти голубко моя,
 На тобі колосок з'єсти
 Пусти мене на черево злізти !¹⁾

(Див. Чуб. 1300, прилож. N. 107.)

XXVIII.

Продрав котко стелю
 Да впав на постелю:
 Поти качав ся,
 Поти валяв ся,
 Поки тій Марушці
 Між ніженьки вбрав ся!

(Див. Чуб. 1315).

XXIX.

Спечу тобі, Юрку,
 Печеную курку
 І ковбасу,
 Й квартиру горілки принесу —
 Перебий мені чорную вовну
 Да наряди, як бавовну.

XXX.

Під сосною спала,
 Шишка між ноги впала.
 Свердлом вертїв —
 Да не вивертїв;

¹⁾ Замість слів „круз тич“ у другому рядку стояло перше „Він їй“. Зверху заголовок: „ночныя (в цедлю) срамыя“.

Долотом довбав —
 Да не видовбав;
 Як упустив кишку
 Втяг з дїрки шашку. —

(Див. Чуб. 1363.)

XXXI.

(до танцю)

Трохи мене рак не порачив,
 Да, спасибі, дядько побачив.
 Трохи мене півень не попірчив:
 Уже був хвіст ростопірчив.
 Трохи мене гуска не вбила
 Уже була хвіст задубила!¹⁾

XXXII.

(до танцю)

Отгуг сухо, ой тут грязь
 Отгуг ляже, ой тут дасть!

* * *

¹⁾ У п'ятому і шостому рядку приписаний олівцем варіант:

Трохи мене курка не вбринула,
 Уже була й хвостом замахнула.

Подаючи ці пісні, а також і деякі пісні у весільній записаному О. Гришкою у Ціпках, звертаємо увагу наших читачів на високу культурно-історичною вагу деяких з їх, як наприк. NN. IV, VII, VIII, XII у Максимовича і NN. XXXVI, L, LVII, LXIII, LXVI, LXVII у О. Гриши, де трапляють ся зовсім такі як у Ведах привітання молодого до бугая і того що він має зробити, до дощу, до орання цілинни, сліди дуже старинних реалістичних поглядів на такі речі, котрі тепер видають ся соромливими і т. і. Не маючи спроможності говорити тут про се ширше, відсилаємо тих, кому се буде потрібно, до пояснень цих пісень у нашій статті Rites et usages nuptiaux en Ukraine у французькій часописі L'Anthropologie (t. II в III 1891 і 1892). Тут-же тільки завважимо на ту велику помилку, яку роблять трохи не усі наші записувачі, залишаючи ради незрозумілого сорому, такі пісні у більшій частині материялів про весілля.

Хс. В.

Ой хочеть ся, хочеть ся
 Пшеничного буханця:
 Піди, серце, принеси
 До буханця ковбаси.

* * *

Ой гйпав, гйпав, гйпав,
 Поки з баби кендюх випав!

Подав *Хв. Вовк.*

Sommaire.

— — —

Chansons nuptiales concernant l'arrivée de la nouvelle mariée dans la maison de son mari (I), la préparation du lit nuptial (II—VI), la comparaison du fiancé au taureau et de l'acte sexuel au labourage (VII, VIII), la glorification de la virginité (IX—XII), les reproches à la jeune mariée „malhonnête“ (XIII—XVII), et l'orgie nuptiale (XVIII—XXXII).

Oeufs de Pâques peints dans la Volynie galicienne

par M. Kordouba.

Писанки на галицькій Волині.

Про галицькі писанки маємо досі дуже невеличку літературу. Про існуванє тут звичаю писати і красити яйця згадувано по сю пору лиш принагідно в етнографічних розвідках загальнійшого характеру. Такі згадки подибуємо пр. в праці Кольберга „Lud“, Кайндля „Die Huzulen“ і т. д. Само по собі, згадки ті дуже коротенькі і побіжні. Так само коротка є замітка Зеля в Tygodniku illustrowanym dla dzieci 1889, про писанки покутські. Спеціальні монографії про сю справу появили ся досі лише дві, а то др. Крчека „Pisanki w Galicyi“, та Удзелі „Piski w Ropczyskach i okolicy“. Про вартість першої розвідки писали ми при иньшій нагоді.¹⁾ Тут скажемо лише, що вона власне навела мене на гадку, самому зайняти ся сею справою. Заразом ясно мені стало, що краще буде починати від меншого простягу, от хоч-би від кількох повітів, бо тоді розвідка може бути детальнійша і більш основна. Тільки на основі таких льокальних монографій можна-би писати ширшу розвідку, не боячи ся закиду, з яким стрінув ся др. Крчек, а то закиду неточности і поверховности. Таку льокальну ціху носить на собі й розвідка Удзелі, як то вже й з наголовка слідно.

За місце своїх розслідів вибрав я собі галицьку Волинь, себ-то повіти: Каміанецький (Камінка Струмилова), Сокальський, Равський, Жовківський, Брідський, та північну частину Золочівського

¹⁾ Див. мою рецензию на цю розвідку в Записках тов. ім. Шевченка т. X.

При с'їм виборі поводили мною три згляди, а то: ті околиці менї найбільш відомі, про писанки тутешні не знало ся досї майже нічого, бо навіть др. Крчек мав відсїля лиш каламутні відомости. В кінці писані тут писанки визначають ся вдатністю малюнку і хорошою орнаментикою та гармонією в доборі красок, так що побіч покутьських можна їх сьміло назвати найкращими в Галичині.

Забираючись до роботи, я уложив відповідний квестіонар, з 27 питаннями, котрий відтак доповнив деякими замітками д. Хв. Вовк. В porozумію з Наук. тов. ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Ділі“, „Народній Часописи“ (Цвітень 1896) та „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка т. XI.“ Крім сего розіслав я 200 примірників квестіонара по селах вище наведених повітів. Надіслані відповіді (числом 37) та окази писанок і в кінці власні розслїди, головно в повіті кам'янецькїм послужили мені підставою до сїї розвідки. По при се я оглянув вельми інтересну збірку писанок в музею тов. „Просьвіта“, де находить ся значне число писанок з описуваних мною повітів.

В кінці я обовязаний подякувати всім, що були мені при сїй роботі помічні. Перш за все д. Хв. Вовкові за доповненє квестіонара і деякі цїнні уваги та д. Я. Миколаевичеві за поміч при зібраню материялу з повіту Жовківського. Крім того Вп. Ользі Пристай з Підгірць, Данилови Шереметі з Руденка, Олені Алексевич з Ниврі, А. Ляврецькому з Доброчина, Михайлови Зелезьові з Сосниць, М. Грущаківі з Цератина і Вол. Лісікевичеві зі Сушна за безплатне присланє гарних оказів писанок, а також всім, що надіслали відповіді на квестіонар.

Сушно 11 серпня 1896.

I. Загальна частина.

Про початок звичаю закрашувати яйця і малювати на їх ріжні орнаменти та про значінє яєць в релігійнім культі у Слов'ян нічого нам розводитись, бо монографія наша строго місцева. Нарешті до всяких ширших розслїдів і виводів потрібне перш за все точне зібранє материялу, а до сїї теми материял поки-що все ще дуже скуний. Із-за цього держатимемо сь в цілій розвідці лише того, що можемо оперти безпосередно на зібранім місцевім материялї.

Починаємо від назв. Між яйцями закрашеними і призначеними до цілий обрядових підчас свят Великодних треба вирізнити два головні типи: писанка і крашанка. Писанкою зовуться яйце розмальоване по якомусь взорі, з рисунком (орнаментом). Орнамент той є зроблений двома або трema різними красками. Трапляється орнамент зроблений лиш одною краскою на білім тлі яйця, але таке буває рідко, і приготується окремих способом (гл. нижше). Крашанкою зовуться яйце закрашене одностайно лиш одною барвою, без ніякого малюнку, або орнаменту. Саму чинність приготування яєць обрядових одного і другого типу називає нарід по тим двом технічним назвам. Так каже ся: „писанку писати“ а „крашанку красити“.

Трохи відмінно що до сих назв представляє ся повіт Жовківський та й полуднева частина повіту Равського. Там назви „писанка“ і „крашанка“ означає одно і то саме: яйце з рисунком (орнаментом). Яйце закрашене одною краскою, без малюнку зовуться там: „сливка“. Відповідно до сего й говорять „сливки сливити“. В повіті Золочівським і декуди в повіті Сокальським зовуться крашанки також „галунками“.

Про звичай писати і красити (сливити), а головні що до техніки першого дасть ся загально сказати таке: Як взагалі всі народо-релігійні звичаї, упадає і сей звичай по^о містечках і подекуди навіть вже й згадки про него нема. Навпаки по селах він ширить ся. Що-раз більше домів бере уділ в приговлюваню писанок та орнамент стає що-раз більш різнородний, делікатнійший, та більш скомплюваний. За ціху такого розвою вважати треба що-раз менше вживане крашанок (сливок), а також заникане писанок з червоним тлом. На їх місце появляються ся писанки з чорним тлом, а що на тім тлі комбінація красок багатша (орнамент в 3 красках, коли на червонім тлі лише в 2 красках), то й рисунок виходить кращий. Лише в повіті Жовківським, східній частині Брідського, в північній частині Золочівського та кількох селах Камянецького повіта упадає сей звичай і по селах.

Виразом такого упадку є, як вже справедливо завважав др. Крчак,¹⁾ що-раз більший процент крашанок (сливок). Як приготуване їх не вимагає багато заходу і зручності, то менше дбайливі задовольються ними. Поволи писане вважає ся чимсь люксовим, ним займає ся вже лиш кільканаїцять а відтак лиш кілька жінок. В кінці трапляються села, де вже лиш одна стара бабуса

1) Krčak. Pisanki w Galicyi. Szkoła 1894.

вміє писати писанки і за них каже собі не раз дорого платити. З її смертю вкне той звичай в селі, хіба якась дівка з чужого села зайде (через подруже) та його відновить. Часто передають яйця до вписаня аж на друге село¹⁾, але на се дозволяють собі лиш богачі. Остаточнo писанки зовсім зникають і їх місце займають крашанки (сливки). Через те, коли в яким селі або околиці стрітись ся лиш зі самими крашанками, то се знак, що там колись був і звичай писати писанки, та перевів ся. Таке трапляєть ся в згаданнх вище околицях, про котрі ми замітили, що там звичай писаня упадає. Таке зустрінути можна майже на цілім галицькім Поділью, де писанки вже цілковито перевелись.

II. Чинність писаня.

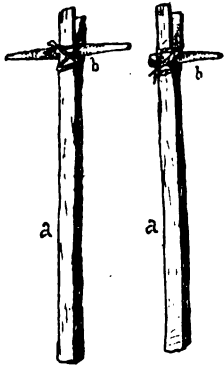
Дівчата забирають ся до писаня звичайно поодинокo, кожна у своїй хаті. В Добрачині пов. Сокальського і околиці старає ся дівчина бути лише сама у хаті, щоб хто не „врік“ — а то ніколі не вдасть ся писанка. В Підгірцях, пов. Золочівського, пишуть у ночі, щоб ніхто не перешкаджав. В иньших околицях противно: дівчата сходять ся разом, по три або чотири і приготовлюють писанки.

Перш за все приладжують всі потрібні річи. У більший черепок нагортають вуголья і на йому розтоплюють у меньшому черепку пчільний віск. До воску додають деколи саджі. На припічку ставляють в горшку воду і розпускають у ній краску. Ся вода, коли писанка має хорошо вдати ся, мусить бути набрана у Страстний Четвер. Того звичаю придержують ся головнo в Брідськім повіті. В вище згаданнй день, під вечір, ідуть дівчата до керниці з збанками і ждуть. Як лише бовкне у перве дзвін, що дзвонить на „страсти“, зараз набирають води. В тій воді заварюють краску.

До малювання орнаменту на яйці — потрібний ще окремий прилад. В тій ціли бере ся патичок, звичайно кавалок березового прута з мітли, та розколює ся його з одного кінця. Тоненьку бляшку, задовжки у сантиметр або й півтора скручують на голці, або шпильці у рурочку. Бляшку ту беруть з накривки дво-крейцарових глиняних фаяок, розклепавши її трохи, щоб була тоньша. Від тонкості сеї рурочки залежить делікатність цілого малюнку, тонкість потягнених ліній.

¹⁾ Прям. з села Кривого, Кам. повіта дають писати до Дмитрова.

Сесю рурочку (б) вкладають в розколену частину патичка (а) (див. мал. 1) і перев'язують ниткою на вхрест, щоб ліцше держала ся. При тім рурка виходить лиш з одного боку, або обох боків. Відпо-

Мал. 1 а). Мал. 1 б).

відно до того кажуть, що прилад сей має два носки (мал. 1, а) або лиш один носик (мал. 1, б). В першім разі — один з носиків буває тонший, до рисованя делікатнійших частин десені, другий грубший, до витяганя простих ліній. Сей прилад має кілька назв. Головною і всюди знаною назвою є „кистка“ або „кістка“, відповідно до вимову. По-при се має він ще й локальні назви: „хулька“, „дідик“ в пов. Жовківськїм, „мигулька“ або „мігулька“ на розграничу пов. Кам'янецького і Брідського.

Коли все приготовано, приступають до самого писаня. Обрядів при тім не відбувають ніяких, хіба таке, що дівчина, заки почне, хрестить ся і каже формулу: „Господи допоможи“, або щось подібне. Відтак бере свіже куряче яйце в ліву руку і придержує його двома пальцями, а кистку в праву. Умочивши кистку в росто-плений віск, виводить нею на яйці лінії, котрі на загальнім взірці мають бути білі. Віск спливає з кистки рурочкою на яйце і творить на нїм випуклі воскові лінії.¹⁾ Відтак, коли та частина взірця, котрої лінії мають бути білі, вже готова, кидають яйце в жовту краску т. зв. яблінку (див. нижше). Само по собі, краска має бути остуджена, холодна, щоб віск на яйці не обтопив ся. Тепер ціле яйце стає жовте, з виїмкою ліній потягнених воском, котрі лишають ся білими. Дівчина рисує кисткою нові лінії, себ то ті, котрі на загальнім взірці мають бути жовті, і кидає яйце у червону краску. Через се

¹⁾ Дуже цікаво звернути увагу на те, що на островах Зондського архіпелагу, властиве на острові Суматрі у такий же самісінький спосіб вироблюють взірці на тканині. За для сього вживають там теж особливого приладу дуже подібного до українсько-галицького, тільки дещо інш зробленого. Рурочка у сьому приладі виходить

Мал. 1. (bis).

з невеличкого мідяного-ж черпачка вправленого гострим хвостиком у бамбукову очеретянку. У черпачок набирають розтопленого воску і накачують рурочкою на тканину по тих місцях, що мусять зістати ся білими. Подаємо малюнок сього приладу зроблений нами з оригіналу у Етнографічному музеї Трокадеро у Парижі (N. 34.664) Увесь прилад не більше 8—10 сант. завдовжки. Бувають на дві і на більше рурочок.

Прим. Ред.

тло яйце стає червоне. Давнійше й кінчили на тім, та тепер, коли перевагу взяли писанки з чорним тлом, то по більшій частині операція триває далі. По тлі червонім малюють знов лінії, котрі на загальнім візрі мають остатись червоними, і кидають яйце у чорну краску. В кінці обтоплюють віск, кидаючи яйце у гарячу воду, але не довго, щоб краски не стратили циліску. Із-за того писанки є по більшій частині сирі. Остаточнo виходить писанка з тлом чорним та трибарвним рисунком (біло-жовто-чорним). На писанках з тлом червонім — малюнок двобарвний (біло-жовтий).

Вище розказаний порядок красок мусть бути строго задер-жаній. Колиб хто приміром перше кинув яйце в краску чорну, а відтак в червону, та з того не вийде нічого, бо краска червона на чорну не вчіпять ся.

Вище згадали ми, що трапляють ся писанки й з однобарвним рисунком на білім тлі яйця. Такі писанки роблять ся инакше, бо не з білого яйця, а з крашанки (сливки). На крашанці — головнo червоної, вишневої — малюють кисткою, умачаною у віск, орнамент, а відтак кидають її у капустияний квас. Краска з частин яйця непокритих воском облізе. Віск відтак обтоплюють і лишає ся червоної орнамент на білім тлі. Такі писанки трапляють ся рідше і не виглядають так гарно (Див. табл. IV-а ч. 6 і 7.).

Із-за браку відповідних посудин, бо краски мусять бути при-готовлені в новім горшку, инакше не вчіпять ся добре, а може й для браку часу, не приготворюють всіх наведених красок на раз, в одній днині. Звичайно дїє ся, що кожду краску приготворюють окремої днини, так що цілковите вписанє писанки вимагає 3—4 дні. Само по собі, не пишуть однієї писанки окремо, а по кілька-кілька-пайцять на раз.

До писаня писанок вживають лише трох, вище згаданих красок, себ то: жовтої, червоної і чорної. В Сокальщині виступає тут ще й краска зелена (див. табл. III. в ч. 31 [і 34] та табл. IV-а ч. 1). В Золочівщині і пов. Камянецькім стрічає ся й бронзова (див. табл. IV-а [ч. 2 і 11] ч. 11 і 14), але то лиш ефемерично. Крашанки бувають ріжно закрашені. Переважають тут барви: червона (в ріжних відтінках — головнo вишнева) і чорна. В Турпичі Жовківського пов. красять лише на чорно. Побіч сего трапляють ся, хоч вже рідко, крашанки сині, зелені, а в повіті Равськім і бронзові. Иньших красок не вживають і нема ні звідки ніякої згадки, щоб вживали.

Ми кладемо назву „краска“ на означенє хварби, якою малюють яйце. В тім ідемо за народною термінологією, де те слово як

раз вживає ся в тім значіню. Лише подекуди льокальне слово „краска“ не прибрало ще загального значіня і означає виключно хварбу червону.

Краски дістають дівчата в ріжний спосіб, себ то або їх куцують по склепах або приготовлюють самі. Чорну, червону і синю купують всюди і в жадній околиці не вміють їх самі добувати. На чорну красять трісочками пернамбукового дерева ¹⁾ червонявої краски, які купують по склепах. Зовуть сю краску „брезелія або бразолія“. Ті трісочки мочать у воді і кидають туди яйце. На червоно красять манюю (хварба анїлінова), але сї облазять, черцем (сушені комахки червцю²⁾, кушовані) або й трісками. На синьо в манї або синіх шматах. Все те купують. Навпаки краску жовту, зелену й бронзову (де сеї послідньої уживають) приготовлюють самі.

Жовту краску добувають так: обстругують з яблінки дикої т. зв. кислиці або квасниці кору з мізгою — т. зв. сумать, намочують на якийсь час у літній а відтак горячій воді і краска готова. Часами ту сумать сушать, товчуть і аж опісля запарюють. Подекуди додають сюди ще иньші додатки. Так в Туринці пов. Жовківського кидають ще сюди рід ципрису, що його зовуть там зеленицею. А в селі Пристані тогож пов. хочаи одержати жовту краску, туть бадливець (видлак) і до того додають струганої мізги з солодкої яблінки. Із-за того жовту краску зовуть всюда „яблінкою“³⁾. Зовсім відмінно приготовлюють ту краску в Хлївчанах Равського пов. — іменно з моху званого пелешки. Попри се роскаазують по всіх селах, що давніше діставали а подекуди дістають й до нинї жовту краску з цибулїня (верхних шкаралуп цибулі) через завареня їх з водою. Але така краска виходить більш рудава і ніколи не виглядає так гарно як яблінка. З цибулїня приготовлюють також краску бронзову там, де нею красять.

Незвичайно ріжнородний є спосіб добуваня краски зеленої. Її одержують з зеленої озимини (головно жита), вимели (*Viscum album*), листя бобу, барвінку, або й зїля званого зошіль ⁴⁾ — через завареня з водою. В Башні одержують ту краску так, що запарюють опилки вільхи з бадливцем потертим на порох. Краски

¹⁾ *Caesalpinia brasiliensis* v. *echinata*.

²⁾ *Coccus cacti*.

³⁾ В Сокальщині стрічає ся на се назва: жовтцало.

⁴⁾ Жостіаль, жостер — *Rhamnus cathartica*, L.

тої рідко тепер уживають, але попереду мусила вона бути дуже розповсюджена, бо досі ще всюди знають її приготувлювати.¹⁾

До кожної краски при заварюваню додають ще галуни, звичайно в скількості зерна гороху на кварту води, а то щоб краски краще чіпала ся на яйці. Галун мусить бути мілко потовчений, бо коли не добре мілкий, то де зерно його паде на яйце, там буде краска темнійша. Вийнявши писанку з краски, потирає ся її смальцем або маслом, щоб краска ліпше вилискувала ся.

Писанє і крашенє яєць — се виключно привілегія дівчат. Звичай, як прим. в Корчминї пов. Равського, що парубки також тим займають ся, тут дуже рідкий. Пишуть також і молоді замужні жінки, вважаючи се зайнятє немов згадкою дівочьких літ. Лише льокально там, де звичай писаня переводить ся, пишуть писанки старі баби. Так прим. в селі Дитківцях, Брідського повіта пишуть лише старі баби. Дівчатам сей звичай вже не знаний. Коли ті старухи вимруть, зникнуть і писанки з цього села.

В більшій частинї сел, а то там, де звичай писаня розвиває ся, всі дорослі дівчата пишуть писанки. Само по собі, не всі однаково. Як гожість писанки залежить від зручності і вправи тієї, хто малює то у одних писанки виходять більше ловкі чим у других. Із за того в кожнім селі є кілька дівчат, або молодниць, що тішать ся славою майстерства під тим зглядом. До їх і дають писати пнші, котрі сеї зручності не мають, а хотіли-б повелічати ся гарною писанкою. Платні за вписанє писанок не беруть такі спеціалістки ніякої. Даток за труд лишають добрій волі даючої і він виносить звичайно 2—3 писанки, або яйця. Декуди більш означено: по одному яйцю за вписанє кожних десяти писанок. Само по собі, всіх матерьялів потрібних до писаня, від яйця аж до красок, достатчає сама сторона.

Інакше представляє ся справа там, де звичай сей упадає. На ціле село умів писати ледви кілька осіб — звичайно баб, котрі тому вже спеціально посв'ячують ся. До них дають писати всі дівчата. Цема що й казати, що такі спеціалістки побирають вже визначену надгороду і то зглядно досить високу. Так беруть в Дзібулках пов. Жовківського, острові пов. Камянецького, Підгірцях пов. Золочівського і пнших місцях за вписанє пари писанок 3 кр., або два

¹⁾ На Україні окрім купованої хварби красять яйця „цибуліннем, осиконою корою, гречаною подовою і купавками — на жовте, рожею — на зелене, пролісками і рястом — на блакитне. Дикаревъ, Великій постъ — (отрывки изъ малорусскаго народнаго календаря) Кубацкая Обл. Вѣд. 1895, N. 69.

яйця. В Корнях або Добрачині пов. Сокальського навіть по 2 кр. від одної писанки. По селах, де приходиться ся давати яйця до вписання аж до другого місяця, вартість писанки підносить ся до 10 кр. В загалі, як ми се вже на початку замітили, чим більш де звичай писання упадає, ціна писанок підносить ся, а вони самі вважають ся немов якою люксовою річчю.

Кілько одна родина пише пересічно писанок, про се годі щось точного сказати. І тут треба вирізнити села, де той звичай розвивав ся від тих, де він упадає. В селах першої категорії припадає на одну сім'ю пересічно 20—30 писанок. Се залежить, побіч заможности сім'ї, також від числа дівчат, які там находять ся. Де багато дівчат, то число писанок доходить до копи або й півтори. Де нема жадної, там пишуть лиш 6—10 писанок, щоб було що до церкви занести. Там, де писанки дають чужим вишувати, спадає пересічне число на 5—10, а на решті вдоволяють ся й крашанками, які вже самі приладжують.

III. Час писання.

Як писанка інтегральна частина народнього ритуалу на Великдень, то під той час їх і приготворюють. Писанки, як ми бачили, вимагають досить часу до цілковитого вписання, а число їх, яке спотребовує одна сім'я, буває часом доволі велике (див. вище). З другого боку дівчата не можуть безуважно коло їх поратись з огляду на домові господарські праці, що при загальнім порядкованю і печеню передсвяточнім у двох збільшають ся. От від часу до часу више прихапцем кілька писанок одною краскою. Тому первод, коли пишуть писанки, протягає ся доволі довго. Звичайно починає ся він уже в другій половині посту Чотиродесятниці, за два або три тижні перед Великоднем. Але найбільша форса при писаню починає ся аж від Цвітної неділі. Вийнятоково, по декотрих місцях (Сідгірці, Золочівський повіт, Махачів, Равський повіт і т. д.) починають писати писанки аж у Страстний Четвер. Се діє ся там, де або мало пишуть, або вірять, що лиш у воді набраній у той день добре впише ся писанка (див. вище).

Що до пори, коли кінчать писати, то тут панує довільність. Одні кінчать у Велику Суботу (у Виткові Камянецького повіта в Велику Пятницю), а другі пишуть ще й по Великодню, щоб на Проводи (Хомвну [Томвну] неділю) мати свіжі писанки. Котрий речинець переважає, годі сказати, бо оба звичаї так перемішані зі

собою, що в однім і тім самім селі одні придержують ся першого, а другі посліднього звичаю. Але в правилі з Проводами кінчить ся период писаня і уживаня писанок цілковито.

Та і тут приходиться ся замітити кілька внятків. По денокотрих селах полудневої части камянецького повіту (прим. Острів, Дідилів) і північної части Золочівського (прим. Підгірці) пишуть писанки і красяць крашанки аж до Вознесення, але в малій скількості і рідко хто. Ті писанки дарують дітям. В селі Корсові Брідського повіту пишуть ті сімї, котрі справляють „Поминки“, аж до Зелених Свят. Так само пишуть аж до Зелених Свят у Крехові Жовківського пов. В Ператині Камянецького повіта пишуть писанки ще перед Юрьєм (Юром) що припадає 5-го травня, і роздають дітям тих сусідів, що приходять у гостину.

Яко ефимеричний звичай нотуємо период писаня в селі Голе Равського повіту. Він починає ся аж на Великдень по-полудни і триває аж до Вознесення.

Однак взявши ся все в цілости, годї не замітити, що писаня яць стоїть в стислому і нерозлучному звязкові з обрядами Великих Свят.

IV. Уживанє писанок.

Вже поперед ми замітили, що писанки і крашанки призначені до ріжних обрядових цілій. По-при се придають їм значінє за окрасу, твір штуки. Писанками прибирають сьвячене, коли він має прийти сьвятити. Найкращі писанки вішають на покуті біля образів, за для окраси, не привязуючи до цього ніякого иньшого значіня. Часом проколюють такі випорожнені писанки і засувають у дірки хвіст і крила з паперу, а голову доліплюють з тіста. Це мають бути „голуби“. В Туринці Жовківського повіту не вішають писанок, бо кажуть, що від цього худоба домашня сохнути ме.

Повертаючи до обрядового значіня писанок, підносимо перш за все, що писанка і крашанка майже нерозлучні теєр з християнськими великодними обрядами: Сьвяченою крашанкою христосують ся перед їдженєм сьвяченого; писанки і крашанки приносять до церкви і їх забирає опісля сьвященник¹⁾. На перший день Великодня несуть дівчата і деякі молодниці писані і крашені яйця на

¹⁾ В Стенятині Сокальського пов. дають писанки й дякови окремо.

вечірню до мированя. Так само на другий день на всенощне. Коли на кладовищі править ся нарастас соборний, то кожда с'їм'я дає по 1—2 писанці а при окремих нарастасах над поодинокими гробами дають по 4—6. Крім сего по селах галицької Волині є широко розповсюжений звичай, що на т. зв. Проводи, в суботу або п'ятницю перед Хоминною неділею сходять ся баби і молодіці на богослуженє, по яким місцевий парох приймає їх пивом а вони обдаровують єго писанками. По деяких селах, прим. у Корсові Брідського повіта існував давнійше звичай, що дівчата заки починали на кладовищі коло церкви виводити гатілки, складали місцевому душпастирови певну скількість писанок. Мав се бути окуп за позволенє на забаву.

Писанки роздаровують і між собою. Особливе важну ролю відіграв писанка в відносинах між дівчиною і парубком. Парубки звичайно видирають дівчатам писанки, а коли дівчина парубкови сприяє, то і не дуже боронить ся. Бував таке, що по-за людськими очима й сама дає свому вибраному, бо при людех віддавати писанку парубкови добровільно „не годить ся“. Коли дівчина не має писанки, парубок здирав з неї хустку і вона мусить єї аж писанкою викупити. По-декуди вірять, що подарована писанка має силу викликати або зміцнити любов. Але в загалі подаровану писанку вважають яко гарну забавку, якусь окрасу і держать їх на полиці. В Пристані, Жовківського пов., Добрачній пов. Сокальського купують парубки дівчатам, що їх обдарували писанками, пиво, перстені або й стяжки (бинди).

В деяких случаях дівчина мусить дати парубкові писанку. Так в Острові Кам'янецького пов., Боратній і Маркополи Сокальського пов. існує звичай, що на „м'ясе пущенє“ (в карнавал) парубки спроваджують музику, танцюють і платять дівчатам пиво. За се мусить дівчина парубкови, що з'їнею гуляв, або їй купив пива, дати на Великдень писанку¹⁾. Звичай сей був перше дуже розповсюджений, але як духовенство тепер не дозволяє справляти музику, то й він переводить ся.

В Добрачній, Стенятині і Боратній Сокальського пов. дають дівки парубкам писанки, щоб викупити ся від обливання водою на другий день Великодня. Той звичай знаний в Київщині, де дівки кладуть парубкам у відро з водою пару писанок, а також на цїлій Волині.

¹⁾ Звідси й помова: Не крутила ся спідничка, — не вкрасила ся й писаночка.

В кінці замітимо, що сусіди, відвідуючи себе підчас св'ят, беруть зі собою писанки і обдаровують тих, до котрих приходять. Часто дуже дівчата між собою обмінюють ся писанками, а парубки обдаровують старших газдів.

Побіч сего, з уживанєм писанок звязано много повірок і забобнів. Як у загалі св'яченим яйцям, приписують писанкам ще в більшій мірі якусь незвичайну силу. Бо і сама писанка являє ся чимсь незвичайним. Її приготуванє стоїть стільки праці, ну та-й час пригожий до писаня писанок требає коротко, лиш раз у рік. Тому то вона мусить мати й особливі прикмети. Повірки ті більш локальні, не розповсюджені по цілім описуванім нами просторі, хоч деякі знані і в дальших сторонах, на російській Волиші, Поділю, Україні¹⁾. Із за того подаємо їх за порядком, у якому вони трапляють ся географічно.

На розграничю повітів Брідського і Кам'янецького, особливо по селах Дмитрів, Синьків, Волиця Борилова, Руденко -- рано на Великдень челядь, заки піде до церкви, вмиває ся у воді, в яку вложено писанку або крашанку. Лице вмите такою водою буде кругле, гладеньке, як яйце, і червоне, здорове, як крашанка. Писанки мають також вплив на здоров'я чоловіка і хоронять його від слабостей. В селі Голе Равського пов. держать писанку у хаті для охорони від пропасниці.

Побіч здоров'я рішачим моментом для селянина є врожай збіжа. Тому то й тут приписують писанці силу. В селі Дмитрів Кам'янецького пов. викидає баба лущайки з побитих писанок на грядки, щоб краще родили. В Руденку Брідського пов. закопують крашанку у землю на Великдень і держать там аж до Юр'я. В той день викопують і беруть зі собою в поле. Де збіже не хороше, особливо де потворили ся т. зв. „пліхи“, качають крашанкою, віруючи, що збіже поправить ся.

В селі Пристань Жовківського пов. держать писанку у хаті для охорони від грому. В Острові Кам'янецького пов. кидають лущайки писанок на стріху. Се безперечно слід давного вірування, що писанки боронять хату від пожежі. Тепер вже не здають собі там справи для чого се роблять.

Характерна повірка, котрої нікуда инде не доводило ся нам чути, удержує ся в північній часті Кам'янецького пов., головню в селах: Сушно, Полове, Вулька, Витків. Тут закопують окрушини

¹⁾ Сумцовъ. Писанки. Київ 1891 ст. 23—26.

св'ячених пасок і шкаралупи з яєць та писанок у землю і думають, що на тім виросте маруна,¹⁾ зїле, котрого додають до горілки.

Вельми розповсюдженим звичаєм в Жовківському повіті, а також в північній частині Кам'янецького пов., є метати шкаралупи зі св'ячених яєць і писанок на воду. По більшій частині не знають вже того звичаю витолкувати; кажуть, що се роблять тому, бо то св'ячене, отже „не годить ся“ кидати на землю. Лише в селех Турника і Пристань оповідають, що шкаралупи ті треба метати на воду, щоб плили на Білу Русь та дали там знати, що вже Великдень. Сей звичай живо нагадує розповсюджену на Русі повірку про Рахманів і рахманський Великдень²⁾. Замітимо, що повіти Жовківський і Кам'янецький належать до області Буга, і вода пливе дійсно в напрямі Білої Русі.

Навіть на другім св'іті грають ся діти писанками. В Підгірцях Золочівського пов., коли умре в родині дитина, дають дідам писанку, щоб померше мало чим тїшити ся на тім св'іті. В Голім Равського пов., кладуть писанку вмерлому у домовину.

Писанок не передержують довго. От грають ся ними до Провід, рідше аж до Вознесенія, та викидають, або діти б'ють та їдять. В Сушні Кам'янецького пов. вважають декотрі гріхом ховати цілу писанку аж до другого року. Але звичайно держать найкращі писанки в скрині аж до другого Великодня на взір. Також парубки ховають писанки одержані від дівчат часами й кілька літ.

Крашанки в порівнянню з писанками вважають ся все за щось нижшого, підліїшого. Їх дають лише дітям, щоб мали що бити а також дідам і пастухови.

Забава з писанками знана на галицькій Волині лиш одна т. зв. „цоканка“. Одна особа держить писанку в руці так, щоб лиш сам носок яйця був видний, а друга бє по йому своєю писанкою. Відтак пробують відворотними кінцями яйця. Чия писанка видержала пробу і остала ціла, той забирає ще й збиту противника. В той спосіб грають ся головню діти, але подекуди також і баби, особливо на Проводи. Між тими послідними удержує ся повірка, що чия писанка при цоканці сильнійша, та жінка праведнійша. Гра та відома також на цілій Україні під назвою „навбитки“³⁾.

¹⁾ *Chrysanthemum Parthenium*. Pers.

²⁾ Див. Статтю Партицького Ом.: Про рахманський Великдень.

³⁾ На Україні одначе грають навбитки тільки крашанками, писанками ж ніколи.

V. Про початок звичаю закрашувати яйця.

Про початок звичаю розмальовувати яйця мало де знають що сказати. Лише по деяких селах старшим людям відомий переказ на яку пам'ятку повстав сей звичай. По більшій частині на всі питання в тім напрямі відповідають: „так вже з давня ведець ся“ або „так йде вже від початку сьвіта“¹. Інші знова кажуть коротко: „пишуть на пам'ятку Воскресеня Христового“.

Переказів про початок звичаю красити яйця задержало ся на галицькій Волині кілька. Найбільш розповсюджений переказ дотикає властиво початку вживаня в загалі яєць на Великдень. В ріжних варіянтах оповідають його по селах північної части Кам'янецького і Брідського пов. Так в Сушні і Половім кажуть, що як Юда зрадив Ісуса Христа і вернув домів, прийняла мати єго вареними яйцями і почала картати за його поступок. При тім сказала: „Ти продав свого пана, а він тимчасом воскресне“. На се Юда засьміяв ся і відповів: „Мій пан тогди воскресне як з тих яєць вилізуть курчата“. Але ледви се вимовив, як з варених яєць дійсно вибігли курчата. Юда дуже перелякав ся і повісив ся.

В селі Руденко Брідського пов. знають шпийний варіянт: „Як Ісус Христос на хресті умер, один з єго катів взяв яйце, спік в огни і каже: Говорять, що Ісус воскресне, а він так воскресне, як з того яйця виклює ся курка. Ледви се сказав, а з яйця виклював ся когут і голосно заівав“. Інший варіянт того-ж мотиву записаний проф. Сумцовим у Харьківській губернії¹).

В деяких селах Кам'янецького повіта (Ордів, Вулька) знають ниньший переказ: „Пречиста Діва писала писанки цілу нічку, без місяця і без сьвічки і рано несла до Пілата викупити Ісуса Христа. Однак по дорозі дізнала ся, що Ісус вже вбитий, тай упала, а писанки розкотили ся по усенькому сьвіту“. Варіянт сего переказу знавий в селі Пристань Жовківського пов.: Матер Божа дала Жидам курку і писанки, щоб позволили здійснити тіло Ісуса Христа. На сю пам'ятку пишуть люде писанки.

Третий мотив записано в селі Теглів Равського пов.: „Коли Спаситель ніс хрест на гору Голготу, стрігнів чоловіка, що саме ніс до Брусалима яйця в кошику на продаж. Чоловік видів, як тяжко нести Ісусови хрест, поставив свій кошик у рові при дорозі а сам кинув ся помагати Спасителеви. Ішли вони і несли хрест аж на

¹) Loc. cit. ст. 10.

гору Голготу. Коли ж Ісуса вже і распяли, пригадав собі той чоловік за свій кошик, та вернув знов на те місце де его оставив. Приходить — дивить ся, а в кошику всі яйця пописані та покрашені. Не поніс же він їх більше на продаж, лише вернув до дому та сховав на памятку, бо мав си то чудо за вдяку від Христа, за то, що ему поміг нести хрест. Та від того пішло то, те крашенє та те писанє яєць на Великдень⁴.

Той самий переказ записав Ст. Руданський в Полтавській губернії¹). Др. Крчек в своїй розвідці²) подає ще таку повірку з Башні: Коли Христос воскрес, з'явив ся наперед одній жидівці, дав їй писанку та казав іти до жидів та донести про его воскресенє. Від того й взяли ся писанки на світі.

Як бачимо, всі ті перекази відносять ся до часу смерти і воскресеня Христа і походять безперечно з християнської доби. Тому, що писанок як раз вживають на Великдень, народна творчість получила й початок святкованя сего свята з початком звичаю красити яйця. Чи сам звичай дійсно повстав на Русі аж у християнській добі, годі щось певного сказати. Досі не записано ніякого переказу про сей звичай, котрий би вказував на давніші часи. Мабуть з християнством прийшов і він з Греції на Русь.

Вельми характерний і всіми знаний відмінний переказ про початок писаня яєць удержує ся в Хлівчанях Равського пов. Він відносить ся до часів о много пізійших: „коли Жиди мали церкви в аренді, то на Великдень жидовята не давали жидови так довго спокою, аж поки не приніс їм писанок, і доперва тогди відчиняв людям церкву“. Є се безперечно приноровленьє давнього обичаю до пізійших подій, як се трапляє ся так часто в наших народних переказах.

VI. Орнамент.

Важнішою від обрядової, є орнаментарна часть писанок. Вона вказує на високість розвою розуміння краси, та на велику зручність при поборованьню технічних трудностей, які представляє виконуванє малюнка на нерівній поверхні яйця. Крім сего сама орнаментика представляє широке поле до студій, і досі ще не рішене питаннє, чи писаночний орнамент має ціхи оригінальні, чи

¹) Діагомановъ. Малор. нар. преданія 145 ст.

²) Loc. cit. ст. 187.

позичений відкіля инде. Цього питання й не можна рішити, поки не буде призбираний відповідний матеріал, головню малюнків писанок. А до цієї пори маємо лиш два атляси писанок: Ванклевої, до писанок моравських та Косачевої до українських. Також у *Tygodnik-u illustrowanym* 1889 подано кільканайцять писаночних рисунків, але без хварб. Про саму-ж орнаментуку писав досі Ванкель¹⁾ і Сумцов²⁾ а й Хв. Вовк³⁾ зацінив мимохідь сю справу. В інших розвідках і замітках про писанки або поминено орнаментарний бік цілком, або лиш коротко згадано за се, немов за річ малої ваги.

Починаючи від тла писанок, замітимо те, що вже сказали на початку, що тло писанок на галицькій Волині буває переважно чорне. Там, де звичай писаня розвиває ся, никнуть писанки з тлом червоним що-раз більше, бо на тих послідних не можлива більш скомплікована комбінація красок. Противно, де звичай писаня упадає, писанки з тлом червоним переважають рішучо, бо коло їх менше заходу. Вони служать містком переходовим до крашанок, а ці до цілковитого затраченя цього гарного звичаю. Про писанки з білим і зеленим тлом говорили ми вже вище.

Яйце, писанка, є переділене лініями повздовжними і півперечними на поодинокі части, поля. Від поділки залежить і цілий малюнок. Тут треба вирізнити два роди поділки, головну і побічну. Головна поділка відділює поодинокі взірці, котрі на однім яйці два, чотири, шість, ба й більше разів повторюють ся. Побічна, се властиво сітка, яку малюють, щоб орнамент випав правильїйше. Через таку сітку розпадає ся ціле яйце на малі поля, головню трикутники, в котрі вмальовують поодинокі части орнаменту.

Сітка є зроблена все лиш з поодиноких ліній: Головну переділку часом також становить одна лінія, але частїйше виглядає вона більш скомплікованою. На неї складає ся дві або й три лінії (Мал. 2 а), лінії з точками (b), поперечні і скієні лінійки (c, h), хрестики (d), система клинчиків (f, g) або квадратиків (e, i). Переділки становлять собою дуже часто окремий доста скомплікований взорець. Вони дуже нагадують узорн на мережках, особливо т. зв. шлячки, і під тим зглядом вплив мережок на писаночний орнамент не дасть ся заперечити.

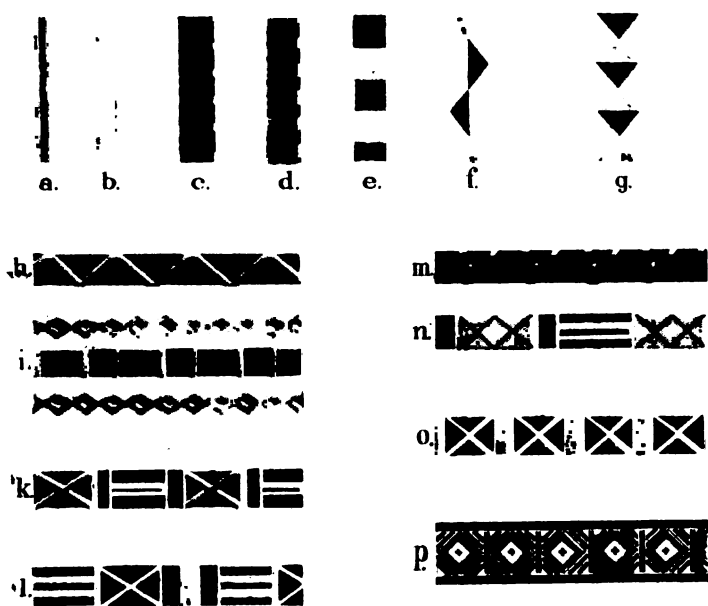
¹⁾ В видавництві „Moravske ornamenty“.

²⁾ *Loc. cit.*

³⁾ О. К. Волковъ — Отличительныя черты южнорусской народной орнаментики. Труды III археологическаго съезда въ Кіевъ 1878. II, ст. 318.

Головна поділка йде по більшій частині довкола яйця лівією по вдовжнього перекрою і для того на долучених таблицях писанок її не видно. Відповідно до цього воно ділить яйце на дві рівні половини, виповнені тим самим орнаментом. Значить, орнамент повторюєся тут два рази, себ-то на один і на другий бік яйця. Той тип переділки є майже виключно пануючий на писанках цілої галицької Волині, як се легко з таблиць пересвідчити ся. Тут орнамент є розложений на цілу половину яйця.

Рідко трапляє ся, що головна переділка йде довкола яйця вдовж його поперічного перекрою і ділить писанку також на дві

Мал. 2.

половини (Див. Табл. III А, ч. 11, Табл. IV А, ч. 7.). Орнамент скупляє ся тут не довкола середини яйця, як в першій случаю, але довкола обох кінців і повторює ся два рази.

Третій тип переділки — се комбінація двох попередніх. Переділка йде на-вхрест, вдовж повадовжнього і півперечного перекрою яйця (Див. Табл. III А, ч. 3 Б, 23). Через це розпадає ся писанка на чотири частини, і орнамент стільки-ж раз повторює ся. Сей тип є також рідкий.

Багато частійше переділює писанку дві повадовжні пасмуги і одна півперечна, до себе на-вхрест, прямою (Див. Табл. I А, ч. 3,

12, 32, Табл. II А, ч. 8, Б 15, і т. д.). Тут орнамент вже бува маленький, бо так як яйце через сю переділку розпадає ся на вісім частин, рисунок повторює ся вісім разів. Часами бува лиш дві позадозжні переділки на писанці, без іперечної (Див. Табл. II Б ч. 26, Табл. III А ч. 9, і Б, 15). Яйце поділене тут на чотири позадозжні поля. Таке трапляє ся майже виключно при орнаменті рослиннім.

Цікавим типом видаєть ся писанка на Табл. I. А, 10. Вона переділена на 8 піль, але орнамент не повторює ся тут 8 разів, лише на кожному полі єсть відмінний.

Окрему групу становлять писанки писані у хворму барилковату. Тут існує лиш дві переділки, що біжать довкола яйця по єго півперечному перекровви. Через се яйце розпадає ся на три часті два колеса по обох кінцях і валок по середині. В тій групі виріжвити треба два поділи: а) Властиві барилочки, де серединою, валком біжить орнамент одностайний, без повторюваня, головно мережковий, а на обох причілочках вирісований такий самий рисунок, прим. хрест або зірка (Див. Табл. I. В, ч. 18 В, 28, Табл. III А, ч. 10, Табл. IV ч. 5). Хоча часом орнамент на валку й повторює ся, то все він иньший як на причілочках. б) Протівно, при другім поділі тої групи, побіч переділок півперечних є ще позадозжні. Ті послідні не все зазначені лініями: часом їх лиш з самого рисунку догадатись треба. Нераз бува й таке, що й півперечних ліній нема. Все таки яйце розпадає ся на шість піль, себ-то валок на чотири, а до того два причілки. Тут і орнамент повторює ся 6 разів тої самий (Див. Табл. I А, ч. 6. Табл. III Б, ч. 20, В, 25, 26 і т. д.).

Иньші поділки з'являють ся лиш ефемерично. Можна приміром зустрінути писанку поділену 8 позадозжними і 4 або 5 півперечними лініями на 32 до 40 піль в виді малх трапезів і трикутників, а орнамент повторює ся на кождім, або на що-другім полі (Див. Табл. I. Б, ч. 24, Табл. III А, ч. 5). Не часто й бува таке, щоб на писанці не можна було віднайти в'якої переділки, як прим. на Табл. III А, ч. 1.

Що знов до поділки, себ-то сїтки, котрої метою є улекшити вирісованє правильного орнаменту, то вона стрічає ся лиш там, де орнамент є великий. Із-за того малюють єї лиш тоді, як орнамент повторює ся лиш два рази, отже займає половину яйця. В тій цілі визначають на цілім полі дві лінії: позадозж і півперек, навхрест — через що виступають частинки, в котрі вривують поодинокі часті орнаменту (Див. Табл. I А, ч. 7, 8, Б, 20 і т. д.).

При орнаментах зірочками ділять поле навіть на 6 або — й 8 часточок, відповідно до кількості рамен у зірці (Див. Табл. I Б, ч. 13, 14, 22).

Сітка трапляє ся, хоча рідко й при менших орнаментах, коли сей займає лиш четверту або й шосту частину яйця (Див. Табл. III А, ч. 9). Бува таке, що головної переділки нема зазначеної а намісь цього в вирисована сітка (Див. Табл. I А, ч. 6, Табл. II Б, ч. 26 і т. д.). Таке трапляє ся головни при писанках барилковатої хворми.

Переходячи до самого малюнку орнаменту, замічаємо, що він розпадає ся на три великі групи :

- A) орнамент геометричний,
- B) орнамент рослинний,
- B) орнамент звіряний.

Ті три групи не все виступають окремо ; противно се дїє ся рідко. В більшости случаїв вони перемішані зі собою на однім і тім самім взірці і треба їх доперва відділювати. Професор Сумцов вирізняє на писанках ще орнамент солярний, предметово-битовий і релігійний¹⁾. Ми відкидаємо ті групи, хоч вони трапляють ся на писанках нами описуваних, а то із-за того, що годї між ними і попередно зазначеними потягнути різькі грляницї. Їх можна дуже вигідно підчислити під одну з трьох перших груп.

A. Орнамент геометричний.

Се найбільш старинний і найбільш розповоджений орнамент. Він вже проявляє ся на виробах людей найменч культурних. Одначе сам по собі він не має рисів характерних, бо его простїші форми трапляють ся у всіх народів на землі. Вони могли повстати зовсім самостійно і нема причини шукати яких небудь реценцій. Заки одначе вискажем загальний свій суд про орнамент геометричний на волнських писанках, перейдемо попереду всі его хворми, бо лише в той спосіб думка наша буде мала основу. А що поодинокі взірці, поодинокі хворми орнаменту як геометричного так і рослинного та звіряного мають між народом свої окремі назви, часто вельми характерні, то порадно буде, коли орнамент обговорювати мемо як раз ідуци за порядком тих назв.

¹⁾ Op. cit. ст. 29.

Коли вже бесіда про назви хворм орнаментних, не від річи буде замітити, що назви ті є сталі і менч-більш по цілій галицькій Волині однакові. Там, де вони льокальні, ми се зазначимо. Вони означають якийсь один, сталий взорець на писанці. Але рідко бува, щоб на писанці находив ся лиш один взорець; звичайно єсть їх три або й чотврі.

1. *Крапками.*¹⁾ Ся найпримітивніша форма орнаменту не приходить ніколи сама а в сполученю з лініями. Разом з ними творить немов рід пояса і з тої причини стрічає ся майже виключно лиш на переділках. Сей орнамент вельми старинний і скрізь розповсюжений. Єго зустрінутти можна так само на наших старинних археологічних находках, як і на виробах африманських племен. Сам по собі єсть він так примітивний, що про ніяку рецепцію й гадки бути не може. Крапки при поясах бувають або маленькі, як точки (Табл. II Б, ч. 23; Табл. III А, ч. 3) або більші, форми овальної (Табл. II В, ч. 27). Бува й таке, що крапки розкинені безладно по полі орнаменту, немов зірки у погідну ніч на небі (Табл. III Б, ч. 19).

2. *Нитками, пасочками, поляками*²⁾. Орнамент сей також примітивний і скрізь розповсюжений, як взагалі орнамент простолнійний. Се комбінація поодиноких лівій, або ширших, визначених окремою хварбою смужечок. Він вже трапляє ся самостійно на писанках більш повдинчих (Табл. III Б, ч. 18). Часами зі сполученя кількох смужок виходить ріжнобарвний пояс, який не має вже цілих переділки, але самого орнаменту. Єго роблять повздовж і півперек яйця а поля ним розмежні або лищають пустими, або врисовують там який маленький малюнок (Табл. I А, ч. 3.).

3. *Решетом, решиткою, сіткою.* І сей орнамент є вельми старинний; находить ся на камінних, глиняних і бронзових виробах первобитної доби.³⁾ Стрітити єго можна також на родоських вазах, на яких визначає ся вплив азійських мотивів.⁴⁾ Єсть се система лівій повздовжних перетятих півперечними або прямо, або на вскіс, отже т. зв. плетінка. Ся плетінка єсть в писаночнім орнаменті вельми розповсюжена. Особливо часто приходить вона на писанках

¹⁾ Всі назви орнаменту вживають ся між народом лише in instrum., на питанє: „Чим та писанка написана? — Отже крапками, сіткою і т. д.

²⁾ Ся послідня назва вживає ся в пов. Жьовківськім.

³⁾ Див. *Мара ścienna zabytków przedhistorycznych opracował Dr. M. Much; okres hallstadski № 1.*

⁴⁾ Павлуцкій, Гречеськія расписныя вазы ст. 69, див. Сумцов сіт. Оп. 31.

гуцульських, меньше вже на волинських. Після того чи та плетінка є делікатніша, очка між нею менчі, чи знов примітивніша, грубша, зовуть її сіткою (Табл. II В, ч. 30) то знов решетом або решіткою (Табл. I Б, ч. 24).

4. *Куточками*. Клясичним приміром сего рода орнаменту є писанки Табл. II А, ч. 11 та Табл. IV А, ч. 8. Він полягає в тім, що через комбінацію ліній перетинаючих ся повстають кути, які відтак тїнують ся півперечними стрижками. Сам про себе стрічає ся на волинських писанках рідше, але дуже часто приходить в сполученю з иньшими (Табл. I Б, ч. 17; Табл. II Б, ч. 15 і т. д.). Як нижче побачимо, подібний спосіб рисунку має кілька иньших родів орнаменту.

5. *Клишцями, табельками*.¹⁾ Сей орнамент має по більшій частині вид трикутника, рідше ромба. Поле трикутника, взглядно ромба буває тоді закрашене иншою краскою чим тло писанки, звичайно червоною з жовтим пасочком по середині. Часами поле клишця тїнуване півперечними стрижками, подібно як в рисунку „куточками“. І сей рисунок не приходить часто сам про себе (Табл. IV А, ч. 11). Частіше його можна в комбінації з иньшими і в такому случаю все острій кінець трикутника звернений на верх.

6. *Вітражком*. Нічим не ріжнить ся від попереднього, лише уложенєм. Єсть се так само трикутник (одначе ніколи ромб) все звернений острым кінцем до середини яйця. На писанці являє ся сей взір майже лише яко доповнене других родів орнаменту. При тім улюблене єсть групуване тих трикутників довкола колеса або октаедра (Табл. I Б, ч. 25). Ся манера не є властива нашим писанкам. Інтересно, що той орнамент приходить доволі часто на середньовічних накритвах по французьких церквах. На се вказує малюнок 3.²⁾ Без сумніву лише певного роду схожість в угрупованю з крилами справжнього вітряка, котрі мають вид трикутника з острым кінцем зверненим до середини, надала орнаментови сю назву.

Мал. 3.

¹⁾ Ся друга назва подана мені з Ператина пов. Камянецького.

²⁾ Див. Didron. Carrelages historiques. *Annales archéologiques*, vol. X. p. 60.

7. *Кошичками*. І сей орнамент вельми зближений до клинців, лише в сс бува тїнюваний півперечними лїнїями. На волинських писанках повторює ся він дуже часто і то або самостійно, або jako додаток до других. Хворма трикутника і ромба виступає тут рівно часто. Що до самого укладу, то найчастійше кошики уставлені довкола середини яйця, острими кінцями на зверх і творять через се звїзду шести — або восьми проміню (Табл. I Б, ч. 22, В, 26; Табл. А, III ч. 8 і т. д.). Не рідко кошички уложені ширшими підставами рівнобіжно до повздовжної і півперечної передїлки і творять немов хрест з раменами хворми листястої (Табл. I В, ч. 27; Табл. II Б, ч. 16, В, 25 і т. д.). Цїкаву комбінацію кошичків представляє Табл. III В, ч. 27, де вони уложені в спосіб мозаїковий, а на Табл. IV В, ч. 28 на подобу листків.

8. *Драбинками*. Не приходить ніколи самостійно, лише в сполученю, найчастійше на передїлці, або там на головнім орнаменті, де просторонь між двома рівнобіжними лїнїями треба чимось виповнитв. Отже перш за все при хрестах. Драбинка ся може мати або вид звичайний — півперечні стрижки між рівнобіжними лїнїями, — або двох на-вхрест перечернених стрижків між рівнобіжними (Табл. II А, ч. 2. Див. Мал. 2).

Хворми орнаменту, вичислені під чч. 4 до 8. зближені до себе що до зверхньої подобі і мають спільною цїхою тїнюване півперечними стрижками. Се найбільш улюблені взірці на волинських писанках і стрічають ся тут вельми часто. Проф. Сумцов не згадує нічого про сей рід орнаменту, а він в загалі в Галичині сильно росповсюжений. Тії зорні можна віднайти вже на старинних начинях доби бронзової та залїзної, особливо взорець драбинок і кошичків¹⁾. Вони тут тїнювані на той сам спосіб як на писаночнім орнаменті.

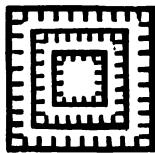
9. *Грабельками, гребінкою, гребенями, пальцями* (лише в пов. Жовківскім). Се лїнія по-здовжна, на якій виставлений цїлий ряд лїночк прямо, на подобу граблів або гребеня. Всї висше наведені три назви вживають ся рівномірної без ніякого розріжнюваня, хоч властиво назва „грабельками“ відносить ся до рисунку, на якім крім зубчиків написана ще довга прямова лїнія в вид держака до граблів (граблиск). Самостійно трапляє ся сей орнамент вельми рідко (Табл. А, III ч. 11). За те тим частійше jako допов-

Мал. 4.

¹⁾ Див. Mapa ścienna zabytków przedhistorycznych wyd. M. Much: Okres bronzowy fig. 16, okres żelazny fig. 32.

нене иньшого, головно при куточках та кошичках, де послідній півперечний стришок зроблений в виді гребінця (Табл. I А, ч. 10, Б, 13, А, 31; Табл. II В, ч. 4, Б, 15 і т. д.). Трапляють ся гребельки і в иньших сполученях (Табл. I В, ч. 31; Табл. II А, ч. 5). На Табл. V ч. ч. 2 бачимо сей рисунок зроблений троха відмінно, бо тут гребінка тягне ся через цілу довжину яйця. Сей малюнок, або бодай яка небудь его хворма, трапляє ся де инде вельми рідко, коли навпаки на волинських писанках в вельми частий. Нам довелось знайти его лише в двох фазах.

Мал. 5.

На глинянім начиню з камінної доби¹⁾ (Мал. 4) — де при плетінці півперечні лінії потягнені по-за послідню по-здовжну і творять рід гребінки (Див. рисунок Табл. II В, ч. 30) — а також на начиню з бронзової доби²⁾ (Мал. 5), де сей рисунок вже зовсім схожий з писаночним. Тому нам бачить ся, що мотив сам про себе на наших писанках не в оригінальний. Одначе народ, побачивши схожість его з предметами бытовими (гребінь, граблі), старав ся ту схожість збільшити і наслідув в рисунку саміж предмети.

10. *Звїздками, зорами.* Тут мусимо перш всего замітити, що той рисунок вельми тяжко ввиріжнити від иньшого, котрий носить назву „рожами“.³⁾ Обидва мають вигляд звїзди, котрої рамена замальовані краскою. Одиноку прикмету мають „рожі“ — що їх рисують в се на середній широкого боку яйця, коли звїзди можуть бути порозкидані по цілім полі. Також мають рожі доданий ще звичайно який небудь орнамент рослинний — а зірки сего не мають. В долученій збірці писаночних взорів рисований зірочками лиш Табл. I А, ч. 10; Табл. III А, ч. 7, Б, 16. По при се згадаємо, що й иньші орнаменти, особливо кошички, уложені звичайно в хвормі звїзда, одначе в народній номенклатурі не носять тої назви (див. Табл. I В, ч. 35; Табл. II А, ч. 4, 12 і т. д.). Малюнок звїзди на писанках вельми росповсюжений — находять ся особливо часто на писанках моравських⁴⁾ та українських.⁵⁾ Звїзди бувають шести — або восьми-промінні.

¹⁾ Naturhistorisches Museum у Відні, сала XI.

²⁾ Ibidem, сала XII.

³⁾ Також точнісінько змішують ся ці назви і у загально європейському орнаменті, де вираз *rosette* вживаєть ся до відзначення усякої скомплікованої зорі. — *Пржм. Ред.*

⁴⁾ Див. Атлас Ванклевої.

⁵⁾ Див. Українські взори Косачевої.

11. *Хрестом, хвігурою*. Хрест займав своє місце в орнаментивці ще довго до появи християнства. А й тепер у диких племен африканських та австралійських, до яких ще не дійшла нога місіонерів, приходять сей орнамент часто. Тим не менш на інших писанках має він виключно релігійне значіння. Звичайно на писанках з хрестом йде ще напис відповідаючий сьвятові Великодня (див. нижче) і такі писанки дає ся до церкви „на Боже“. Хворми хреста бувають різні. Трапляє ся і гречеський хрест з чотирма рівними раменами. Рамена у него є або звичайні, прямі (Таб. II Б, ч. 22), або, що частійше, в виді трикутників звернених острым кінцем до середини а підставою переломаною в клин (Див. Табл. I А, ч. 2, 5; Табл. III А, ч. 4). Бувають і рамена влучі ромбом (Табл. III А, ч. 7). Той хрест є без сумніву найстаршим на Русі, прийшов туди з Візантії. Під західним впливом латинства, появляють ся на наших писанках й хрести латинські з продовженим долішнім рамам (Див. Табл. I В, ч. 29, Табл. II В, ч. 32). Також подібати можна скієний андрієвський хрест, котрого рамена витягі у трикутники (Табл. III ч. В, 34). По при се трираменний хрест, так частий на галицьких церквах та пам'ятниках, звичайно з прикрасами, на постументі сходковим (т. зв. хвігура). Таку писанку одержали ми з села Руденка, Бродського повіту: Табл. III Б, ч. 24.

Часом ті „хвігурки“ мають вид химерний: три рамена рівнобіжні — середнє найдовше і пересічене знов на-вхрест. Бува й таке, що в середині широкого боку яйця вирисований ромб а на его кутах виставлені 4 хрести — в тім случаю римські: (Табл. II ч. А, 6, Б, ч. 18). До хрестів додають між рамена різні рослинні або й геометричні орнаменти. Також багато інших орнаментів — геометричних а головню рослинних укладають в виді хреста.

12. *Ріжками, круцьками, закруцьками, паннами.*²⁾ Всі ті назви означають менш-більш то само, іменно різні комбінації спіральної лінії. Всі досі обговорені орнаменти належали до части більш примітивної — до простолінійної. Тут доперва виступає орнамент криволінійний, від попереднього значно молодший. Самий розцьвіт криволінійної орнаментики, а властиво спіралі в тійснійшій смислі випадає на початок середніх віків і доходить видосконаленя в штуці ірійській. З відсіля переходить цілу Европу. Особливо улюблена

¹⁾ Про се див. G. de Mortillet Le signe de la croix avant le christianisme. Paris, Reinwald 1866.

²⁾ Назва „паннама“ стрічає ся лише в Жовківському повіті.

спіраля при івіціяльній орнаментиці по рукописах. Найпростійші

її хворми в: , з чого через заломанє хрестів пов-

1.

стало , а також часті в рукописах VIII—XII ст.¹⁾

2.

3.

Вони й повторюють ся на наших писанках у хвормі (Табл. I, А, 3,

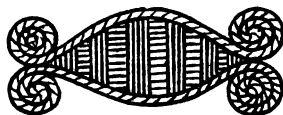
1.

Б, 18. Табл. IV Б 15, В, 25, 34), або здвоєній . Та послідня,

2.

знак барана, стрічаєть ся дуже часто на тканинах вишита або гапто-
ваиа. При вишивках зі зглядів технічних має

спіраля вид заломаний: . (Див. Мал.

Мал. 6.

6).²⁾ Сей орнамент стрічає ся одначе вже і на галльштатських бронзах.³⁾ Той знак ба-
рана вельми улюблений орнаментальний до-
дток волинських писанок (Табл. I А, ч. 2, Б, 22, В, 25). Подибує ся та-

кож хворма роздвоєна цілком, або в половину   . Коли

1.

2.

спіраля загнена лиш легенько: носить назву „ріжки“, коли

сильно: круцьки або закруцьки. Той самий малюнок з лі-
війками скісно до спіралі потягненими зове ся „панни“ (Табл. V

ч. 1 і 3.) З получєня двох спіралей виду , їх кінцями виходить

хворма , — звісна в орнаментиці під назвою сїкача.

На волинських писанках вона не має окремої назви, анї сама
поодинокю не приходить, лише в получєню з другою: на перехрест,
при чім між рамена вставляє ся який небудь иньший орнамент.

¹⁾ Lamprecht. Initialornamentik des VIII—XIII Jh. Leipzig 1882.

²⁾ Moravske ornamenty. Vydává vlastenecký muzejní spolek v Olomouci 1888.

³⁾ E. v. Sacken, Das Grabfeld v. Hallstadt.

13. *Басовим ухом*. Зо звичайної спіралі повстає через здвоєне рясів подвійна, котра приходить в плястиці, а з відсіля перейшла в рисунок. „Басове ухо“ — назва льокальна з села Ператина (пов. камянецького) і околиці, не в нічо пньшого як така здвоєна спіраля, названа так лише через певну схожість з горішнім кінцем сего інструменту.

Мал. 7.

14. *Кривулькою, Пилкою*: Дві рівнобіжні лінії, з котрих одна ламана на зразок пилки. Сей рисунок одначе на наших писанках доволі рідкий, уживаний був на вишивках середовічних. Він означав смерть і тому частіш усього можна було его здібати на похоронних покривалах при катафальках.¹⁾ Така ламана лінія слідна на пердїлці писанки Табл. V ч. 3.

Мал. 8

15. *Вязами, Зводами, Кроквами*. Часто дуже трапляє ся на вірци, що він розділений простими лініями на 4 частини, з котрих кожда стає трикутником (в дійствости сферичним). Отже в такім трикутнику або спускають з кожного вершка прямову на протнвлежний бік, або лучать середину трикутника з усіма трьома кутами. Повсталу в той спосіб систему ліній зовуть зі згляду на їх вигляд „в'язами“, коли пригадує в'язи у санках, або „зводами“, „кроквами“, коли подабає на рештоване даху.

Само по собі такий малюнок служить лише сіткою до лекшого написаня якого небудь вірця (звичайно зірки) і сам про себе майже ніколи не приходить, лише на Табл. IV А, ч. 12 (Див. Табл. I А, ч. 10; Табл. II А, ч. 11, Б, 19, В, 28. Табл. III ч. 16, Б, 30).

Крім сего подано мені слідуючі назви, до котрих ані малюнку ані опису не вдалось мені роздобути:

16. *Гайдачком*.

17. *Гніздами*.

18. *Гафтками*.

19. *Лучками*.

20. *Очка* — орнамент криволінійний: спіраля. Тут виріжнює ся. 1. *Очка затягнені*, котрі в тотожні з рисунком, який по більшій части носить назву *яблінка* і через се ми его обговоримо при орнаментиці рослинній. 2. *Очка самі* се подвійна спіраля подібної

¹⁾ Див. Draps mortuaires du XVI siècle en Allemagne et en France. *Annales archeologiques* II 232.

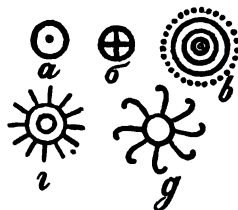
хворми як при „басовім усі“ лише більш закручена і без видовженого одного кінця — та сама, яка так часто стрічає ся на інципальних орнаментах по середньовічних рукописах.¹⁾ На волинських писанках стрічає ся лише в повіті равським — в інших рідше — за се дуже часто в буйних викрутаках проявляє ся на писанках з над Сяну.

21. *Лижками*. Назва льокальна в північній части камянецького повіту. Глянеш на рисунок, то возьмеш його радше за орнамент рослинний, чим за що-небудь подібне до ложки. І справді не в се нічого иньшого як листок на тонкій лодизі (Див. Табл. III А, ч. 12). Таких листочків, не відріжияючих ся нічим від того рисунку, на писанках повно; хіба одна обставина замітна, що листки звичайні на одній лодизі здвоєні або потроєні, а тут приходять поодинокі. Через те вважаєм сей орнамент рослинним, а назву толкуєм далеко схожістю з побитовим предметом.

Мал. 9.

22. *Кружком, маком, навучком, закруташками*. Під кінець приходим до рисунку, який по своєму змістови в чисто геометричний, а який через не величкі зміни, попав ся під ріжними назвами до всіх трьох родів орнаменту. Се знак сонця. Сей символічний знак приходить вже в старину при ріжних окрасах, в ріжних хвормах (Див. Мал. 10).

Мал. 10.

Найчастіше в хвормі „а“ і „б“ на бронзових поясах епохи галльштатської або й на глиняних начиннях. Той сам знак приходить на хвітурі представляючій ассирийського царя¹⁾ а також на образі битви у одного воїна на сагайдаці.²⁾ Отже у старинній орієнтальній плястиці хворма „д“ стрічає ся часто на старо-галлійських монетах. В тім самім символічнім значіню, яко понятя чогось сьвітязого, благородного переходить той орнамент у часи християнські, і повторює ся часто-густо при т. зв. німбах, де побіч представлених у Мал. 10 появляють ся нові відміни (Див. Мал. 11).³⁾ Відтак приходить він у диких африканських племен н. пр. на черпаку „Макуа“ (Мозамбік), на деревляній ложці з „Nguru“, на гребенях з „Suahiri“

¹⁾ Lübke: Geschichte der Plastik. Leipzig 1870 I. 34.

²⁾ Ibid. I. 45.

³⁾ Annales archeologiques I. 9.

і Zanzibar-у.¹⁾ Хворма „д“ (Мал. 10). стрічає ся на спіральних фібулях з Гальштатту²⁾ вишлена на деревляній ложці з „Kabinda“³⁾ а також на словянських вишивках, особливо моравських, ганацьких (Див. Мал. 13 а і б.⁴⁾ На волнських писанках приходять майже всі наведені типи сего орнаменту. Тип „а“ не носить ніякого окремого названя і має по більшій часті вигляд точки (Див. Табл. I Б, ч. 15), хоч доходить і більшої величини (Табл. III А, ч. 4). Тип „г“ через своє зближенє до корони маку із зубчиками носить назву „маком“. Вкінці тип „д“, найчисленніший на писанках, про свої закручені рамена названий „павучками“ а в Золочівщині „закрутишками“.

а

б

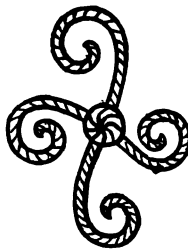
Мал. 11.

Тим покінчили би ми орнамент геометричний. Як зі всего досі сказаного слідно він вельми різnorodний і багатий. В переважній своїй часті належить до типу старшого, простолінійного — з криволінійного, котрий проявляє ся в спіралях і становить вже перехід до рослинного, в лиш кілька мотивів. Цілий уклад геометричного орнаменту в стисло пристосований до хворми яйця і вельми симетричний.

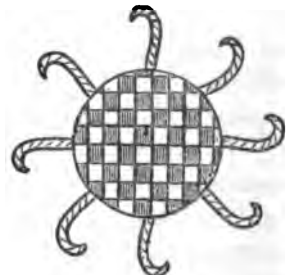

Мал. 12.

Ціла форса кладе ся або на середину широкої часті яйця, або на його кінці. Після цього розведена ціла сітка, після цього

а

б

Мал. 13.

прибирає цілий взорець окрему ціху. В дуже рідких случаях поодинокі орнаменти розкинені безладно по цілім поли писанки. Все майже лучать ся в гармонійну цілість і то звичайно або зірку, або

¹⁾ У Naturhistorisches Museum у Відня.

²⁾ Sacken. Grabfeld v. Hallstadt. Табл. XIII ч. 10.

³⁾ Naturhistorisches Museum у Відня.

⁴⁾ Móravské ornamente. Мал. 12 и 13а здасть ся нам більш відмінами дуже званого релігійного знаку свастіки, котрий не раз трапляєть ся у словянському і навіть у українському орнаменті. Про знак сей існує вже ціла література, з котрої найбільше звертає на себе увагу недавно вийшовша заходом Смітсоніанського інституту

хрест. Коли центр рисунку переложений на обидва кінці яйця, писанка прибирає подобу бочілки, про що ми вже на початку говорили.

Що до оригінальності, то геометричний орнамент зовсім не має ніяких оригінальних ціх. Кожний малюнок, кожний взорець, дасть ся розложити на часті, які і в найглибшій старині стрічають ся і знаходять ся тепер у найрізномродніших народів, по цілій земній кулі.

Се власність цілого людського роду. Характерно лише те, що де який орнамент своїм виглядом зближає ся до предметів побитових, зараз же переймає його назву і в дальшій розвою, народні артисти старають ся ту схожість побільшити новими придатками. Так затрачує ся історичне значінє даного малюнку і він поволі набирає ціх побутового орнаменту. Той об'яв замітили ми при часті спеціальній кілька разів і тут його повторяємо яко загальний висновок.

Дорога, куди йшов безпосередний вплив на наш писаночний геометричний орнамент покищо не дасть ся вказати, вже хоч би із-за строго областного характеру нашої розвідки. В однім случаю ми вказали на Візантію, але, щоб сему можна було надати загальніше значінє, мусілаб наша українська орнаментика бути яко цілість основно росліджена, а до того ще мабуть чимало часу промине.

Б. Орнамент рослинний.

Ми вже згадали, що геометричний криволінійний орнамент становить перехід до орнаменту рослинного. З ліній творять ся лодиги, зі спіралів, а властиво з їх получень листки і цвітотві вініці, котрі чим дальше, тратять фантастичність хворм, а набирають ціхи реалістичної, се-б то відповідають певним рослинним хвормам в природі. На писанках орнамент рослинний густо перемішаний з геометричним, доповнює його і творить з ним гармонійну цілість. Що до розповсюження і красоти він зовсім не уступає геометричному. На писанках малюють або цілу рослину, або, що частійше, лиш частину її: цвіт, листок, галузку. Позаяк і тут, так як і при геометричним орнаменті, існують народні назви на поодинокі взори, ми йти мемо за їх порядком.

у Америці книжка Thomas'a Wilson'a The Swastika, the earliest known symbol and its migrations etc. Washington 1896 (Report of the U. S. National Museum for 1894). У цій книжці можна знайти чимало малюнків (див. ст. 768, 845, 853, 920 і др.) зовсім подібних до наведених шановним автором. — *Ред.*

1. *Рожами*. Се дивний та рідкий примір орнаментики рослинної простолінійної. Належать до найбільш улюблених на волинських писанках, а що до виконання перевищав всі інші красою. По вигляді ніколи не догадав би ся, що се яка небудь рослина — звичайна зірка тай годі! І справді, орнамент сей уложений на середній широкого боку яйця, де сходять ся всі лінії сітки, а між кожною вставлений один листочок в виді ромба з маркантними гострими кутами. Все разом робить вражіння зірки а зглядно системи зьвізд, одна на другій. Листків бува пересічно вісім, рідше шість, закрашені вони на червоне, рідше на жовте, біле, або чорне. Майже все додані тут різні геометричні орнаменти, як грабельки, кошички, або рослини, як „смеречки“. Той орнамент росиовсюжений також особливо на українських писанках, де проф. Сумцов¹⁾ начислив вісім родів різних рож, які носять окремі назви. Ми в нашій області нашли лиш три назви, котрі подаємо:

а) *Пуста рож*, нічим не ріжна від шести — або осмигранної зьвізди, має лиш одну систему, себ то верству ромбових листків, часом в середині вузькі трикутники на жовто закрашені, які мають наслідувати рослинні прутики (Табл. I Б, ч. 23).

б) *Повна рож*, ріжнить ся тим від попередньої, що ромбових листків бува дві, три, або й чотири верстви, одна по другій в той спосіб, що найменші находять ся в самій середині, а відтак кругом ідуть більші та ще більші. Цілий образ виглядав вельми хорошо, коли порядок красок добре дібраний і додані орнаментні прикраси (Табл. I Б, ч. 13, 22, В, 35; Табл. II А, ч. 10, 12). Особливо замітний і рідкий рисунок кремової рожі (Табл. I Б, ч. 14), з переходом від ясно-жовтих листків до білих, на тлі чорнім. Нахил до заокруглювання острих кутів і надання листкам рожі природного виду бачимо на малюнку Табл. III В, ч. 32.

в) *Зірката рож*²⁾. Зовсім не подібна до двох попередніх родів не є нічого иньшого як описаний вже при геометричним орнаменті знак сонця в хвормі Мал. 10 г. (Див. Табл. IV А, ч. 9) через нічого нам над нею довше зупинятись не. Скажемо лише, що той самий знак має в пов. Кам'янецькiм та Жовківськiм назву „маком“ — лише бічні проміння тут коротші (Див. Табл. IV Б, ч. 13).

2. *Смеречками*. Із всіх родів орнаменту в загалі найбільш розповсюжений на волинських писанках. Сам окремо приходить рідко,

¹⁾ Ор. сіт. ст. 40.

²⁾ Та назва приходить лиш в Золочівськiм повіті.

але стрічає ся при всіляких можливих комбінаціях, при вірцях геометричних та рослинних, пересічно на кожній третій писанці. Проф. Сумцов¹⁾ вважає його старинним, тому, що в більшості случаїв він сполучений зі соняшними кружками. Ми на волинських писанках того не замітили, а на решті колиб навіть так було, то нічого з того вивести не можна, бо „смеречки“ стрічають ся у всіляких можливих комбінаціях. Тим одначе не заперечуємо старинности самого орнаменту. Він стрічає ся вже на глиняних начиннях бронзової доби²⁾ — знайдених в Галичині. На чужих археологічних знахідках не доводило ся мені нікуди стріннути „смеречки“. За те на одній рукописи з Трірської бібліотеки з IX. століття³⁾ находить ця хворма (Див. Мал. 14), яку можна вважати прототипом цього орнаменту. Вся ріжниця в тім, що поздовжна лінія біжить не хребтом дашків, а долиною. Ту саму хворму можна часто стрітати на старинних статуях героїв (на поясах і т. д.). Отже і тут заходивби той случай, що орнамент крисковий, геометричний переіменено на рослинний і на дано йому подобу даної рослини. Се ще слідно на різних видах „смеречки“, які вона на писанках приберав. Одна з тих хворм, на нашу думку, старинна, найбільше зближена до Мал. 14. Се поздовжна лінія до якої приложені з обох боків скісно стрішки, що мають представляти шпильки сосни.⁴⁾ Шпильки ті йдуть в одній рівній лінії шематично, і та обставина підтверджує геометричний початок того орнаменту. Та хворма „смеречки“ власне стрічає ся на начиннях бронзової епохи. Вона й на волинських писанках приходить частійше ніж другі (Див. Табл. I А, ч. 3, 7, 9, 10, Б, 13, 17, В, 25. Табл. II А, ч. 9, 10 і т. д.). Тут уставлені шпильочки або парами (Мал. 15 а) або на переімену (Мал. 15 б).

Мал. 14.

Мал. 15.

Мал. 16.

Друга хворма має вже вигляд більш натуралістичний, себ то подобав більше на справжню „смеречку“ (Мал. 16). Ся вже новіша, тут вже має рисуючий справді рослину на думці. Вона не приходить часто (Табл. IV В ч. 32). Через

¹⁾ Op. cit 41.

²⁾ *Mana scienna etc...* oprac. Dr. M. Much.

³⁾ *Lamprecht. Cit. I. Табл. 4 і 5.*

⁴⁾ На Україні сей вірець теж дуже часто трапляєть ся і носить назву сонки. — *Ред.*

цілковите знатуралізоване сего малюнку появили ся вкінці цілі галузки „смеречок“ — замість дотеперішніх поодиноких прутків (Див. Табл. I В, ч. 30; Табл. II А, ч. 1).

3. *Яблуками*. Не знаючи назви, ніяк не вгадавби, що се має бути який небудь рослинний орнамент. Се ряд спіралів поведений на обідва боки прямої лінії, нічого иньшого, як „ріжки“, або „закруцьки“, виведені на цілій лінії, замість лише на кінці. То само ми бачимо на орнаментиці нечисленних порталів (Мал. 17), лише що спіралі виведені на одну сторону. Зовсім вірний взір наших „яблук“ бачимо на середньовічних мініятурах.¹⁾ На волинських писанках в сей орнамент досить звичайним (Табл. I А, ч. 5, Б 21; Табл. IV В ч. 23).

Мал. 17.

4. *Виноградом*. Зовсім вірно представлена тут китиця винограду (Табл. II В, ч. 30) або й кілька китиць у купі, враз з листочками. Рослини сеї на цілій галицькій Волині нема, отже орнамент сей повстав лиш через наслідуванє. А взорів в доволі, бо при церковнім малярстві рисунок винограду дуже часто повторює ся. Також на вишивках нераз можна стрітити виноград.

Мал. 18.

5. *Деревом*: Химерне наслідуванє природного дерева — трапляє ся дуже рідко. Нарисований пень, грубою чертою, від якого йдуть тонкі лінійки в найрізномордніших напрямках з викрутасами і вузлами, що представляють галузки.

6. *Фасолею*. Довгі еліпсоваті хвітури з цівперечними лінійками представляють стручки квасолі. Також і сей малюнок узятий з геометричного (Табл. I В, ч. 33).

7. *Барвінком*. Три подовгасті листочки, похожі зовсім на барвінок, злучені у одну галузку. Галузки творять звичайно зі собою хрест (по чотири в однім).

Всі иньші хворми рослинного орнаменту зовуть звичайно лише загально „листочками“ або „квіточками“ після сего чи рисунок представляє листє чи також і цвіт. Ті „листочка“ „квіточка“ мають найрізномордніший вигляд. То два довгі острокінчасті листки злучені долом обнимають який геометричний орнамент (Табл. I А, ч.

¹⁾ La leçon de musique céleste. Annales archeol. IV. — Les artistes du moyen age. Ibidem.

6, 10) або рослинний, до якого не можуть належати, приміром смечки. В иньшійм случаю зібрані такі листки по-три, у якій хвормі часто приходять на архітектурних орнаментях (Див. Табл. III Б ч. 23. Табл. IV Б 24, В, 33 і т. д.).

Часом листки зібрані по шість або вісім у листясту корону (Табл. I В, ч. 30) або начіпляні вздовж лодипи творають галузку (Табл. II А ч. 8, В, 33). Таких галузок бува й кілька (Табл. II А, ч. 2, Б 24) а листки приймають раз вид тонкий видовжений, а другий раз серцеватий (Табл. III А, ч. 12), вони часто прикрашені „вусами“ (Табл. IV В, ч. 31). Що до цвѣту то він має або вид видовженої точки (Табл. III А ч. 6) або справжньої розцвітеної корони (Табл. III А ч. 9). На писанці Табл. II Б ч. 14 єсть галузка ялівцю з овочами.

Вже обставина, що самі „артисти“ не уміють назвати по імені більшої частини рослин, які малюють, вказує, що тут, не маємо до діла з натуралістичною орнаментикою. І дійсно, в многих случаях годі чогось подібного дошукати ся між ботаничними рослинами. Се образи фантастичні; поодинокі частини з ріжних рослин лучать ся до купи, не рідко додає ся навіть геометричну прикрасу. Головна ціль малюючого, не віддане рослини такої, яка вона в природі, а викликане орнаментального ефекту. Поодинокі частини при тім часто взяті з природи (барвінок, яловець), але все перемішане так разом, що доперва треба, що так скажу, перевести секцію взірця, щоб винайти поодинокі натуралістичні елементи. Тут годі не запримитити величезну схожість орнаменту писаночного з мережковим, який нікуди так не кидає ся у вічі як власне при групі рослинній. Той послідній ще у нас не оброблений, але доста порівнати форми галузок, листків, або хоч би в геометричній частині малюнку вирисовані на Табл. I В ч. 28, Табл. III В, ч. 28. Таб. IV, А, ч. 4 а схожість сама висуває ся. Не вважаючи на се проф. Сумцов¹⁾ каже: „Въ печати были высказаны мнѣнія о вліянніи на писаночный орнаментъ рисунковъ ковровъ, ситца, разныхъ узороцій; но по извѣстнымъ намъ коллекціямъ и рисункамъ мы не можемъ указать на это вліяніе“. Чому проф. Сумцов не добачує аналогії — годі знати; нам вона видає ся зовсім безсумнівною.²⁾

¹⁾ Ор. cit. 45.

²⁾ Нам здаєть ся, що проф. Сумцов, кажучи се, має на меті не українські мережки, або інші везеруки на сорочках, плахтах і т. і., а килими, ситці і інші цяцьковані річи чужоземної роботи, з котрих взірці могли-б бути перенятими й до нас. У загалі-ж і сей погляд д. Сумцова ми не вважаємо за справний. Досить подивитися на вишивання і т. і. наприклад, з Смирни, з Бейруту і иньших міст малоазійського побережжя, а тако-ж на деякі кримсько-татарські і болгарські вишивання,

Розмальовування поодиноких рослин фарбами є зовсім довільне і химерне. Листки, ягоди винограду закрашені червоно, або жовто, лодія біло, рідше жовто. Тут ходить лише о виріженне поодиноких частей від себе, а не о віддане їх природної краси.

Що до зручності і багатства малюнку в орнаментика рослинна на волинських писанках о много біднійша, чим приміром на моравських¹⁾. Там виступають цілі китиці цвітів, галузки з багатими вихлясами. Тут ледви поодинокі листочки або прості галузки. На писанках моравських, яко ближших Западові, орнамент рослинний, який в готийських капітелях перебув свою епоху розцвіту, має перевагу над геометричним; на писанках галицьких і українських в загалі орнамент геометричний більш розвигий. За те брак моравським писанкам третьої групи орнаменту, яка в галицькій Волині пишає ся зручністю виконання, себ то орнаменту звіринного, до якого тепер переходимо.

В. Орнамент звіринний.

Орнамент звіринний є найменч уживаний на писанках волинських. Вже сам материял, на котрім праходить ся рисувати, ставляє ему технічні труднощі. Маленька просторонь, на якій має бути виконаний рисунок, сприяє більше орнаментови геометричному або рослинному. При животних малюнках конечно тут мініятуроване, а се вимагає вже більшої зручності. Тому то писанки з таким орнаментом стрічають ся рідко і то не на цілій просторони галицької Волині. Вони обмежують ся на повіт камянецький і то головню на его північну часть. В иньших повітах їх зовсім нема.

При орнаменті звіриннім треба вирізнити дві частини рисунків, зовсім, що до походження, ріжних. Се вірці в яких приходять лиш поодинокі части тіла животного, як роги, ноги, і такі де нарисована ціла животина. Починаємо від першої частини.

щоб побачити, що без їхнього впливу не обійшло ся у нашому орнаменті. Перший звернув на се нашу увагу велим шанований В. В. Стасов, показуючи нам, ще після III археологічного з'їзду у Києві, збірки у петербурському Музеї „Общества Поощрения Художниковъ“. Пізнійше скільки не доводилось нам переглядати ріжні збірки по європейських музеях, нам довело ся тільки пересвідчитись, що поважаний петербурський вчений має рацію, кажучи нам, що запорожці, шарпаючи околиці Сяночу і Трапезовду набуть занесли до нас з військовою здобиччю і вірці орієнтального орнаменту, коли вони не прийшли до нас ще ранійше з половецькими паволонами а то й жітками. — *Ред.*

¹⁾ Див. Атлас Ванкелєвої, де відмальовано 48 писанок моравських.

1. *Баранячими рогами*. Малюнок показує подовгасту еліпсовагу фігуру загнену обома кінцями до середини, так, що представляє вид радше півмісяця як дійстних баранячих рогів (Див. Табл. II Б, ч. 17).

Се нічо иньшого як подвійна спіраля, отже в першім значіню орнамент геометричний. Такий рисунок приходить дуже часто, на примір на каменім надгробнику в Оснабрюці.¹⁾ Дперва через приближуване его до предмету в природі повсталала теперішня назва і форма. На решті сей орнамент приходить все лише в звязи з яким геометричним орнаментом: хрестом, зв'язкою, трикутником.

Мал. 19.

2. *Курячими лабами* (лапками). І про сей рисунок випадає сказати, що він через аналогію з виглядом курячої стопи одержав свою назву. Не єсть се нічо иньшого як старинна форма геометричного орнаменту т. зв. тризубець. На писанках волинських він трапляє ся часто²⁾ навіть там де орнамент животний зовсім не знаний (повіт Золочівський).

Ми не потребуємо пригадувати, що знак тризубця уживаний вже в найдальшій старині, що входить в склад азбуки фенікійської та грецької, а також в знаком рунічним. Тепер старають ся надати ему більшу подобу до курячих лапок, продовжують середню лінійку, а на кінцях уміщують червоні точки, які мають відповідати заокругленням курячих пальців, коло нігтів (Табл. I ч. 12). Багато де коли становить той тризубець лише закінчене рослинного орнаменту „смеречок“, від котрого его навіть виріжнити годі (Табл. IV А, ч. 10).

Мал. 20.

3. *Гусячими, качачими лапами*. Малюнок представляє стопу качачу, чи гусячу з трома пальцями і розп'ятою між ними болоною. Болоня розмальована майже все червоною краскою, лише ефемерично трапляє ся случай, де половина розмальована на червоно а друга на жовто. Одначе по положеню се орнамент чисто рослинний з широколистною хвормою, яких на самих же писанках доволі. Обидва вірці, себ то гусячі і качачі лапки зовсім на себе похожі і різнять ся лише більшиною. Так на Табл. III Б, ч. 19 є представлені лапки гусячі, а на Табл. I А, ч. 10, Б, 15, та Табл. II В, ч. 34, 37 лапки

¹⁾ Lindenschmidt. Alterth. u. heidnische Vorzeit I. Bd. 3 Heft. Табл. XIV ч. 8.

²⁾ Проф. Сумцов Ор. cit. 32 каже, що на українських писанках стрічає ся тризубець рідко.

качачі. В двох відповідях на розісланий квестіонар згадано, що існує ще взорець „котячі лапки“, одначе ані відповідної писанки, ані малюнку або хоть би й опису не долучено. Проте ми мусимо поки-що вдоволити ся занотованем самої назви.

Так зі сказаного слідує, що ті взірці зьвіринного орнаменту, де приходять лише частини зьвірячого тіла, не є зовсім натуралістичні, а лише відповідно зманеровані хворми орнаменту геометричного або рослинного. Через случайну подібність тих хворм до певних частин тіла зьвіринного надано їм назви, а потім силкувано ся до наданої назви доробити похожість ще більшу. Це одначе булоб не ясне, для чого рисували-б перш за все такі части тіла, які найменш впадають у вічі, як прим. ноги а не найбільш характерні, як приміром голова. Таке переносуване назв бачили ми вже при части геометричній та рослинній, то й нічого дивного, що воно й тут приходить.

Зовсім иньший початок має друга частина, де різні тварі представлені цілі. Тут вже відиграє ролю обсервация природи та імітаивний натуралізм.

Переходячи до малюнків різної тварі, замітимо, що із причини недостачи місця, згаданої, вже вище, малюють на писанках лише дрібні животини, отже комахи, птахи, а ніколи більших зьвірят, ані людей. При тім представлені лиш такі животини, які в околиці находять ся.

4. *Мотильками* (метеликами). Тут мусимо вирізнити два роди того малюнку: символічний і натуралістичний. Перший подобає радше на чотири подовгасті листочки, звязані у купу, чим на яку небудь животину (Табл. V ч. 4) і трапляє ся також на писанках пов. Жовківського, одначе не носить там тої назви. Другий показує справжню комаху вельми зручно відмальовану з природи. Одначе не конче мотіля. Ся назва приходить тут більш шабльоново і означає мабуть всяку комаху. Так на Табл. II A, ч. 3 бачимо комаху з трикутними передніми крилами і тонким подовгастим кадовбом подібну зовсім на нетля. Друга комаха вимальована на писанці Табл. III A ч. 1 з широкими болонястими задними крилами і широким кадовбом нагадує сильно пчолу. Проф. Сумцов¹⁾ описує також одну писанку з подільської губернії, під назвою пчола, яка зовсім схожа на наш малюнок Табл. II A, ч. 3. Виходить, що обі ті назви себ-то „мотильки“ і „пчоли“ означають не лише сю животину а всяку комаху.

¹⁾ Op. cit. стр. 44.

5. *Павучкажи*. Малюнок зовсім символічний без ніякої натуралістичної ціли, перенесений назвою з геометричного орнаменту через дуже далеку подобу до павука з розіп'ятими ногами. Ми його обговорили при орнаменті геометричним, тим більше, що в пов. Золочівським він носить вже чисто геометричну назву: „закруташки“.

6.— 8. *Бузьками, горобцями, качками*. Відповідні птахи представлені цілком натуралістично. На перший погляд можна вирізнити рисунок одної птахи від другої. Горобці часом уміщені на галузі (Табл. III А, ч. 1). Противно до „мотильків“ які все вирисовані в лету з розпротягнутими крилами, птиці намальовані скрізь в позі стоячій зі спущеними крилами (Див. Табл. II Б, ч. 14, В, 27 і Табл. III А, ч. 1). Тут слідно рішуче змагане віддати предмет таким, яким він знаходить ся в природі.

9. *Стоногами*: Нарис овальний без сліду голови, з ніжками по боках. По чотири такі малюнки — котрим певної подібності до справжніх стоног годі відмовити — злучені у хворму хреста (Табл. III Б ч. 20). Орнамент цей замічений лише в селах Сушні та Ордові пов. камянецького і здаєть ся є витвором чисто льокальним.

10. *Раками*. Про цей малюнок згадує проф. Сумцов¹⁾ ціми словами: „В тій-же колекції (подільській) знаходить ся друга рідка писанка — рак. Тут вже ніяким робом не можна догадати ся по малюнку, що маємо перед собою рака. Рисунок представляє схожість з безконечником: спіральна лінія обходить всю широку половину яйця, а серед тої лівії знаходить ся мала, подібна до хреста фігурка.“

Зовсім інакше на писанках волинських, а зглядно камянецького повіта (бо, як згадано, лише ті мають орнамент звіриний). Тут бачимо справжнього рака, вельми ловко відмальованого з природи з розпостертими ногами і розгорненим хвостом (Табл. II А, ч. 3; Табл. III А, ч. 1). Цей малюнок трапляє ся досить часто і виконаний найзручніше із усяких нарисів животного орнаменту. Тут вже трапляє ся, що дівчина, хочачи дотепно вирисувати рака, ховає шкаралупу його на взір. Це виказує на розвинену артистичну техніку.

Старинність животного орнаменту годі означити. Це відома річ, що в загалі звіриний орнамент приходить вже на найстаринніших виробках. Малюнки і різьба образів звірят стрічають ся

¹⁾ Оп. cit, ст. 44.

вже у тропіодитів європейських, а також у диких племен африканських і старої Америки. Ті рисунки виконувалися на камені, броні та кості, нерідко з великою зручністю.¹⁾ Спеціально про ті животні хворми, які зустрічаємо на волинських писанках, можна сказати, що вони відповідають матеріялові, на якому їх малюють і через те мають цю оригінальність. Їх малюють не по шаблону а просто з природи. Сю тезу підтверджує з одного боку обставина, що малюють лише ті твори які в тих сторонах трапляються, а з другого боку таке переховування рачачої шкаралупи на взір.

Що до виконання, то ми вже замітили, що воно часами буває вельми зручне і артистичне. Однак сам малюнок обмежується лише на контурах, є плоский, без ніякої пластичності. Раки представлені все з профілю а ноги викручені передом. Крила й хвіст не природно сторчать у гору у виді трикутника лише для того, щоб їх вирізнити від решти кадовба. Уставлене ніг іде все в прямій лінії одна за другою. Мальоване предметів ніяк не натуралістичне, т. є. не відповідає красці яка є в природі. Це виходить вже з того, що цілий репертуар красок обмежується на 3—4. Краскою накладають предмет лише за для того, щоб його вирізнити з поміж інших. Так комахи розмальовані на червоно — так само і горобці та качки. На Табл. II В, ч. 27 мають качки, для відрізнєння горішньої частини від долішньої, кадовб закрашений половини на жовто а другу на червоно. Також і стонogi закрашені то червоно то жовто, щоб вирізнялися від чорного тла писанки.

З вище сказаного слідно, що орнаментика писанок, особливо звіринна і рослинна, не вважаючи на зручність в виконанні рисунку, стоїть ще на низькому ступні розвитку, менш-більш тім самим на якому ми бачимо її у дітей або у деяких дикунів.

Під кінець згадаємо ще про писанки з написами. Вони трапляються спорадично, і в такі околиці де вони зовсім не звані (головно в пов. Равськім). Найзвичайнішою такою напискою була дедикація писанки якійсь дорогій особі. Отже: „Моїй любій Настусі“, „дорогому Івасеві“, а також і підпис особи, яка писанку вписала. Так як цілий обряд писання писанок лучить ся з святкуванням Великодня, то й на писанках знаходяться написи, що відносять ся до того свята. Отже: 1) „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть

¹⁾ Тут, здається нам, треба відрізнити образки звірят, як репродукцію натури, од звіринних мотивів у в орнаментациї. Перші трапляються навіть у кінці палеоліту, тоді як другі — далеко пізніше, у кінці бронзової, або у початку залізної доби. — *Ред.*

поправ і суцим во гробі живот дарував. 2) „Христос воскрес — во істину воскрес“. 3) „Слава Богу — Слава на віки“. 4) „Да воскреснет Бог і т. д.“ 5) „Свѣти ся свѣти новий Єрусалиме“ і вьнші. Коли писанка*призначена для сьвященника, то також часом має напись: „Сотвори Господи нашому Отцу Духовному многая літа“.

Написи писані або звичайним письмом, або наслідованем друкованих букв кирилиці. Вони йдуть звичайно довкола повздовжного перекрою писанки, або по спіральній лінії з долу до гори півперек.

Згортаючи до купи все, що ми дотепер сказали про орнамент писаночний на галицькій Волини, приходимо до слідуючих виводів:

1. Пануючим орнаментом єсть геометричний і то простолінійний. Орнамент рослинний займає друге місце, а зьвіринний являє ся лиш льокально.

2. Орнамент геометричний, рослинний а також зьвіринний, коли представляє лиш поодинокі часті звірят не є оригінальний і дасть ся віднайти в ріжних часах і у ріжних народів. З відкіля йшов безпосередний вплив, сконстатувати поки що неможливо, так як наша орнаментика ще поле нерухане.

3. Орнамент зьвіринний, де животнона змальована ціла, є оригінальний і опирає ся безпосередно на обсервації.

4. Назви поодиноких орнаментів подекуди не відповідають і походженю єго і вказують змаганє толкувати орнамент натуралістичним робом.

5. Розмальовуваньє красками поодиноких частин орнаменту є примітивне і має метою лиш виріжнюване їх, а не відданє природної краски.

6. Несумнівна є похожість орнаменту писаночного на мережковий, що вказує на рівнобіжний розвій їх обох і взаїмний їх вплив. Той вплив дасть ся докладнійше означити, коли орнамент мережковий буде опрацьований.

Сим і кінчаємо нашу розвідку. Вислідки, до яких ми дійшли, відносять ся лиш до писанок волынських і можливо, що в приложеню до писанок в загалі будуть в дечім змінені. Одначе поки-що мусять поодинокі області найти своїх слідителів, бо лише на такій підставі дасть ся щось загального, певного сказати. Ми сподїєм ся в недалекім ще часі забрати в тій справі слово, звертаючи свою увагу на область по-над Сяном.

Відень 23. листопаду 1896.

Мир. Кордуба.

Sommaire.

Littérature. Oeufs de Pâques peints (pyssanky) et teints (krachanky). Persistance et décadence de l'usage de peindre les oeufs dans le pays. Instruments et procédés de la peinture; couleurs employées. Époque de la fabrication des oeufs peints; leur usage; légendes sur leur origine. Ornementation: division de la surface de l'oeuf en deux ou plusieurs champs. Motifs géométriques, végétaux et animaux; leurs éléments et leurs noms populaires.

Explication des figures.

A. Figures dans le texte :

Fig. 1 a) Instrument pour peindre les oeufs à bec double: *a)* manche fendu au bout en bois, *b)* bec double consistant en un petit morceau de plaque en fer blanc enroulé en guise de canule et servant à prendre de la cire fondue et en couvrir les parties de la surface de l'oeuf qui doivent rester blanches après l'immersion de celui-ci dans la matière colorante.

Fig. 1 b) Le même à bec simple.

Fig. 1 bis) (à titre de comparaison) Instrument analogue employé à l'île de Sumatra pour peindre les étoffes. Musée du Trocadéro, N° 34664.

Fig. 2) Lignes et bandes divisant la surface des oeufs peints en deux ou plusieurs champs: *a* lignes simples, *b* lignes ponctuées, *c, h, i* lignes en zigzags, *d* en croix, *e, i* en carrés, *f, g* en triangles, *k, l, m, n, o, p* en lignes combinées.

Fig. 3 - 20. Éléments d'ornementation de divers peuples et époques à titre de comparaison.

B. Planches :

La plupart des motifs ornementaux étant parsémés et combinés sur la surface des oeufs peints, ceux-ci n'ont pas pu être disposés en ordre systématique. Nous donnons donc les motifs avec leurs noms populaires, en les classant d'après leurs formes géométriques, végétales ou animales, en indiquant les N-os des figures correspondantes sur les planches.

Formes géométriques :

- 1) *Krapkamy**) (en pointes) Pl. II, B, 23; B, 37. Pl. III A, 3; B, 19.
- 2) *Nytkamy, passotchkamy, poiasskamy* (en fils, en ceinturons) Pl. I, A, 3; Pl. III, B, 18.
- 3) *Réchetom, réchikoïou, sitkoïou* (en crible, en grillage, en filet) Pl. I, B, 24. Pl. II, B, 30.
- 4) *Koutotchkamy* (en angles) Pl. I, B, 17. Pl. II, A, 11; B, 15. Pl. IV, A, 8.
- 5) *Klyntziamy, tafelkamy* (en coins, en planchettes) Pl. IV, A, 11.
- 6) *Vitriatchkom* (en moulin à vent) Pl. I, B, 26 (Cf. Fig. 3 prise d'un draps d'église français).

*) Tous ces noms en ukrainien sont employés en instrumental.

- 7) *Kochytchkamy* (en paniers) Pl I, B, 22; B, 26, 27. Pl. II, B, 16; B, 25. Pl. III, B, 27. Pl. IV, B, 28.
- 8) *Drabynkamy* (en échelles) Pl. II, A, 2. Cf. Fig. 2.
- 9) *Hrabelkamy, hrebinkoïou, hrebeniamy, paltsiamy* (en râteau, en peigne, en doigts) Pl. III, A, 11, Pl. I, A, 10; B, 13; B, 31. Pl. II, A, 4, B, 15. Pl. I, B, 31. Pl. II, A, 5. Pl. V, 2. (Cf. les ornements sur les objets de l'âge de la pierre de Moravie Fig. 4 et sur ceux de l'âge du bronze de même pays Fig. 5, ainsi que Pl. II, B, 30).
- 10) *Zrisčkamy, soriamy* (en astres, en étoiles, c. à d. en rosettes) Pl. I, A, 10; B, 35. Pl. II A, 4, 12. Pl. III A, 7; B, 16.
- 11) *Khrestom, khvygouroïou* (en croix, en crucifixe) Pl. I A, 2, 5; B, 29. Pl. II A, 7; B, 22, B, 32. Pl. III, A, 4; B, 24; B, 34. Comme forme toute particulière : Pl. II, A, 6; B, 18.
- 12) *Rijkamy, kroutskamy, zakroutskamy, pannamy* (en cornes, en boucles, en hélice, en demoiselles) — formes plus ou moins spiralées; Pl. I, A, 2, 3; B, 18, 22; B, 25. Pl. IV, B, 15; B, 25, 34. Pl. V, 1 et 3.
- 13) *Bassovym oukhom* (en manche de contrebasse). Fig. 7.
- 14) (*Kryvoukkoïou, pykkoïou* (en zigzags, en scie) Fig 8 Pl. V, 3.
- 15) *Viasamy, svodamy, krokvamy* (en cintres, en voutes, en chevrons) Pl. I, A, 10. Pl. II, A, 11; B, 19; B, 28. Pl. III, B, 16; B, 30. Pl. IV, A, 12.
- 16) *Haidatchkom* (en balançoire?).
- 17) *Hnisdamy* (en nids).
- 18) *Haftkamy* (en broderie).
- 19) *Loutchkamy* (en arcs).
- 20) *Otchkamy* (en lunettes, c. à d. en spirales) Fig. 9.
- 21) *Lykamy* (en cuillers) Pl. III, A, 12.
- 22) *Kroujkom, makom, pavoutchkom, zakroutchkamy* (en cercle, en pavot, en araignée, en lignes recourbées) Fig. 10–13. Pl. I, B, 15. Pl. III, A, 4. Pl. I, A, 9 B, 20; B, 25, 26 etc. L'auteur les considère comme un symbole solaire. Pl. I, A, 9 a le caractère prononcé de svastika.

Formes végétales :

- 1) *Rojamy* (en roses, rosettes):
- a) *pousta roja* (rose sauvage) Pl. I, B, 23;
- b) *povna roja* (rose double) Pl. I, B, 13, 14, 22; B, 35. Pl. II A, 10, 12. Pl. III, B, 32;
- v) *sirkata roja* (rose-étoile) Pl. IV A, 9; B, 13.
- 2) *Smeretchkamy* (en sapins) Fig. 15 a et b. Pl. I, A, 3, 7, 9, 10; B, 13, 17; B, 25. Pl. II, A, 9, 10. Fig. 16. Pl. I, B, 30. Pl. II A, 1. Pl. IV, B, 32.
- 3) *Yabloukamy* (en pommes) Fig. 17. Pl. I, A, 5; B, 21. Pl. IV, B, 23.
- 4) *Vynohradom* (en grappes de raisin) Pl. I, A, 8, 10. Pl. II, B, 30.
- 5) *Derevom* (en arbre) Fig. 18, très rare.
- 6) *Fassoleïou* (en haricot) Pl. I, B, 33
- 7) *Barvinkom* (en vinca).
- 8) *Yaloutsem* (en genièvre) Pl. II, B, 13.

Formes animales;

- 1) *Baraniatchymy rohamy* (en cornes de mouton) Pl. II, B, 17.
- 2) *Kouriatchymy lapamy* (en pattes de poule) Fig. 20. Pl. I, B, 12. Pl. IV, A, 10.

- 3) *Houssiatchymy, katchatchymy lapkamy* (en pattes d'oie, de canard) Pl. I, A, 10; B, 15. Pl. II, B, 34, 37. Pl. III, B, 19.
- 4) *Metelykamy* (en papillons) Pl. II, A, 3; Pl. III, A, 1; Pl. V, 4.
- 5) *Favoutchkamy* (en araignées) Voir N° 22 des formes géométriques.
- 6—8) *Bous(i)kamy, horobtsiamy, katchkamy* (en cigognes, en moinaux, en canards) Pl. II, B, 14; B, 27. Pl. III, A, 1.
- 9) *Stonohamy* (en scolopendres) Pl. III, B, 20.
- 10) *Rakamy* (en écrevisses), Pl. II, A, 3; Pl. III, A, 1.

Découvertes paléolithiques de la rue de St. Cyrille à Kief

(appendice à l'article précédent)

par Th. Volkov.

Палеолітичні знахідки на кирилівській улиці у Києві.

(Додаток до попередньої статті.)

Кінчаючи нашу попередню працю про передісторичні знахідки д. Хвойки у Києві, ми сподівалися що шановний київський археолог буде ласкав дати нам дальші звістки про свої розвідки. Дякувати д. Хвойці, ми справді маємо тепер рядок нових фактів, котрі буди дуже користними сами по собі, придадуться чимало до висвітлення де-чого, — що було за для нас не дуже ясним попередю.

Почавши свої розвідки з весни 1897 року, на цей раз вже в оселі д. Багрівва, д. Хвойка знайшов під неглибокою верствою чорної землі з рослинним перегноєм такуж товщу жовтої глини як і у оселі д. Зіваля. Під нею, на 1 метр, чи що, затовшки, знайшлася верства глинястих пісків — знов таки така-ж як і у оселі д. Зіваля. Але під цю верствою, як пише нам д. Хвойка, пішла вже до самої третішньої синьої глини скрізь однакові сіри піски, котрі місцями улежалися о стільки кріпко, що повернулись вже у настоящий камінь пісковець. У оціх то пісках на глибині 9—10 метрів почали попадатись досить великими гніздами, од 1, 5 до 2 м. завширшки, побиті й обпалені кістки, між котрими одначе зовсім не було навіть і невеличких кісток маммута, але здивувалось досить крем'яного начиння. У в одному з таких гнізд не було нічого окрім чистого дерев'яного угалля. Ще нижче, але усе-ж таки трохи вище ніж у оселі д. Зіваля, знайдені були знов археологічні верстви з угальям, обробленими кремінцями і звірячими кістками між котрими було кілька уломків маммутячих икл і два зуби великого

хизака, на погляд дд. Хвойки і Армашевського печерного ведмідя (*Ursus spelaeus*).

З цього дуже короткого перегляду нових розвідок д. Хвойки, ми можемо завважити перш усього те, що між двома боками кручи на кирилівській улиці, се-б то між стороною кручи, належачою до оселі д. Зіваля і між стороною належачою до оселі д. Багрієва є чимала стратиграфічна різниця. Пісків, означених на перекрої оселі д. Зіваля (див. мал. на стор. 9-ій) літерами *d* і *e* у оселі д. Багрієва ми не знаходимо, не знаходимо тако-ж і верстви зеленувато-сірих пісків *h*, у котрих лежать археологічні верстви оселі д. Зіваля і котра хоч може й є у оселі д. Багрієва, але така тонка що її неможна й лічити; верства-ж дрібчастого піску з рудою, закрашеною залізом глиною і кругляками тилькі ледві показуєть ся з внутрішнього боку гори. Археологічні-ж знахідки містять ся у оселі д. Багрієва усї у дуже міцній верстві сірих пісків (*f*) у котрих у оселі д. Зіваля не було знайдено нічого.

Зовсім инший погляд на стратиграфію кручі у оселі д. Багрієва знаходимо ми у д. Армашевського, котрий і у своїй праці призначеній на покажчик задля геологів що приїздили торік на міжнародний конгрес у Петербурзі*) і у свому недавньому відчиті у київському Товаристві природознавців, каже дуже виразно (хоч і не додаючи до того ніякого геологічного перекрою) що і на супротивній стороні кручи, оберненої до оселі д. Багрієва ми бачимо той-же ряд гірних пород (що й ув оселі д. Зіваля) з тою різницею що сіро-зеленуваті піски мають у собі зростки крем'януватого пісковцю досить суцільні.

Нема чого й казати, що тут ми опинюємо ся перед двома зовсім неоднаковими свідочтвами. Не маючи спромоги висвітлити це непорозуміння, ми обмежуємось тилькі тим що занотовуємо его, покладаючи надію на дальші розвідки, особливо коли буде перекопана уся круча упоперек.**)

Не досить висвітленим з'являєть ся нам те-ж і питання про геологічну давнину київо-кирилівської палеолітичної знахідки. На підставі своїх досвідок д. Хвойка вважає, принаймні знахідки у горішній частині верстви сірих пісків ув оселі д. Багрієва, за належачі до післяльодовенної доби, тоді як знахідки у долішній ча-

*) Excursion au sud de la Russie (variante C) par N. Sokolov et P. Armachevsky. S. Pétersb. 1897. Esquisse géologique de la ville de Kiev par. P. Armachevsky, p. 29.

**) Остатні звістки, одібрані вже після того, як це було складене, потверджують здаєть ся запевне погляд д. Армашевського.

стинї тиві-ж оселї і особливо ув оселї д. Зіваля за давнїйші і належачі до доби міжльодовенної. У попередній статїї ми згадували вже думку про се д. Армашевського, котрий має усї палеолітичні знахідки по обїдва боки кручи за післяльодовенні, і вважаючи на очевидячки не дуже давній характер знайденого крем'яного начиння, висловили навіть можливість згодитись з його думкою. Нові знахідки д. Хвойки і особливо твердість з якою він у листах до нас встоює за свої погляди, а також і те що з ціми його думками згожують ся й де які київські і західно-європейські геолози як наприкл. д. А. Гьрнес, — примушують нас знов вернути ся до цього питання, але на жаль, ми знов таки не маємо до розв'язання його досить виразних доказів. Поки що, у надїї що з'їзди природознавців цього року і археологів 1899 р. у Київі допоможуть нам нарешті дознати ся у цьому ділі правди, вважаємо потрібним звернути особливу увагу на дуже недавні знахідки д. Криштафовича у Новій Александрії у Люблинщині. Тамечки у верстві сірої глини на лївому березї р. Висли д. Криштафович знайшов разом з кістками маммута і иньших звірів четвертїшньої доби археологічні збутки такі-ж як і д. Хвойка у Київі, себ-то вугалья, побиті й попалені кістки і багацько оброблених кремінців, котрі, як можна бачити, привірнюючи малюнки д. Криштафовича до фотографій д. Хвойки, зовсім однакові з київськими. От-же, вважаючи знайдену на березї Висли археологічно верству за міжльодовенну і привірнюючи її по опису д. Армашевського до київської знахідки, д. Криштафович каже, що й ця остатня повинна бути те-ж міжльодовенною. *) Ця думка д. Криштафовича заслуговує нашої уваги тим більше, що досліджені їм знахідки у печерях коло Ойцова, належачі на його погляд до тиві-ж таки міжльодовенної доби, виявляють те-ж дуже велику подібність (особливо крем'яного начиння) до київських і ново-александрійських. **)

Далеко більше дали нам до висвітлення київо-кирилівського палеолітичного становища ті зразки знахідок, котрі д. Хвойка був ласкав надіслати нам або намальованими і фотографованими, або й у натурі. Чимало причинили ся до того-ж і невеличкі але безперечно автентичні і з науковою вміlostьтю вибрані збірки оброблених кремінців назібраних бувшими торік і позаторік у Київі французь-

*) Н Криштафовичъ, Палеолитическія образования въ окрестностях Ново-Александріи. Варшава 1896 (Отд. от. изъ Зап. Нов. Алекс. Инст. Сельск. Хозяйства и Лѣсоводства). стр. 65 и 66.

**) id. ст. 66, 67.

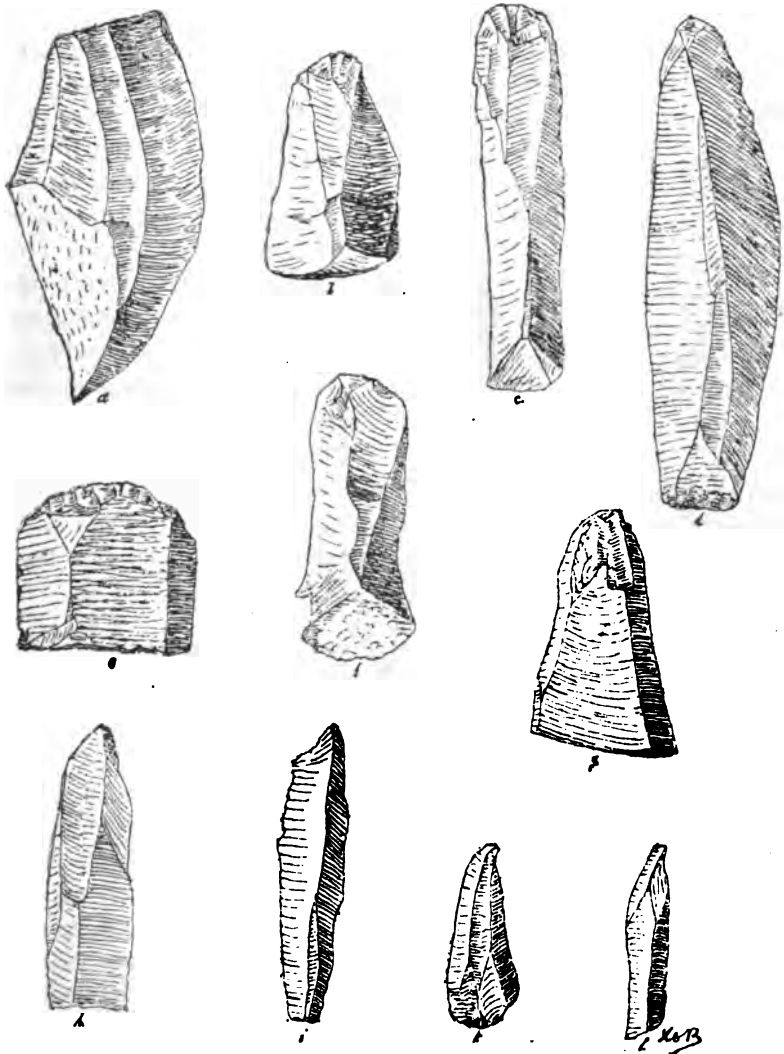
кими вченими: членом інституту, проф. Альбером Годрі (A. Gaudry) і археологом бар. де Базм (J. de Baye), котрим ми тут з великою шаную і складаємо нашу щирю подяку за ласкавий дозвіл користуватись їми до нашої праці.

З річей, засланих нам д. Хвойкою, окрім зразків обпалених маммутячих кісток і дуже гарних малюнків тих-же кісток зроблених одним з талановитих молодих київських археологів, ми звернули особливу увагу на зразки перетрухлого дерева, знайденого разом з кістками і обробленими кремінцями, сподіваючись знайти у їх яки небудь вказки на київську палеолітичну фльору. Дякувати ласкавій запомозі ассістента парижського Музеума д. Рену (Renoult), ця надія справдилась. Д. Рену, один з найкомпетентніших ув усій західній Європі знавців по мікроскопічному досліді палеонтологічних збутків і особливо викопних рослин, дуже приязно згодивсь роздивитись надіслані д. Хвойкою 5 зразків дерева. Усі вони виявили ся більш або меньш злігнітизованими і містили у своїй тканині потроху зернят тонкого піску, пройшовшого туди механічно. Що до породи, то усі п'ятеро шматочків належать безперечно до хвовних (Conifera) дерев. Четверо з їх здають ся більш або меньш поцсованими од довгого лежання уломками з ріжних частин. се-б то з пня або з вітів, дерева одноі і тиві-ж породи, котру можна прилічити до ялин (Abietineae). Що-ж до п'ятого,*) то його тканина відзначаєть ся своїми більш розточеними трахеїдами, котрих бокові сторони мають на собі численні рядки кругленьких, не стоячих через одну точечок; це дерево можна вважати за належаче до виділу кедродеревих (Cedroxyleae *Kraus*) котрі теперечки вже не трапляють ся живими, а тильки знаходять ся по викопках.**)

*) Цей пятий шматочок становить собою зразок тих именно уломків, що видавали ся д. Хвойці брусочками поколотого дерева про котрі ми згадуємо на стор. 7-ій у прайміці.

***) За для більшої вірности подаємо французький текст, переданої нам д. Рену замітки: „Tous les fragments sont plus ou moins lignitisés et contiennent dans leur tissu une certaine quantité de sable qui y a pénétré d'une manière mécanique. Tous les cinq échantillons examinés sont du bois de Conifères, quatre d'entre eux paraissent être des fragments plus ou moins altérés appartenant à la même espèce, mais provenant soit de branches, soit du tronc; on peut les ranger dans le groupe des Abietinées. Le cinquième se distingue par ses tracheïdes plus élargies, dont les faces latérales portent plusieurs séries de ponctuations non alternantes circulaires; ce bois peut être placé dans la section des Cedroxylées Kraus, quire se trouve à présent qu'en état fossile.

Про оброблені кремінці, знайдені у київо-кирилівському становищі, ми, на підставі засланих нам тоді д. Хвойкою фотографій, му-
сили сказати що тип їх досі зявляеть ся нам дуже невизначним. Нові фотографії, надіслані д. Хвойкою, а особливо надіслані їм-же зразки знайдених їм кремінців, разом з кам'яним начиннем, зібра-

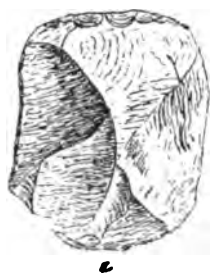

Мал. 1.

ним д. д. Годрі і де Басм дають нам тепер спромогу більше розі-
братись у цьому питанні. Дуже велику більшість знайдених кре-
мінців і теперечки приходить ся вважати за уломки, що позостава-

ли ся од виробу кам'яного начиння, одначе-ж окрім їх є вже чимало й зовсім добре обробленого начиння з досить ясно визначеним типом. Таким побитом у збірці привезеної до Парижу бар. де Баєм ми знаходимо досить гарний невеличкий нуклеус (Мал. 1. *a*) 4, 7 стм. задовжки і 4, 3 стм. завширшки (у нас він намальований з вузького боку) з трома добре визначеними одбивними площинками.

На одній з фотографій д. Хвойки ми бачимо двох маленьких гарних скребачок (*grattoirs*) дуже старанно оброблених (Мал. 2 *a* і *b*) і досить рідкої четверокутної хворми.

Далі, у збірці того-ж таки бар. де Бая ми знайшли уломок дуже гарно обробленої скребачки характерного магдаленського типу 2, 2 стм. задовжки і трохи не стількиж завширшки (Мал. 1 *e*). До тогож типу належить ще кілька скребачок (Мал. 1 *b, c*, мал. 3 *a, b* і *c*) надісланих нам д. Хвойкою з його збірки, між котрими особливо відзначаєть ся

Мал. 2.

довгий відщипок (мал. 1 *c*) 5 стм. задовжки і 1, 1 стм. завширшки з старанно обробленим кінцем. Нарешті на мал. 1-му під літерами *d, f, g, h, i, k, l* — найбільше з колекції надісланої д. Хвойкою, — ми подаємо

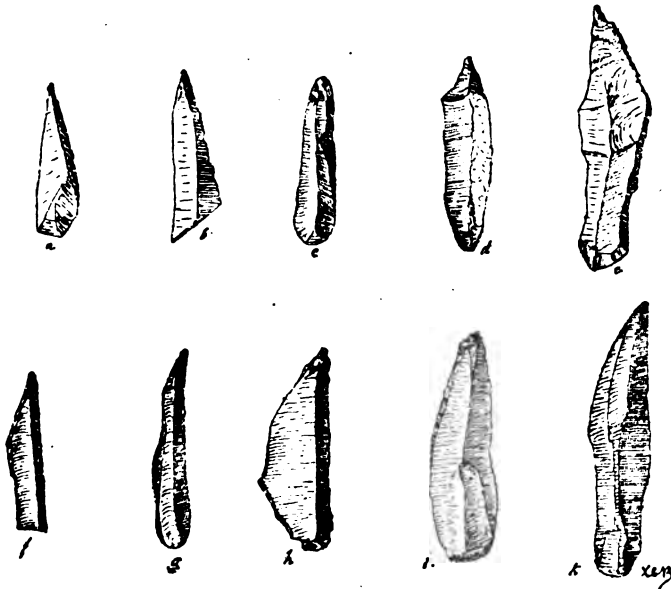

Мал. 3.

кілька відщипків (*lames*), котрі могли здавати ся і до різання і до проколювання і між котрими особливо звертає на себе увагу своєю більшиною (7, 5 стм. задовжки і 2 стм. завширшки) дуже рідкою у знахідках д. Хвойки, — відщипок вийнятий з становища самим д. Годрі (мал. 1 *d*) і другий дуже маленький (мал. 1 *e*) знайдений д. де Баєм. Більша частина цього начиння зроблена з більш або менш однакого сірувато-чорного, а часами й зовсім чорного, по тонких краях прозорого крем'я з досить незаметною патиною, одначеж де-які, як наприкл. *f* на мал. 1-му —, з крем'я рудо-

жовтуватого з патиною краще визначеною. З типологічного боку найбільше визначеним з усього цього начиння з'являється скребачка і відщипки (мал. 1 *c, d, e, k* і інші, котрі у порівнянні з французькими типами з печерь la Madeleine, Laugerie Basse і др. дають нам спроможність вважати їх належачими до магдаленської доби. *)

Зовсім чім иньшим з'являється нам цілий рядок дуже невеличких спичастих кремінців (див. мал. 4). дуже старанно оброблених, найчастійше стрілкою, на котрі проф. Парижської Антрополо-

гічної Школи д. Адрієн де Мортільє звернув нашу увагу, як на належачі до недавно описаних їм т. зв. геометричних хворм **). Найголовніша відзнака цих хворм — це їх дуже невеличка більшина і те що вони бувають звичайно зроблені з уломків од більших відщипків і оброблені дуже тонкою ретушею у більш або менш визначені геометричні хворми: трикутники, сегменти, ромби, трапеції і т. и., котрі залежать найчастійше од хворми самих уломків. Ці невеличкі начиння, котрі, як міркує д. Адр. де Мортільє, мали правити або за стрілки, або за гачки до вудок (їх найбільше знахо-

*) G. et A. de Mortillet *Musée Préhistorique*, pl. XXI, n. no 134, 135, 137, 138, 139.

***) A. de Mortillet *Les petits silex taillés à contours géométriques*. (Revue mensuelle de l' Ecole d' Anthropologie de Paris, t. VI 1896), n. XI.)

дять у пісках на становищах біля річок), дуже часто не звертають на себе уваги розшукувачів а про те вони становлять по деяких становищах найголовнішу річ кам'яного виробу. Дуже можлива річ що і у нас у Києві їх вироблювали коли не більш усього, то у дуже значному числі і, придивляючись ближче, їх мабуть можна буде знайти у київо-кирилівському становищі далеко більше ніж знайдено досі. Дуже цікаво завважити й те ще, що геометричні хворми кам'яного начиння разом з начинням магдаденського типу були знайдені, о скільки можна бачити по малюнкам д. Криштафовича, й на березі Висли біля Нової Александрії. *)

З хронологичного погляду д. А. Мортільє кладе ці геометричні хворми до доби пізнійшої од магдаденської, а именно до доби середньої між палеолітом і неолітом, **) котрій його батько, знаменитий Габріель де Мортільє дав назву тарденуазьенської. Як се буде відповідно до України — сказати поки що не можна. Ми згадували вже про те що д. Криштафович звернув вже увагу на дуже велику подібність кам'яного начиння, викопаного разом з маммутьячими кістками у Новій Александрії, до знайденого у київо-кирилівському становищі. Залишаючи на цей раз питання геологічні, ми додамо до цього тільки те, що у становищі у Гонцях, як можна думати, гадаючи те-ж по малюнкам, доданим до реферату д. Каминського, кам'яне начиння, знайдене з маммутьячими кістками теж дуже подібне до київо-кирилівського і ново-александрійського. ***) Таким побитом ми маємо вже невеличку низку становищ палеолітичної доби з кістками маммута і крем'яним начинням магдаденського типу, а містами навіть і ще новішого — тарденуазьенського. Це наче-б то підіпра висловлену вже де-якими вченими думку, що на Україні маммут жив разом з чоловіком вже у пізнійшу добу ніж у Західній Європі і навіть у Сибіру, де не дуже давно оце були знайдені д. Савенковим, а потім бар. д. Бавм маммутьячі кістки з кам'яним начинням безперечно муст'єрського типу. Нам здасть ся одначе, що поки-що, о скільки йдеть ся про Україну, ми не можемо пристати на цю теорію, думаючи, що дальші досліди можуть дати і у нашій стороні докази більше давньої доби. Розвідок у нас було ще занадто небагато, та до того й вели ся вони у нас людьми більш з археологічно-історичною, ніж з геолого-палеон-

*) Н. Криштафовичъ Op. cit. табл. II.

**) A. de Mortillet. Op. cit. p. 403.

***) Ф. И. Каминский *Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суль и ее притокамъ* (Труды третьего археологического съезда въ Россіи. Кіевъ 1878. Т. I. ст. 148 і Атласъ къ Труд. тр. арх. съезда, Табл. VII.)

тольогичною освітою — наші-ж геологи і палеонтологи досі не дуже зацікавлювались збутками давньої культури і питанням про чоловіка четвертійшої доби. А тим часом по усіх пост-пліоценових витворіннях на Україні повнісінько кісток вимерлих товстошкурців, разом з котрими можна знайти ще багато і дуже багато. Будемо сподіватись що нарешті буде кому й шукати!

Хв. Вовк.

Sommaire.

Fouilles de M. Chvojka dans la partie du promontoire appartenant à la propriété de M. Bahriév. Trouvailles dans la couche des sables supérieurs (charbon, ossements, silex travaillés). Trouvailles dans la partie inférieure de la même (?) couche (ossements de mammoth, deux dents d'ours de cavernes, silex travaillés). Caractère géologique du gisement pas assez déterminé. Industrie; son caractère rappelant l'époque magdalénienne de la France (nucleus, grattoirs, lames). Petits silex taillés à contours géométriques.

Explication des figures.

Fig. 1 a) nucleus de la collect. de M. de Baye; *b, c, f)* lames taillées en grattoirs de la collect. de M. Chvojka; *e)* lame pareille de la collect. de M. de Baye; *d)* lame rapportée par M. A. Gaudry; *h)* lame de la collect. de M. Chvojka; *i, k, l)* lames de la collect. de M. de Baye (d'après nature). Gr. nat.

Fig. 2. a et b) deux grattoirs de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

Fig. 3. a, b, c) lames taillées en petits grattoirs de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

Fig. 4. Petits silex taillés à contours géométriques de la collect. de M. Chvojka (d'après la photographie).

ЗВІСТКИ Й ЛИСТИ.

Археологічний з'їзд у Києві.

З київських часописів дознаємось, що комітет маючого бути у 1899 році XI-го археологічного з'їзду у Києві (голова — проф. Вол. Б. Антонович, секретарі — проф. М. Н. Ясинський і В. Г. Ляскоронський, скарбник — И. М. Каманін) вже почав свої праці до його уладнання. Хто пам'ятає київський з'їзд 1874 р., тим добре відомо, яке велике наукове значіння матиме цей з'їзд за для цілої України. От-же-ж було-б дуже користним як-би він міг з'єднати усіх хто працює на полі української археології, незалежно від усяких національних чи політичних відносин. Висока куртуазія і освічена ласкавість в. шановної председательки гр. П. С. Уварової, котрі мали нагоду виявитись особливо за часи остатнього Рижського з'їзду, ручать ся нам за те, що київський з'їзд буде поставлений те-ж на виключно-науковому ґрунті і що кожний, кому дороге питання слов'янської археології, знайде у Києві і щире привітання і однакову за-для усіх спроможність висловити свої думки. Таким побитом успіх будучого київського з'їзду і маючої бути при йому археологічної вистави буде залежати цілком від доброї охоти і наукового інтересу самих археологів. Бажалося-б дуже, щоб на зразок бувших з'їздів, комітет запросив те-ж і вчених з сусідніх земель, особливо з Галичини, Угорщини, Буковини і Румунії, а також і з дальшої Слов'янщини, — і щоб наукові інституції і археологи цих земель з свого боку знайшли спосіб причинитись до успіху археологічного з'їзду у самому осередку східного слов'янства.

З'їзд природознавців і лікарів у Києві.

Позаяк з'їзд цей тепер саме одбуваєть ся, ми не можемо подати про його досить детальних звісток і обмежуємось тилькі занотуванням того, що поки що відомо з часописів. Між відчитами антропологічно-етнографічної секції (голова проф. В. Б. Антонович) особливо звертає на себе увагу праця д. Минакова: Нові дослідди про волосся з давніх домовин і могил, а тако-ж і од мумій. Після мікроскопічних дослідів д. Минакова виходить, що давні осельники середньої Росії мали волосся темне а не світле, як то багато-хто думав і думає досі. Се досвідчення матиме дуже велику наукову вагу і причиниться чимало до вияснення антропологічного типу давніх слов'ян. У секції геологічній дуже цікавим відчитом була звістка д. Криштафовича про знайдені їм на березі Висли коло Нової-Александрії маммутячі кістки з обробленими чоловіком кремінцями, про що ми згадуємо і у цій книжці нашого видання (стор. 213, 218). У статистичній секції особливо відзначають ся праці відомих українських статистиків дд. Русова, Борисова і інших. У ближчій книжці „Матеріалів“ сподіваємось подати про цей цікавий з'їзд більше докладні звістки.

Палеолітична знахідка на Чорномор'ї.

Відомий французький археолог барон де Бай (de Baye) пише нам з Чорномор'я, де він тепер саме пробува, шукаючи збутків давніх черкесів, що у столиці Ильській, на південь від Новоросійського. біля нафтяних жерел, йому пощастило знайти у верстві жовтої глини зуби якого-сь викопного товстошкурця, мабуть маммутячі з нарощне порозколюваними кістками і з численним, оббитим чоловічими руками, кам'яним начинням. Це остатне може й не дуже визначне, позаяк давні осельники того місця не мали під рукою досить здатного до того матеріялу. Дякуємо шановному д. де Баві за цікаву звістку і дуже бажаємо дальших розвідок.

Нові знахідки д. В. В. Хвойки.

а) Гончарські становища між Трипіллям і Верем'єм. Невипущий збирач української старовини В. В. Хвойка, звернувши увагу на не звичайної хворми старинний посуд, котрий йому почали

привносити люде з околиць Трипілля, наміривсь торік почати там справжні розвідки і у літку 1897 р. на полудень од Трипілля, по більшій частині вздовж берегу річки Бобринці знайшов на обсягу кількох квадратних верстов у 16 місцях цілі становища якогось-то племена, що жило мабуть найбільше з гончарства, як можна гадати, вважаючи на те, що дуже переважна частина знахідок складається з черепа, а часом і з цілого посуду. Зразки знайденої кераміки, котрі нам довелось бачити, виявляють собою три головних типа: 1) з досить погано обробленої і випаленої глини, темної на колір, і змішаної з піском і з товченими річними черепашками; орнаментований півкруглими видавленими на мокрій глині смужками і нацюканими чим-сь на взір гребіння рядками точок; 2) з краще обробленої, по випалі червоної, іноді чорної глини, — орнаментований нарізаними по мокрій глині, часом простими і закругленими, а найбільше спіральовими везерунками з кількох рівнобіжних ліній; 3) з досить добре обробленої тонкої світло-жовтуватої або рожево-червонуватої глини, — з те-ж більш або менш спіральовими або закладеними з простих перекрещених між собою смужок орнаментами, намальованими темно-карою, або по жовто-гарячому полі — червоною хварбою -- дуже подібний до так званої передмикенської кераміки. Що до хворми посуду, робленого, здається, або зовсім без гончарного круга або на ручному кружі, як у давньому Єгипті, то окрім більш або менш звичайних стовбоватих, високих і до гори широких урн, і круглястих горщиків, часами з вушками по найширшому півперечникові, або з дірочками за-для вішання навкруги горла, найбільше звертають на себе увагу горшки круглястої дублообразної хворми з досить невеликою діркою зверху, тилькі обведеною везерунками, без ніякої шийки, од 1 метра й більш до кількох сантиметрів заввишки, а також зовсім особливої ворочкуватої (кбнусової) хворми — мабуть підставки (прості, подвійні і зліплені по двом у ряд на зразок бінокля) щоб ставляти на їх посуду з круглим опуком або гострим ворочкуватим дном, якої те-ж (особливо невеличкої) було знайдено чимало, при чому де-які з таких горщиків, часто четверобокі у півперечному перекрої, відзначають ся ріжками з дірками наскрізь на зразок вушка. На де-яких з горщиків, незалежно од дуже оригінальної більш або менш спіральної орнаментациї можна бачити кружки з промінням, півмісяці, вушка на зразок те-ж півмісяця стилізованого з виліпленої з глини товаричої голови з рогами, наліплені плесковаті шишечки на зразок чоловічого виду, трохи подібного до совиної голови і т. и. Ще більшу й найцікавішу оригінальність цієї дуже значної знахідки стано-

влять невеличкі глиняні парсувки, виключно жіночої постаті, між котрими де-які зовсім нагадують „божків“ з другого міста давньої Трої і їм подібних плесковатих парсунок (Brettidolen) передмикенського типу, а де-які — далеко зручніше зроблені, сидячі, або стоячі, з руками й ногами, з занадто зазначеним задом (steatopygie), з зовсім ясно зазначеними цицьками а иноді і иньшими ознаками полу, з великими вухами, часто проверченими кількома дірками, з добре визначеними очима, але зовсім без рота і з носом зхвормованим простим вищипком глини між пучками, що надає видові відому схожість з совиною головою. Окрім церамики було знайдено досить багато крем'яних одбитків і відщипків (eclats et lames), котрих у одному горщику було більше сотні, чимало обточених кам'яних сокирок, а на решті й п'ять невеличких сокирок (з їх четверо на зразок кам'яних сокір) з чистої міді, що примушує думати, що ці гончарські становища мають бути неолітичними, або самосінького початку металової доби. Шановний проф. Вол. Б. Антонович у своєму відчиті про ці знахідки у Товаристві Нестора Літописця, звернув увагу на їх подібність з одного боку до знахідок малоазійських, так званої передмикенської культури, а з другого до того що було знайдено польськими археологами у східній Галичині, у поріччях Дністра і Збруча. Ми додамо ще, що окрім передмикенських знахідок, з котрих найбільше цікавими видають ся з цього погляду не дуже давні знахідки д. Шантра у дав. Каппадокії, зовсім подібні знахідки були зроблені у Кукутені (Cucuteni) у Румунії і далі те-ж досить подібні у Бутмарі у Боснії. Сподіваємось, що дякуючи ласці д. Хвойки, котрий обіцяв вже надіслати нам певні відомости про свої надзвичайно цікаві здобутки, ми зможемо подати більш або менш докладний опис їх у ближчій же книжці наших „Матеріялів“.

б) Розвідки у могилах між Верем'ям і Стретівкою. Усіх могил розкопано п'ять У першій не дуже глибоко була знайдена обточена крем'яна сокирка, а на рівні з землею семеро подібних до гладішки горшків, коло кожного з котрих була або крем'яна сокирка, або келес. Сокирки по черзі з горщиками були покладені на землі рівним кругом. У другій — мабуть скитської доби, були знайдені чоловічі кістки, при їх семеро стрілок (3 косяних і 1 залізна) і три череп'яних горщика з чорної глини, з високо витягнутим до гори вухом. У третій — при косяку дуже добре виготовлене крем'яне начиння на зразок спиці до спису. У четвертій — під косяком нарівні з землею, на глибині 95 см. горщик з перепаленими

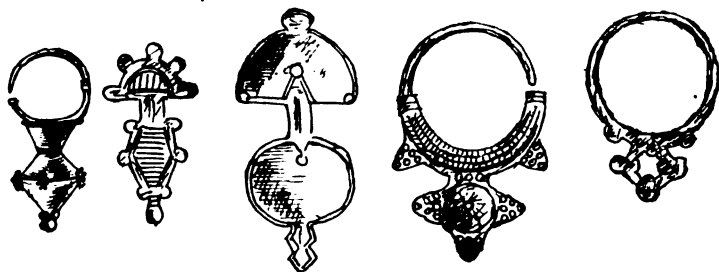
кістками, належачими видимо до ранішого похорону, а ще глибше (160 см. від верху могили) скорчений кістяк, котрого горішня половина викрашена червоною хварбою. У п'ятому не було знайдено нічого окрім перетрухлого дерев'яного зрубу. Більше докладні звістки подамо у ближчій книжці.

с) *Розвідки у могилах коло Трипілля.* Розкопано було три могили. У одній з їх у дерев'яному зрубі був знайдений жіночий кістяк з двома електричними застіжками (boucles), з дуже численним кровавиковим, скляним і емальовим намистом, кількома бронзяними шпильками, бронзяним-же дзеркальцем (ручка залізна), невеличким глиняним горщичком, слідами хварб червоної, білої і чорної, шматком сїрки, бронзяною стрілкою і невеличкою парсункою (божком?) з білої глини з слідами зеленувато-синьої поливи. У другій могилі був чоловічий кістяк і при йому невеличка серга, бронзяна стрілка, кілька залізного начиння й зброї (2 залізних сокирки й спис), меч з бронзяним держальном і два горщики, з котрих оден з високо витягнутим у гору вухом. Окрім того ціла купка маленьких вирізаних з кости на зразок кінських головок довгеньких планичок з проверченими вздовж їх дірочками. Що було у третій могилі — поки що не знаємо.

д) *Розвідки у могилах у Чигиринському пов.* Запрошений д. Б. І. Ханевком розкопати кілька могил у його маєтку у Чигиринщині, д. Хвойка знайшов у одному з їх три золоті бляшки на одній з котрих можна розібрати чоловічу постать з головою обвитою двома левами, а на других вибиті образки подібні до знайдених у Пермській губ. і у Сібіру. Далі д. Хвойка знайшов дуже хорошу череп'яну кратеру чудової грецької роботи, дуже гарно розмальовану митольоїчними сценами. Нарешті у сусідній групі могил д. Хвойка знайшов скитський склеп з трома коморами, у в одній з котрих був дуже гарний, бронзяний позлогістий шолом те-ж грецької роботи і кістяк лицаря-скита, обкладений навкруги численними бронзяними стрілками і з кістяком джури-невільника у ногах а також з глиняною амфорою і срібним ополонком до пиття і у другій — жіночий кістяк з металевим дзеркалом, намистами і т. п. Третя комора зосталась поки-що не одкопаною.

е) *Готські знахідки у с. Пастерському.* Нарешті у городищі біля с. Пастерського те-ж у Чигиринському пов. у Київщині, д. Хвойка знайшов стрілку, чотирі серги і дві фібули дуже ясно визначеного готського типу, досить відомого у західній Європі і на-

лежачого там до так званої меровингської доби, котру вірніше починають тепер звати просто готською. Окрім кількох знахідок таких-же річей у Криму й на Кавказі, кілька їх було знайдено і на Україні, а именно: гребінець і застіжка до пояса на березі Дніпра коло Чорного моря, цілий екарб на березі р. Чулека на Курсько-Харківсько-Озовській залізниці, дві фібули коло Нижньої у Харківщині, дві дуже гарні фібули у Ніжені у Чернигівщині і срібна філігранова фібула у Києві (усе переховує ся у царському Ермітажі у Петербурзі).¹⁾ Одна з фібул з городища коло с. Пастерського, належача до так званого промінястого типу (*fibules à rayons*) зовсім подібна до двох фібул знайдених у Нижньої у Харь-

ківщині. І загалом-ж річі знайдені д. Хвойкою з'являють ся дуже цікавими до доповнення рядка цих збутків пробування Готів на Україні і вимагають дальших розвідок у означеному городищі.

Знахідка д. Мазараки.

З київських часописів бачимо, що д. С. А. Мазараки, розкопуючи могили у Роменському пов. у Полтавщині, знайшов жіночий кістяк у дуже дорогому уборі, котрий складав ся з золотого вінця, зробленого з вибитих листиками бляшок і обсаженого дорогим камінням, з численних перстнів, серег, наручнів і иньш. Але найбільш цікавою знахідкою була в цій могилі невеличка золота чаша, зовсім подібна до усіх відомої куль-обської чаші, вибиті на котрій образки Скитів робили її одною з найцікавійших пам'яток нашої археології. Дуже бажалося-б мати про цю знахідку, яко мога докладніші звістки, а тако-ж щоб і знайдена чаша досталася до котрого небудь з київських музеїв.

¹⁾ Див. В. de Baye, *La bijouterie des Goths en Russie*, P. 1892, p. 11—14.

„Козацька“ могила коло Ніжена.

Проф. Вол. Б. Антонович разом з де-якими професорами Ніженського історично-фільологічного інституту, розкопав у Липовому Розі коло Ніжена, на ґрунті д. Макарова так звану „козацьку“ могилу. Знайдено череп'я горщика, крем'яний відщипок (ніж), крем'яну стрілку і дуже гарну обточену сокирку з діориту; трохи глибше — шматок янтарю і кістяк, повернений головою у північно-західню сторону.

Габріель де Мортільє (1821—1898).

25-го вересня спочив у С. Жермені біля Парижу, на 78-му році життя, великий утворитель передісторичної археології Габріель де Мортільє. Ця незмірна втрата всесвітньої науки одізветь ся великим жалем і між усіма нашими українськими археологами і антропологами, з котрих одним пощастило бути його безпосередніми слухачами, а другим довело ся навчитись першим основам своєї науки по його книжкам. Ціле життя небіжчика було непереставною працею. Незабаром по скінченні своєї науки у парижському Museum'i і Conservatoire des Arts et Métiers, йому прийшло ся, після вгамування політичного руху 1848 року, виїхати з рідного краю і пробувати чимало літ то в Італії, то у Швейцарії, де він упорядкував природознавчі і археологічні Музеї у Аннесі і Женеві. Вернувшись до Франції, він був довгий час доглядачем і першим впорядчиком найкращого у цілому світі передісторично-археологічного Музею у С. Жермені, був послом у Палаті (радї державній), головою міста С. Жермена і в протягу 21 року професором парижської Антропологічної Школи, становлячи собою разом з Брскá найбільшу славу цієї знаменитої інституції. За кілька днів ще до смерті, він скінчив першу частину нового видання своєї *Préhistorique*, котра була й зоставть ся найголовнішою основою цілої науки передісторичної археології, чи як він звав її палеоетнології. Вміраючи, він мав принаймні втіху, котра даєть ся не кожному вченому: бачити свої головніші наукові теорії потвердженими і передати свої нескінчені праці своєму найкращому помічникові — синові. Подати відомости про його численні праці і оцінувати велику

вагу його дослідів — річ занадто нелегка, щоб її зробити у короткій замітці і ми відкладаємо це до ближчої книжки наших „Матеріялів“. Поки що скажемо тільки, що з смертю Г. де Мортільє наука втратила великого вченого, а численні ученики великого, незабутнього вчителя.

Хв. В.

Sommaire.

Congrès archéologique en 1899 à Kiev. — Congrès des naturalistes et des médecins tenu à Kiev au mois d'août. — Découverte paléolithique de M. de Baye au Pays des Cosaques de la Mer Noire (restes de mammoth, ossements intentionnellement fendus, pierres taillées). — Nouvelles découvertes de M. Chvojka: *Ateliers de poterie entre Trypillé** et *Verémié* (poterie grossière en terre noire, ornementée ou pointillée entre les lignes courbes; poterie plus fine, noire ou rouge, ornée de lignes spirales incisées; poterie encore plus fine, claire jaune ou rose, peinte à l'extérieur, comme à l'intérieur — toute faite à la main; figurines en terre cuite, représentant les sujets exclusivement féminins, tantôt plates, tantôt plus habilement faites avec les seins et quelquefois organes génitaux bien accusés, les fesses un peu exagérées, les grandes oreilles souvent trouées, les yeux bien désignés et le nez formé par pression des doigts sur la terre glaise, se qui en absence complète de la bouche donne au visage l'aspect comme de la tête de chouette; silex taillés, haches polies et cinq petites hachettes en cuivre imitant le forme de celles en pierre polie); b) *Fouilles des kourgans entre Verémié et Strétivka*: 1) haches et hachemarteaux en pierre polie, poterie; 2) squelette, trois pointes de flèche en os et une en fer et trois vases dont un avec l'anse très allongée en haut; 3) squelette, pointe de lance en pierre taillée; 4) urne funéraire avec les restes de l'incinération et audessous un squelette en position accroupie, partiellement peint en rouge; c) *Fouilles dans les kourgans près de Trypillé*: 1) squelette de femme, deux boucles de ceinture en or mélangé d'argent, plusieurs perles, quelques épingles en bronze, miroir en bronze avec un manche en fer, petit pot, matières colorantes: rouge, blanc et noir, morceau de soufre, pointe de flèche en bronze et petite idole en terre cuite émaillée de bleu-vert; 2) squelette d'homme, petit boucle d'oreille en or, armes et outils en fer, poterie); d) *Fouilles dans les kourgans du distr. de Tchyhyrme* (trois plaques d'or avec le bas-relief représentant la tête féminine entourée des lions, cratère grecque avec la peinture représentant les scènes mythologiques, magnifique casque grec en bronze doré, squelette d'un guerrier scythe et celui de son esclave, squelette d'une femme avec plusieurs objets de toilette etc.); e) *Trouvailles gothes près de village de Pasteršké*

*) Tripolié (Трипольє) sur les cartes russes.

(pointe de flèche, quatre boucles d'oreilles et deux fibules). — Trouvailles de M. *Masarak*i (squelette d'une femme, diadème en plaques d'or, plusieurs bagues, boucles d'oreilles, bracelets etc. et un vase en or tout pareil à celui du kourgan de Koul-Ob, avec les bas-reliefs représentant les scènes de la vie des Scythes bien connues.) — Kourgan près de Nijéne*), fouilles de M. le prof. Antonovitch (fragments de poterie, silex taillés, hache polie en diorite, morceau de l'ambre jaune et le squelette adessous). Mort de M. G. de Mortillet.

Errata.

Стор. 24. стр. 7 зверху. Замість pointillage читати: pastillage

— 61. стр. 3 зверху замість „Зверху... і т. д. до слова підіймається, читати: Запецьки відділені від каблука перегородкою з дірками, не доходячою до передньої стінки горну. Ця перегородка прикрива зверху запецьки (Мал. 10), а каблукові служить долівкою, на котрій ставляють п'єсуд. Полом'я з печи приходять у запецьки і далі через порожнє місце *a* (Мал. 13) і через дірки...

— Підпис до Мал. 13 читати: долівка каблука.

Page 66. Dans l'explication de la Fig. 10 omettre les mots: Une cloison qui est au fond de ces compartiments est.

— Dans l'explication de la Fig. 12 omettre les mots: les lignes ponctuées... etc. jusqu'à la fin.

— L'explication de la Fig. 13 lire de la façon suivante: Cloison (incomplète) en briques, séparant la partie supérieure du four de la partie inférieure et servant de sol pour la partie supérieure. La flamme passe du foyer qui n'est pas séparé de la partie inférieure du four dans celle-ci et ensuite par la partie libre *a* ainsi que par les trous, dont la cloison est munie, dans la partie supérieure, d'où la fumée sort par la bouche.

*) Niéjine (Нижинъ) sur les cartes russes.

СПЕЦІЯЛЬНІ ПРОГРАМИ

ДО НАУКОВО-ЕТНОГРАФІЧНИХ РОЗВІДОК.

— — —

Бувши прилагоджені за для людей з більшою, або меншою, коли не спеціально етнографічною, то хоч загально-науковою просвітою, ці програми призначають ся найбільше за для тих, хто має охоту, або спроможність узяти ся за розвідки у якому небудь окрім-кому розділі етнографії. Нема що й казати, що й вони далеко не вичерпують усіх питань, які можуть виявитись при розвідках, а через це при їх укладанні мають ся завше на меті зазначити рядком запитів (самих по собі досить простих) той напрямок, у яким мусять іти розвідка. Кожному, хто буде ласкав надіслати нам які додатки або нові запитання до наших програм — складаємо заздалегідь нашу щирю подяку.

З технічного боку ми дуже-б просили наших співробітників:

1) Не звертати уваги на невелику численність і незначність відомостей, які вони можуть иноді подати і не брати нічого за річ вже усім відому, а піклуватись тільки, щоб звістки були вірні й докладні.

2) не вважати на сором у деяких звістках, пам'ятаючи, що за для науки не може бути нічого соромного.

3) Не вважати на незручність плянів, малюнків і т. п., а робити їх тільки так, щоб вони були вірні і щоб усе можна було зрозуміти.

4) Означати завше, яко мога точніше місце, де зібрані звістки.

5) Подавати коли не кожную звістку, то принаймні кожний рядок однаких звісток (підходячих до розділів програм, означених

у більшій частині їх латинськими числами) на окрімному куску паперу не менш половини хвормату цієї книжки завбільшки, пишучи при тому тільки на одному боці листка. (Виконання цього прохання полегшує дуже класифікацію і переховування матеріялу, даючи спроможність розтасовувати листки і коли треба наклеювати їх на більші, замість переписування).

б) Заслати відомості або до Наукового Товариства ім. Шевченка, 26, уліця Чарнецького у Львові, або безпосередно: Хв. Вовкові до Антропологічного Товариства у Парижі (M. Th. Volkov, Société d'Anthropologie, 15 rue de l'Ecole de Medecine, Paris, France).

Questionnaire pour les recherches ethnographiques sur l'industrie populaire

par Th. Volkov.

ПРОГРАМА

до збирання відомостей дотичних народньої побутової техніки

(Arts of life).

Побутовою технікою у етнографії зветь ся вмінне дати собі раду ув усьому, що потрібно за для піддержування і поліпшення материяльного життя. Камінь, котрим дикий чоловік розбива горіх, або ломака, котрою він збива з дерева овоч, становлять вже собою пристрої, прилади, струменти, за помічку котрих йому легше зробити що треба, ніж просто руками. У міру того як люде ставали освітнішими, ці пристрої і прилади ставали усе більш і більш скомплікованими, але разом з цім і зручнішими і не помилившись можна сказати, що історія побутової техніки становить собою історію чоловічої культури і не тільки материяльної, але й інтелектуальної. З цього видно вже яке значне місце мають розвідки дотичні побутової техніки у науковій етнографії. Це значінне їх одначе не зразу було оціноване і тільки тепер, дякуючи працям оксфордського професора Едв. Тайлора, професора Парижської Антропологиячної Школи Адріена де Мортільє і особливо американських етнологів, між котрими на першому місці треба зазначити уашінгтонського професора Отіса Мезона,¹⁾ ця частина етнографії дійшла до певного наукового розвою. У наших досі виданих етнографичних програмах вона або й зовсім не згадуєть ся, або коли й згадуєть ся то хіба тільки мимохідь. Тим то ми й починаємо наш рядок спеціальних етнографичних програм именно з ви-

¹⁾ Edw. B. Tylor. Anthropology. Lond 1881. Adr. de Mortillet, La Revue mensuelle de l'Ecole d'Anthropologie II, 1892. Otis T. Mason The origins of invention, Lond. 1896.

дання програми до збирання відомостей дотичних побутової техніки, просячи наших співробітників звернути на її особливу увагу. Звістки, які за їх поміччю будуть зібрані, мусять дати не тільки образок теперішньої материяльної культури Русі-України, але й її поступового розвою і придадуть ся окрім того чимало до вясненя еволюції культури усього людства на землі. З другого боку вони вяснять де які дуже значні питання культурних впливів і допоможуть у звищенні де яких не менш значних історичних помилок і забобонів.

Позаяк розвідки по дій програмі матимуть натурально найбільш усього технічний характер, то окрім загальних уваг, виложених у передмові до усіх спеціальних програм, ми просвितимемо ще наших співробітників:

1) При опису кожної окрімної річи подавати льокальну назву її і кожної з її частин, які-б дрібні не були вони.

2) Подавати міру а по потребі й вагу кожної річи по спроможності десятичну (метричну), бо ніякої иньшої міри у науці тепер не вживаєть ся.

3) До опису кожної річи додавати її фотографію, або малюнок, а коли йдеть ся про вясненєня яких пристроїв, будівлі, то-що, то й малюнок схематичний (півперечний і вздовжний перекрій, або плян) по спроможності з масштабом.

4) Не вважати на артистичне виконанєня таких малюнків, дбаючи тільки про те, щоб можна було їх зрозуміти.

5) Малюнки, пляни і т. н. робити на окрімних листиках, взначаючи кожну частину числами або літерами, котрі мають бути вяснені у текстї.

6) Не нехтувати ніякими дотичними до побутової техніки оповіданьнями, віруваньнями й забобонами (за для котрих нарешті буде уложена особлива програма), але подавати тільки їх завше на окрімних листиках.

Побутова техніка.

I. Первістні механічні пристрої у народньому нобутї.

а] 1) Як люде дають собі ради, не маючи під рукою ножа, сокири, шила, або-що? Чи не вживають часами у таких випадках кремінців, уломків скла, кісток, дерева і т. н. і як їх у такому разї пристроюють, щоб зручніше було держати і орудувати?

2) Які дерев'яні річи вживають ще замість залізних (кілочки, молоти, довбні і т. и.)?

3) Які трапляють ся самодільні річи з завалючих шматків заліза (як наприкл. скіски то-що) і як їх приправляють до держання?

4) Яку робили, або й роблять тепер самодільну зброю, щоб боронитись від людей, або звіра (ножі, списи, коси, келепи і т. и.)? Чи не роблять часом булавок, або гірлиц, з молодих деревців, до корнів котрих забивають ся невеличкі кременці, щоб поврости туди?

5) Чи нема, часом, звичаю перерізувати, або одрубувати що небудь не залізним струментом, а чим иньшим?

б) 6) Подати найбільше докладні і оригінальні зразки вживання у звичайному сільському побуті простіших машин: рухала (підойма, підважування, журавель, тереза, терниця, безьмін), клину (колоти дерево), колещати (витягання води, колод з річки, стягнення на гору дзвонів), коловорота (тягання ілею з колодязя, глини з глинища), гвинта, або шрубу (у в олійниці), накату чи спадистої площини (тягання бочок на віз, спускання їх до льоху). Постаратись вказати вживання цих машин простим сільським людям, не маючим ніякого знання у механіці.

II. Вогонь, його здобування і переховування.

1) Чи бувають випадки коли вогонь треба здобути безпремінно тертем (при запалюванні ватри у Гудулів, при пошести на скотину або на людей і т. и.)? Як у такому разі витирають його: яким чином, з якого дерева і з яким приладом (Подати малюнки і найдокладніший опис)?

2) Як дають собі ради, як що випадком нема ні сїрників, ні кресала (як наприкл. на ловах, у чабанів, або у дорожі і т. и.)? Чи не доводить ся здобувати тоді вогню тертем, або б'ючи камінь об камінь? Яке именно дерево або камінь до того вживаєть ся? Що йде на підпал і яким чином це робить ся?

3) Які ще вживають ся давні способи здобування вогню (сїрка, самодільні сїрники, кресало, губка й кремень)? Звідки беруть усе до того потрібне — що купують, а що сами роблять? Якої хворми найчастійше вживають кресала? Яку вживають губку і що замість неї і як усе ото виготовлюють? Чи не вироблюють кременців на продаж; хто і як именно їх робить?

4) Здобувши огонь яким небудь з цих способів, яким робом повертають його у полом'я і що до того вживають на підпал (маханне віхтем з соломи, у котрій покладена запалена губка, роздування ротом, халявою, вживання де-яких перетрухлих губ і т. и.)?

5) Які прилади вживають, щоб користуватись здобутим вогнем, особливо як що це дієть ся не у хаті (треноги, рашки, пічечки у землі або у глині, кабиці і т. и.)? Як і з чого це усе робить ся і як зветь ся кожна частина? Що роблять, щоб не задувало вогню вітром, або не заливало дощем?

6) Що вживаєть ся на топливо, особливо як що нема дерева очерету або соломи, наприкл. в степу або-що? Чи не палять часом товарячих, або иньших кісток і т. и.

7) Як користують ся вогнем, щоб позбутись мошки, комарів, хижих зьвірів і т. и.? Що кидають у вогонь, щоб було більше диму, або щоб дим більше одганяв усяку нечисть?...

8) Як потім переховуєть ся вогонь, щоб не запалювати його ще раз (присипанне попідом на припечку, у степу у чабанів і т. и.)? Як поводять ся з вогнем у загалі і хто мусить його доглядати?)

III. Влови.

1) Чи люде ходять на влови, як на розривки, чи є й такі, що живуть з того? Як їх багато між селянами? Чи еднають ся вони у товариства?

2) Чи бува таке, щоб вибірались на влови куди небудь у дальші сторони? Чи є особливі місця, де ловлять ті чи другі звірі, або птиці і як такі місця зветь ся? Коли якого зьвіра або птицю найкраще полювати (перелет, жирування і т. и.)?

3) Яких ловлять зьвірів і птиць тепер і яких ловили перше? Чи полюють ще на дрохв, диких гусей, вивірок (векш), видинху (видру), бобра, дикого кабана, оленя, лося, диких коней, зубра, ведмеда? Як давно вбито остатнього з таких зьвірів? Де які птиці й зьвірі ловлять ся (зазначити географічні місця) і деяких з їх вже немає?

4) Які способи й пристрої вживають ся до ловлення і полювання на кожного зьвіра або птицю? Подати малюнки і описи усякого роду сільців, сіток, тенет, пасток, хваток, капканів, ям,

⁴⁾ При усьому цьому звістно треба звертати увагу і на усякі дотичні до вогню (особливо живого. се-б здобутого терем, та й хатнього) вірування і забобони. Але за для їх має бути видана особлива програма.

вовковень і т. и. (з означенням як їми орудують і як зветь ся кожна їх частина), починаючи з ловлення просто руками, або вбивання ломакою чи камінюкою і кінчаючи селянським полюванням з огневою зброєю. Чи не ловлять ще й досі де диких гусей або качок сіткою почепленою між деревами на дорозі у лісі?

5) Яка старинна зброя (палиці на вовків, рогатини на ведмідя) вживаєть ся ще на вловах? Які ловецькі пристрої, особливо старинні, вдержались ще як іграшки у дітей (луки і стрілки, праці і т. и.)? Як діти ловлять горобців і иньших птиць і які до того вживають хитрощі?

6) Чи привчають яких звірів, або птиць (хортів, соколів) ловити, або помагати ловити на вловах? Яких вживають пристроїв, щоб доставати вбіту птицю, вбивати спійману дичину або держати її живою?

7) Чи не роблять самодільного пороху? Чи не було випадків, щоб пістони рушниці перероблювались на крем'яні (бо кремій легше здобути ніж пістони)?

8) Що роблять з спійманою птицею, або звіром, чи сами користують ся чи продають? Кому спродають свіжу дичину, а кому звірячі шкурки, пір'я і т. и.?

9) Чи ловлять птиць, що гарно сьпівають за для держання у клітках? Чи ловлять сьпівучих птиць на продаж і кому спродують?

10) Чи ловлять птиць з гарним пір'ям на продаж? Чи не роблять часами й сами якої оздобы з птничого пір'я, щоб носити?

11) Чи не збірають яєць з диких птиць на їжу або на продаж? Які именно яйця збірають?

12) Які в чисто ловецькі приміти й забобони? Чи не носять чого на собі, щоб щастило на ловах? Що треба й чого не треба робити йдучи на лови? Чи не треба робити чого особливого, вбивши якого великого звіра? Чи не одрізують і не ховають яких частин об його (зубів, кіхтів, рогів, соромного тіла), або чи не носять на собі на щастте чи на похвалку?

IV. Рибальство.

1) Чи люде рибальять тільки на поміч иньшому господарству, чи в й такі, що живуть виключно з рибальства? Подати число професіональних рибалок (у відсотках).

2) Чи єднають ся рибалки у спілки і на яких умовах? Чи є обчеські рибальські заводи, чи тільки хазяйські? Подати числа і економічні відносини про те й друге?

3) До кого належать здатні до рибальства місця, як вони звуть ся і на яких умовах люде на їх рибалать?

4) Коли звичайно починають і коли перестають рибалити? Від чого се залежить?

5) Яка риба ловить ся? Подати народні назвища кожної породи риби (коли можна то й наукові латинські) з народними-ж оповіданнями про те, де і як кожна риба живе, чим годуєть ся і коли і яким способом найкраще її ловити? Подати також і рибальську анатомію риби з усіма назвищами.

6) Найпростіші способи рибальства на мілкій воді: спусканне води у ставках і річечках, ловління рибн й раків просто руками, битте сандолею чи остьтю, ловління кошовкою, штанами і иньшим нехитрим робом. Чи не бува, щоб стріляли рибу з лука стрілами, або труїли якою отрутою (як кукульван, то-що)? Чи ловлять на вогонь?

7) Рибальство на більшій воді: а) рухомою снаст'ю: гачками, вудками, підсаками, сїтками, неводом, матулою і т. и.; б) нерухомою снаст'ю: вершами, жаками, вентерями, кітцями (котами), у загорода, у їзи, у ерики, крючками, кармаками і т. и. Подати назвища, розмір, фотографії і малюнки з найдокладнішим описом кожної снасти і усіх її частин з причандалами, а також і способу лову.

8) Плетіння і виготовлення сїтей і иньшої рибальської снасти з усім до того потрібним струментом і матеріалом. Способи плетіння. Хто звичайно плете: чи самі рибалки, чи є й особливі майстри, що з того живуть? Звернути особливу увагу на те з чого і як роблять ся грузила і поплавці до сїтей, яси й гарди на їзах, ериках і т. и.

9) Рибальство у зимі. Усі прилади до його й способи лову.

10) Подати спеціальні описи рибальства на усіх великих українських ріках: Донці, Дніпрі, Десні, Прип'яти, Бозі, Дністрі, Пруті і Дунаї, а також і морського рибальства.

11) Які вживають ся до рибальства човни, дуби, баркаси і т. и. Подати їх докладний опис з усіма їх причандалами (весла, щогли, паруси, якіря, барани і т. и.) Чи роблять їх на продаж і чи є люде, що тільки з того й живуть? З чого й як роблять ся наприклад. самодільні якіря і т. и.?

12) Яку ставляють за для рибальства будівлю (починаючи з простих будок і кінчаючи рибальськими заводами)? З чого й як вона робить ся (подати малюнки і пляни)? Житятє на рибальських заводах. Особлива рибальська одежа, як що така вживаєть ся.

13) Який посуд і струмент вживаєть ся до виїманья сійманої риби з сітей, вбивання де-якої з неї (починаючи од простого перекусування голови і кінчаючи чекушею), доставка її на беріг, чищення, перемивання й соління — і як усе те робить ся? Які вживають ся ще способи до переховування риби (сушення, в'ялення, задимлювання і т. и.)? Чи роблять кав'яр (икру), в'язигу? Чи роблять з риби консерви?

14) Як ведеть ся лік спійманої риби і як її важать? Як, де й кому її спродують?

15) Чи не чуто яких переказів як ловили рибу за давніх часів; чи не знайдено де, або чи не остало ся у кого давньої рибальської снасти (крючків, гаків, грузил і т. и.)?

V. Скотарство.

1) Чи не відомі які випадки призвичаювання дикої, або одичалої скотини? Які вживають ся способи приборкування дикої, або неспокоїної скотини (колодка на шиї, або на носі у свині, дошка на рогах у бика, путання або стреножування коней і т. и.)?

2) Чи трапляєть ся ще виховування скоту у півдикому стані, табунами у степах, лісах, болотах? Як його упісля призвичаюють?

3) Який именно скої держать? Як кожду породу доглядають, чим годують, як боронять од мух і дроку, од зьвіра, од злодіїв, од пошести, як рятують од якої хвороби, як вихолощують, яким струментом і хто це звичайно робить, яку поміч дають, як скотина телить ся? Зібрати звістків про коновалів, їхній струмент і ліки. Подати по спроможности окрімні студії про гурти, табуни, отари і т. и., звернувши увагу й на життє гуртовщиків, чабанів, табунщиків, свинопасів і особливо на їхні причадали (гирлиги, аркани і т. и. і на те, що вони повинні знати, щоб доглядати як слід скотину.

4) Чи держать громадський племінний скот (бугаїв, жеребців, киурів, авряків)? Як племінний скот доглядають і яким робом пускають до самиць? Чи не вживають яких небудь особливих способів, щоб мати такий чи иньший приплід? Чи не завважають часом;

що як самиця погуля раз з поганим самцем то вже приплід од її не буде добрий, хоч-би потім припускали й найкращих самців?

5) Як користують ся молоком, що і як з його роблять (сир, сметану, масло і т. и.)? Який за-для того вживають ся посуд і пристрої? Чи нема випадків громадського молочного господарства? Що роблять, щоб корови давали більше молока? Яку користь мають з иньшої скотини?

6) Як яку скотину ріжуть чи колять, як здимають з її шкуру, обірають м'ясо, сало і т. и. і як усе те оброблюють до переховування, або на продаж; який струмент до того вживають ся? Що роблять з шерстю, рогами, копитами? Подати народню різницьку анатомію кожної скотини. По яким ознакам довідують ся, що скотина була недужа і що м'яса од її не слід їсти? Чи користують ся чим од дозлої скотини? Чи є до різання скотини особливі люде (різники, касапи, то-що)? Що і як їм платять за заріз кожної скотини?

7) Чи держать, особливо при отарах, собак якої небудь осібної породи і якої именно? Як їх доглядають і як до чого привчають? Чи є який догляд за дворовими собаками; як і до чого їх привчають? Як їх боронять і пользують від скаженни і иньшої хвороби? Чи держать котів або ще що небудь? Коли ві, то від чого? Чи не міняють, або не продають котів на шкурки котолупам?

8) Яку держать птицю на їжу або на продаж? Чи не призвичаюють часом якої дикої птиці і як именно? Чи не пускають якої птиці (як качок, гусей) на ціле літо у болото, де вона зовсім дицїє? Чи її потім призвичаюють і як именно (пригодовують, урізують крила і т. и.)? Як доглядають курчат, утят, гусят, нндичат і т. и. як їх вигодовують, що їм дають щоб не дохли? Який догляд за кожною породою птиці осібно? Де держать яку птицю у день і у ночі, і у лїті і у зиму (подати зразки хлївів — до-що)? Як боронять птицю од шулік, ласок і иньших ворогів? Як доглядають, щоб не пропадали яйця, що роблять, щоб птиця краще неслась і щоб не було вилвків? Як яйця переховують і доставляють на продаж? Як яку птицю вигодовують на продаж і як доставляють на торг? Подати описи осібної до того будівлі, посуду, пристроїв, клїток і т. и.

9) Як ріжуть, колять або рубають домову птицю і як її па-трають. Подати народню анатомію домової птиці. Який вжиток мають з частин птиці, котрих не можна їсти (кісток, пір'я, кіхтів)? З якої птиці яке пір'я на що йде? Чи не вважають ся негідним, щоб

птицю (або що з дрібної скотини) різали жінки і чи не закликають за для цього кого небудь з чоловіків?

10) Чи розводять голубів і на що именно: чи на їжу або на продаж, чи щоб літали? Чи трапляють ся завзяті голуб'ятники, щоб кохались у цьому ділі? Як вони доглядають голубів, чи пускають літати на спор, чи переманюють один у одного і який у їх особливий „голуб'ячий закон“?

VI. Пчільництво.

1) Чи не користують ся ще медом з диких бжіл, шершнів, віс і т. и.? Чи не держать ще бжіл по дуплах дерев і у бортях; чи нема ще звичаю прив'язувати колодки з бжолою по деревах? Які прилади вживають ся, щоб лазити на бортяні дерева (лазиво)? Чи не вживають ся де лежачих колодок (уликів) за для бжіл?

2) Де звичайно ставляють пасіку? Чи є звичай перевозити її з одного місця на друге? Як тоді влаштовують? Подати пляни і загальні образки пасіки (найкраще фотографію). Яких святих ікони держать на пасіці і де їх вішають?

3) Як зроблені вулики і покришки до їх? Подати докладні малюнки з назвами кожної частини. З якого дерева їх роблять, як завбільшки, що під їх підставляють? Чи не роблять на вуликах яких образів, малюнків, різьби, написів; чи не вирізують вуликів на подобу чоловічої, або звірячої постаті? Чи не починають вживати нових вуликів (солом'яних, з рамками, скляних і т. и.)?

4) Чи розбірають які окрімні породи бжіл? Як бжіл держать і доглядають (подати найдокладніший опис усього до того дотичного)? Як збірають рої, садовлять їх до нових вуликів, підгодовують і т. и.? Які найголовніші вороги бжіл і як од їх боронять ся? Як поведать ся з бжолою, щоб вони звали пасішника і що відомо пасішникам про життя бжіл?

5) Як вибірають мед? Як що про цьому вбивають бжіл, то як именно? Як мед і віск потім оброблюють, переховують і спродують?

6) Які пристрої і струменти вживають ся на пасіці? Подати докладний опис з малюнками усього пасічного струменту і начиння, означивши якої що більшости, як зветь ся, з чого робить ся, що купуєть ся і т. и.?

7) Як переховують бжолу у зімі? Пляни й малюнки вішпанників? Чи роблять ся вішпанники у землі і як именно? Як у їх скла-

дають вулики, коли складають, і коли виймають на весні? Як доглядають?

8) Які приміти, вірування, молитви, заговори й забобони є про бжіл?

VII. Ліси, садки, пастовні і сінокоси.

1) Який росте ліс, як зветь ся по народньому кожна його порода з її одмінами? Як якою породою користують ся, на що вона йде? Як вибавляють негідне дерево, щоб дати місце більше користному? Як доглядають за лісом селяне, особливо лісники без шкільної осьвіти? Чи роблять що, щоб дерево краще, або рівніше росло? Який ґрунт за для якого дерева годить ся? Чи не розводять часами лісу наошше? Які комахи, птиці або звірі шкодять лісові і як од їх збувають ся? Як боронять ліс од пожежи, як що трапить ся? Коли яке дерево рубають? Як викорчовують пні? Як знають, скільки дереву год і скільки з його буде дрів? Чим користують ся з лісу окрім рубання дерева на будівлю і на опал (лоза, лика, соснові шишки, трава, ягоди, губи і т. и.)?

2) Які дерева й овочі розводять по садках і городах? Як вони зветь ся з їх різними одмінами? Як їх доглядають, який до того вживаєть ся струмент? Які овочі розводять ся за для себе й які на продаж? Чи не розводять чого небудь особливо (як наприклад сливи ув Опшні, то-що)? Яким робом розводять дерева й овочі — чи з насіння чи инакше? Чи вміють щепити кращі породи до дичків? Чи звертають увагу на те, що усякому дереву чи овочу потрібує осібного ґрунту, чи підгноюють землю, підсипають піску, глини, вапна і т. и. Як вибавляють гусінь, шкодливих комач і т. и. що шкодить садкам? Де більше розводять садки, чи коло хат у оселі, чи по лісах? Як їх доглядають, коли овоч почина доріпати? Чи не роблять за для того особливої будівлі, такої як курівні, вишені і т. и.? Які ставляють опудала (страхопуди), щоб лякати птицю, з чого й як їх роблять? Коли і як збирають кожна овоч, як її переховують, щоб не поцувалась і як доставляють на продаж? Якою мірою або ліком продають: на вози, на відра, на мірку, на гарнець, на пари, на десятки, на копн, на сотні?... Які є про садовину й городину примітки, вірування й забобони (поливання сьвяченою водою і т. и.)?

3) Де більше пасуть скот на весні, у літі і у в осени? Яка трава вважаєть ся найбільше користною і яка шкодливою за для

скоту (подати народні назвища, а як-що можна то й наукові — латинські)? Коли починають і коли перестають виганяти скот на пашу?

4) Яка трава росте по сіножатях (степових, лісових, левадах, болотяних)? Яка вважається крапцюю і яка гіршою (подати знов народні, а по зможі й латинські назви з означенням народніх приміт)? Чи доглядають як небудь траву на сінокосах, щоб вона краще росла, чи боронять її од яких комах чи зьвірів? Коли й яким робом починається косовиця? Які коси більше купують, австрійські чи російські? Яке більше люблять кісься — довге чи коротке? Що кажуть про косарів — німців, руських (великорусів) і иньших? Подати докладний опис косовиці, а тако-ж способів косяти (на голу косу, на ключку, на грабки і т. н.) і усієї косарської справи, починаючи од коси з усіма її причандалами і кінчаючи барильцем на воду, з плянами і малюнками, а коли можна то й фотографіями у різні моменти праці. Те-ж саме про возовицю (гребовиця, складання у копиці, волочіння, складання у скирти і т. н.), Такі-ж звістки подати про різання осоки, биття очерету, збирання бур'яну і т. н. На яку міру продають сіно? Чи не сіють часами на сіно трави?

VIII. Хліборобство.

1) Чи трапляється де так зване хижацьке господарство (покидання старого поля і випалювання лісу, або оранка степу під нове)? Чи ведеться господарство на три поля чи вже на більше?

2) Як селяне відрізняють і звать ріжного роду землю? Яку землю до чого вважають більше здатною? На що, коли й як підгнують землю?

3) Чи нема звичаю поливати ниви (особливо водяними колесами з причепленими до їх відрами)?

4) Що сіють? Подати народні назви усякої пашні з усіма одміними, які тільки є, з означенням чого сіють більше й чого менше. Що після чого сіють? Чи починають сіяти нові сорти пашні?

5) Коли почивають орати? Чим орють: сохою чи плугом, кіннями чи волами (кількома парами волів)? Як глибоко беруть на який хліб? Боронування.

6) Як який хліб сіють? Як вибірають і наготовляють за для сіяння зерно? Чи не вживають до сіяння яких пристроїв? Чим волочать — бороною, чи чим иньшим?

7) Чи була який догляд за хлібами, поки вони ростуть? Чи проривають їх, як що дуже густо посіяно? Як боронять їх од жучків, коняків, сарани і т. и.?

8) Коли починають ся жнива, який хліб жнуть, а який косять? Як який хліб складають у копички? Як перевозять і складають у скирти? Чи в овнини і як у їх сушать хліб?

9) Коли починають молотити? Як і чим молотять (ціпами, кам'яним котком, конячими копитами (на гармані), машиною)?

10) Які до усього того вживають ся прилади й пристрої? Описати по зможі докладнійше усякого роду сохи, рала, борони, плуги, волочила, серпи, коси, грабки, граблі, вила, ціпи, гармани, дикани і т. и. з усіма їх частинами і причандалами, додаючи до усього міру, малюнки й фотографії. Дуже добре-б було подати тако-ж фотографії усіх сільських работ, починаючи з оранки і кінчаючи віянням.

11) Які зміни настали у теперішньому господарстві, у порівнянні з тим, що було колись — економічні і технічні?

12) Дати окрімні описи розведення різного роду технічних рослин: конопель, льону, цукрових буряків, тютюну, хмілью і т. и. з усіма пристроями, які до того вживають ся.

ІХ. Мирошництво.

1) Які вживають ся до товчення зерна, соли і т. и. дерев'яні або вніші ступи — ручні і ножні. Подати їх опис і малюнки.

2) Чи вживають ся ще жорна, і як що вживають ся, то до чого именно? Чи в такі жорна, щоб молоти ногами, з кошем і з иньшими приладами? Чи нема або чи не було жорен, щоб молоти кіньми, або волами? Подати опис усіх, які в, жорен з малюнками. Чи не трапляють ся де жорна не з рівними каміннями, а один камінь виглублений, а другий опукий? Чи не бува, щоб замість камнів у жорнах було що иньше, як наприкл. дерев'яні кружки з набитими на їх залізцями або камінцями?

3) Скільки вітряків у селі (подати разом і число хат, або душ у селі)? Як вони зроблені? Подати докладний опис вітряків різного роду з планами і малюнками, звернувши особливу увагу на назви кожної окрімної частини у їх, а також і на те, як вітряки навертають ся.

4) Подати детальний опис водяних млинів з усіма приладами до драння крупів, валяння сукна і т. и. Звернути також осо-

бливу увагу на наплавні млини, як що є, і на те як їх переплавляють з місця на місце і як закріплюють, щоб їх не зносило водою.

Х. Копання землі. Викопування і оброблювання глини.

а] 1) *Грабарство*. Чи є свої грабарі, чи наймають сторонніх? На які именно роботи наймають грабарів? Який у їх струмент (подати опис усього)? Чи не вживаєть ся до копання землі чого иньшого, окрім звичайного заступа, особливо коли ґрунт твердий? Чи не чутно, щоб до цього вживали ся коли товарачі роги? Які є прилади до витягання, або викидання землі, як що копають глибоко, або викопану землю треба скидати де небудь одсторонь. Як міряють скільки викопано землі?

б] 2) *Чамур* або бита глина (земляна цегла). Як виготовляють глину на чамур? Скільки додають різаної соломи, полови (яких?) і т. и.? Які завбільшки і як именно роблять кусники чамуру? Як їх сушать і як з їх роблять стіни?

с] 3) *Цегла* (кирпич). Яка именно глина йде на цеглу, як її розпізнають? Як копають і витягають, коли глинище глибоке? Що роблять, щоб глинище не завалювалось? Як наготовляють глину до виробу цегли, як цеглу роблять і як випалюють? Дати опис усієї цеглярської праці і усього струменту, а також і печи до випалювання. Якої міри і які сорти цегли вироблюють ся і як вони звуть ся? Як вироблюють ся й на що йде сирець? Подати фотографії цегельні з плянами і малюнками.

д] 4) *Черепиця*. Як що вироблюють, ся то подати докладний опис усього струменту і способів вироблювання, зазначивши, як і у попередніх працях, чи є свої майстрі чи чужоземні?

е] 5) *Гончарство*. Як розпізнають і здобувають гончарську глину? Яких сортів вона бува і як вони звуть ся? Який струмент вживаєть ся до здобування і витягання її з глиниць? Як вона виготовлюєть ся до виробу посуду (вивітрювання, виморожування, перемішання, вимішування, стругання, додавання піску або чого иньшого, осаджування з води і т. и.)? Описати яко мога докладнійше усі праці сюди належачі, з усім струментом, який до їх вживаєть ся.

б) Чи не роблять ще де посуду з якого м'якого каміню? Чи не гріють часами води, або чого иньшого, у дерев'яних мисках, або у кошовках зплетених з лози і вимазаних глиною? Чи не вживають, часам в пригоді, до того сьвіжої шкури (наприкл. чабани), або

гарячого каміння. Чи не роблять ще й досі де-небудь якого посуду не на крузі, а просто руками, або на ручному крузі? Якого роду вживаєть ся звичайно круг (дати опис і малюнки з усіма назвами окрімних частин)? Який струмент вживаєть ся до виробу посуду на крузі; чи самі гончарі його роблять, чи купують?

7) Який вироблюють посуд? Подати малюнки (а ще краще — фотографії) і опис усякого сорта посуду з визначенням міри (заввишки й попереку у горлі і у найширшому півперечнику), коліру, назвищ і вживання. Які трапляють ся ще, окрім посуду, гончарні вироби: свистуни, грузки до неводу і т. и.? Чи не роблять яких чоловічих або зв'язячих парсунок з глини?

8) Які і яким чином роблять ся везерунки на посуді (дати їх малюнки і народні назвища)? Звідки беруть зразки до таких везерунків? Який до того вживаєть ся струмент? Як прироблюють вухка і чи не роблять за для окраси на посуді яких приліпок з глини? Чи не роблять посуду на вшталт зв'язячої, або чоловічої постаті? Як роблять, щоб горшки (не полив'яні) були зверху блискучими? Які горшки більше вилощують зверху, чи тільки чорні чи й другого коліру? Як і з чого робить ся полива ріжного коліру і як її наводять на посуд? Який посуд робить ся полив'яний, а який ні? Чи не ставляють гончарі яких знаків на посуді, щоб знати було ким він зроблений? Подати малюнки таких знаків. З яких міст у Галичині і на Україні посуд визнаєть ся за найкращий?

9) Як випалюють посуд? Подати пляни і малюнки гончарського горну. Скільки часу держать посуд ув огні? Як роблять, щоб посуд вийшов червоний, жовтий, білий, або чорний чи с'рий? Що роблять, щоб горшки у горні не зіплювались, або не псувались иньшим робом?

10) Як доставляють посуд на продаж? Як улаштовують до того воза і у йому горшки? Чи возять по селам, чи тільки продають по ярмарках? Чи продають за гроші, чи міняють на зерно, або на борошно?

XI. Оброблювання дерева.

1) *Рубанне і виготовлювання дерева.* Як виміряють височину дерева і скільки з його буде дров, дощок, або чого иньшого? Як дерево рубають і що роблять, щоб не стало ся при цьому якої причини (щоб не вбило кого, падаючи, або-що)? Як дерево рубають, п'яляють або колять на дрова у лісі, як дрова складають і міряють,

як бережуть од непогоди і доставляють до дому або на продаж; на що йдуть пні, суччя, коріння і т. и.? Що роблять з вітами, з хмизом і т. и.? Як і чим рубають лозу, що і як з неї роблять напр. до ув'язування ріжних річей, до виготовлювання усяких каблучок і т. и.; з якого дерева беруть лика і що з їх роблять? Як зрубане і наготовлене дерево, або дрова вивозять з лісу, спускають з гори, доставляють до річки, в'яжуть у плоти, сплавають по річках, витягають на беріг і доставляють куди треба? Подати описи з малюнками і плямами особливо способів спускання дерева з гори, витягання на беріг, пиляння (з усіма до того пристроями, ув'язування плотів, з усією на їх будівлею.

2) Як дерево обтесують і пвляють на колоди, бруси, пластини, дошки, шальовки, дрань, гонту і т. и.; як вибірають і з чого роблять лати, сохи, дуги, обіддя, кокори до човнів; як видовбують човні, корита, ночви, жлукта, улики, черпаки, ківші, ополоники, ложки і т. и.? Чи не випаляють часом дерева замість видовбування? З якого дерева роблять ся, яку мають міру і як звуть ся усякі на ріжний спосіб зроблені дерев'яні вироби? На що в особливі майстрі, а на що нема?

3) Який струмент вживають за для кожної з цих праць (ріжного сорту клиння, сокири, пили, долота, струги, свердли і т. и.)? Дати опис, міру, малюнок і народне назвище кожного з усіма його одміними.

4) *Випал вугілля.* З якого дерева і яким робом випаляють ся вугілля? Яке в до того начиння, струмент і особлива будівля? Як угалля доставляють на продаж? Чи в до випалювання вугілля особливі майстрі і у загалі люде, котрі тільки з того й живуть?

5) *Вироблювання смоли.* З якого дерева і як женуть смолу і роблять коломаз (дьоготь)? Яке до того вживаєть ся начиння і т. и.? Які бувають сорти дьогтю (добрий дьоготь і т. и.)? Дати докладний опис майданів, з усім що до їх належить, а також до переходування і доставки смоли й дьогтю на продаж.

6) *Теслярство.* Чи в особливі майстрі до будівлі хат? Що з дерев'яної роботи при будівлі роблять сами, а за для чого закликають тесляра? Що у загалі роблять теслярі по селах? Подати звістки про їх спосіб роботи а також і про усе їхне начиння і увесь струмент з усіма назвами і т. и., особливо-ж довідатись яке дерево вони на що беруть, як розміряють, вироблюють окрімні частини і приладжують їх одна до одної, найбільш тоді, як при цьому не вживаєть ся гвоздків і заліза у загалі? Чим вони красять дерево і як наводять політуру?

7) *Стельмаство*. Що именно роблять стельмахи? Яке вони вживають начиння й струмент (опис його з малюнками й мірою)? Яким побитом вони що роблять: як виточують маточинку, розміряють спиці, приганяють обід? Як роблять остатні частини воза, так щоб вони приходились одна до одної і т. и.? Подати по зможі усю техніку цього ремесла.

8) *Бондарство* (боднарство). Яке дерево йде на яку дерев'яну посуду? Яку именно посуду вироблюють бондарі (подати опис її з народніми назвами, мірою й малюнками)? Як бондарі виготовлюють дерево, розміряють його, роблять клепки, розміряють широкість дна, добірають до неї широкість клепок, вирізають утори, вставляють дно і т. и.? Який до усього того вживається струмент і як бондарі їм орудують (звернути особливу увагу на докладність опису усього, особливо-ж розмірвання)? Що йде до бондарської роботи окрім дерева (осока, залізо, обичайки і т. и.)? Як бондарі доставляють на торг свої вироби і як продають (за гроші чи міняють на що)?

ХІІ. Оброблювання шкіри.

1) Чи оброблюють коли шкіри сами селяне, чи завше оддають чинбареві? Од якої скотини шкіра на що йде? Як вбивають скотину, щоб не поцувати шкіри і як здійсмають шкіру?

2) *Чинбарство*. Як оброблюють шкіру чинбарі (висушування, розмочування, одскребання волосся, як що треба, вискребання шкіри з внутрішньої сторони, даліше оброблювання її, вироб ремнів, шкір до вкривання возів, шевського товару; вичинка шкір з вовною на кожухи? Прилади і струмент до усього того. Подати докладні звістки про те з чого именно робиться квас, скільки часу держать у йому які шкіри і т. и.

3) *Кушнірство* (кожухарство). Чи сами кушнірі чинять шкіри, чи беруть вже вичинені? Як розміряють кільки треба на кожух, як викрають і як зшивають шкіри? Який при цьому потрібний струмент? Подати опис з малюнками крою і струменту, не забуваючи вказувати скрізь міру.

4) *Шевство*. Чи шевці шикють тільки чоботи й черевики чи тако ж морщать постолі і роблять ще що иньше з шкіри? Чи роблять вони коли небудь товар сами, чи завше купують або одбірають купований од тих хто оддає шити? Як шевці здійсмають мірку на чоботи або черевики, як добірають колодку? Як що роблять колодки сами, то як именно, з якого дерева і на який звичайно роз-

мір? Як роблять драгву, чи вживають до того свинячої щетини, воску, смоли і т. и.? Як викроюють товар, приганяють підшву, пришивають халави, набивають закаблуки (підбори, корки)? Які вживають до різання шкіри ножі? Що вживають до лощення товару, до наведення глянцу на закаблуки, до вироблювання різних везерунків на закаблуках або на холявах (подати зразки везерунків)? Зробити опис усього струменту й начиння, не залишаючи стільців, ослінчиків, баньок до світла, одно слово усього, що тільки належать до шевства. Які шують ся чоботи й черевики на продаж завбільшки, і яких бувають сортів (подати їх назвища) по більшині, по сорту товару й по хвормі? Чи шують ще що небудь шевці окрім обутьтя? Чи вживають ся до чобіт підкови? Подати їх малюнки й міру.

5) *Лимарство* (сідельництво). Вироблювання хамутів, шлей, сідьолок, наритників, сідел і т. и. Хто їх робить, як именно, яким струментом і т. и. Чи є до того особливі майстрі?

XIII. Оброблювання рогу й кости.

1) Що вироблюють ся з рогів і з кости (табатерки, ріжки на табаку й на порох і т. и.? Як до того виготовляеть ся ріг і який до того вживаєть ся струмент? Чи не роблять з рогу й кости таких річей як кгудаики, гребінці і т. и.? Чи є до того особливі майстрі з селян-українців? Як що такі річи де вироблюють ся, то як продають їх — чи тільки на ярмарках, чи розносять по селах і міняють на ріг і кістки? Звернути особливу увагу на старинні пороховниці і на везерунки на їх, а також і на старинних, особливо церковних, гребінцях.

XIV. Оброблювання волокнуватих річей.

1) *Плетіння*. Які річи плетуть ся з соломи, оситняку, рогози, лика, тоненької лози і т. и.? Подати опис і особливо малюнки кожного роду плетіння, з народними назвами і способу плести і везерунків, які виплітають ся, а також і струменту, який до плетіння вживаєть ся.

2) *Оброблювання льону й конопель*. Як льон і коноплі збирають з поля, мочять, сушать, б'ють на бательні й терницї, витріпують, чистять, розчісують, роблять вирьовки, шнури й т. и. прядуть, роблять вятки, плетуть сітки, панчохи і т. и. Докладно описати усі ці ро-

боти, з усіма приладами й струментом, починаючи з терницї і кінчаючи прядкою з усіма їх причандалами і окрімними частинами.

3) *Ткацтво*. Чи багато ще по селах ткачів? На чому вони орудують? Звернути найбільшу увагу на найпростіші способи ткання. Чи не трапляєть ся ще иноді кросен, або верстатів, у котрих нитки основи натягають ся з гори до долу причепленими до їх грузками, або не навертають ся на валець, а просто прив'язують ся до чого небудь, так що основа виходить дуже довгою і вузькою, а через це й полотно вузьким? Дати опис з плямами і малюнками звичайної верстатї з усім її механізмом і причандалами, не минаючи ані найдрібнішої частини.

4) *Оброблюванне вовни*. Як стрижуть вівці, перемивають і пересушують вовну, б'ють її шерстобитним смиком чи струною, роблять з неї брилї, сучать вал, плетуть з його панчохи, рукавиці і т. и. тчуть сукно, б'ють його на валюшах і т. и.? Як працюють шерстобити, чи ходять по дворах, чи беруть вовну до себе? Як приймають сукно на валюши, як ведуть йому лїк і як після валання вертають тим хто давав?

5) *Коцарство*. Звернути особливу увагу на техніку і народню термінологію цього ремесства. Де воно ще є на Україні і у Галичині? Як вибирають і красять вовну на килими; як їх роблять і який до того вживаєть ся струмент і начинне? Які найбільше розповсюджені везерунки? Постаратись дати малюнки а по змозі й назбирати зразків, особливо з старинних килимів української роботи по церквах то-що.

6) *Кравецтво*. Що з одежи шить ся дома, а що даєть ся кравцеві? Чи працюють сільські кравці на підмогу у хліборобському господарстві, чи є й такі, що живуть тільки з самого кравецтва? Як вони роблять: чи по хатах у тих хто дав шити, чи у себе дома? Як беруть мірку на сорочки чи одєжу, розміряють полотно чи сукно, крають його і шиють? Який до того струмент і причандала? Подати малюнки крою і струменту з мірою і усіма назвищами. Чи кравці завше шиють на столі, або на лаві, підгорнувши під себе ноги? Чи є кравці, що шиють що з свого матеріялу на продаж? Що именно вони шиють і де спродують? Чи сами роблять шкуратяні кгудзники чи хто иньший?

XV. Оброблюванне металів.

1) Звернути особливу увагу на техніку і переносний струмент кочуючих циган-ковалів і мідників і описати їх яко мога докладнійше

з малюнками і з старанним зазначенням усієї термінології і як можна то й именно циганської. Зібрати відомости про те, що вони більше роблять -- залізні річи чи мідні і які именно? Зібрати по змозі фотографії і малюнки з їхніх виробів (а ще краще й самі вироби) з їх циганськими назвищами, звернувши особливу увагу на річи більш або менш оздоблені везерунками і т. й.

2) Розпитатись чи не виплавляють де ще й досі заліза самодільним робом з болотяної руди і подати найдокладніші звістки про техніку такого виплавлювання. Зібрати по змозі звістки про виплавлювання заліза у давні часи, звернувши особливу увагу на назвища сел, хуторів і т. и. що й досі звуть ся Руднями, Рудками і т. и.

3) *Ковальство*. Що найбільше роблять сільські ковалі? Що направляють тільки, або перероблюють, а що роблять сами? Дати докладний опис з мірою, фотографіями й малюнками усіх їхніх виробів. Описати й подати пляни й фотографії кузнї і усього ковальського начиння й струменту з усіма його одміними і народніми назвищами (горен, міхи, ковадла, молоти й молотки, обденьки, дрилї і т. и.). Дати опис усієї ковальської роботи, звернути увагу на те як роблять горен, ковальський міх, як крутять дїрки у залізі, як залізо гартують, насталюють сокиря, роблять підкови, ухналї, гвоздки усякого сорту, рала, леміші і т. и., підковують коней, натягають шини, направляють коси й серпи, виковують ріжні залізні річи за для млинів (порплицї то-що). Чи роблять що небудь сільські ковалі на продаж? Чи не роблять якої зброї за для ловів або оборони?

4) *Слюсарство*. Що именно роблять слюсарі по селах, містечках і невеликих містах; що вироблюють сами на заказ або на продаж? Дати опис їхніх виробів, способу працї, струменту, не забуваючи й їх назвищ, хоча-б вони були й не українські, а чужоземні.

5) *Мідництво й котлярство*. Хто більше працює у цих ремеслах на Україні і у Галичинї — українці чи чужоземцї і які именно? Що роблять мідники і котлярї (подати назви, міру й малюнки? Які способи роботи й струмент?

6) *Золотарство*. Які срібні й золоті річи виробляють ся сільськими, або дрібними мійськими золотарями — українцями? Звернути особливу увагу на вироб церковних річей і річей за для оздоби (серег, каблучок, перстнів, дукачів, і т. и.). Які вживають ся способи роботи наприкл. при розтоплюванні, кованні, прилїтовуванні, золоченні, вживанне гнїлих яєць до золочення дерева і т. и.), який струмент, а також і прилади до свїтла? Звернути особливу увагу

на збирання старинних, найбільше оздоблених різьбою і везерунками річей і їхніх фотографій, а також і на назвища везерунків.

XVI. Переміщення.

1) Яким робом переносять важкі річі з місця на місце (на руках, на плечах, на спині, на голові і т. и.)? Як носять дітей (звернути увагу на циганок), птицю на продаж, воду, барила, горшки з маслом, гладішки з молоком, мішки з зерном або борошном, картоплі, огірки, кавуни, дрова, колода, землю, цеглу, мерців, чобни і т. и. і які вживають до того прилади (платки, коромисла, коробки, дрючки, носилки, мари і т. и.)? [Тут треба дуже докладного опису: не досить сказати наприклад, що дитину носять на руках, бо в чимало дуже різних способів носити дітей; треба вказати на якій руці лежить дитина, куди схиляється її голова, як друга рука придержує дитину, чи не кладуть часами дитини у пазуху свити, чи не підчеплюють на хусті спереду на грудях, або ззаду на спині і т. и.? Також само й про усе иньше. Найкраще додати до опису фотографії або малюнки. Особливу увагу звернути на це у Поліссі.]

2) Що роблять, щоб полегшити собі дорогу, вибіраючись куди небудь далеко пішки (як прочане, богомільці, заробітчани — то-що), як обувають ся, одягають ся, що з собою беруть, які беруть цїпки, як улаштовують і надівають на себе клунки, у чому беруть воду і т. и. Як виражають ся у пішу дорогу у зимі? Чи прив'язують що (особливо дїтя) до ніг, щоб ковзатись по льоду або бігати по снігу?

3) Як улаштовують різні річі, перевозючи їх верхи на конях, і які до того вживають пристрої (сакви, бисаги, в'юки і т. и.)? Які вживають, їздячи верхи, сідла, або-що замість сідла, чи вживають стремена, остроги? Подати опис усього, що надівається на коняку під верх, починаючи з оброті або вуздечки і кінчаючи обмотуванням соломою, або чим иньшим конит, як що треба, щоб не було чутно, що чоловік їде. Звернути увагу на усе оце особливо у Чорномор'ї у пластунів то-що.

3) *Підвода.* Які вживають вози (дїтські повозочки — цяцьки, бідки, візки, вози кінські й волові, чумацькі мажі, биндюги, гарби, хури, брички, халабуди і т. и.)? Подати опис і малюнки різного роду возів з назвищами усіх частин, з котрих вони складаються

(од послідньої чеки до дуги або ярма), вказавши з якого дерева що робить ся, як що завбільшки, які на чому роблять ся везерунки, малюнки або різьба? Чи вживають ще колеса без спиць з суцільного дерева з нерухомо приробленою до їх вісьсю? Які вживають ся сані (починаючи од громака -- замерзлого товарячого кизяка, і кгринджол на котрих діти спускають ся у зімі з горок — до великих саней, щоб перевозити дуже важкі річи)? Як запрягають ся до возів, або до саней воли чи коні? Чи їздять на коровах, на волах бовкуном, на буйволах, на верблюдах, на ослах і т. и.? Чи не запрягають часом до маленьких візків або санчат — собак? Подати докладний опис і малюнки усієї справи кінської і волової (хамути, шлеї, гужі, черезсідельники, сідьолки, наритники, ярма, і т. и.), вказавши що з чого і як робить ся і як зветь ся? Як перевозять дуже важкі річи (великі каміння, дзвони, паровики і т. и.)?

4) *Дороги.* Чим відріжняють ся і як звать ся по народньому ріжного роду улиці і дороги (стежки, дороги, шляхи і т. и.)? Який за їми догляд? Як їх рівняють, обкопують чим обсаджують і т. и.? Які роблять канави, перелази, кладки, греблі, містки, мости, коловороти і т. и. (подати описи, пляни й малюнки)? Чи не роблять наплавних мостів? Звернути особливу увагу на лісові дороги у Поліссі, на колишні чумацькі шляхи і т. и. Який догляд за дорогами у зімі (рівняння, ставляння віх і т. и.)? Чи бува, щоб у зімі більше їздили річками по льоду? Чи є такі дороги, котрими їздять тільки у зімі?

5) *Плавба.* Які вживають способи плавати: як плавають купаючись або перепливаючи річку (сажнями, врозмаха, на спині, боком, по жаб'ячому)? Чи жінки плавають инакше як чоловіки? Що роблять, плаваючи, руками й ногами? Чи до плавання, особливо перепливаючи через річку, не вживають ся часами які пристрої: пухирі, надуті шкури, зв'язки комину, колоди, плоти і т. и.? Як вони роблять ся і улаштовують ся? Як переправляють через річки скот (гурти, табуни отари)? Як в'яжуть плоти, як до їх прироблюють ся стерно і т. и. і як їми керують? Як на їх живуть плотовщики і у загалі який спосіб плавби на плотах? Які бувають пороми, як вони зроблені і яким робом на їх перевозять? Які вживають ся човни (починаючи од корита або видовбаної чи випаленої вогнем колоди до дубів, великих байдаків і морських баркасів, шкун і т. и.)? Подати якомога найдокладніший опис з малюнками і з народніми назвищами усього, вказуючи що з чого й як робить ся, як що завбільшки і як зветь ся усяка окрімна частина? Яким робом кожна судна посуваєть ся на воді (веслами, шостами, лямою чи

едеком, парусами і т. в.)? Які до того вживають ся пристрої? Які вживають ся якорі і чи бувають самодільні? Що роблять, щоб човна або дуба не перевернуло хвилию, особливо на морі? Чи не прив'язують чого з боків? Який догляд за човнами і иньшими судами, як їх висмалюють, конопатять, латають на їх дърки, вливають з їх дуба і т. и. Який в до того струмент і прилади? Які знаки ставляють по річках і на морі, щоб безпечнїйше було плавати? Як переводять човни й плоти через пороги особливо на Дністрі й на Дніпрі? Чи їздять ще де волоком, се-б то, перетягаючи човни з однієї річки на другу?

Хв. Вовк.

NB. До збирання відомостей про будівлю, одержу і їжу будуть незабаром видані особливі програми.

П О К А Ж Ч И К.

- Лви** (*рибальс.*), стор. 46, 47.
Амулет, 26.
Андрее Рих., 80.
Антонович, Вол. Б. 1, 13, 14, 28, 29, 220, 223, 226.
Anthropologie (L' —), 1.
Анучин, Д. Н. 29.
Армашевський П. Я., 1, 5—7.
- Бай** (бар. де-) 221, 225.
Банити (рябу), 49.
Баняна, 88.
Бараболя, 101.
Баранчі роги (*орнам.*), 203.
Барвінок 123, 175, (*орн.*), 200.
Басове ухо (*орнам.*), 194.
Б а т у р и н, 163.
Біб, 99.
Біляшевський М. Х., 27.
Благословенне молодих (*вес.*), 136, 137.
Бобик, 99.
Борова (*весільна*), 119.
Борщ, 100.
Боярин (*весільний*), 115.
Бравомія, 175.
Бриг (*хушир. ніж*), 76.
Брідський повіт, 172.
Бронза, 224, 225.
Бруква, 97.
- Бузьки** (*орнам.*), 205.
Бутмір, 223.
- Вагани**, 49.
Ванілева, 184.
Вареники *див.* Пирогн.
Варениці, 102.
Ведмідь печерний, 212, 219.
Везерунки (*на тисанках*), 183 *раз.*
Вентерь, 46, 47.
Верем'я, 221 *раз.*
Веретено, 58.
Верхняк, 57.
Весілья, 111, 116.
Весло (*у гончарстві*), 55, 65.
Вигон, 79.
Вильчики, 88.
Вимелá, 175.
Виноград (*орнам.*), 200.
Випалювання, 60—61.
Випроважування молодого за молодю, 124.
Вискочка (*рибальст.*), 43.
Відщипки, 12, 16, 215, 216, 219, 223.
Вів (*гончарський*), 64.
Вільха, 175.
Віся (*у жив. до писанок*), 173.
Вітрачок (*орнам.*), 189.
Вовк, Хв. К. І., 1, 33, 111, 134.

Вогонь (*присмаков. молодої*), 138.
 Возинський, 29.
 Волинь (галицька), 169.
 — (українська), 24.
 Волосся, 221.
 Волоць, 83, 88.
 Вузли (*забоб.*), 139.
 Вушка (*у горщикі*), 22.
 В'язами (*орнам.* —), 194.

Галац, 48, 50.
 Галушки, 104.
 Гамі, Е. Т., 14.
 Гарбузи, 98.
 Гард (*рибальст.*), 43.
 Гафтками (*орнам.*), 194.
 Геометричних хворн кременці, 217.
 Гижки, 105.
 Глина (*гончарська*), 54 *раз.*
 Гнатюк, Вол. 68 *раз.*
 Годрі, А. 214, 215.
 Гойданка, 104.
 Гойдачком (*орнам.*), 194.
 Голяк (*у весільн. знич.*), 139.
 Голубці, 103.
 Говчарні вироби, 63, 65, 67.
 — (*неолітичні*), 19.
 Гора, 88.
 Горен (до випасу посуду), 59.
 Горни (неолітичні), 20.
 Горобці (*орнам.*), 205.
 Горох, 99.
 Готський (стиль), 2 5.
 Грабельками (*орн.*), 190.
 Грабування дівчини (*весільн.*), 126, 127.
 Гребенями (*орн.*), 190.
 Гриби, 107.
 Гриша Онисью, III.
 Губи *диз.* Гриби.
 Гузирь (*будів.*), 83, 88.
 Гусачі лапи (*орнам.*), 203.
 Дарування (*весільн.*), 154.
 Двір, 79, 82—83.
 Дерево (*орнам.*), 200.
 Динарев М. А. 176.
 Дині, 98.
 Дівочья громада, 111—112.
 Дідак, *диз.* кистя.

Діорит, 225.
 Добруджа, 33 *раз.*
 Довбешка, 83.
 Драбинки (*орнам.*), 190.
 Драгоманов, М. П. 157, 183.
 Дунай (гірля), 33 *раз.*
 Душеняна, 106.

Ескимось, 72.

Єриця, 41.

Жаби (водяні). 42.
 Жовківський пов. 174 *раз.*
 Жостер, 175.

Закруташки (*орн.*), 195.
 Запрошування (на весілля), 117.
 Заручини, 115.
 Засів, 90.
 Затичка, 88.
 Затирка, 104.
 Звізди (*орнам.*), 191.
 З'їзди: археол. у Києві, 220; природо-
 знавців у Києві-ж, 221.
 Значки (весільні), 123.
 Золочівський пов. 171.
 Зоціль, *диз.* Жостер.
 Зорі (*орнам.*), 191.

Игра, 48.

Іжа. 96—110.

Ільтиця, 75.

Йоровання, 76.

Маблук (у горні), 60 *раз.*
 Магла *диз.* Затичка.
 Майндль Р., 169.
 Калина (зробити — молодій), 139—140.
 Каліба (*будів.*), 39.
 Камінь (до розтир. зерна), 16.
 Кам'янецький пов., 171.
 Кам'яні сокири (неоліт.), 26.
 Каппадокія, 228.
 Капуста, 99.
 Кармаки (*рибальст.*), 40.

Катирлез, 35, 37.
 Качачі лапки (орнам.), 203.
 Качки (орнам.), 205.
 Каша, 10.
 Квасоля, 98.
 — (орнам.), 200.
 Бків, 1, 220, 221.
 Бирган (будів.), 37.
 Кистка, 173.
 Бишки, 106.
 Бйоккенмедінги (коло Київ), 14.
 Білочки (весільні), 141.
 Бітці (рибальст.), 46—47.
 Бладовище, 93.
 Блян (у кушнірстві), 73.
 Кліанці, 189.
 Блюски (куховар.), 104.
 Блюч (у кушнірстві), 71.
 Блючча (у будівлі), 84.
 Бнядлі (кухов.), 104.
 Бобилка (у гончарстві), 55, 56.
 Бовбаса, 106.
 Бóворот, 81.
 Ковпакá губи), 107.
 Коварі (губи), 107.
 Колодязь, 91 92.
 Болотушка, 55, 65.
 Кольберг Осн. 169.
 Комора (весільна), 139.
 Комп'р, 76.
 Копаніяця, 54, 65.
 Коріння, 109.
 Коровай, 120, 133.
 Борогва (весільна), 144.
 Бороп, 46.
 Коса (розлітання), 134.
 Мосачева О. 184, 191.
 Кошички (орнам.), 190.
 Крапки (орнам.), 188.
 Крашани, 171.
 Кривульки (орнам.), 194.
 Крпга́ди, 111, 157.
 Бров (кухов.), 106.
 Крокви, 87, 88.
 — (орнам.), 194.
 Бруг (гончарський), 56 раз.
 Бружок (орнам.), 195.
 Круцьки (орнам.), 192.
 Крчи, 169.

Куча, 54.
 Кукурудза див. пшеничка.
 Букутєні, 223.
 Кулєша (кухов.), 103.
 Кульна, див. кистка.
 Курячі лапки (орнам.), 203.
 Куточка́ (орнам.), 189.
 Кушнірство, 68 раз.

Лампрехт, 193, 199.

Лєвурда (кухов.), 97.
 Лєгєнди (про початок писанок), 182—183.
 Лємишка (кухов.), 104.
 Лєтїєль, 26.
 Лєгарі (буд.), 86.
 Ложки (лишки) (орнам.), 195.
 Лисці (губи), 107.
 Лисичка (у гонч. крузі), 58.
 Ліса, 81.
 Лободá, 102.
 Логáза, 106.
 Лось, 15.
 Лутки, 88.
 Лучки (орнам.), 194.
 Любе, 195.
 Лямівка, 75.

Мазарани, С. А. 225.

Мак (орнам.), 195.
 Максимович, М. О., 157.
 Мамут, 5, 6, 8, 12 раз.
 Маруна, 181.
 Матула (рибальст.), 45.
 Матульняки, 36.
 Мацько, 106.
 Мейтцен, Авг. 80.
 Мезон, Отіс, 72.
 Меровингська (доба), 225.
 Метелики (орн.), 204.
 Мєч (весільний), 122.
 Мєгулка див. кистка.
 Минанов, 221.
 Мідь, 223.
 Мнясо, 105.
 Могильченко, М. 53 раз. 65 раз.
 Мбзок (кухов.), 106.
 Молоченне жита (весільне), 154.
 Морява, 97.
 Мортільє (Адр. де —) 22, прогр. 1.

Мортіальє (табр. де —), 29, 192, 226, 228.
 Мост (у хаті), 87.
 Муиро, 29
 Мустьє, 218.
 Мух, М. 188.
 Мушта, 77, 78.

Набійник, 40.

Навбитки (гра), 181.
 Набіл, 109.
 Нагрудники (куми.), 76.
 Налистники, 104.
 Намисто (неоліт.), 26; (скитської доби)
 224.
 Напої (напитки), 110.
 Нбтина див. Лобода.
 Начинна, 106.
 Невод, 46, 47.
 Неоліт (знахідки), 12 раз.
 Нечесна молода, 142, 143.
 Нитки (орнам.), 188.
 Ніж (гончарський), 59.
 — (кумирський), див. брнг.
 Ніжен, 226.
 Нулеуси, 219.

Обмінювання хліба (весільє), 113.

Овес (у весільн. обр.), 124.
 Огірки, 97.
 Огнища, 14.
 Огорожа, 81.
 Олешня, 53.
 Отаман, 111.
 Отаманка, 112
 Оселедець, 46.
 Очки (орнам.), 194.

Павлуцький, 188.

Павучки (орнам.), 195.
 Палеоліт, 1—2, 211—219.
 Пальці (орнам.), 190.
 Пани (орнам.), 192
 Партицький Ом., 181.
 Парубоцька громада, 111.
 Пасочки (орнам.), 198.
 Пастернак, 97.
 Пастерське, 224.
 Пахи (куми.), 78.

Перечинка (куми.), 73, 78.

Передки (куми.), 73.
 Перелаз, 82.
 Печеня, 106.
 Печери, 28.
 Печериці, 107.
 Пійла (п'яла), 69.
 Пилка (орнам.), 194.
 Пирог (кузов.), 102.
 Писанки, 169—210.
 Писанне писанок, 172.
 — (начинне до —), 173.
 — (спосіб —), 174.

Підвалина, 86, 87.
 Підпашники (куми.). 75.
 Підсаба (риб.), 44.
 Підхвостник, 73.
 Піч вариста, 88.
 Подол, 3.
 Поїзд (молодого з молодого), 124
 Позіпунок (куми.), 75.
 Покраса, 121.
 Покуття, 97.
 Пол (будів.), 54.
 Пблог, 39.
 Полошья, 79.
 Порібре (кузов.), 106.
 Постіль (молодий), 139.
 Потривка, 106.
 Похорон (неоліт.), 27.
 Пояски (орнам.), 188.
 Приязьба (приспа), 88.
 Прицілок, 88.
 Продаване молодой, 127.
 Прохорівка, 164.
 Прислиці (неоліт.), 24, 25.
 Пшеничка (кукурудза), 105.

Разин (лиман), 34.

Раки, 106; (орнам.), 206.
 Рецьба, 97.
 Рену, 214.
 Решето (орнам.), 188.
 Решітка (орн.), 188.
 Рибка, 107.
 Рибальство (у Добруджі), 34 раз.
 Рибальські заводи, 57.
 Ріг (начинне рогове), 16 раз.
 Рижки (зуби), 107.

Ріжки (*орн.*), 192.
 Ріпа 97
 Рожа (*орнам.*), 198.
 Рожки, 107.
 Розглядня, 114.
 Родяганне молоді, 141.
 Росія (*кузов.*), 106.
 Рукави, 73.
 Руснаки, 35.

Садовина, 109.
Сакен Е. Ф., 193.
 Сабовиця дав. Чекуша.
 Салата, 96.
 Свастина, 196.
 Сватанне, 112.
 Свблок, 88.
 Сивняки (*губи*), 107.
 Сіно (*у весільн. змич.*), 144.
 Січа (Запорож.), 34.
 Слребачки, 16, 216, 219.
 Скриванне молоді, 147.
 Смеречки (*орнам.*), 198.
 Смітняки (*передістор*), 14.
 Сморжі (*губи*), 107.
 Сокири (кам'яні), 25, 223, 226.
 — (рогові), 16 раз.
 — (мідяні), 223.
 — (глиняні), 26.
 Сокадський пов., 171.
 Солінне риби, 48.
 Солома (*у весільн. змич.*), *див.* Постіль,
 Покраса.
 Солонина, 106.
 Сороміцькі пісні, 137, 143, 145, 148—153,
 156—168.
 Сорочка (*весільна*), 141.
 Спідняк (*у гонч. кружі*), 58.
 Станов'ювання, 76.
 Старости, 112.
 Стасов В. В., 212.
 Стёрля, 46.
 Стовб, 87.
 Стоноги (*орнам.*), 205.
 Стретівка, 223.
 Струг (*у гонч.*), 55, 56, 66.
 Судак, 46.
 Сумани, 88.

Суматра, 173.
 Сумцов Н., 180, 201, 203.

Тайльор, Едв. пропр. 1.
 Танцювання з молоді, 146.
 Тарга, 49.
 Тарденуазьенська доба, 218.
 Таш-Бурун, 37.
 Теплоухов, А., 29.
 Тил (*кушн.*), 73.
 Тісто, 104.
 Трипілля, 221, 224.
 Трим дав. Свблок.
 Тульча, 37.

Флячки, 106.
 Фібули, 25.

Жаляндра, 164.
 Хата, 84—90.
 Хварби (*до малюв. писанок*), 174, 175.
 Хвигура (*орнам.*), 192.
 Хвойна, Ч. В., 1, 221.
 Хліб, 108.
 Хрест (*орнам.*), 192.
 Хрін, 97.

Цар (короп'ячий), 44.
 Цебер, 92.
 Цибуля, 96.
 Циганщина (*весільна*), 155.
 Цокання *дм.* Навбитки.
 Ціпки, 111
 Цямрина, 92.

Чаонні, 96.
 Чекуша, 41.
 Червець, 175.
 Червона хварба (*передістор.*), 27, 224.
 Червоне (*у весільн. змич.*), 141.
 Черепашки річні, 13, 14.
 Чернигів, 53.
 Четель, 50, 52.
 Чигд дав. Стёрля.
 Чигринський пов., 224.
 Човни (*рибальські*), 39.
 Чорноморьє, 221.

Чортанка, 46.
Чортокрап, 46.
Чубинський П. П., 157.

Шантр. Е 223.

Шапка (*у весільн. зонч.*), 130, 139.
Шаран, 46.
Швайка, 76.
Шинка, 105.
Шкафа, 72.
Шкварки, 106.

Шлями, 76.
Штипованне, 75.

Щупак, 46.

Яблінка, 175.
Яблунка (*орнам.*), 200.
Яешня, 105.
Ями на збіжжє, 91.
Янтарь (бурштян), 7.

INDEX

alphabétique et analytique.

- Abietineae** (préhist.), 214.
Acipenser ruthenus, 46
Agaricus deliciosus, 107.
Aiguille (*dans les rites nupt.*), 139.
Allium Cepa, 96.
— *sativum*, 96.
Alnus glutinosa, 175.
Amas des coquilles, 13, 15.
Ambre jaune, 7, 226.
Amulettes, 26.
Andree, Rich., 80.
Angles (*ornem.*), 189.
Aneutchine, prof. D. 29.
Anses de poterie, 22.
Anthropologie (L'—), 1.
Antonovitch, prof. VI., 1, 13, 14, 289,
220, 223, 226.
Arbre (*dans Fornem.*), 200.
Armachevsky prof. P., 1, 5, 7.
Atriplex, 102.
Avoine (*rituel*), 124.
Avy (filets), 46.
- Baigner** (le poisson), 49.
Banquette en terre, 88.
Bâteaux du pêcheurs, 39.
Battage de blé (*rituel*), 154.
- Batouryne, 163.
Baye (bar. J. de —), 221, 225.
Bénédiction des fiancés, 136, 137.
Blétachévsky, N. 27.
Boissons, 110.
Bonnet en peau de mouton (*rituel*), 130,
139.
— (*champignons*), 107.
Boyaux, 106.
Bouchage (du four), 88
Boutmir (station de —), 223.
Brody (distr. de —), 172,
Brassica olerac. capitata, 99.
Bronze, 224, 225.
- Gadeaux** (*nupt.*), 154.
Cadres (*archit.*), 88.
Caesalpinia brasiliensis, 175.
Canards (*ornem.*), 205.
Cappadoce, 223.
Carottes, 97.
Carpe, 46.
Casse-tête (*de pêcheurs*), 41.
Cavernes artificielles (*préhist.*), 28.
Caviar, 48,
Cedroxyleae 214.
Ceinturons (*ornem.*), 188.

- Chambre nuptiale, 139.
 Champignons (edules de Galicie), 107.
Chantre (prof. E. —), 223.
 Châssis des pelletiers, 69, 76.
 Chemise nuptiale, 141.
 Cheveux (couleur de —), 221.
 Chevilles (*superst.*), 141.
 Chevrons (*en archit.*), 87, 88.
 — (*en ornem.*), 194.
Chrysanthemum parthenium, 181.
Chvojka, Č. 221.
 Céramique (*néolith.*), 19 *pas*.
 — (*moderne*), 63, 65, 67.
 Cercles (*ornem.*), 195.
 Cervelles, 106.
Cervus Alces, 15.
 Cimetière (*de village*), 91.
 Cire (*us. pour la peinture des oeufs*), 174.
 Clayonnage, 81.
 Clef v. étire (*des pulletiers*), 69, 77.
 Coche (*des pêcheurs*) v. Tchetel.
Coccus cacti, 175.
 Col (*de vêtements*), 76.
 Concombres, 97.
 Congrès (d'archéologie à Kiev), 220.
 — (des naturalistes à Kiev), 221.
 Coquilles, 13, 14.
 Corne (instr. néolith. en —), 16 *pas*
 Cornes (*ornem.*), 192.
 — (*champign.*), 107.
 Cortège (*nupt.*), 124.
 Courge, 98.
 Couleurs (*pour peindre les oeufs*), 174, 175.
 Couteau (*des pelletiers*), 76.
 — (*des potiers*), 59.
 Crêpes au viande, 104.
 Croix (*en ornem.*), 192.
 Cucuteni, 223.
 Cuillers (*ornem.*), 195.
 Cuisson (*de potiere*); 60, 61.
 Cuivre (instr. en —), 223, 224, 225.
Cyprinus Sp., 46.
- Dame**, 84.
 Danse (*rituel du mariage*), 146.
 Danube (Bouches de —), 33.
- Défloration de la fiancée, 139, 140.
 Demande en mariage, 112.
 Départ du fiancée, 124.
 Dévoilement (de la jeune mariée), 147.
 Déshabillement (de la jeune mariée), 141.
 Diorite, 226.
 Dobroudja, 33 *pas*.
Dragomanov, prof. M. 157, 158.
 Drapeau nuptial, 144.
Dykarev M., 176.
- Échange des pains (*nu t.*), 113.
 Ecrevisses, 105.
 — (*en ornem.*), 205.
Elephas primigenius, 5, 6, 8, 12 *pas*
 Enclos, 81.
 Entroits, 88.
 Epices, 109.
 Epuisette, 44, 52.
Esox lucius, 46.
 Esquimaux, 72.
 Etire, 69, 77.
 Etoiles (*ornem.*), 191.
- Faveurs (*nupt.*), 123.
 Fermeture de la porte, 90.
Fescenninia ukrainiennes, 137, 143, 145, 146, 148—153, 156—168.
 Feu (*rituel de mariage*), 138.
 Fiançailles, 115.
 Fiancée malhonnête, 142, 143.
 Fibules, 225.
 Filet (*des pêcheurs*), 46.
 Foin (*rituel*), 144.
 Fosses à détritux (*préhist.*), 14.
 Foyers (*préhist.*), 14.
 Fruits, 109.
 Four (de cuisine), 88.
 — de potier (néolith.), 20.
 — — (moderne), 59.
 Funerailles (néolith.), 27.
 Fusatoles (néolith.), 24, 25.
- Galatz, 48, 50.
 Garçon d'honneur, 115.
Gandry Alb. prof., 214, 215.
 Géométriques (silex à contours —), 217.

Glaive (*nupt.*), 122.

Glupea pontica, 46.

Grattoirs, 16, 216, 219.

Grenier, 88.

Grille (*ornem.*), 188.

Haches (en pierre polie), 25, 223, 226.

— (en corne), 16.

— (en cuivre), 223.

— (simulacres en terre cuite), 26.

Hamy Dr. E. T. prof. 14.

Harde (barrage au parc à poisson), 43, 52.

Haricots (*ornem.*), 200.

Herse (*rituel de mariage*), 119.

Huatlouk, Vol. 68 *pas.*, 96 *pas.*

Hrycha Onésime, 111 *pas.*

Huttes des pêcheurs, 39.

Jambon, 105.

Jovkiv (*distr. de*), 171.

Kablouk (part. supér. du four), 60.

Kácha (*nourrit.*), 104.

Kalndi Dr. R. prof. 169.

Kamianetz (*distr. de*), 171.

Katyrlèze, 35, 37.

Khaliandra (*danse tsigan*), 164.

Kjökkenmødding's près de Kiev, 14.

Kiev, 1 *pass.*, 220, 211.

Kirdhane (atelier des pêcheurs), 38.

Kobylka (motte d'argile), 55, 56.

Kolberg Osc., 169.

Kolotouchka (*instr.*), 55, 56.

Koukourouza v. **Mais**.

Korovaï (*pain nupt.*), 120, 133.

Kossatoh, Olga, 184, 191.

Krčök, 169.

Κρυπτάδια, 111, 157.

Laiterie (produits de), 109.

Lames (de silex), 12, 16, 215—216, 219, 223.

Lamprecht, 193, 199.

Légendes (sur l'origine des oeufs peints), 182.

Lengyel, 26.

Lignes de fond, 40.

— (onduleuses, *en ornem.*), 194.

Lit nuptial, 139.

Lübke, prof., 105.

Lucioperca sandra, 46.

Lunettes (*ornem. spirale*), 194.

Mais, 105.

Maisons des paysans, 84—90.

Mariage (us. de—), 111 *pas.*, 116 *pas.*

Marieurs, 112—113.

Marche-pied, 82.

Mason, Otis, prof. 71, quest. 1.

Matoula (filet), 45, 52.

Maximovitch, M. A. 157.

Mazaraky, S. A. 225.

Medicago sativa, 99.

Meltzen Aug., 80.

Melons, 98.

Merovingienne (époque —), 225.

Minakov, 221.

Mobytchenko, N. 53 *pas.*, 65 *pas.*

Mortillet (Adr. de —), 29, quest., 1.

Mortillet (Gabr. de —), 29, 192, 226, 228.

Manches, 73.

Morilles, 107.

Moulin à vent (*ornem.*), 189.

Moustiquier, 39.

Munro prof., 29.

Moustier (époque de —), 218.

Much, U. 188.

Mabiynyk (*instr.*), 40, 52.

Nasses (du pêcheurs), 47, 47.

Néolithiques (trouvailles), 12 *pas.*

Nijèze, 226.

Noeuds (*superst. nupt.*), 139.

Nourriture (en Galicie), 93, 110.

Nucleus, 219.

Oeufs peints de Pâques, 169, 210.

Oeufs de Pâques (*jeu d'*), 181.

— — (teints), 171.

Oeufs sur le plat, 105.

Oléchnia, 53.

Ornementation des oeufs de Pâques,
183 *pas*.
— (géométrique), 208.
— (végét.), 209.
— (anim.), 209
Otaman (chef des garçons), 111.
Otamanka (chef des jeunes filles), 112.

Paille (*en us. nupt.*), 121 v. Lit
nupt.
Pain nuptial (korovat), 190 *pas*. 133.
Pain (*nourrit.*), 108.
Paléolithiques (découvertes), 112, 211,
pas.
Paniers (*ornem.*), 190.
Parcs à poisson, 46, 47.
Partytzky, Em. prof. 181.
Pasterské (village), 224.
Pâtés, 102.
Pâtes alimentaires, 104.
Pattes de canard (*ornem.*), 203.
— de poule (*ornem.*), 203.
Pays des Cosaques de la Mer Noire,
221.
Pavloutzky, M. 188
Pavots (*ornem.*), 195.
Pêcheurs-ouvriers, 37.
Peinture sur les oeufs de Pâques, 172.
— (*instruments* pour —), 173.
— (*procédés*), 174.
Pêcheries, 37.
Pelleterie, 68 *pas*.
Perles (néolith.), 26.
— (de l'époque Scythe), 224.
Phaseolus vulgaris, 18.
Pic (*des potiers*), 54, 65.
Pierre à écraser les grains, 16.
Pinceau pour peindre les oeufs de Pâ-
ques, 173.
Pieux fichés pour soubassement, 86.
Pignon (*archit.*), 88.
Pisum sativum, 99.
Place (de village), 79.
Plancher (*archit.*), 54, 87.
Pod ol, 3.
Poisson, 107.
Pokoutté, 96.
Polochky, 79.
Pommes (*ornem.*), 200.

Porte d'enclos, 81.
Poutre (*archit.*), 88.
Prokhorivka, 164.
Propriétés des paysans, 79, 82—83.
Puits, 91—92.
Pyrus malus, 175.

Queurse, 73, 77.

Raifort, 97.
Rana esculenta, 42.
Rapa esculenta, 97.
Raphanus sativa, 97.
Rapt (simulacre du —), 126, 127.

Raselm, 34.
Receuil, assist. de Museum, 214.
Rhamnus hathartica, 175.
Roi (des carpes), 44.
Rose, rosette (*ornem.*), 198.
Resettes. 191.
Rôti (viande), 106.
Rouge (*peint. des os dans les temps
préhist.*), 27, 224.
— (*dans les rites nupt.*), 141.
Roussniaks, 35.

Sacken, E. v. 193.

Salade, 96.
Salage de poisson, 98
Sang (*nourit.*), 106.
Saucissons, 106.
Sautillière, 43, 52.
Scie (*ornem.*), 194.
Scolopendres (*ornem.*), 205.
Silos, 91.
Sitcha (des Cosaques Zaporogues), 34.
Sociétés des garçons de village, 111.
— des jeunes filles, 111—112.
Sokal (distr. de —), 171.
Solanum tuberosum, 101.
Soumtzev, N. prof. 180, 201, 203.
Soubassement, 86—87.
Soupe aigre, 100, 106.
Stassof, V. V., 202
Strétivka, 223.

Strouh (plane en fer des potiers), 55,
56, 66.

Sumatra (peinture des tissus), 173.
Svastica, 196.

Tardenoisienne (époque), 218.

Tarha (panier des pêcheurs), 50, 62.

Tchernyhiv, 53, 79 *pas*.

Tchétel (coche du pêcheurs), 50.

Tchoubinsky, P. 157.

Tchyhryne (distr. de —), 224.

Teplooukhev, A., 29.

Terre glaise (prépar.), 54 *pas*.

Tache-Bouroun, 37.

Toultcha (Tulcea), 36, 48.

Tour de potier, 56, 66.

Tresse (*de la nouv. mariée*), 134.

Triangles (*ornem.*), 189.

Tripes (*nour.*), 106.

Trypillè, 221 *pas.*, 224.

Tyler Edw. prof. quest. 1.

Tziganerie (*us. nupt.*), 155.

Tzipky (village), 111.

Ursus spelaeus, 212, 219.

Vankleva, M-lle, 184, 191.

Vente de la fiancée (*us. nupt.*), 127.

Veremié, 221 *pas*.

Veslo (*aviron des potiers*), 55, 65.

Viande, 105.

— (salé), 106.

Vicia Faba, 99.

Vinca herbacea, 123, 175.

— (*ornem.*), 200.

Viscum album, 175.

Visite de renseignement (*nupt.*), 114.

Voiture (du potier), 64, 67.

Volkov, Th., I, 1, 33, 111, 184.

Volynie ukrainienne, 24.

— galicienne, 169 *pas*.

Wosiński, 29.

Zolotchiv (*distr. de*) 171.

Yéryki's, 41, 52.

ТАБ. I. А.

ТАБ. I. Б.

ТАБ. I. B.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

Таб. II. В.

ТАБ. IIIA.

ТАБ. III Б.

Таб. III.B.

24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

ТАБЛ. V. А.

10.

11.

12.

ТАБ IV Б.

ТАБ. IV.B.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

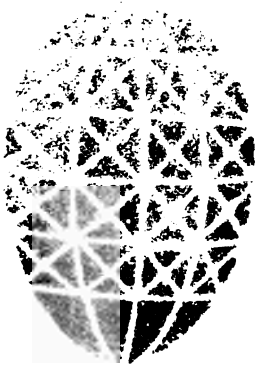
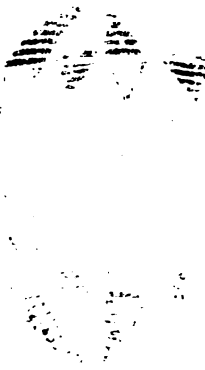
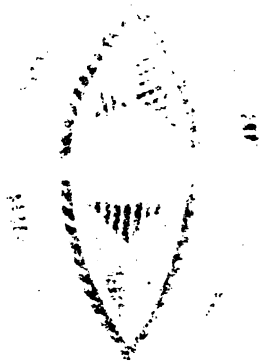
34.

35.

Société scientifique de Chevtchenko à Léopol.

MATÉRIAUX

pour l'ethnologie ukraino-ruthène

publié par la Commission ethnographique

Tome second.

Les Houzoules, par prof. Vladimir Šoukhevyč, première partie.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

МАТЕРИЯЛИ

ДО

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ.

ВИДАННЕ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСИЇ.

Том II.

Львів

Лéопол

1899.

**З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Веднарського.**

ГУЩУЛЬЩИНА

НАПИСАВ

Проф. Володимир Шухевич.

У ЛЬВОВІ, 1899.

Накладом Наукового Тов. імени Шевченка

з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

THE HISTORY OF THE CITY OF BOSTON

BY
JOHN H. COOPER

VOLUME I
FROM THE FOUNDATION OF THE CITY
TO THE END OF THE SEVENTEENTH CENTURY

BOSTON
PUBLISHED BY
LITTLE, BROWN AND COMPANY

NEW YORK

1913

Copyright, 1913, by Little, Brown and Company

ПАМ'ЯТИ

МОЇХ РОДИЧІВ,

бл. п. ІОСИФА і АННИ

з КУЛЬЧИЦЬКИХ

ШУХЕВИЧІВ

присвячую сю працю.

Гуцульщина, се вислідок моєї більше як 20-я літної праці; в ній подаю усе те, що я сам бачив, чув, зібрав або списав; проте є вона самостійною працею з виїмкою фізіографічного огляду, який зладив я на підставі праць д-ра Цубера*) і д-ра Ремана**).

З інших публікацій, які про Гуцулів появили ся, не користав я просто длятого, бо крім праць д-ра Кайндля, які впрочім дотикають властиво буковинських Гуцулів, не найшов я таких, на які можна би оперти ся.

Крім кількох образків (ілюстрацій), які зазначую в тексті, всі інші споряджені з фотографічних знімків, dokonаних мною або таки в Гуцульщині, або тут у Львові з таких предметів, які я в Гуцульщині зібрав а опісля умістив у музею ім. Дідушицьких у Львові, або з тих, що лишили ся моєю власністю; деякі з образків, як пр. нутро хати, суть *вірними* перерібками моїх оригінальних фотографічних знімків, які задля недостатці світла або з інших причин не були на стільки докладними, як сего вимагає ціль, для якої вони поміщені в тексті.

У відповідні місця тексту вложив я много гуцульських слів і їх форм з вимовою і наголосом так, як я їх чув, не менше старав ся я з усею силою придбати народню термінольоію, що усе зазначую у тексті *курсивом*; особний словарець, поданий при кінці сеї праці, містить усі гуцульські слова, які мені лише удалось зібрати, а по при них і сторону, на якій їх у тексті віднайти можна.

Праця моя обнимає цілу галицьку Гуцульщину, а не поодинокі її села, проте представив я при описі обрядів і пр.

*) Dr. Rudolf Zuber. Atlas geologiczny Galicyi. — Wydawnictwo Komisji fizyograficznej Akademii umiej. Kraków 1888.

**) Dr. Ant. Rehmman. Karpaty pod względem fizyczno-geograficznym. Lwów 1895.

в одній цілості усе те, що бачив по всій Гуцульщині, хоч деякі звичаї, обряди і пр. не всюди однакі, бо як каже Гуцул: *У нас (Гуцулі) шо грунь, то інша установа.* Тому, не менше і з тої причини, що давнішими роками не вважав я річю потрібною записувати місця або особи, від яких удалось мині що почути чи списати або зібрати, особливо в випадках, коли якась пісня, звичай і т. і. є загально звісною в цілій Гуцульщині — нема в моїй праці назвиськ місцевостей та осіб під усею збіркою пісень і пр., а тільки під спеціально місцевими та тими, що зібрані в остатніх роках.

Не годить ся мені на сїм місці промовчати факту, що мою працю в значній мірі завдячую помочи усіх людей і властей, з якими я мав нагоду стрічати ся в Гуцульщині, або до яких я відносив ся письмом; наслідком того находив я усюди і у кожного не тільки помічну руку, але і незвичайну готовість служити праці, за яку я взяв ся; тому то і прошу вибачити, що не пишу тут спеціально нікого, але всім разом, що мині в який небудь спосіб були помічні, складаю прилюдну подяку.

Тут позволяю собі спеціально з подякою згадати про поміч, якої дізнав я зі сторони звісного нашого композитора, дбр. Філярета Колесси, що зібрав у нотне письмо пісні, коляди, думки і музику, які тут поміщені, на основі оригінальних єннівів зглядно гри і трембітаня Гуцулів, яких я єму на ту ціль достарчував у Львові.

Для зрозуміння тексту подаю знаки скорочень, яких я уживав. Ї так означає: г. = гора, гг. = гори, і. іі. ґрунь, (—і), м. = місто, с. сс. = село (—а), р. рр. = ріка (—и), п. = потік, пол. = полонина, див. = диви ся, ст. = сторона, об. = образок (ілюстрація).

Нехайже моя *Гуцульщина*, присвячена памяти моїх Родичів, буде з одного боку молодшим на науку, а старшим нехай послужить за доказ, що можна при добрій волі і охоті заняти ся не одною хосенною працею, що виходить поза заводові праці, — з другоюж боку нехай наша суспільність прийме *Гуцульщину* так щиро, як щиро я над нею працював не вважаючи ні на великі видатки, ні на трудности, що виходили вже з самого терену, який я собі вибрав за ціль моїх студій.

У Львові в день Собору Пр. Богородиці 1899 р.

Володимир Шухевич.

I. Огляд фізикографічний.

—•—•—

(Орографія, гідрографія, геологія, клімат, плоди мінеральні, флора, фауна).

1. Спичі.

олуднево-східне крило галицьких Карпат знесло ся горі до альпейської висоти помежи жерелами Черемоша, Прута і Тиси. Усі, переважно рівнобіжні пасма гір, прямують від північного-заходу до полудневого-сходу а висота їх зростає в міру, як зближаємо ся до головного вододілу допливів Тисч і Прута а по части і Дністра. Найвисшим *Грунел* (хребтом) того вододілу ве ся границя Галичини і Угорщини. Лінія того ділу є майже рівнобіжна з загальним напрямом тамошніх гірських пасмів і поодиноких геологічних утворів, з яких витворились ті пасма; тільки в закутку

полуднево-східнім над жерелами Черемоша викручує ся тота лінія в сторону полудня, перетинаючи майже в півперек напрям утворів геологічних. В тім закутку не бачимо вже рівнобіжно уложених гірських пасем, але порозривані групи гір, до котрих належать: *Палениця*, група гір висунена на полудне, з найвисшим шпилем *Команове* (1734 м.), *Ротундул* (1571 м.) на північ від Палениці, *Пурулуй* (1620 м.), *Лостун* на захід від Ротундула (1646 м.), *Мокрин* з величавою вапняною скалою *Мокринів камінь* (1563 м.), *Попадя* (1526 м.), *Шулгул* (1694 м.), *Чивчин* із вершком *Гомул* (1769 м.), *Будийовска* (1684 м.).

На північ і захід від тої групи старокристалічних гір тягне ся значний гірський обшар здвигнений утворами третичними, іменно: верхне-оліоценськими. В тім обшарі визначує ся передовсім пасмо *Чорногора*, найвеличавійше в цілій тій часті Карпат. Грунь Чорногори представляє з далека одностайну слабо вигнуту лінію, що тягне ся звиж 20 km. від північного заходу в сторону полуднево-східну; в однім тільки місці, коло жерел Шибеного, вигинає ся сей хребет до полудня а рівночасно обнижує ся до 1498 m. Ідучи від північного заходу виходимо на слідуючі шпилі чорногірського пасма: *Говерлю* (2058 m.), з під котрої в північну сторону іде віднога *Козинська* (1575 m.) з клавзою, а в сторону заходу: *Петрос* (2022 m.), найвисший вершок угорських східних Карпат, *Данциж* (1822 m.), *Туркул* (1935 m.), *Спиці* (1866 m.) з *Марішевскою великою* (1564 m.) і *М. малою* (1451 m.), *Мунчел* (2002 m.), *Погане місце* (2028 m.), так зване з причини ненастанних вітрів і протягів (властива *Чорногора*), *Пін Іван* (2026 m.).

2. Вид на Говерлю і чорногірське пасмо з гори Марішевська мала.

Про будову сего чорногірського пасма дає найліпше понятя те, що нема на нім ні одного вершка, на який би не можна доїхати верхом.

На північно-східних схлонах чорногірського пасма впливають жерела численних потоків; з тих, що бють межі Говерлю і Спи-

цями, повстає *Прут* — а межі Спицями і Мунчелем *Бистрець*; на схід від Мунчела бють жерела *Дземброні*.

Ложбища ті лежать в амфітеатральних китловинах засипаних з одного боку каменем, що спадає з бігом ріки немов по ступнях, а з других боків замкнених прямовисними скалами. Китловини ті зовуться *улоги* (в них каміне лягає, укладає ся).

Найкрасші велитні скали зносять ся під Спицями на полудневий захід; верхки тих скал стирчать немов шпиль веж (див. ініціал); вони утворені з узковерстованих пісковців олігоценських перегороджених покладами мягкого лупака, котрий звітривши полишав прямовисні, високі а вузкі камінні таблиці фантастичних форм. Подібні скали, *Рєбра*, видно теж на захід від Спиців.

І під Мунчелем в подібні *Камінні тїатри*; на увагу заслугоують тут скали *Кізі Улоги* на північ від Мунчела і жерела потоку *Дземброні*. В тих китловинах видно малі озера, а серед літа біліє там декуди сніг.

3. Камінні тїатри.

Від черногірського шпилья *Пім Іван* обнижує ся на полудне гірський ірунь, що творить угорско-галицьку границу; з того хребта вихоплює ся ще до 1655 м. стїжковатий шпиль *Стіг*.

В продовженю черногірського пасма розтягає ся поміж обома Черемошами, *Білою* і *Чорною рікою*, розгалужена група гір

з котрих вирізняють ся: найдалше на північ висунений шпиль тої групи *Лудова* (1466 m), дальше довгий грунь *Стефулец* (із шпилем 1600 m. вис.), *Пнїва* (1585 m.) і *Гостин* (1583 m.).

Долини північних боків того цілого пасма так само скалисті і пропастисті, як під пасмом чорногірським.

Рівнобіжно з тими пасмами тягнуть ся на північнім сході в тім самім олігоценським обшарі три коротші, дуже рівні груні, іменно: *Форесек* на північ від Говерлі з найвисшим шпилем *Кукул* (1542 m.), *Костриця* (1585 m.), *Кринга* (1352 m.), котра на полудні вяже ся з грунем гори *Лудова*. Північні склони Костриці, се скалисті пропасти.

Дальше на північний схід іде плоскогірське пасмо, 5—7 km. широке, з котрого мало котрий шпиль вихоплює ся горі по над 1000 m. В тім пасмі лежать гуцульські села і оселі: Яблониця над Прутом, Ворохта, Кривополе, Красний Луг, Жаба, Красноіля, Довгополе, Полянка, Ферескуля, Яблониця над Черемошем.

На північний захід від того обшару тягне ся ряд карпатських ланцюхів, у котрих визначають ся крейдяні верстви. Ямненський пісковець, котрий тут творить майже всі високі, скалисті, рівнобіжні пасма, надає цілій околиці орографічний характер. І так поступаючи від Жаба на північний захід маємо сильне пасмо, де визначають ся шпилі: *Великий Погар* (1314 m.), *Китилова* (1382 m.), *Ворохтенський верх* (1325 m.), *Ребровач* (1292 m.), *Магура* (1270 m.), *Хом'як* (1544 m.), довгий і скалистий *Горган* із шпилем *Сейк* (1664 m.), а дальше над жерелами Солотвинської Бистриці *Сивуля* (1818 m.), по чорногірських найвисший вершок наших Карпат.

Рівнобіжно з тим поясом ямненського пісковця розпочинає ся над Черемошем коло села Бервінкова другий пас, у орографії так само характеристичний як і тамтой. Значнійші його вершки суть: *Моралева* (гора) (1224 m), *Писаний камінь* (1224 m), найвисший шпиль високого і довгого груня *Буковець*, *Иерець* зо шпилем *Чорний Грунь* (1374 m), *Грегїт* (1471 m), *Лисина* (1464 m) з величезною скалою *Пожеретор*, дуже стрімка і скалиста гора *Явірник* (1467 m).

Дальше на північний схід нема вже таких довгих гірських ланцюхів, порозривали їх ріки; рівнобіжність ланцюхів ямненського пісковця показує ся тут ще сильно, але вже на менчих просторах. Таким пасмом є пр. *Сокільський* межі Черемошем і Рибницею, що не досягає 900 m.; він визначає ся величньою скалистою стіною, одною з найбільших у Карпатах, подібною до звалищ; дальше *Брусний*, що є продовженням *Сокільського* і тягне ся від ріки Рибниці до р. Пістиньки, *Камениста* (г.) межі м. Коссовом і с. Пешо-

рами, *Рокита мала* і *велика* на схід від м. *Микуличина*, *Чорногорець* (1402 м.) на захід від с. Дори, *Підмерічок* (1276 м.) на полудне від с. Пасічної, *Чортка* на північ від с. Зеленої.

Крайній карпатський пояс, аложений переважно з менілітових лупаків і олітоценського пісковця, тягне ся через с. Маркову, м. Десятин, с. Ослави, Теучу, Акришори до долини р. Пістиньки, де майже цілком пропадає; в тім поясі нема рівнобіжних ланцюхів, тільки без ладу порозкидані і порозривані групи гір, котрих шпиль не вихоплюють ся по над 800 м.

Майже всі ріки і потоки, що перерізають землю заселену галицькими Гуцулами, се допливи Дунаю; тільки мала полуднево-західна часть впливає ся до Дністра. Головні ріки першої групи: *Черемош*, *Рибниця*, *Пістинька* і *Прут*, другої: *Вистриця*.

Черемош складає ся з двох рік: східної, *Білої р.* і західної, *Чорної р.* Головний жерельний потік Білого Черемошу називає ся *Перкалаб*; його жерело бе під самою угорською границею на східних склонах г. Палениці. Сім км. понише свого жерела лучить ся *Перкалаб* з потоком *Саратою*, а дальше з п. *Бловічора*, що впливає в Буковинських горах; аж відси має ся ріка

4. Гук на Гранітнім величчю.

назву *Білої* або *Білого Черемоша*. Перкалаб а відтак Білий Черемош творить політичну границю між Галичиною і Буковиною. В селі Гринява вливає ся з лівого боку до Білого Черемоша досить значний потік *Пробійна*; її доплив, *Грамітний великий*, визначає ся дикими і гарними *гуками* (водопадами).

В с. Устеріках сходять ся Білий Черемош з більшим і довшим *Чорним Черемошем*, що впливає близько жерел Перкалаба, але на північно західнім склоні г. Палениці.

До Чорного Черемоша вливають ся більші потоки: *Албінец* і *Попадя* між гг. Лостуном і Чивчином, *Добрин* з під г. Чивчин, *Шибеній*, що впливає між гг. Стіг і Піп Іваном; 5 km. від жерела творить сей потік озеро, ще заливає коло 60.000 m². Давніше були тут луки та ліса; сліди ліса видно ще близь *гати* (слюзи), там стирчать з озера верхки смерік, що росли перед повстанем озера. Перед кількадесятьма роками усунула ся східна часть гори *Руский Діл*, наслідком того утворила ся поміж горами *Грофа*, *Погорілець* і насипом усуненої гори *Руский Діл* природна гать, котра здержала відплив потоку *Шибеній*, творячи озеро *Шибене*. Озеро те збільшено ще штучною гатю в ціли сплавлення дараб і сплавів. Отся штучна гать мірять у горі 80 m. а в долині 20 m. Вода спущена з сего озера допливає в 4 годинах до *Жабя**). — *Дземброня* і *Бистрець* впливають з під північно-східних склонів чорногірського ґруня; *Ильця*, найбільший доплив Чорного Черемоша з лівого боку, вливаєть ся до него з півночи повисше с. *Ильця* (*Жабя*).

Коло с. Ясенова горішного вливає ся з правого боку до Чорного Черемоша короткий але досить великий потік *Чорна ріка*, що повстає з кількох потоків повисше с. *Красноїлі*.

Понизше с. Устерік пливе злучений Черемош широкою долиною, в котрій творить численні, часто острі закрути і *крутижі* (вири) та *плеса* (місця з тихою плівкою водою) і *ковбурі* (глибокі тихі води).

З правого боку допливає до него ще одна значна річка, *Путилівка*. Під г. Сокільский коло Ріжна творить Черемош на великих скалах *гуки* (пороги), нині в більшій части вже розсажені динамітом, а помежи місточками Кутами і Вижицею покидає Черемош Карпати, щоби понизше Снятина доплисти до Прута.

Рибниця, значно менша ріка від Черемоша, впливає під гг. Буківцем і Ігрецем на північ від с. Ясенова горішного; понизше с. Яворова творить она прегарний *гук* (водопад), а під с. Соколівкою лучить ся з р. *Річкою*. Під с. Городом творить Рибниця на пісковцях

*) Подібне озеро, утворене таким самим способом перед 10 роками, тільки дещо менше, є також на потоці *Тьшачи*, що вливає ся до Б. Черемоша в с. Гриняві.

і зліпленнях малий гук, — перепливає м. Коссів, щоби межі м. Заболотовом і м. Снятином доплисти до Прута.

Долина тої ріки і її бічні галузи ведуть в півперек покладів геологічних, в наслідок чого відслонюють ті поклади в многих місцях геологічні верстви.

Пістинька. Її творять: західна *Пістинька Космачка* і східна *Пістинька Брустурска*. Обі вони впливають під високим хребтом *Грегит-Ледескул* на північ від Жабя, пливають вузькими, пропастистими долинами, творячи множество *гуків* і *шипатів* (порогів), і збігають ся коло с. Прокурави в одну більшу ріку *Пістиньку*, котра спадає в с. Шешорах прегарним гуком, а дальше коло м. *Пістиня* покидає Карпати, збігає ся з *Лючкою*, щоби під Коломиєю влити ся до Прута.

Прут. Ложбища сеї ріки розложені на північних схлонах чорногірського пасма межі Говерлею і Спицями.

На північно-східних схлонах Говерлі бє одно з найбільших жерел Прута; недалеко від жерела творить Прут дуже гарний, на

5. Перебій коло Ями (перед розбитом).

кілька порогів поділений, звиж 10 м. високий гук. В тісній і скалистій долині помежи гг. Кукул і Кострицею творить Прут цілий ряд гарних гуків. Коло с. Ворохти став його біг лагіднійший, а ціла долина, котрою він тепер пливе, ширшою, — так як долина Черемоша коло с. Жабя; долини ті повстали з крухих лупаків і марглів

Верстви ролянські бувають найчастіше низькомого пологості.
Гарно розвинені вони при дорозі над потоком *Вараким*, що
біжить з с. *Букіня* на потудіє і вливає ся до Чорного Черемоша
межи с. *Яворовом* і с. *Кориворівнею*.

Верстви ролянські вкриває на с. *Церемі* негрубий поклад
верств плитових.

Гарно виступають ті верстви теж з правого боку Черемоша
коло устя р. *Путялівки*, в руслі потоку *Гранітний*, в руслі Черемоша

6. *Добошова слага* над Черемошем коло с. *Ростоків*.

ли мають тут пісковці виразно уверстовані, плоскі (плитові), сірі,
сині або зелені, з рідшими жилами кальциту як верстви ролянські,
і в гієрокліфах переважно простими і валковатими; верстви ті
рольнували ся на хребті *Плоске*, осідкови Шкрибляків у с. *Яворові*;

коло с. *Устурік*: видко їх на
гущі р. *Рибничі* між
с. *Яворовом* і *Со-*
колінком, верхами
від гори *Мез* над
р. *Пістинком*, аж
до с. *Машин* над
р. *Солотинської*
Бистрицею: видко
їх на *Добошній*
скалі, при гостинці
перед с. *Ростоків*
тут. бо декотрі з
них є головними го-
різонтами *ролянці*,
або мають, особли-
во лупаки, значну
скількість *цїлиці*
(кухонної соли);

б) *верстви пли-*
тові, з гуцульска
звані *плоскі*, у-
творені помежи
типовими ролян-
цями верствами і
пісковцем *ямнен-*
ським. Головну ро-

помежн верствами *плоскими* (плитовими) виступає зліпленець дуже міцний з многими, як горох великими зернами кварцу. З сего зліпленьця роблять *млинське камінє*.

в) *верстви ямненського пісковця*, се один із визначних утворів Карпат заселених Гуцулами, бо він надає тим горам властивий вигляд. В геології названо його ямненським від с. Ямна над Прутом, де гарно розвинув ся. В головній масі є сей пісковець дуже грубо верстований (до 20 метрів), дрібно-зернистий, ясно-жовтавий, рідко рожевавий, крухий; скоро звітріє, покриває ся звичайно крухою, брунатною або сірою верствою, розсипує ся часто на мідкий і дуже чистий пісок, тріскає великими відломами або творить великі скали подібні до звалищ. Йому товаришать майже всюди темно-зелені, кременисті лупаки, що кришать ся в дуже острі, дрібні відломки. Прикладом сего є величезна скала *Сокільський* над Черемошем коло с. Ріжна.

Грубість верстви ямненського пісковця дуже змінна: близько карпатського берега вносить 20—50 м., на полудне в долині Прута доходить до кількохсот метрів, а розтягає ся широко і далеко. Віадукти в Яремчи збудовані з того пісковця, надто гори *Хомяк* (1544 м.), *Сенік* (1664 м.), *Горган* (1595 м.), водопад *Перебий*, *Камінь Краттера*, *Добошеве крісло* і т. н. На цілій просторони поміж сс. Устеріками і Білоберезкою перетинає Черемош виключно крейдяні верстви і то переважно пісковець ямненський.

По лівім боці р. Рибниці в с. Городі творить пісковець ямненський поклад до 50 м. грубий: *Грунь Каменистий* (мальовничі скали, подібні до звалищ). Рідко коли лучає ся в Карпатах бачити геологічний перекрій так виразно від верхка до споду гори, як власне на *Каменистім*.

Здовж цілого *Сокільського* ґруня від р. Рибниці до р. Черемоша творить ямненський пісковець, покладом до 100 м. грубим, *Церковці*, величні і прегарні скали. Позаяк нахиленє його верств доходить 70—80°, а упад є рівнобіжний до склону гори, наслідком того площина верстви стає на поверхні кількохсот квадратних метрів чиста, і творить неперобиту, стрімку, гладку стіну, потріскану в різних напрямках і порослу зрідка мохом і поростами. Ті скали являють імповуючий вид особливо з місць висунених більше на полудне.

На дорозі до Жабя, де потік *Бережниця* вливає ся до Черемоша, веде дорога по під прямовисну, величезну скалу з ямненського пісковця.

На полудневних схлонах вершка *Сигленого* над потоком Пістинькою творить ямненський піс. великі і мальовничі пропасти, особливо в місці *Облаз*, на вузкій і стрімкій дорозі, що веде з с. Прокурави до с. Космача.

Ямненський пісковець творить коло с. Прокурава на лівім березі Пістиньки, коло місця званого *Розсохата*, невеличку гроту, *Малий Склен*.

Незвичайно гарні і мальовничі скали, подібні до звалищ, творить ямненський пісковець на східних схлонах гори *Осна* межі с. Лугом і с. Дорою.

III. Утвори третичні обнимають верстви еоценські, олігоценські і міоценські. Найхарактерніші тут верстви олігоценські; головну їх масу становлять крухі, лупливі лупаки живичні, брунатні, майже чорні, котрі вітріючи поволікають ся ясно-жовтнім або майже білим пилом; в них бачимо завсїгди численні остатки риб, а особливо їх луски. З утворів олігоценських бачимо в Гуцульщині дуже часто верстви пісковців зеленавих або жовтавих. Найцікавійшими суть *пісковці клівські*, названі від гори *Кліва* коло с. Заріча (на правім березі Прута під Делятином), де той пісковець творить великі поклади, надто в сс. Космачі і Ростоках над Черемошем. Той пісковець має в собі ропу, як пр. в с. Текучи коло Акрешор, де ропу зовуть *текучкою*; звітріла ропа стинає ся місцями в *земну смолу* (асфальт). Такий поклад смоли находить ся на північ від с. Космача при жерелах потока *Рушор*.

В глибоких Карпатах близько угорської границі утворений олігоцен з *пісковця магурського* (від гори *Магури*); се обік пісковця ямненського найважнійший орографічний чинник у тій часті Карпат. З того пісковця зложено пасмо Чорногори з Кукулом, Кострицею і Кринтою.

Типовий магурський пісковець найліпше розвинений на самім пасмі чорногірскім; він грубо-зернистий, звичайно виразно уверстований, ясний, зложений з круглих зерен кварцу і многих бляшок білого лищака.

Майже серединою олігоценського обшару тягне ся широкий пас чорних лупаків. Се верстви *шипітські*. В долні Чорного Черемоша бють з тих верстов три жерела *шави* (щави), з котрих найважнійше називає ся *Буркут*.

Коло сс. Ферескулі і Явірника бють з тих самих верстов також сильні жерела сірководеневі.

Пісковець магурський творить головну масу цілого чорногірського пасма; се було причиною, що полишались до нині такі високі гори

в тих сторонах, коли тимчасом у інших пасмах вода позбирала їх вершки, як і збирає до нині, та уносить материял із них з собою долі ріками, через що значно обнижує їх. В місцях чорногірського хребта, де пісковець тратить свою однотайність і грубість верстви, спадають вершки гір з 2000 м. від разу на 1200—1400 м.

IV. Утвори четверичні обнимають а) ділювіум і б) алювіум; вони витворились по цілковитім видвигненню Карпат і по уступленю міоценьського моря.

Ділювіум рік повстало переважно з перенесеня глини, звітрілого пісковця і ріняків, що все уложило ся здовж нинішніх рік. Ділювіум, ріняки і оточаки зчіплені жовтою або червоною глиною виступають гарно в долині села Білоберезка, дальше над Рибицею і т. в.

На Чорногорі маємо ще сліди *ледової епохи*, котрі не сягають висше як 1500 м. над позем моря. Майже у всіх китловинах на північнім склоні того хребта видно дуже виразні, хоч малі, бічні, середні і чільні морени, а по при них і великі відломи скал вигладжені і порисовані рівнобіжно, що все сьвідчить, що були тут колись *ледняки*, які бачимо в Альпах.

Алювіум (земля наплавна) обнимає ті утвори, які повстають тепер через діланє води.

Отсе в коротці важнійше з оро- і гідрографії і з будови геологічної галицьких Карпат, заселених Гуцулами. Під петрографічним зглядом бачили ми, що та часть Карпат збудована головно з м'яких (меніїтових) лупаків і твердих пісковців. Де виступають м'які лупаки, що улягають лекше знищеню, там творились долини ширші, а гори ставали низшими; надто визначають ся ті гори лагідними склонами. Противно *тугі* (тверді) пісковці, котрі сильнійше опирають ся діланю води і повітря, змінили менше первісний вигляд гір, наслідком чого долини вижолоблені в тих пісковцях нераз дуже вузкі, а гори з них збудовані висші і визначають ся сьмілійшими склонами. Такних пісковців маємо в Гуцульщині два роди: *старші*, *ямненські* (утвору крейдяного), обнимають глубший позем і держать ся ближе краю гір, противно пісковці *магурські* (третичний утвір) витворили найвисші *Груні* властивого чорногірського пасма. При краях Карпат маємо молодші верстви третичні (міоцен), важні з того погляду, що мають у собі сіль, уголь брунатний і земний віск. Усі скали, що входять в склад чорногірського пасма, улягли сильному *зрішеню* (пофалдованю), а *ривки* (фалди) були в горішній своїй части, як усюди в пісковцях, змиті і зни-

щені, наслідком чого обнизились усі гори. Взагалі не мають гори гуцульські вигляду диких, нагих, скалистих вершків, але виглядають як округлаві чуби.

Долини північної сторони чорногірського пасма визначають ся взагалі значнійшою шириною, а гори, що замикають ті долини, спадають лагідними склонами, через що дно тих долин стає дуже часто багnistим і творить *мочері*. Долини звужують ся тільки там, де ріки мусять передирати ся через тверді пісковці; в тих місцях бувають боки долин стрімкі, з руслів рік стирчать пороги, а в самих ріках творять ся *гуки*, як пр. на Пруті коло с. Ямни, на Черемоши коло Г. Сокільського, на Рибниці коло с. Соколівки, низше коло с. Города і т. д. Гори, що розділюють ті долини, покриті лісами; скал видно тут мало; скалсті тільки боки гір над переломами рік: Ямна над Прутом, Сокільський над Черемошем, Добошева гора над Черемошем і ин. Чим більше наближаємо ся до головного хребта, тим частійше змінюють ріки свій напрям, долини стають вузші, а краєвид ріжнороднійший.

Води, що зливають ся з головного хребта до Чорного Черемоша і Прута, розрили глибоко його боки і витворили численні поперечні долини, дуже вузкі і недоступні з причини густого заросту і забагненого дна. З того поводу ведуть усі плаї на Чорногору мало де тими долинками, але спинають ся стрімко по пропастистих схилах гір; під самим хребтом розширюють ся ті долини і творять обширні китловини. Дно тих китловин звичайно вогнуте, покрите румовищем порослим *жеретом* (косодеревиною) або терниною. Стіни тих китловин рідко коли скалсті. Найкрасше виступають такі скали в *Кісіх Улогах*, на полонині *Іаджині*, під г. Спицями і г. Говерлею; вистаючі части скал, а часом і цілі скали, звать Гуцули *ребрами*.

Клімат Гуцульських гір більше континентальний, бо впливає на него континент азійський, наслідком чого в там зима студена а літо горяче, про що свідчить найліпше те, що в Гуцульщині засівають кукурудзу ще під самими вершками гір, прим.: у Бистрецю (850 м.), над Шибеним (925 м.), при Буркуті (930 м.) а пшеницю навіть вище: в Яблониці (1005 м.). Взагалі росте кукурудза і пшениця в Гуцульщині в такій висоті, в якій у західних Карпатах доходить лише овес і бульба.

Після мапи Д-ра Ромера не доходить середня скількість опадів на Чорногорі до 1200 мм.; наслідком сего погода на Чорногорі взагалі тривкійша і певнійша, як прим. у Татрах.

Ропи (нафта) знаходять ся в многих місцях Гуцульщини, по більших або меньших *ропищах* (ропяних теренах). Згадаю тут важніші місця. В лупаках менілітових межі гг. *Плюскій* і *Вижний Середній* між с. Яворовом і с. Білоберезкою, виступають заздно сліди ропи. В Білоберезці пробовано копати ропяний шиб на захід від гори *Пасічної*, однак без добрих результатів, як звичайно в лупаках менілітових.

Широкий пасі помежи Рибницею і Черемошем, іменно ґруні *Буковець* (883 м.) і *Ропянець* (877 м.), визначають ся теж богатими слідами нафти, які найбільше показують ся в місці званім *Межи-ріки*, належнім до с. Річки і на г. *Ропянци*. На тім остатнім верчено за ропою досить глибоко, однак мимо красних слідів і сильних газів показало ся їй дуже мало.

На схід двора в Жабю виступають близько лані один до кілька метрів грубі лавиці попеластого пісковця, з котрого витікає ропа; трохи дальше з правого боку Черемоша добувають ся в руслі ріки від давна запальні газы враз з краплями ропи, котрі творять на поверхні води блискучу поволоку.

Ропи виступає теж на *Гравівци*, під *Погаром*, в *Ропіннику*, *Кривополи* і и. І коло с. *Красноїлі* (красна іля, ялиця) в місці званім *Голови*, а з відси в одну сторону на захід через гору *Магуру* до Жабя, а в другу сторону на полудневий схід тягне ся обшар ропищ на Буковину, де в с. *Дістинци* (назва споріднена з словом *деготь*) черпано вже з давна ропу.

І в області ріки *Пістиньки* в с. *Прокураві* є ропа, котра в кількох місцях добуває ся на верх; так само поміж верхками *Брусний* і *Сиглений* коло с. Прокурави.

Ідучи горі потоком *Рушор*, допливом *Пістиньки*, надibuємо під г. *Магурою* посеред еоценських верстов гарні і богаті сліди ропи. На північний захід від жерел Рушора, в місці званім *Гнилиця* [належить до гром. Теуча] розпочато коло 1885 р. добувати ропу, однак з малим результатом.

У підніжжя гори *Запуг* в області ріки *Пістиньки* Космацкої заложено копальню ропи в пісковці клівскім, пересяклім ропою.

Однак супротив факту, що утвір лупаків менілітових (мягких) помимо найкрасших слідів ропи, ніколи ще не видав добрих результатів, згадані ропища не надають ся до експльоатації. Інакше представляє ся терен над Бистрицею, де коло с. *Пасічної* находимо в верствах *ропянецьких* много доброї ропи. Рід тої ропи знаменитий (т. г.: = 56° В.), приступ до ропищ легкий; значний простір ропищ і геологічні обставини віщують, що *Пасічна* буде

мати яко копальня ропи сьвітлу будуччину. Там існують копальні вже від кільканайцяти років, іменно в долині Бистриці пониже устя потоку *Козарки* і на горі, на північ устя того потоку.

В долині потоку *Бітковець*, допливу Бистриці, помежи г. *Погар* і *Маковиця*, добувають ся запальні гази углеводеневі враз з краплями ропи. Подібне бачимо і над потоком *Бітковчиком* на північ хребта *Риковиско*. Також під с. *Бітковом* єсть копальні ропи; тота громада має надто свою сировицю. Взагалі терен поміж Пасічною і Манявою має много ропищ, а ті свою запевнену будучність.

Сіль і сировиця. З лівого боку р. *Рубилиць* є перед самим м. Коссовом сільна *баня*. Давнійше була тут копальня *цїлиць*; поклад чистої соли напереміну з верствами илу і пісковця є тут до 20 м. грубий. Нині не вибирають тут уже *цїлиць*, але впускають воду в відслонені хідниками сільні поклади; вода сполоскує сіль, а з так одержаної штучної сировиці виварюють сіль кухонну. Крім тої штучної сировиці допливає у ті підземні хідники щїлянами від північного заходу теж природна сировиця.

З лівого берега Пістиньки помежи с. Космачем і горою *Мел* є поклад камінної соли і гірсу. Колись була і тут баня; нині черпає громада сировицю, що випливає з тої *сільної гори*. І в долині потоку *Банька* є той сам поклад сільного илу.

Сільне жерело є теж з пісковця ямненського в місці, де дорога опускає долину *Прутьця* і тягне в напрямі полуднево-західнім. В с. Битькові є також жерело сировиці.

Води мінеральні. В місці званім *Микулієвський*, з правого боку Чорного Черемоша під горою *Лукавець* є дуже студена *шва* (щав). Теплоота тої залізної води виносить 13° С. при температурі повітря в тіні 23° С. Вода сего жерела має в часі погоди смак острый, трохи стягаючий; скоро порушить ся її, виділяють ся з неї баньки дву-кисняка угля (CO₂).

Ідучи дальше горі Чорним Черемошем приходимо до *Буркута* [назва з угорского бор = вино і кут = жерело; боркут = винне (квасне) жерело]; єв він теж з під гори *Лукавець* (1506 м.).

Перед 1848 р. був тут заклад купелевий і 10 приватних домів. В р. 1848 спалили австрійські війська ті будинки, щоби в них не могли хоронитись угорські повстаньці. Від р. 1851 є жерело буркутске власність ц. к. скарбу і з того часу находилось воно в незвичайнім занедбаню. Доперва в новійших часах старає ся заряд камеральний в Явірнику піднести значіне Буркута, і в тій цілі поставив одно-поверховий будинок і покрив жерело.

Смак свіжого буркута є приємний, квасковатий і по трохи щипучий а температура студена (8°C . при тем. воздуха $21\cdot5^{\circ}\text{C}$ в тіни). Ще студеніша є вода подібна смаком до Буркутської в жерелі на лівім боці ріки против гори *Присліп*.

Над Ферескульским потоком, 1 km. від його устя до Білого Черемоша, є сильне жерело сірчаної води.

Вода буркутська є *шва* (щав), в склад її входять: залізо, дву-кисняк угля і газ сірководеневий.

Руди металеві. На полуднево-західнім склоні г. *Чивчин* (1760 m.) коло найвишого жерела Добрина видно сліди копальні

7. Жерело в Буркуті.

8. Заллад купелевий в Буркуті.

галеніту (рудн олова), що мав містити в собі і срібло. Гуцули називають се місце: *Двори*. Сліди робіт і дорога, що служила до вивозу тої руди, остались до нині дуже виразно.

В с. Пасічній була колись *гута зем'я*, яке витоплювано із тамошніх сферосидеритів; вони мали всего 20% заліза, через те і не оплатила ся робота.

Скло. Пісок, що повстає із звітріня клівського пісковця, надає ся дуже до виробу скла; вожено його до гуті в Микуличині, котра вже тепер перестала топити скло.

Каміне млинське роблять із кварцево-вапняного зліплення, який находить ся над потоком *Ставник* (доплив Пістиньки), як також в дорічю Черемоша на полудневий захід від Ріжна великого.

Ростинність гір заселених Гуцулами розвинула ся тут як і в других горах, з тою ріжницею, що деякі ростини сягають тут више. У підніжя гір розвинув ся *дуб*; він росте або у *дубровах* чистих, або підшитих ліщиною, а теж по spolu з *березою*, *трететою*, *берестом*, *кленцею* = *кленом*, *грабом*, *липою* і *обмілою* (омела); місцями по гірських долинах сягає дуб до висоти 520 м. н. п. моря. Ліси, в котрих сумішкою ростуть *бук*, *илем*, *смерека*, *лендерезо* = *мудрина* (*Larix europaea*), *ялиця*, *береза*, *явір* і *ясень*, сягають до 1300 м.

В *туришукуватих* лісах (молодих густих) росте *імшєдь* (мох), котра часом *заввє* ся і на пустім поли, на котрім мече ся і *па-діволос* (*Equisetum*).

Шкорґа (рябина) росте аж до Жабя, *свид* (*Cornus sanguinea*) при дорогах, *верба* над потоками, з нею *ива*, надто *гліг* і *свербі-гуз* (дика рожа), *бзина*, а по лісах *напороть*. Смереки, ялиці і лендерезо сягають до 1670 м., т. є. до границі лісів. По мочарах на краю гір росте *чорна вільха*, а здовж берегів рік і по ріняках творить *біла вільха* гарні запусти. По скалистих зломах над потоками росте крім сего ще й *таволга* (*Spiraea ulmifolia*), корч гарний з китицями білих *чічок* (цвітів). *Яловець звичайний* належить на Чорногорі до дуже рідких ростин. Зруби лісні заростають тут на краю гір *карлегатою грабіною*, а в середині *ліщиною*. З того powodu не видно тут таких неужиточних пасовиск покритих ялівцем, яких сумні краєвиди дають нам низші гори. Повисше горішньої границі лісів (1670 м.) росте *жєреб* (*Pinus Pumilio*) аж до найвисших вершків, а посеред жеребу *кидріна* (*Pinus Cembra*), особливо на *Кидроватім* узгір'ю з Добошевям кріслом під Чорногорою; невідступним товаришем жеребу є *женітин* (*яловець карлеватий*) і *лєлєч* (вільха зелена), котрі творять по глубших паровах запусти, посеред котрих ростуть *малини* і *дряпаки* (ожнини). Крім жеребу росте тут *омєга* (*Rhododendron myrtifolium*) і *шип'ок* (*Azalea procumbens*).

Омега, дуже розгалужений корч, досягає до 1 м. високости. Гоні його лежать то при землі, то шнуть ся горі, долішні часті вкриті *бородавками* (сліді листя, яке відпало); листя тримає ся лише на верхках гонів, де воно росте густо і без ладу. Гарні рожеві чічки виростають по 4—5 на коротких хвостиках в *рвскаах* на верхках гонів. Омега росте на скалистих місцях в високости 1300—2000 м., Вона є найкрасшою рослиною властивою лише Чорногорі.

9. Омега.

10. Шипок.

Шипок, се непомірний, сильно розгалужений 15—45 см. розпростертий, радше до моху подібний приземний корчик, густо порослий дрібними, 4—6 мм. довгими листочками; рожеві чічки стоять в коротких *рвсках* на кінцях гонів. *Шипок* росте по сухих невражаних скалах висших ґрунтів (1600—2200 м.) покриваючи, посеред гірських трав, як на Піч Івані, значні простори. Цвіте від мая до серпня.

Де нема жереба, там верхи гір, покриті буйною травою, творять *полонини*. Тільки 2/10 чорногірського хребта покриті жеребом, а решта — *полонини*, зарослі переважно травою з малою домішкою рослин двоцпрозябцевих.

Полонини займають усі верхи не тільки головного пасма чорногірського, але в інших пасмів повисше горішньої границі лісів, котра в Гуцульщині важить ся між 1100 а 1300 метрами. По полонинах росте *лелеч* (зелена вільха), малий, найбільше 3 м. високий

корч, котрий є виключною властивістю східніх Карпат; лелеч росте над потоками і не забирає стільки місця, що жереб, наслідком чого достарчують полонини буйних, просторих і свобідних пасовиск. З иньших корчів надидуємо на полонинах зрідка *женітнин* (карловатній яловець), *шкоруа*, *дервник* (*Lonicera*) і *боз коралний*, а місцями покривають землю: *єгоди* (сунці), *афими* (*Vaccinium Myrtillus*) і *Їбодоа* (*Vacc. Vitis Idaea*).

Ростинність зільна полонинська, хоч не богата на роди, зміняє свій склад і зверхній вигляд відповідно до властивости землі. На землі сухій, не дуже *ситій*, ростуть переважно трави: *русавка паснивка* (*Antoxantum odoratum*), *мітлиця біла* (*Agrostis alba*), *мітлиця звичайна* (*Agrostis vulgaris*), *черетниця* (*Calamagrostis Halleriana*), *овес ріжноцвітний* (*Avena versicolor*), *дрожачка* (*Briza media*), *вібіжка лугова* (*Poa pratensis*), *грястиця звичайна* (*Dactylis glomerata*), *костерява овеча* (*Festuca ovina*), *мошноток білавий* (*Luzula alba*), з котрими мішають ся звичайні лукові рослини, пр. *дервник* (*Achillea*), *решітник гадинець* (*Veronica Chamaedrys*), *дзвінець* (*Rhinantus minor i major*), *головатень* (*Centaurea*), *падіволос* (*Equisetum arvense*), *блікотиця* (*Hyoscyamus niger*), *бешівник* (*Paris quadrifolia*), *нитота* (*Lycopodium selago*) і я.; по вохких місцях переважає *рвзлать подёрниця* (*Aira caespitosa*), посеред котрої росте висока *чемеріця жовтава* (*Veratrum Lobellianum*). Де земля ялова, там заглушує *псвінка* (*Nardus stricta*) усі иньші рослини. Такі зарости служать за пасовиска. Де поріст трави буйнійший, там пасуть ся воли і корови; де трава коротша, там увивають ся вівці від сходу сонця до смерку.

Ростинність тих пасовиск була певно колись ріжнороднійшою, але наслідком щорічного спасаня много родів рослин цілком загинуло, тільки рослини зимотривкі, що не розроджують ся з насіння, але з відземків та коріня, отже передовсім трави, могли через те тут утримати ся.

Ростинність *кішніць* (місць призначених на сіно) незвичайно ріжнородна і *чічката*. Тут бачимо чудові гірські рослини як: *ніскавец* (*Hypochaeris uniflora*), *пувка великоцвітна* (*Crepis grandiflora*), *корсатка гірська* (*Hieracium aurantiacum*), *дідик підальнейский* (*Senecio subalpinus*), *перстач золотник* (*Potentilla aurea*), *свйчурник* (*Gentiana asclepiadea*), *постілки* (*Scabiosae*), *дервник* (*Achillea*), *невістувлькі* (*Chrysanthemum*), *кульбаба* (*Leontodon*), *побородник* (*Tragopogon*), *капшучикі* (*Campanula*), *головатень* (*Centaurea*), *козелюці*, *жовті чічки* (*Ranunculus*), *копюшину* (*Trifolium*), *ости* (бодаки) (*Cirsium*), *бриндюшкі* (*Crocus banatus*), *косітень* (*Iris ger-*

spanica), *мечушайтер* (*Bellis perennis*), *серпівник* (*Cichorium Intybus*) і повисше згадані трави.

Посеред тої мішанини форм, розпостертих широко по цілій середній Європі, виступають тут уже рослини властиві східнім Карпатам, а чужі західнім, як *арніка*, у Гуцулів високо цінена з причини лічничих прикмет, *змійовина* (*Scorzonera rosea*), *звездик* (*Dianthus compactus*), *тонірки* (*Viola declinata*) і др.

Рослини ті повтаряють ся майже без зміни і по всіх *царинках*, огорожених місцях посеред сел, призначених на кішницю.

Вегетація на полонинах коротка, бо триває лише від половини червня до половини вересня; вона убога на роди, за те буйна.

Подаю тут ще гуцульські назви рослин, які я зібрав над Пістинською Брустурскою в липні 1899 р.

Деревник білий (*Achillea millefolium*), лабуштін (*Aconitum Campanum*), косітень (*Acorus calamus*), зрадзіле (*Agrimonia Eupatorium*), полін (*Artemisia Absinthum*), дика фасолька (*Astragalus glycyphyllos*), матритін (*Atropa Belladonna*), звездики пільські (*Betonica offic.*), хлезінь (*Bunias orient.*), ласкавець (*Bupleurum rotundifolium*), кашушкі (*Campanula glomerata*), чортіполох (*Carlina acaulis*), самокеша (*Coronilla*), осетній (*Carduus nutans*), ростіпасть (*Chelidonium majus*), головатень (*Centaurea Cyanus*), бурівійк (*Centaurea scabiosa*), земенá граць (*Cetraria island.*), нáтина (*Chenopodium album*), боршівка (*Conium maculatum*), невістка (*Chrysanthemum leucanth.*), бредуша (*Crocus sativus*), серпівник (*Cichorium Intybus*), матерінка (*Clinopodium vulgare*), вовче личко (*Daphne mesereum*), черсак (*Dipsacus laciniatus*), крутовéжа (*Dyanthus superbus*), падіволое (*Equisetum silvaticum*), Ів́ан зі́ле пільске (*Echium vulgare*), молочій (*Euphorbia cypar.*), самбозелень (*Euphorbia amygdaloides*), золотій Іваньчик (*Galium luteum*), підб́йма (*Geranium plenum*), золотійк (*Geranium sanguineum*), кучерве зі́ле (*Geranium molle*), чорні́биль (*Gentiana carpatica*), сві́точкі́ польові, Божа сві́чка (*Gynnaponia odoratissima*), Божа рука (*Heracleum spondilium*), кровні́к, прозі́рні́к (*Hypericum quadrangulum*), Ів́ан зі́ле (*Hysopus offic.*), блекоті́ця (*Hyoscyamus niger*), осетні́к, золотопéра (*Iuncus effusus*), дурéць (*Lolium temulentum*), з́новать (*Lotus corniculatus*), збóр'ї́ (*Lamium galeobdolon*), городовий мóлоч (*Leontodon taraxacum*), любі́сток (*Levisticon officinale*), лепті́ця (*Lychnis*), мило́сть Бо́жа (*Myosotis palustris*), куряча ла́бка (*Lycopodium*), брат-сестри́ця (*Melampyrum arg.*), зая́ча капуста (*Menyanthes trifol.*), вовк (*Ononis hircina*), бодя́к (Оно-

porda asanthium), багновиці (*Oxycoccus*), зазубні чоботи (*Orchis ustulata*), коровяче зіле (*Orobanche epithyrum*), заячий квас (*Oxalis*), бешезнік (*Paris quadrifolia*), земляне серце (*Tuber cibarium*), подорожник (*Plantago media*), кременіця (*Petasites officinalis*), півоня (*Paeonia officinalis*), криве зіле (*Polygonum bistorta*), дрестун (*Polygonum lapalifolium*), ростопасть (*Pyrethrum partenium*), папороть лісова (*Polypodium*), раст (*Primula veris*), грушка лісова (*Pyrola senuola*), звонок жовтий (*Rhinantus minor*), куряча сліпотá (*Ranunculus acris*), шєва сїльська (*Rumex crispus*), кохитїйк (*Rhododendron ferugineum*), дїдове сало (*Salvia verticillata*), мідущиця (*Salvia glutinosa*), хобза (*Sambucus ebulus*), підбїма чєлєдїньська (*Sanicula europaea*), татарнїк (*Sanguisorba officinalis*), смїкавка (*Scirpus pal.*), чеснок гадєчий (*Sedum acre*), пук (*Selinum carvifolia*), молочїй (*Sonchus asper*), свинський молочїй (*Son. oleraceus*), кóловатне зіле (*Silybum Marianum*), смóлавка біла (*Silene nutans*), черевець (*Stellaria media*), гáвезь (*Symphytum officinale*), букова грань (*Sticta*), остúда (*Tanacetum vulgare*), підбїма, дєнниця (*Tormentilla erecta*), горішок червоний (*Trifolium pratense*), горішок білий (*Trif. mont.*), ясна заря (*Trif. agrarium*), живóкїсть (*Trif. ochroleucum*), чїбрик дєкий (*Thymus montanus*), чїбрик полонинський (*Thymus serpyllum*), підбїл (*Tussilago farfara*), гербатка (*Verbascum Lychnitis*), дєвєна біла (*Verbascum phlomoides*), топїрчики (*Viola tricolor*), потєчний горошок (*Vicia cracca*).

По глубоких лісах, далеко від людських осель, *заплєкає ся* і заложив собі *гайнó медвїдь* = *вуйко* = *тот старий* = *тот великий*, що *бє* маржину, але не гордить і *жершею*; туди забїгав *вок* = *тот малий* = *звїрак* = *декуди флов*, а жив там *рись*, *дик*, *олень*, *сернюк*, ближше осель *увисають ся*: *лисицї*, *куницї*, *тєорї*, *білицї* = *ласички*, *чорблїс* (*Myoxus Glis*), *мїдиця* (*Myoxus avellanarius*), *мєчє ся* у землі *кашевóк* (*Hypudaeus arvalis*), по під траву *нрє норá* (*Hypudaeus glareolus*), а глубоко в землі *нрє кертиця*; по полі *скачуть заяцї*, вечєром *плєтуть сї* коло хат *лилики*, над потоками *мєчут сї видри* та *нурцї*, по землі *бїгають вщїрки* (*Lacerta crocea*), *фóвзаят сї*: *софїя* = *довга* = *довгáнка* = *поганка* = *гадина чорна* (*Pelias cherssea*) і *сороката* (*Pelias praester*), *сунет сї вщїр* (*Salamandra maculata*), *скачє жєба зелєна* (*Rana temporaria*), *жєба їдальна* (*Rana esculenta*), *кумáк* (*Bombinator ignaeus*), *лїзє рáпанка* (ропуха), в водї *колотєт сї пуголовицї*, по землі *лїзуть слимушї* (слимаки).

По недоступних скалах *осіє сї: орел* (*Aquila fulva*) і *ґаня* (*Circus gallicus*).

ґаня, се рід орлів характеристичний для Гуцульщини; вона 70 см. довга, а широка з розпостертими крилами 180 см.; голова вкрита брунатними кінчастими відстаючими перами з ясними берегами; крила темно брунатні з чорними перепасками; чоло і шия біляві, груди ясно брунатні, спід білий з брунатними поперечками. Довкола ока вовнистий пушок; око жовте, клюв синяво чорний, ноги ясно сині. ґаня живе в лісах, де веде тихе життя; скоро хто до неї приблизить ся, *натутурить сї* зараз вовнистий пушок в округ очий, а надто кінчасті пера на голові підносять ся, через се стає голова більша і подібна до совяної. Головною її поживою є всяке гаде, з якого поводу Гуцули, що гадину уважають за нечисту силу, називають ґаню *паськудною* птахою, брідять ся нею і мають про неї много повірок.

11 ґаня.

Поруч з вірлом і ґанею живуть іще *птахи* (великі): *пугач*, *сова*, — *пускають сї* різнородні *половики*, — *довбают* у деревах за *дубаками*: *жбонци* = *довбачі*, — *гутьять сї* на *тірвах*: *готурі* (самця: *ґотка*), *тетеракі*, *літають*: *снігурі*, *вазулі*, *джіворонки* (*Coracias garrula*), *круки*, *ворони* (*Corvus frugilegus*), *ворони* (*Corvus cornix*), *чайки* (кавки), *сороки*, *зґої* (сойка, *Garrulus glandarius*), *шандаріки* = *погарці* (вудвуди), — *вбє сї*: *орібки*, *ґрібкі* (куропатви), — *свищуть дровди*; по сїтниках на мочарах і млаках гніздять ся *дикі качки*, *кулики*, *солукви* (слонки), — по сїножатах *пїтькають*: *перепеліці*, *деркачі*, — над водами *цїєкають* і *плєиуть* (скачуть) *білогруди* (*Cinclus aquaticus*), і *тюрконяць*: *плискі* білі і жовті; коло хат *літають птиці*: *воробці*, *конопельники*, *синички*, *щїглики*, а під хатами *ліплять* гнізда і *сївають*: *ластівкі*.

Лїтом *увисають сї бжолы*, а *совають сї осы* і *бендські* (*Bombus terrestris*), а над водами *комарі* (*Calopteryx splendens*), *мухаріці* (*Culex pipiens*), по полях *фурконє*: *кобілиці*, *підскакують коники*

нільні, — в бульбищах **поря́ть медве́дики**, а **белі́ги** (відходи коров'ячі) **переточув**: **Гуджу́лія** (*Geotrupes stercorarius*).

У потоках і ріках Гуцульщини живуть: **струги**, **стружки** (маленькі) (*Trutta fario*), **пересті́ць** (*Phoxinus phoxinus*), **слижі** (*Cobitis barbatula*), **бабкі́** (*Gobius*), **головачі́** (молочар) і **голова́тиця** (з икринкою) (*Salmo Hucho*), **підуста́**, **свинка** (*Chondrostoma nasus*), **плеті́ця біла** (*Leuciscus rutilus*), **ма́рина** (*Barbus fluviatilis*), **швея**, **ялі́ць** (*Alburnus lucidus*), **лота́** (*Lota vulgaris*), **клень** (*Squalus cephalus*), **кова сика́вка** (*Cobitis taenia*), **пискі́р** (*Cobitis fossilis*), **вереті́льниця**, **га́дв слі́не** (*Petromyzon fluvi.*) і **ивь**. Риби живлять ся **черваками**, **павками** і пр.

II. Огляд етнольоґічний.

осеред тих фізикоґрафічних умовин живуть галицькі Гуцули, щеп українсько-руського народу, котрі по нині задержали найбільше знамен ориґінальности, а то завдяки недоступности гір, а з сим і цивілізаційних впливів. Наслідком того виявляють Гуцули не тільки в своїй зверхній подобі, але і в подробицях життя ще много таких властивостей і прикмет, які у вільших щепів українсько-руського народу вже затерли ся, а надто виріжнюють ся ще й ориґінальними, гуцульськими властивостями, що були викликані природою, посеред якої вони живуть.

Про походженє назви „Гуцул“ подають всяке: і так виводить Й. Корженьовський*) в передмові до драми „Верховиньці“, виданій в мові великорускій в р. 1841—1845 в Харкові, назву Гуцул від *кочувати*; іменно мали в часі татарських і турецьких нападів мешканьці Поділя хоронити ся в гори; *кочуючи* туди назвали себе *Кочулами* а відси *Гуцулами*.

Др. Кайндль**) подає, що на питанє про походженє назви Гуцул Гуцулка Марфа Дучик з Селетина (Буковина) відповіла йому ось що: „Єк Волохи нас уздріли, тай тогда кричели: *Гуцан! Гуцан!*“ [готоман (рум.) = великий злодій], з чого витворила ся назва Гуцул.

*) J. Korzeniowski, O Huculach, z jęz. rosyjskiego przełożył Dr. Czarnik, Lwów 1899 (str. 21).

**) Dr. Kaindl, Die Huzulen. Wien 1894 (str. 3).

Інші виводять слово Гуцул від румунського *гоц* = злодій і кінцівки *ул*.

Мені самому довело ся чути про сю назву ось що. В р. 1870 відбув я з моїм шкільним товаришем першу прогульку на Чорногорі. Провідника і двоє *шканет* мали ми з Жабя; одно з тих *шканет* був нижший, скорий і гарний кінь; *фока* кликав його провідник; друге *шкане* було висше тамтого, худе і лїниве. На наше питанє, як його кликати, відповів провідник: „*Нїяк, от собі шканс!*“ Ми назвали його Розінанте. Фока ішов сьміло наперед, за ним волїкла ся Розінанте при ненастанім накликуваню: *Ци шканє, ци!* а часом і з додатком: *Ци, Бог би тє побив! Агі на тебе!* Я спитав провідника: Чому се у вас один кінь такий скорий та круглий, а другий лїнивий та худий? — Бо тамтой правдивий гуцул, а цес нї! — Як то, то у вас і люде Гуцули і коні гуцули? спитав я. — Та то у нас коні гуцули, а від коли по горах ходє усєкі шарапатки з окєнами (сурдутовці з лїонєтами), уже і нас ршєних так прозивають!

Що сиравдї назва Гуцул новїща, доказає те, що коли Гакє*) з поручєня австрійського уряду в р. 1793 обїздив схїдні Карпати в цїли пізнаня плодів мїнеральних тих гїр, він не знав назви Гуцул, називав їх „Gebirgsrussen“, „die wahren Pokutier“. Не знав тої назви і польский уряд, до котрого до р. 1772 належали схїдні Карпати, з чого виходить, що назва Гуцул недавня, придбама новїшим часом, надто гуцульський кїнь має бути турецького походження, тож можливо, що назва коня (раси) перейшла і на людей.

Самі Гуцули називають себе: *крескєни, Руснїки, рускі люде*; вони вєї віри *рускої* (обр. грець.).

В їх мові подибуємо чимало фонольоґїчних (звукових), морфольоґїчних (формальних) і лексїчних (словарних) прикмет, що надають їй характер окремого говору спорїдненого близько з говорами покутскими.

I. Звуки. 1) Самозвуки: а) *є* замість *а*, *я*: *єк* = *як*, *єгода* = *ягода*, *єблукo* = *яблуко*, *єйце*, *єрмарок*, *єтеле* = *теля*, *єдробєта* = *дробєта*, *єшєнка* = *шапка*, *єкєпєлюх* = *капєлюх*, *єрїчєни*, *єрїнєва*, *єворїв*, *єжєбє*, *єчєри*, *єзачєв*; — *є* замість *и* в *єдєш* = *идєш*, *єшли* = *ишли*, *єдїм* = *идїм* (особливо в колядах в Жабю), *єд нам* = *ид нам*; — б) *є* замість *и*: *єбєс*, *єбєстє*, (*єрїчка*, *єрїстури*); — в) *и* зам. *ї*: *єван* = *Іван*, *єду* = *їду*, *єз* = *їз*, *єзїшлє* = *їзїшлє*; — г) *и* зам. *я* в сполучєнях: *єзєбєрївєсмє-єсє* = *з -єя*; *єнє єсє* = *нє єя*; *єлє*

*) Naquet, Neueste physikalisch-politische Reisen. III. 1794.

рівночасно подибуємо в *с* і зам. *я* в сполученнях: я забив *сї*, він находив *сї*, як *сї* маєте; д) *у* зам. *ю*: суда = сюда; вівцу, кішницю; е) *ї* зам. *и*: вібрати = вибрати, вїйшов, вїнести, хлопчіще.

2) Співзвук: а) *л* зам. *д*: *лївка* = дївка, *лєрка* = дїрка, *лєдьо* = дєдьо, *лєкую*, не*лїля*, поне*лївнок*, скла*лїм*, си*лїв*, полїла; — б) *т* зам. *к*: доньта = донька, (Тюдїв); — в) *д* зам. *л* (г): ле-дїнь = легїнь = легїнь; — г) *к* зам. *т* перед *с*, *ї*, а часом і на кінци слова: крескани = крестяни, кокс = котс = котя, кешко = тешко = тяжко; повіметати, Усєрїки = Устерїки, свєкі = светі = святї; кіло = тіло; по свїкі = по сьвїтї; смеркь = смерть; — д) змягчені співзвук шипячі: чьо = чо = чоґо, нічьо = нічо, чєлєдь = чєлядь; шєпка, чєри, взєти, Жєбє; — е) *ц* зам. *ч* і на відворїть: ци = чи, а чьбук = цьбух; — з) тверде *с* зам. м'якого: шєс, дєс, забаривсми-си, най-си.

II. Форми. 1) Іменники: а) ім. муж. роду I декл. твердо зак. мають в I. відмінку ч. мн. деколи таке закінченє як ім. м'яко зак., пр. ангелї; — б) подибуємо також прояву відворотну: ім. муж. р. I декл. закінчені на м'який співзвук, мають I. відм. ч. мног. утворений під впливом аналогїї закін. ім. твєр. зак.: Жєбївци, Соколївци; — в) особливо в колядах подибуємо форму: лїсбє, водбє, гостєви = лїси, води, гостї; г) 6. відм. ім. і прикметників жєнь. роду має закінченє *єв*, *ов* зам. *єю*, *ою*: землєв, горєв, долинов, під вїворїтєв, прєчїстєв гївєв, свєтєв землєв; надто вїкни = вїкнами, слїди = слїдами, колєдїй = колєд, корбїй = корєв; гблубїй = голубїв, молбдцїй = молодцїв, рїбїй = рїб; 2) Дїєслова: а) дуже часто подибуємо форми: ораю, оравш, орав; їхаю, їхавш, їхав, їхаетє, під впливом аналогїї форм: співаю, співаєш... Впливови аналогїї не підпадають такі форми, як тчу, тчєш, тчє; б) лучав ся часами, що дїєслово задержує в 3 ос. числа один. закінченє *т*: рцєт, а в иньших випадках тратить його: ісходє (сонцє); в) в 3. ос. ч. мног. подибуємо за те часто форми без закінченя *ть*, при чїм *а*, *я* перемїняють ся згїдно з загальним наклоном фонетичним гуц нарїчя на *с*: держє, бїжє, болє, принбєс, ходє, гонє і т. д.; г) в гуцульскїй мовї бачимо слїди давнього аорїста в сполученю з причасником минулого часу підметного стану (part. praet. act.) на означєнє форми способу можливого (conditional): пішов *бїх*, продав *бїх*, я *бїх* просив і т. д.; д) куплє = купає (в колядах: дїтя куплє); е) час будучий творить ся в говорї гуцульскїм тим способом, що до дїєіменника (infinit.) додає ся слово *му*, *мєш*, *мє* зам. *їму*, *їмєш*, *їмє*; від аналогїчних форм в говорах українських відрїжнюєсь форма гуцульска тим, що слово *му*, *мєш*, *мє* кладе ся перед дїє-

словом до котрого належить а не по дієслові: ме їсти, мемо їсти, мете знати; з) часті суть форми: али, ав-сі, али-сьмо ої = взяв ся; и) запримітити також треба форми способу приказового (imperat.): ходімо, несімо, підведімо, а не ходім, несім і т. д.; замітна також форма спос. приказового: скачі = скачи!

III. Гуцульський говір має й деякі свої прикмети синтактичні і в способі вислову. На пр. хочачи означити довше триваня якогось дійства, говорять гуцул: іхаємо шо іхаємо; гуторимо шо гуторимо; ішов шо ішов; спали шо спали і т. д.; для порівняня уживають гуцули вставку: *май*, май білний, май ліпший*).

Декуди вимавають сивено, пивено замісь: сильно, пильно і т. д.

Живучи посеред обставин відмінних від иньших щепів українсько-руського народу придбали собі Гуцули многі відрубні понятя, а потреби відповідні условинам життя викликали також відповідні назви не знані мешканцям долів, як: корчуга, кліть, мішённик, мазанка, опасана, притула, победрина, погірник, стоіще, зимарка і мн. и.**). Надто приняли Гуцули живцем або зрусчили много слів чужих народів, з якими мали зносини, особливо румунських, як: аркан, берфела, бовгар, букат, фін, флеків, торма; німецьких, як: басарунок = Aufbesserung, кальман = Kachelman, ци = zieh' (поклик на коня), і иньших, як боклаг, в болгарскім *боклиця*; деякі слова вказують на походженя грецьке, як колиба (*καλύβη*), ілєт (*ύλαγος*), або латинське: кулястра (culastrum), (ілєт і кулястра уживають в тім значіню як у Гуцулів, і над Дністром), фортуна (fortuna) і т. и.

Гуцули виговорюють *вівагом* (повільно), наслідком чого чути в їх мові певне перетягуваня звуків, котре особливо в устах жіночих звучить незвичайно мило, немов би співно. Є ще й та особливість у вимові Гуцулів, що вони в 5. відмінку не виголошують остатнього складу, лиш кличуть прим.: Марі! Семе! Ону! Мико! Гає! замісь Маріко або Маріє, Семене, Онуфре і т. д. Се походить з обставин фізичних, бо таке урване накликуваня чути дальше, як ціле, довге.

В співанках змінюють Гуцули часто наголос, *бо так ліпше віходить*, прим.:

Ой шо так мало на свікі прбжив...

Єк си вібірав в негілю рано, —

І сказав собі лудіне внести...

На першім возі голбсні дзвони...

*) Ніколи для вираженя найвисшого степеня замісь *маї*, як мильно подає Коперніцій.

**) Осібний словарець, який подаю при кінці сеї праці, містить ті слова і їх значіня.

Я везли, везли, попроваділи...
 Тогди він ұстав тай людем скáзав...
 Я встаньмо братя, ми сї підвєгім, ---
 Підвєгімбєї та руки склáгім...
 Цюлювалісї, обнималісї...

При колядах замітним є те, що де тільки дасть ся вставити й, там чути його в сьпіві. Ось прим. :

Й_а в поли_й, в поли_й рубять ся_й двори_й
 Рубять ся_й двори_й на штири_й угли_й
 На тоті_й угли_й росица_й впала_й
 З тої росици_й стали_й керниці_й,
 Й_а в тих керницях купав ся_й Хр́стос,
 Купав ся_й Хр́стос я_й з св́тим Пётром.
 Купаючі сї_й перечили сї_й :
 Й_о_й Петре_й Петре_й не перечмо си_й
 Озмімо_й собі_й два_й три_й янгелі і т. д.

Пісень у Гуцулів, богатих фантазією і пречудними природними порівняннями, дуже много; однак мелодия тих пісень, які вони звичайно висьпівують за скричкою, вправді в мотивах гарна, але мало ріжнородна.

Кожда мелодия, пригравана на фуярці або на скрипці, визначає ся незвичайним богатством прикрас, мелодійних мережанок, котрі суть так субтельні і при повторюваню мелодий так зміняють ся, що стають для уха майже невловимі, через що лише в приближеню мож їх уняти в нотне письмо.

В співах Гуцулів визначають ся головню три типи мелодий, іменно: коломийкова, весільна і колядницька. Мала ріжнородність мелодий походить від значного віддаленя хат, рідких товариських зносин, через що не виробило ся у Гуцулів музикальне чутє, не вважаючи на богатство пісень. Натомісь витворили ся посеред них *специалісти музиканти*, яких, *скрипаків*, за оплатою наймають на хрестини, весіля, толоки, таньці і т. и. а *трембітанників* на похорони.

Пóркла (Zuname) Гуцулів чисто рускі; в вправді дешица німецких, румунських і малярських, як: Шлехтюк, Штурм, Урседюк, Фока, Менгераш, коли однак зважимо, що в ціли експльоатованя плодів гуцульских гір з дерева, галвнїту, ропи, сировиці, надто в цілях торговельних осіло посеред Гуцулів чимало чужиньцїв, головню Румунів, Малярів та кольоністів Німцїв, котрі зросли ся з гуцульским житєм і самі стали Гуцулами, коли надто зважимо,

що деякі з тих пореклів є тільки *прізвищами* (Spitzname), як пр. тепер в Жабю живучий богатир *Бліндер* називає ся властиво Грицько Илюк, а тільки Жидами прозваний Бліндер, бо на одно око сліпий, а Гуцули се підхопили і кличуть його так, — то процент чужих слів, як і чужі порекла у Гуцулів не повинні нас дивувати, тим більше, що і в иньших мовах находимо чимало чужих слів і пореклів придбаних такою самою дорогою.

Сьвітогляд народній Гуцулів, їх звичаї, обичаї, казки, в пісьнях простота мови, поетичні образи і природні прегарві порівняння а в мові складня, доказують, що Гуцули — племя з правіку славянське. Про них повідає В. Поль ось що: „Простір, на яким живуть Гуцули, дуже великий, а племя саме набрало тим більшого значіння, що осіло на пограничю славянських держав. Іменно стикають ся на східнім крилі Карпат оселі Дако-Румунів з державами славянськими. Колиж на иньших пограничах затирають ся родові ціхи двох віддільних щепів, або творять нову мішанину, виступає у Гуцулів з цілою силою незатертий ще славянський тип, що в міру гірської природи виріжнює ся сьмілими і сильними рисами. Велика мусить бути племенна сила Гуцулів, скоро Гуцул на пограничю иньшого, цілком чужого щепу не тільки остояв ся цілі віки, але навіть перебрав ся через хребет гір і розложив свої оселі ще на просторі Сучави посеред чужого племені. Гуцули суть на пограничю осель славянських в карпатській країні тим, чим в иньших часах і під впливом иньших обставин була козаччина на Запорожю, чим іще по нині суть Черногорці на пограничю полудневої Славянщини, тільки що гуцульське племя не підняло ся до сили відрубного політичного житя.

Найвищим пунктом на обшарі гуцульських осад є Черногора, після якої Гуцули називають себе з думою Черногірцями, хоч і чванять ся назвою Гуцула; о скільки Бойки не суть люблені на сусіднім обшарі рівнин Русі і Буковини, о тільки є Гуцул люблений і відгриває в пісьнях люду руського подібну ролю як козак“*).

Гуцули визначають ся сильною і красною будовою тіла, незвичайною енергією і свободою в поставі і рухах. Статеку своєю різнять ся вони виразно від усіх иньших мешканців наших Карпат.

Мушціни бувають більше високого, ніж середнього росту, а низьких рідко подібати; *білєвих* (блондинів) між ними нема, тільки

*) W. Pol. Rzut oka na północne stoki Karpat, Lwów 1877. Nakł. Richtera (стор. 115, 116).

самі *чорнісі*, за те часто подібати мож мужчин з яними очима, що отінені густими бровами; лиця мужчин овальні, а коли ні, так частійше подовгасті як круглаві; носи прості; голову їх вкриває довгий, по середині по за вуха розчесаний, сильно маслом намащений волос; вуса, тільки у старших легко підстрижені, звисають у долину.

Челядь жіноцтво) теж звичайно сильної будови, гарної стати, в руках звинна; між ними більше середнього росту чим високого; много молодих дівчат і жінок визначає ся незвичайною красою; між челядею трапляє ся більше *білєвих*, особливо в сс. Космачи, Брустурах, Прокураві; за те очи у них переважно темні.

Тіло своє достроює Гуцул до краси природи, що його окружає; тож не диво, що він в убраню такий *вігядливий*, як ніхто иньший, в чім піддержує його ще і вроджена гордовитість, котра доводить до того, що Гуцул аби показати ся перед иньшим, аби почванити ся своїм богацтвом, любить *повліти ся* (прикрасити ся), набрати на себе особливо на свята стільки всякого *лудиня* (убраня), що воно замісь піднести красу зраджує нераз брак естетичного почутя. Дівка прим. ідучи до шлюбу убирав дві сорочці, дзьобню, сукню, запаску, кештър, поверх него сердак, а верх того туїлю, на котру накидає ще що найменше дві великі хустці!

Замилуванє до прикрас у Гуцулів велике. Вони украшають навіть такі предмети, на котрих окраси підпадають скорому знищенню, як: кушки, бабчері, коновки, дійниці і т. д. На жаль дбають вони тільки про зверхню, для ока видну прикрасу, а самого тіла ніколи не миють окрім лица і рук; тільки під неділю миють мужчини волос лугом, а женщины та кучереві мужчини додають до лугу ще буракового борщу, щоби волос пускав, бо він за цілий тиждень *склимакований* (збитий). Те саме треба сказати про лад у хаті, де тільки про неділю та свята навішують чистого лудиня по жердках, а стіл укривають чистою скатертею; поміст і стіни у хаті миють ледви 3 рази у рік, а декуди лише раз у рік під великдень! Коли зважимо, що по при людий у тій хаті ховає ся *тєлє*, *єгнє*, а під припічком кури, а знов те *тєлє* та *єгнє* мають посеред хати настелену солому, котра перегниває нераз через кілька днів, закив її змінять, надто що вікон у хаті ніколи не відчиняють, а дим з під комина стелить ся по хаті, куди заходить і задуха з *притул*, у котрих ховає ся маржина, — зрозуміємо, що *вопя* і *нєсарь* панує особливо зимою в гуцульских хатах і то на жаль з малими виємками майже у всіх!

На тій нехарности терплять особливо діти, котрі не маючи достаточного одія, пробувають цілу зиму в тій атмосфері, через що незвичайно скоро підпадають заразливим хоробам, з яких рідко виходять.

В родині в газда (*мушціна, мушценін*) паном усього; жінка (*челєдь, челєдина*) мусить безумовно слухати його і віддавати йому належну честь; дівка, що віддає ся за удівця, не сьміє до него інакше промовляти, як *ви*, аби *дїтеві учила ся, аби набирала розуму у хаті*. Мужчини гордують челєдинською роботою; так прим. мужчина не принесе води, *бо се робота челєдінська!* Коли жінка втручає ся в справи мужа, каже її той: *навь своє!* (пильную свого!), або *заткай си!* (мовчи!).

Жінка кличе чоловіка по імени, а як про него говорить з другою, каже: *цес, мій*; чоловік знов згадує про жінку словом: *моя*, а коли жінка старша, *стара* або *баба!*

Родичі, се *стариня*. Вітця кличуть діти: *тату, таточку, гєдю, гєдику, лєлю!* (в Космачи, Ворохті, Микуличині); мати, се *мама, мамка, няня, ньєнка*.

Про дітий кажуть родичі: *гїти, чєда, глєта; син, донька, доч, донечка*, а з пестошів на доньку чи сина кажуть: *синьку; внучє, унук, унучка, пра(у)нучка*. Діти з сумішного супружя називають ся: *зведєнєта*; дальше: *зєть, невістка*, котра називає сестру мужа *збєвицєю*, а брата *дївером*; муж сестри, се *шурєк*.

Родичів вітця або матери кличуть діти: *гїду, гїдику, бабо, мамко, бабунько*, а говорячи про них кажуть: *няня гєдева, няня мамина, гєдик гєдів, свєкор, свєкруха*. Інших з роду як по *отцєви* так і по *мамі* звуть *крєвними, свояками, своїми, предками, пращурами; вітчимо, мачухою; вуєм, вуйком, вуйною, тєгою, кїткою*. Дитина неправого ложа, се *байстрє, байстрїк, бажурь*.

Родичі хрестні, се *куми*, а окремо *батько, матка*; похресники називають ся: *фїїн, фїїна*.

Хлопець до 10 років, се *хлопец*, старший: *хлопчїце*, великий: *парубок*, а той що може вже працювати у бутинах: *лєгїнь*; хлопці, що ходять до школи: *шкільники*. Подібно: *дївчє, дївчина, дївчїце, дївка*, а тотя що може віддавати ся: *дївка у заплїтках, дївка у бєвтицях*. Хлопець збиточний: *ворозкий*, а *йойлик* такий що часто плаче; ровесники, се *верстакї*.

У розмові поміж собою уживають Гуцули звичайно здрібнілих форм, як: *Марївчко* або *Марїчко, Николку, Гнатику, Петрику*, до

чого додають *любчику*, *братчику*, а жінки між собою *душко*, *душко* *люба*, *серце*, *Марівчко* *душко*.

Старий чоловік, се *сідий*, його *присіла* *сідина*, він *се* *сігти*. Убогий, се *прошак*, а коли він старший: *старець*, *стариця*; *темного* водить *старчук* (малий хлопець, звичайно каліка), а *ліверника* (лірника) водить *дідовід*; *лунавий* вечером нічого не видить, бо *луна* очі йому заставить; *боковийник* се зизоокій, а *привористий*, *приворий*, се недобачаючий (*kurzsichtig*); *хужнавий* той, що говорить через ніс, *лопітлівий*, котрого не мож розуміти, а *гиклівий*, котрому язик *спирає*. Добрий чоловік = *щирий*, а у людей шанований = *чбський*, учений = *укій*, письменний = *грамітний*, розумний = *умієтний*, кречний = *чбмний*, уцтивий = *ражманний*, богач = *дўка* (*дукір*), заздрісний = *збвисливий*, лакомий = *безжёрний*, сухий = *утлий*, рабія = *гулавій*, *гулавець*, з таких ставали опришки, бо *гулавій* за *нізачо* *утопить* *сокиру* *в* *крови* другого, а як допустить ся *головніцтва* (убійства), *утікає* у *гори* у *опришки*; злодій = *фацарний*, пустий = *друкарник*, інтригант = *фаріон*, а *фігльвий* = се фальшивий; той що добре *данує* = *данцівник*; нероба, то *пустий* *друк*, *лихун*, повільний = *нінвявий*; Словаки, що ходять із склом по селах, се *олейники*; чужий чоловік в *зайдій*, а чужий сурдутовець = *лентюх* або *шаранатка*, а той, що забогатів між Гуцулами, був *торббем*. Жінка кокетка = *фіцігёрна*, молодиця, що заходить собі з парубками, се *подала*, а парубок штуцер, се *подуфáлий* або *джус*. Такий, що вмів грати на губі, як у скрипку, називає ся *джуфб*.

Знайомі витають ся *щіре* і довго, заким *розведуть* *бесіду* про якусь нову *ўчутку* (поголоску) або що иньше. Близші знайомі, як тільки зійдуть ся, зараз і цілюють ся в лице, а декуди і по руках (молодші старших), муцїни жінок а ті муцїн, потім *здоровкають* ся:

Добрїдень! — *Добре здоровє!* або: *Дай Боже здоровє!* — *Єк сї маєте?* — *Гаразд!* *Єк ви, лїпше?* — *Шо вашє жінка?* — *Нїчє собі!* або: *А шож би?* *Гаразд Богу с'тому дякувати!* — *Мамка, татко дужі?* — *Дужі, єк ваші?* *Шо чути коло вас?* — *Нїчє, а шо коло вас?* — *Шо Бог дав, Парасочко люба!* — *А чи мирбм, братчику?* — *Мирбм, фалабу!* — *Єк спали?* *Єк днували?* *Єк с'ткували?* *Єк гостїли?* *Єк врмаркували?* *Добре, єк ви?* *Єк сї вам лїтує?* *Єк вимували?* *Маржинка, дробета ци дужі?* *Гаразд, Богу дякувати, єк ваші?* Коли добре не знають одні одних, кажуть: *Слава Сусу Христу!* — *На віки Богу слава!*

Як увійдуть у хату а застануть кого при їдженю, кажуть : *Споживайте здорові! — Дай Боже здоровя, просимо і вас рше́них!* . . . *Їжте здорові, я вже попоїв, дякувати Богу с'тому!*

В хаті, де лежить умерлий, треба у перед помолити ся а потім спитати : *Чи ви дужі люде усі рше́ні* (хрещені)? — *Гаразд, шо ви!* Добрий день або подібно не вільно при мерци казати, бо як би хто так сказав, або привитав ся у перед, заким помолить ся, *того би із села висьміяли!*

Мимо тої щирости в повитаню та в розпитуваню про рідню, маржинку і т. и. Гуцул недовірливий.

З сердечністю в повитаню, в розпитуваню про рідню, маржинку і пр. вяже ся також і незвичайна гостинність Гуцулів; у кожній порі привитає він радо у себе прихожого; хоч *лентюхів, шарпанток*, (сурдутовців), що *тегають* ся по горах та не вміють з *людьми* (себ то з Гуцулами) говорити, він не любить і не радо звірює ся перед ними, всеж таки угостить він їх у хаті, як може найкраще, не жадаючи заплати; *от дайте дитині, я сего не требую*, каже Гуцул, як йому хто хоче заплатити за гостину. Говорю тут про села, куди ще не йде залізниця. Правда, є й такі, що кажуть на сурдутовців: „Ади! мало є своїх з'їдунів, іще он який лентюх іде!“ — а про те стрітить він у своїй хаті того лентюха завсіди гостинно!

Гостинність перейшла у Гуцулів в повірку, що не позволяє їм брати заплати за молоко подане гостеві, *бо би маржина вигинула*.

Гуцул з натури честолюбний, незвичайно вразливий на зневагу і кривду заподіяну йому; він говорить тоді *без обривків*, а урази хочби найменшої не забуде довго; тож не дивно, що Гуцули заздно навіть за марну уразу *доправляють ся*, *подають* ся до суду, *тегають ся по судах*, почім звичайно *єднають ся* по коршмах, наслідком того тратять на ті *їдманки* много часу, а ще більше гроша.

Ся вразливість є причиною, що Гуцули часто *вб'дають ся* (сварять ся), особливо сусіди мають часто до себе *гнівника, півьму* (гнів), що дав їм нагоду *гептати ся* (сварити ся), причім уживають різких виразів, усе з закраскою порнографічною, обкидають ними себе поспільно, а не бракує тоді й проклонів, як: *Тфу, нек ти та чур! Агій ти на лице! Щез бис та скаменів! Лише на твою голову! Біда би ти на голову упала! Щез бис у озеро та в тріски! Шляг би ті трафив! А в голові би ти заскпало! Не дїждав бис завтрішної днини! Смагá би те втєла!* і т. и.

Челвдь знов клине по своїому: *Дєволи* (себ то діти) *би в тобі виздихали!* *Ігі на тебе!* *Ти суко!* *Ти віволанко!* *Ти торбо!* *Ти недоношенице!* *Ти галяно!* *Помийнице!* *Керїнице!* *Корбстаско!*

Підпоро жидівска! То недо. ку котачий! Нешствє би ти сї сати плело! Нешствє би ти на голову упало! і т. и. Між чєлєдю бере сї сварка найбільше *із за* куриї га любасів.

Із сварки доходить до бійки, при котрій перший ліпший кіл з плота служить за оружє, а тоді вже не щадить Гуцул ні здорвля ні житя супірника, але й не дорожить своїм!

В бійці або з пімсти допускають ся Гуцули *головніцтва*, котре давнійше заводило їх у *опришки*.

Польський писатель І. Корженьовський, що пробував у 20-их роках сєго столїтя в гуцульських горах, а в р. 1830 жив навіть довший час у найглубшій закутку гір у Буркуті, і котрий оснував свою драму „Верховинці“, як сам повідає на основі лично йому звісної пімсти Антося Рєвізорчука над мандатором, подає в передмові до тої драми ось що про причину повстаня опришків*): „Гуцули мають дванайцять днів панщиня; надужитє учинило тих 12 днів елястичними і розтягло їх на кілька місяців“ (ст. 23). „Лучає ся, що серед танців і весїля в коршмі і нїньших місцях топїр утопить ся в груди зневаждя. Гуцули уважають такий поступок цілком природним, то й позволяють убійці втїкати в гори і там хоронити ся посеред опришків. Через те Гуцульщина майже ніколи не вільна від опришків; се однак не походить із склонности Гуцулів до розбійництва, як їм неслушно закидають, але просто із слїпих, та зовсім не низьких пристрастей. Ті самі пристрасти вроджені кождому чоловікови; ми знаємо, що вони повинні уступати перед розсудними вимогами правліня і перед силою закона. Але сєго не розуміють ті діти природи, і через те гинуть. До того треба додати, що низші урядники, як фервальтери, мандатори, присяжні, пушкарі і т. д., заєдно готові до надужитє, не шанують вродженої гордості Гуцулів, через що доводять їх до аухвалости, насильства, а нерідко і просто до згуби!“ (ст. 26).

І. Грегорович, що жив довгі роки в Жабю посеред Гуцулів, так повідає про ту справу: „Деморалїзация Гуцула не тяжить на нїм самім; брак правдивої і щирої опіки, природний наклїн видобути ся з під опіки гіршої від неволї, брак чесного поступуваня з Гуцулами, брак заохоти посиляня дїтній до школи, і взагалї брак узнаня в нїм (Гуцулі) чоловіка і брата впливали і впливають на него некористно“**).

*) Józef Korzeniowski, O Huculach, Lwów 1899 (стр. 23 і 26).

***) Jan Gregorowicz, Przewodnik dla zwiedzających Czarnohorę, Lwów 1881 (стр. 41).

Розумів ся, що такі утікачі, не маючи відки жити, брали ся до розбою, засідали по гірських паях на Жидів, що торгували маржиною, та на Вірмен, що спродавши виправлені козячі шкури (сафіян) в Угорщині, вертали домів з чересами твердо набитими червінцями. А коли з часом промисл виробу сафіяну зачав упадати, нападали опришки панів та богатших хлопів. Нині і слід по опришках загиб, скрізь по горах безпечно кожному іти, про що найліпше свідчать прогульки слідничів природи, що самі навіть без провідників місяцями сходять усі гори.

Потреби Гуцула на заспокоєннє життя не великі; бідний *леґедує сї* (вдоволяє ся) стравою зготовленою або випеченою з кукурудзяної муки і розведеної *гусьлянкою*, а *бурѣшка* (бульба), *фасуля*, *капуста*, *молоко* і *бриндза* становлять по при кукурудзяну страву головну поживу богача.

Млавї кукурудзяні страви приневоляють Гуцула уживати много і острих приправ, як: соли, перцю, чеснока, цибулі і сильної наперченої горівки з значним % фузлю; з тої самої причини *овме сї* скоро кождий Гуцул до люльки; мушціни курять з мосежної люльки, старі жінки з *черепахи* (черепяної люльки), *лютій тютюн* з так зв. *кручѣнки*, за котрою ходять ноцями до сел *доліських*, де закупують або міняють за бриндаю засушене листє тютюну, дома скручують те листє у *скрутки* і набивають їх у барівки від горівки, аби *тютюн замоцував сї від неї*; заднену барівку ховають у лісі в мурашковину, де тютюн переходить горівкою і мурашковим квасом, наслідком чого стає він *лютій*; таким тютюном набивають люльки і запікають їх у грани, а закурюють доперва як зачне тютюн *фушкати* (дим з люльки іти). З такої люльки іде *лютій* (горячий) дим, що відбере тому, хто його перший раз уживає, притомність, а шкура з язика злазить; у хатї, де Гуцули курять таквій лютій тютюн, годї висидіти, а у кого є *спір* (астма), той утікає зараз із хати. В Жабю, Криворівни курять майже усі молодиці та старші дівчата *гускї* (циґарета).

Орного поля мало в Гуцульщині, а те, що є, неvistарчило би на виживленє і десятої части всеї тамошньої людности; від управи *ситої* землі здержує ще до нині многих Гуцулів пересуд, мовби то гріх було *землю пороти*, бо там сидить *арїдник* (чорт). Додаймо до того що Гуцул з природи вигідний, лїнивий, а царинка та полонинка дає йому вигідний, певний, легкий заробок, то зрозуміємо, длячого плеканє і торговля маржиною є головним занятєм Гуцулів. Про маржину дбає Гуцул найбільше, для неї жертвує власну вигоду, своє та дітий здоровлє, ховаючи *добутки* (ягнята, телята)

в хаті, в якій живе сам. Особливо вівцю цінять Гуцул високо. „С'стила би сі Божа овечка“, повідає газдиня, „з неї усе: молоко, вурда, жентиця, гусьленка, бриндза, кожух, сердак, ліжник, щей *бўджениця* (вуджене м'ясо)“. Богатійші Гуцули закупають весною по ярмарках худу, зимою змарнілу худобу за дешеві гроші, випа-сають її літом на полонинах, а в осени продають з добрим за-рібком.

Як з одного боку такий Гуцул, котрому не брак маржини і можности її *вікопати*, не возьме ся до ніякої иньшої роботи, лиш *лотбішить* (дармує), так з другого боку той, котрому *хвбўє* (недо-стає), хапає ся за всяку роботу а нераз за таку заплату, яка не покриває навіть коштів подертої одежі при тій роботі, аби лише придбати собі *Грейцар*. Так пр. побирала в р. 1895 почтарка в Яворові, дівчина 16 літна, 12 зр. в рік за те, що щодень, чи то були тріскучі морози, чи спека, *плова* (злива), в сьвято і в будний день ходила до Соколівки на почту 4 km. там і 4 km. назад!

Многі Гуцули працюють з сокирою по *бўчинах* (зрубках) в на-шім краю, а значна часть, особливо з сс. Ясенова, Криворівні, Бе-резова і инь. *блукає ц'арами* (ц'ара = чужий край), звідки тільки на великдень повертають на короткий час до рідні, щоби *полаго-дити усякі справи*, особливо оплатити податки.

Ті Гуцули, що живуть над більшими ріками, *плавлять* ковбкі, що йдуть водою, або пускають ся літом долі ріками з дара́бами, та *кермуючи* ними обминають з незвичайною зручністю каміня, що вистає з води, круті береги ріки, шипоти та водопади. Притомність ума при тій роботі, сила і сьміливість заслугують на тим більшу увагу, що таким *плавач'ам* та *керманич'ам* грозить майже завжди небезпека, так що очі і руки їх не спочивають ані на хвилинку!

Ті біднійші, що остають дома, займають ся *майстерством* коло *хатій* і *церквій*, *боднарством*, *виробом ложок*, *ткацтвом*, *кушнірством*, а в деяких селах виходять біднійші цілими родинами у камеральні ліси, де за оплатою 4 зр. від особи збирають *афини*, що закупають у них Жиди або таки у селі або в Коломні, щоби відси розіслати по сьвітї з добрим заробком. (В р. 1898 мали Гу-цули з Брустур за афини 2000 зр. доходу).

Деякі галузи домашнього промислу видали з посеред Гуцулів талановитих робітників; назвемо тільки звісну родину Шкрибляків, надто Марка Мегеденюка; вони хоча не витворили, то вдосконалили певний стиль народньої різби та орнаментики, що зветь ся Шкриб-ляківським або просто гуцульським.

Осібні уступи отсеї праці пояснять ближе всі роди і способи виконання гуцульських робіт.

Гуцул дуже богомільний; скоро рано встане, *ірстит ся* (хрестить ся 3 рази) і молить ся ось так: „Дєкувати Тобі Господи, що Господь Бог допоміг ніч переночувати. — Помози Господи днину зоднувати всему народови православному тай минї“. Почім говорить *Оченаші*. У вечері кінчить *Оченаші* ось як: „Дєкувати Господу Богу, що Господь Бог допоміг днину зоднувати. — Помози Господи ніч переночувати, завтрішної днини дочекати, всему народови православному, хрескєнській худобі і моїй, тай минї“. — Виходячи з хати у дорогу хрестит правою рукою поріг і каже: „В'імя Отца і Сина! Господи Боже прошу тебе на перехід будь добрий, заступи мене, заборони мене від усєкого злого, від припадку кєшкого на рєсах, на вєдах, на кєшких перехєдах! Заступи Господи! Николаю величний, угоднику Божий, поратівнику Божий, поратуй мене і помилуй мене, всеї нарід православний і мене грїшного!“ — Сїдаючи до обїду *ірстит ся* і говорить *Оченаш*, а *попєвши* каже: „Дєкувати Тобі Господи за дар святий і землі с'єтїй, мамі нашїй. Заступи тє (землю) Господи від тучі, від граду, від лихих очий! — Дєкувати Тобі Господи за дар с'єтїй! Землі с'єтїй, мамі нашїй за врожу твою, за тото, щєс нас погодували. Просимо Господа Бога і тебе будь добра погодуй нас і далї! Дєкувати Тобі Господи за дар Божий, с'єтїй землі, мамі нашїй за твою росїцу, за твій дар, за твою благодать, що єс нам наблажила. Дєкуємо Господу Богу і тобі, що отримуєш хрескєнску худобу і нашу. Просимо Господа Бога і землю с'єту, аби Господь Бог заборонив хрескєнску худобу і нашу від звіри, від поганої віри, від усєкого злого, від припадку кєшкого. Заступи тебе Господи, заборони тебе Господи. Николаю величний, угоднику Божий! Прощу тебе заступи і заборони хрескєнску худібку і мою“!

Гуцули обходять з незвичайною пошаною не тільки церквою установлені свята, але надто й иньші, як св. Юрія, Ілїї і инь.. якї в їх гадівствї і віруваню мають важне значїне. Крім церковних обрядів, якї в святачнї днї припадають, мають Гуцули в ті днї ще свої особні обходи, полишенї з часів поганських або розвиненї на тлї чарівництва та людєвих вірувань; навіть при церковних обрядах обходять вони ще чимало таких непризнаних церквою церемонїй, головню на те, щоби устерегти себе від *урокив* а також *за прєщу*.

В неділі і свята ходять Гуцули радо до церкви; вже досвіта видно по *плайчках* (стежках), *плайх* (дорогах для їзди конем) і *дорогах* (для возів) мушци і жінок в мальовничих строях, що прямують до осередка села; ті, що живуть по дальших верхах, *ідуць* звичайно *конем*, мушци одягнені в *прилюдне* (святоче), а челядь (подальша) в *буденне лудинє* (убранє); прилюдне несе челядь на плечах у бесагах; близько церкви прив'язує, хто має, своє шкапе до плота: мушци ідуць просто під церков, де завішують на клинках під *опасанєм* (у огорожі церковній) або в ганьчику церкви свої кресані, полишають там палиці та топірці і зараз, не витаючись ні з ким, входять до церкви, кождий на своє місце; тимчасом челядь іде одні під тинисте дерево, иньші під близьку хату, під дзвінницю або у кут цвинтара, там виймають з бесаг прилюдне лудинє, а скинувши з себе все буденне, нераз до сорочки, убирають чисте, *убувають ся* в нові постолы чи чоботи, потім виймає кожда жінка, молода і стара, маленьке зеркальце, причісує ся при нім, порядкує на собі наместо; тепер завиває її друга жінка *перемітку* чи *рангуж*, а поправивши на собі все *до ладу*, оглянувши доньку та уділивши помочи иньшій жінці, спішать у церков кожда на своє місце. Тут навколїшках кромі молитов церковних відмовляють мушци і челядь ось яку молитву:

„На осиянцкій горі сяянцке зіле, с'єте праведне сонце сходить і заходить; там Божа matka легла спати, спочівати. Прийшов єї син: „Мати моя, мати, буде час спати, спочівати. Ітім Божу службу мати“. — „Сивку мій любий, прелубий, який ми сі на тебе сон снів, шо тебе Жиди взяли, твої ручки, твої ніжки на хрест розпєнили, звоздами прибили, тернинкою оперезали, тернинкою ти голову з'єзали, кровцу твою розливали!“ — „Мати моя, мати, нема чого сі страхати і жєхати, тоби мині незабавком часом за християнський народ муку відбувати“. Встала мамка рано в негілю, озмила сина за праву ручку, пішла на ранну службу, а з ранної на пізну, а з пізної на воду; а на тій вої каменец, а на тім каменци монастир, а в тім монастирі пристіл, а на тім престолі Сус Христос лежить крижом пораненим, стоїт коло него Павло й Петро. „Павле й Петре, не стійте коло мене, не здивуйте з моїх ран. Беріт хрест у руки, ітіт по усему світу розповідаючи, ци найдете старого, ци найдете слїпого, ци найдете кривого, хто буде Божу матку спомнати, тот не буде без сакраменту вмирати. Абиж мав тільки гріхів, як листу, як трави, як звїзди на небі, буде єму Бог душу простити, не буде му звір поїдати, не буде му чадо кров посисати; як буде умирати, буде єму matka koniec голови стояти“. Злекіли два ангелі, озмили

душку до світлого раю, до супокою вішного, де всі с'ятки спочивають і на віки амінь пробувають*).

В Жабю знов відмовляють ту молитву ось у яким варіанті:
 „На горі сиянській матер Божя в зілю заснула. Приснив сі її сон давньєкий: Сус Христос, син маленький. „Мати моя, ти спиш, нічо не чуєш, мої муки не видиш“. — „Сину мій возлюблений, я сплю, все чую, твою муку вижу. Ніжки ручки звідем розбивають, терновий вінок на голов вкладають. На голов вкладають, на хрест розпинають, у ніжки у ручки звідї забивають“. В негілю рано сонце сходе, Пречиста Гіва по небі ходе, Суса Христа, свого сина, за ручку воде. Привела на утрєне, а з утрєня до монастира, а в монастири три столи стов, три свіцці гора, сидить Петро й Павло, книжку читає, Суса Христа кашко благає. „Петре, Павле, не жалуйте мої муки, беріт розпєтє в руки, розносїт по всему сьвіту, научай старого і малого і вбогого і богатоого, хто ме цей оченаш умїти, не ме в пеклі горїти, анї на мори анї на жовтїм піску, ніхто не ме мати грїху!“ На тїм мори злота церкївцїя, в тїй церкївци три столи стов, три свіцці гора, сидить Петро й Павло, книжку читає, Суса Христа кашко благає. „Петре й Павле, не давїть сі на мої муки, берїть хрест і книжку в руки, розносїт по всему сьвіту, научайте старого й малого і найменшого за петнїшне спїванє, за суботїшне невмиванє, за негілїшне свїданє. Хто ме цей оченаш говорити зарань і в вечер, то ме Господь Бог з неба сходити, грїхи одпускати рай отворети, пекло заперати, на віки віков, амінь“**).

Помолившись задоровкають ся поспільно мушцини і чєлєдь, при чїм цїлюють ся близпші знайомї. В церкві самїй важнїйшою є присутнїсть, як участь в богослужєню; нема тут звичаю, як на долах, щоб усї присутнї в церкві втурували спївови дяка; деякі розмовляють, особливо старші, розсївши ся на ступнях або лавках таки в церкві, иньші виходять на двір, де збирають ся в групи одні в *Ганьчику*, другї *під опасанєм* церковним, а знов иньші на цвинтари, або під дзвїнницею, де *гўторять*, розповїдаючи одні одним про те, що чули, що видїли, що перебули, випитують ся про подїї в сєлї, про маржину, полїг, торги, цїну маржини і т. н. Жїнки оглядають поспільно своє убранє, говорять про домашнї і родиннї справи, та *вївѳдять* сплетнї; дївчата звїряють ся одна однїй тайком, з залицяня, оповїдей, весїль; парубки, позакурювавши *дєлґарки*, розповїдають про свої парубоцькї пригоди, висьмївають дївчат. Одним

*) Записано від Парася Харак з Брустур.

**) Записано від Юрія Бендейчука з Жабя Слупейки.

словом маємо тут громадські сходи. Тільки Євангелиє, проповідь з оповідями, Евхаристія та голос дзвінка на Вірую переривають на хвилю розговор, збирають деяких на той час назад у церков, а всіх разом *заставляють* перервати *гүтірку*.

По скінченім богослуженю збирають ся газди перед церквою, або перед громадським урядом, щоби з уст війта вислухати ріжні урядові накази або відобрати яке візване до суду чи староства. Чельдь приводить свою туалету назад до такого стану, в яким ішла до церкви, по чім розходять ся всі групами, одні в свої *верхи*, иньші в гостину, а знов иньші, сумішкою старі й молоді, мушцини і чельдь прямують у коршму, щоби у *вóросі* (купі) поготорити; там обговорюють церковні і війтівські *бповіди*, та те, що хто почув, причім *набувають ся* (пют), що дає часто нагоду до хвиль зворушень, в яких стає Гуцул дикий як тота природа, що його окружає, а тоді перетворює ся часто гірська іділля в драматичні і трагічні сцени, що остаточно опирають ся о суд. Тому то і не дивно, що суд у Жабю, до котрого належать три громади, Жабя, Криворівня і Ясенів з числом мешканців коло 10.000, мав від р. 1895 до 24 липня 1899 ось які справи до полагодження :

В році :	1895	1896	1897	1898	до 24 липня 1899
злочинів	148	141	125	150	100
пьянства	108	87	83	57	49
провин*)	407	426	415	397	441**)

Говіне (пости) обходять Гуцули дуже строго, а вже дівчата, певні того, що говіне принесе їм скорше мужа, *спішцують* ся до крайности. Я мав нагоду сконстатувати, що дівчина, котра в сиропустну неділю важила 58 kg., по шести неділях стратила 3·20 kg. на вазі.

Крім постів уставлених церквою *закличе* собі Гуцул по перебутій хоробі або з иньшої нагоди осібну *бжжу* (піст) в скоромний день ; таку божку перестерігає він більше, як церковні пости. Є й такі, особливо богачі, що *забожили* ся не їсти мяса нпр. на пущене або на великдень, а се на те, щоби їм *маржина вела ся*,

*) Виявлених по більшій часті пьянством.

***) В півроці 1899 викрито о много більше провин і злочинів, як за цілі попередні роки наслідком збільшення числа жандармів в р. 1899.

щоби ї ніщо не вкусило, аби не мали через цілий рік шкоди в маржині.

Гуцули шанують усякі зверхні ознаки і місця християнські, як хрести, каплиці, церкви; вже здалека перед кождим таким місцем здійсмають *кресаню* (капелюх), та перехрестившись говорять *Оченаші*, зачинаючи: „Слава тобі Господи Сусе Христе сину Божий. Оче наш і т. д.“ а кінчать: „Заборони Господи від усєкого лихого, від припадку кєжкого всеї нарід православний тай мене!“ Однак ті *Оченаші* не перешкаджають їм, особливо в дорозі, накликавати на конину або маржину, при якій нагоді мож нераз почути і не конче приличні вислови. Ось примір. Вертав Гуцул з голодним шкапєм до дому; близько церкви здоймив *кресаню*, перехрестив ся і став говорити Отче наш; голодне шкапє почало *скубсти* траву, а Гуцул його підганяв; з того вийшов ось який Отче наш: „Оче наш, оже вси на небесах... птруу ршена!... і на землі, да с'єтить ся имя твоє... ци ршена, Бог би тє побив!... хлїб наш насушний даш нам днесь... ци ршена, агі на тебе! і т. д.“

З причини многих поганських вірувань а надто ддятого, що Гуцули задля територіяльних причин не можуть точно приходити до церкви, а тим меньше посилати до неї дітей, виробили ся у них подекуди дивовижні понятя на тлі християнської релїїї. І так Богородиця а Пречиста Дїва, се у Гуцулів дві відрубні особи, що бачимо з легенди про писанку, яку подаю понизше; на дарабах і взагалі при воді не вільно згадувати Богородицу, *бо вона вєжить на потопельників* (чекає на них), се її душі, тому загонить вона умисне дарабу у таке місце, де чоловік легко може утопити ся! — Ось іще розговор двох Гуцулів: „Ив́а! — А гов? — Хто ме варе богувати, ек цєс Бог умре? — Иги, який єс дивний! Ні мене, ні тебе, а свою якус шарапатку вткне!“ — Не мало причиняють ся і родичі до того, що вже з малку не виробляє ся у Гуцулів релїїйне почутє, бо не то що навіть найближші сусіди не беруть дітей у церков, але й відстрашують їх *ксьондвом*, як по містах коминарем, говорячи до них: *Не йди там, бо ті ксьондв овме!* — Тож не дивно, що ось яка пригода лучила ся о. Окуневському з Яворова: Іде він вулицею, в тім надбігла дитина, а побачивши сьвященника — в плач: „Ой йой йой ксьондзайку, любчику, не бери мене — душко, душко, дам ти їрейцар!“ — Нічого не помогло привітливє успокоюване дитини, вона йойкала, тиснучись по під пліт, а скоро тільки пролізла, далі на втікача!

Фізїографічні обставини, які здержують у Гуцулів розвиток інтелектуальних сил, підтримують у них старі віруваня. Всі зміни

і пригоди в життю вони приписують впливам злих *духів*: *нявбк*, *нічниць*, *лісниць*, *юдів*; ті духи випивають молоко у коров, насилають сон на чоловіка, коли він хоче пильнувати чого, вівертають дерева, провалюють каміня з гори, насилають громи та лискавки, бувають причиною того, що вівця *розчвала* ся, що земля не вродила, що дитина вродить ся німа, що корова дістане на вимени чираки, що в дереві в два серця, що чоловік упе ся, що дитина дістає вогник, що вкусить *соф'ія* (гадина), юдине племя, яке ховаєть ся у землю, де живе юда і т. д.

Гуцули вірять, що поміж людьми бувають *богі зємні*, *непрості* (люде), котрі знають цілий сьвіт духів і можуть ворожити будуще. Вони вірять в силу слова *чародїнників*, котрі можуть спровадити бурю, град і громи; вірять в те, що *Мамуні*, уводять жінок, *манять людий* так що ті відразу остовпїють; що *Мавкі* роблять дівчатам при куделї збитки, слинять, мотають і плентають нитки; що на 40 с'єтих *Нявки* учеплюють ся спячого чоловіка і сєсають його так, що часом і здурів: він уже ніколи *вєселости* не має, так Нявка карає єго; що *Мольфарі* *накликують* усяке лихо на людий, на їх маржину, на їх майно!

Кождий чоловік може стати таким земним богом, треба до того лише незвичайної сили волї і сьмілости, а надто треба знати тайну, як се зробити. Так нпр. аби стати градівником, треба украсти в церкві патик (палицю яку, або дручок від запалюваня сьвічок); над тим патиком мусить відправити ся 12 *службий*, так аби ніхто про се не знав і аби патика ніхто не бачив.

Але і против діланя тих людий *непростих* є *розлука*. Щоби прим. не зайшла чарівниця у кошеру та не счарувала маржини, треба на дверех кошери зробити дехтем знак хреста. Гакке оповідає, що в часї його побуту в горах уживали Гуцули дехтю против *наскїдника* (карбункула), мазали дехтем не тільки заражену маржину, але і здорову, щоби від неї відвернути хоробу; віра в силу дехтю мала правдоподїбно первісно на ціли відвернути і від кошери епідемію); длятого кладуть ще до нинї Гуцули на дверех кошери і на воротах хрест намазаний дехтем. Ся розлука (хрест на дверех) легка, її може доконати кождий; але в иньші *розлуки* вельми трудні, на які треба *способу* осїбного, надто треба все дуже докладно робити, коли хто хоче, аби *віповчувало сі* (сповнило ся) так, як собі загадає, або *аби лихе відвернути*.

Ба, але і против *розлуки* знає чародїнник розлуку. Ось прим. від граду оплачують ся Гуцули *градівникови*; та коли не вважаючи на його чари пове град у селї, має градівник зараз розлуку:

поїздки; на жаль представляють ті дані о много гірший стан річи, як змогли се сконстатувати статистичні дані по шпиталях, а то просто для того, що многі Гуцули цілком не лічать ся, а коли лічать ся, так найбільше у своїх чародійників та знахорів, а тільки маленька часть удає ся о поратунок до шпиталів; се передовсім для того, що Гуцули не розуміючи просто хороби, толкують собі кождей її прояв інакше; і так прим. скоро потеруха кине ся на ніс, кажуть, що се *волкниця*, яка бере ся з води, — прояв знов на піднебіню називають *раком*, котрий бере ся з *пороху*, а вилікує ся чоловік з него лише *лютим* тютюном, як його зараз курить, — колиж виступлять рани по тілі, се знов інша хороба, *бешета*, на яку помагав листя *бешетника* і т. д.

Ось і вислідки розслідув д-ра Меруновича: комісія веліла припроваджувати до себе таких людей і їх рідню, що були по шпиталях лічені, або про котрих у селу люде знали, що вони хворують на подібні хороби, яких частину я навів повше. В 14 селах було візваних звиз 600 людей, однак коло 200 не ставило ся, бо або не було їх дома, або просто не хотіли явитись. Наслідком чого оглянули лікарі тільки 378 людей з таким результатом:

в с е л і	оглянено осіб	найдено хорих, що потребують зараз лічення
Жабю	109	25
Ясенові гор.	23	6
Криворівни	23	8
Гриняві	—	2
Яблониці	64	2
Ферескули	—	1
Головах	2	1
Перехреснім	12	4
Полянках	8	1
Монастирську	36	9
Москалівці	50	5
Яворові	20	8
Річці	11	7
Космачи	20	12
	378	91

На 378 оглянених потребує зараз лічення 91! Прочі були або вилічені в шпиталях, або стан їх не був грізний, але всі 378 були сіфілітичні! При тій нагоді сконстатувала комісія, що потеруха виступає дуже часто в цілій родині, де навіть малі діти за-

ражують ся від старших; розвиткови тої страшної хвороби сприяє нечистота тіла і нехарність у хаті, про що я згадував вище, а переносить її по більшій частині ложка і люлька!

Подам на тім місці ще дані про Жабу і Космач призначені в шпитали в Коломиї.

І так лічено:

в році:	з Жаба	з Космача
1896	8 осіб	10 осіб
1897	13 "	27 "
1898	28 "	31 "
до 1/5 1899	6 "	1 "
	разом 55 осіб	69 осіб

між котрими було 24 мушчин, 26 жєнщин а 5 дітєй. В р. 1868 була одна ціла родина: мати і 5 дітєй, з котрих одно 5-літєне умерло. — Хоробу принїс отець з Румунїї, а з матерї удїлилась она всїм дітєям.

З одної родини в Космачи було в шпитали 8 осіб: 55-літний батько, 40-літна мати і 6 дітєй від 5 до 15-ти літ. — Причина хороби як у Жабу.

З роком 1899 зменшило ся число хорих в шпитали Коломиї-ским, бо в Жабу осїв лікар, у котрого недужі шукають поратунку.

Повисші дані зовсїм не вичерпують числа хорих, а то з причин вже згаданих, іменно що многі хорі лічать ся самі, або у знахорів, або й цілком не лічать ся, а надто, що шпиталь Коломиї-ский має всего 80 ліжок для сифілітичних, про те шукають ті, що хотять ся лічити, помочи також у шпиталях у Снятинї, Надвірній, Станїславові і Львові.

Зароди тої страшної хороби приносять Гуцули найбільше з Румунїї і Росії, де многі з них пробувають на заробках нераз і цілими роками. Послухаймож тепер іще в тій справі двох гєлосів, одного з року 1793, а другого з р. 1896.

Гакке сконстатував у р. 1793, що в околицю над Черемошем занесли московські жовніри потеруху з нагоди війни Росії з Туреччинною; надто повідає Гакке, що по над Черемошем провадив тоді головний шлях, яким переганяли всякі кушці худобу з Волиня, Поділя і України на Угорщину, а Вірмени, що для торгу маржиною осїли в Кутах, в осередку того шляху, стали головними винуват-

цями деморалізації посеред Гуцулів. Так писав Гакке 1793 р. Сто літ пізніше подає про повстанє потерухи „Справозданє ц. к. Ради здоровля про санітарні обставини в Галичині в р. 1896“ (виданє р. 1893) на стор. 78 ось що: „Від кількох років загніздила ся (значить передше не було) потеруха також у гірських місцевостях повіту Надвірнянського, як в Зеленій, Пасічній, а від р. 1896 показала ся також у Дорі і Делятині, куди заволікли її робітники заняті в рр. 1893 і 1894 при будові залізниці Стаїславів-Марморош-Сіґет“.

Як бачимо оба урядові документи стверджують, що посторонні люди заносили і заносять зароди страшної хвороби поміж наших людей. А наслідки тої хвороби? Ось які: 1) велика смертельність дітей, особливо в перших днях житя; в родини, де вимерло 12-о дітей; 2) бездітність; 3) неплодність, а наслідком її 4) деморалізація, 5) упадок зросту людности, 6) перехід гуцульського майна в жидівські руки а в слід за тим 7) скорий упадок Гуцульщини, — як се покажу зараз, а надто в статистичнім огляді.

Давніше було поміж Гуцулами чимало *дуків, дукарів*, що мали свої просторі полонини, де випасали по кілька соток власних овець, а у кожного навіть найбіднішого була своя маржина, овечки, царинка і добрий кавалок огорода; скрізь по горах *орудував* Гуцул, там чув ся він вольним, як козак на степах.

Описуючи добробит Гуцулів подає В. Поль ось який опис заможности Гуцулів: „Увійшовши у хату виділи ми, що гайда був маючий, ціла одна стіна була покрита дорогою зброєю, рушницями, яничарками, турецькими ножами і кінджалами викладаними сріблом, слоневою костою і перловою матицею, — обік висіли пістолети, мисливські роги і боклаги на горівку і молоко. Усе те висіло на килимі, що покривав цілу стіну. Про багатство Гуцула свідчить також скількість ліжників, порозвішуваних на жердці перед ліжком. Ліжниками, що висіли, можна би оббити кілька хат. Та про те не легко купити ліжник, стрільбу або коня... бо як Гуцул сказав: „Бачите, пане, у нас люди не кохають ся в грошех“, і виняв із скрині капелюх, котрий довкола був убраний перепаскою з кавалків золота! На нашу прозьбу, щоби нам гайда вистарав ся 18 коней, загнали його сини з близького пасовиска на подвірє стадо зложене з 46 коний...“*)

*) W. Pol, Obrazy z życia i z natury. Nakład Tow. przyj. ośw. Kraków 1869. T. I. 323 i d.

Нині змінилися ті обставини; дукарів поміж Гуцулами майже нема, їх нерухоме майно роздроблене, маржини у них мало, число коний зменшилось так, що й на ціле село годі їх найти. 48, килимів дасть Бог, словом Гуцули з'убожли, а вроджена їх бута зломана. Натомість заобогатили Жиди, що стали тепер власниками майже всіх придоріжних царин, піль, та найкрасчих, найдоступнійших полонин. Жиди орудують нині по горах та полонинах!

Ось примір: Десять років тому назад жив у Ворохті один одніський Жидок у лихій коршмині; нині заняли найдогідніщі придорожні місця самі Сальпетри, Фертільтери, Шафери і инь., що недавно зайшли туди *торбелями*, а поклавши там кільканайцять гарних самотрісків в роді шинків, крамів, складів стухлої муки і т. н. і живучи з 629 гуцульських ворохтянських душ стали панамі найкрасшої верховни!

Чогож воно так? На се склалися і складають ся ось які, в часті природні а більше *неповинні* обставини:

1. Зріст числа людности в загалі, котрої після спису з $^{31}/_{12}$ 1880 було в гуцульських селах 54.634 а $^{31}/_{12}$ 1890 уже 63.265, значить о 15·79% більше. (В тім самім часі виносив у цілій Галичині приріст людности 10·8%). Коли зважимо, що в тім часі зросло в Гуцульщині число Жидів о 42·33% а Гуцулів лише о 12·7% і що, як згадаю више, найкрасші полонини, царинки, поля перейшли від Гуцулів у жидівські руки, а кожний Гуцул, не маючи певного способу заробкованя, хоче конечно бодай на кавалочку ґрунту оперти ся, щоби на тім *клаттику* землі стати самостійним газдою, то зрозуміємо, що мусіло витворитись поміж Гуцулами багато посідачів, що мають лише хату і маленький кусень городу, на чім годі удержати і одну штуку маржини. З тої верстви дрібних посідачів витворило і витворює ся що раз більше число щоденних зарібників, що працюють по бутинах, полонинах, ходять *царями* (чужими краями) з сокирою в руці на заробок або стають наймитами. Гуцули навіть найбідніщі не предвиджують будущих потреб і не дбають про заробок, а коли який з них і рад би ухопитись заробку, прим. при будові залізниці, не найде його, бо підприємці приводять цілу масу чужих робітників, котрі забирають увесь заробок, а за те полишають між Гуцулами тільки деморалізацію, і, як показано више, зароди страшної потерухи!

На доказ того, як роздроблені нині гуцульські ґрунти, подаю для інформації викази стану посіlostей зібрані з одної громади Гриняви з рр. 1882 і 1898.

Громада	Після виказу стану посіlostей з р. 1882 було посіlostей :						
Гринява	без при- ходу ґрун- тового	з приходом ґрунтовим					разом
		до 5 зр.	над 5—10 зр.	над 10—20 зр.	над 20—30 зр.	над 30—40 зр.	
	21	4 269	2 107	2 82	1 46	20	1 39

Громада	Після виказу стану посіlostей з р. 1898 було посіlostей :						
Гринява	без при- ходу ґрун- тового	з приходом ґрунтовим					разом
		до 5 зр.	над 5—10 зр.	над 10—20 зр.	над 20—30 зр.	над 30—40 зр.	
	2	9 398	6 154	3 116	43	1 31	10 51

Дрібніші числа, подані над загальним числом посіlostей, вказують число жидівських посіlostей.

З порівняння сих виказів виходить, що в протязу 15 літ зросло число всіх посіlostей у Гриняві о 227, найбільший %, бо 47·9 припадає на посіlosti з приходом ґрунтовим до 5 зр., отже в найбіднішій верстві. Число посіlostей жидівських зросло в тім часі з 10 на 31, отже о 210%, підчас коли число гуцульських посіlostей лише о 35·9%!

2. Гуцули руйнують ся на *оказиях* (хрестинах, весілях, празниках і т. и.), які в загалі у руского народу опирають ся на народніх звичаях, випливають із звісної його гостинности, а у Гуцулів, оперті надто на фізіографічних обставинах, є просто природними і конечними, бо дають найблизшій рідні можність бодай при тій нагоді побачитись і *у вірості погуторити* (поспільно поговорити), а при тім і *набувати ся до сита*. Жида користаючи з того піддають Гуцулам сардинки, фіги, вино і т. и., за що велять собі піддохоченому народови платити в десятеро вартости.

Новіцями часами вкрала ся у Гуцулів мода носити *дзигарки*, на які вони видають великі гроші розмірно до вартости товару найпідлішого сорта!

Звісна прим. є конечність мати в *пасківнику* бодай кавалок сала при посвященю паски. Бідний, що не має власного *кусака*

сала, зазначує його за оплатою у богача, аби лиш показати ся прилюдно!

3. Матеріальні тягарі, які безупинно спадають на робучу клясу в виді податків, різних додатків до податків і иньших *дачок*. Так прим. мала громада Гринява в р. 1897 чистого доходу 20.275 зр. 35 кр. а заплатила податку 5.582 зр. 59 кр.

4. Ненастанні процеси, які Гуцули ведуть між собою навіть в справах дуже благих, от прим. за *образу гонору*, що їх коштує не тільки много часу, але надто дає їм нагоду цілими днями *набувати ся* по містах.

5. Легкий кредит, уділюваний без потреби Гуцулам цілими десятками банків, заложених ріжнородними спекулянтами радше в цілі знищена як поратованя людий, котрі нераз не потребують кредиту, а що гірше, не розуміють строгости закона і не добачають сїтїй, які позакладали на них усякі павуки, що дожидають тільки спосібности, щоби тими сїтьми обмотати довжника і виссати з него остатню краплю крови.

Крім тих видимих, законом дозволених сїтїй, закидають Жиди на Гуцулів ще иньші. Вони ходять по горах ніби то за щетиною, і т. и., а властиво розносять горівку та тютюн, особливо зимою по тих Гуцулах, що *поклідних* грошей не мають, що виходять літом на заробок у бутини, до сплавачки і т. и. Жиди втискають тим зарібникам горівку, почестувавши їх нею уперед, та тютюн з тим, що заплата слїдує тоді, як Гуцул заробить, або спродасть маржину. Підохочений і мнимою ласкавостю Жида унятий Гуцул набере того доволі, обіцяє вернути належитість з *лифбою*, дає яку *залогу*, а часто ще *фелелув* (ручить) за другого, а коли прийде час сплати, прийдець йому заплатити з коштами судовимими за 1 зр. нераз і 20 зр.

Усі Жиди, що живуть у Гуцульщині, утворили між собою *змову* (Ring), наслідком якої продають вони у верхах, куди літом в добру пору навезуть муки і пр., все у трое дорожше, як у місті. І так прим. мука, якої літр платить ся в Коссові 7 кр., коштує в горах 25—30 кр. готівкою, а ще дорожше на *борл* для робітників у бутинах, при сплавачці. З такого *боргованя* муки, тютюну, горівки виходять процеси, що цілковито нищать бідніших Гуцулів.

На доказ сего наведу числа судових процесів із суду в Жабу, до котрого належать три села: Жабє, Криворівня і Ясенів з числом людности коло 12.000. І так було там процесів за дрібні справи (нижше 50 зр.)

В році:	1895	1896	1897	1898	до $\frac{24}{7}$	1899	було
справ дрібних:	1627	1770	1400	1062			1034
а екзакуцій	—*)	—*)	—*)	477			625

Скарги по більшій частині внесені Жидами, а екзакуції переведені виключно Жидами!

6. Гуцул не довіряє інтелігентови; на се зложили ся часи панщизняні, матеріяльна залежність сьвященства від парафіян і може мимовільне поневіряне Гуцулів по урядах, у котрих, коли веде ся яка справа, урядник промовляє до Жида рег пан, просить його сідати, а Гуцулови велить дождити рішеня за дверми або під дверми. З того виробили собі Гуцули понятя, що *Жида мають борше віру в суді як Руснаки*. Що таке поступуване впливає некорисно на віру в справедливість суду, не треба й казати.

Се використовує хитрий Жид, а знаючи натуру Гуцула, піддержує в нім те недовіре, дораджує йому в кожній хвилі, а розуміючи власний інтерес помагає йому в потребі, аж поки як той павук не обмотає свою жертву і не стане сам газдою в гуцульській хаті.

Много гуцульского майна дістало ся в жидівські руки ще тим способом, що Жид підійшовши Гуцула виеднав у нього нотаріальний запис, на підставі котрого Гуцул стає жидівським *годованцем*, якого Жид має до смерти годувати і давати йому певну скількість горівки на день, за що все майно годованця має перейти по його смерті в жидівські руки. Розуміє ся, скоро Жид дістане такий запис, розпиває Гуцула так, що сей дуже скоро мине ся з тим сьвітом! Такі записи лучали ся найчастіше поміж подружжями, що не жили з собою, або не мали дітий або просто з пиянства!**)

*) В рр. 1895-6-7, не проваджено еще виказу екзакуцій, тому не можу дати за ті роки подати.

**) Що такі відносини існували в Гуцульщині вже від давна, бачимо з урядового документу з р. 1852, який тут наводжу дословно:

Bericht des Dominiums Nadwórna dt. 10/1 1852 Zhl. 2246 ex 1851 betreffend die Mittheilung von Aufschliessen über den ruthenischen Volksstamm Huzulen genannt.

„Dieses Volk überlässt sich nur zu sehr dem verderblichen Einflusse der Juden. Und so kömmt es, dass der Huzule dem Brandweingenusse zu sehr fröhnt, daher nichts zu ersparren vermag. Der rührige Jude dringt in die Hütte des Huzulen, ja selbst bis in seine Sennenhütte ein, und schwazt diesem unwissenden Volke oft das beste Stück Rindvieh, mit Zuhilfenahme des alles vermögenden Brandweins ab. Von Ersparung kann da keine Rede sein, wo das in Gal. hübsch zahlreiche Volk Israels einerseits auf Vieh, Kleidungsstücke und Wirtschaftgeräthschaften gegen 90% stets willig borgt, andererseits das geborgte Geld durch Brandweinauschanck gleich wieder verschlingt.“

7. Тепер зрозуміємо причину незвичайного зросту жидівських посіlostий, якого примір дають викази подані на ст. 50-тій. Жиди відбирають Гуцулам уже й остатній питомий їх заробок по полонинах; вони *прячуть* там самі бриндзю; з разу вигадують, що ось то тому, бо хотять мати кошерну бриндзю, а тим часом витискають они Гуцулів з *ватагованя* заставляючи їх *вівчарувати* (пасти)!

8) Брак просвіти, котрий справив те, що легковірні Гуцули йдуть на жидівську вудку, стають жертвами несумлінних дорадників, попадають у лихварські сіти тим лекше, що Жиди маневрують *не-навірцем*, уміють обійти всякий закон і ударемнити всяку діяльність людей доброї волі.

До упадку Гуцулів причинають ся немало і ті, що підпирають Жидів з ріжних причин, через що помагають Гуцулам летіти що раз глубше у пропасть, а на послідок пятнують не тільки того, хто пімстив свою кривду, але і ціле племя за мниму провину кількох людей, опришками.

Сі обставини довели до того, що, як се виказують понизші статистичні дані, не вважаючи на зріст людности маліе в Гуцульщині в страшній мірі число позиточних звірят, властивого гуцульського майна, яке достарчає їм гроша не тільки на власні потреби, але й на покритє ріжнородних тягарів. Аджеж величезні і найкрасші обшари гуцульської землі перейшли і переходять заодно в жидівські руки, наслідком чого корчать ся гуцульські оселі, а рівночасно збільшають ся жидівські!

Додаймо до того нівеляторську і неприродну цивілізаційну систему нашого шкільництва, вплив зелізних доріг, зниченє домашнього промислу фабричними виробами і заведенєм промислових шкід, які впливають дуже некористно на розвій домашнього промислу, і грозять йому скорою загладою, — тож, коли не зайдуть які незвичайні відносини, той Гуцул, що ведений почутєм своєї волі був пострахом Вірмен та Жидів — той Гуцул, для котрого кінь і стрільба були до недавна невідступними товаришами, — той Гуцул, що нині ще звуком своєї трембіти витає на полонині схід сонця і працює нею товариша зложеного у домовину, — стане скоро мітичною постатею!

III. Статистичний огляд.

Галичині, замешкують Гуцули 40 катастральних громад, з яких 24 *тіше ст* до коссівського, 11 до печеніжинського, а 5 до надвірнянського повітів.

До деяких з тих громад належить по кілька окремих осель, зв'язаних із своїми осередками в одну територіяльну цілість. І так до громади Жабе належать: Багна, Чорна гора, Буковец, Ходак, Грабовец,

Ильця долішна, Ильця горішна, Косарище, Красний Луг, Криве поле, Кривец, Погар малий, Погар великий, Біланец, Блихава, Кринта, Матура, Пушкар, Сениці, Слупейка, Віпче, Жабіський, Жмівський; до гр. Текучі належать: Баня свірська, до Дори — Яремче, до Ямни — Багривец, до Микуличина — Татарів, Ворохта і Поляна. Буває й так, що оселі територіяльно розділені від осередків. І так оселі Бистрець, Дземброня, Зелене, Явірник, Ріка, висунені найглибше на полудне в гору, відмежені від своїх осередків, Криворівні і Ясенова, обшарами громади Жабе. Такі оселі повстали так, що деякі Гуцули, маючи глибоко в горах свої полонини, поклали зразу близь них *зимаркі* (хати, в котрих зимою живуть Гуцули, щоби сіно з далеких кішниць не звозити домів, але згодувати маржину на місці полігу), а потім позбувши ся ґрунту, положеного на території осередка громади, осіли на все в тих зимарках, не зриваючи однак зв'язи із первісним місцем замешканя.

Села згаданих громад визначають ся типовим характером гуцульських сел*), а їх мешканці, з малими виїмками, східні у всіх чертах, які визначають Гуцулів. До тих виїмків належать Жиди, що загніздили ся по всіх гуцульських селах, надто шляхта в с. Березові, котра вже нині з'асимілювала ся з Гуцулами, а в громаді Зеленій зближають ся мешканці частий Зелена, Фентарала, Хрипилів ношею і мовою більше до Бойків, як до Гуцулів.

До сел типово гуцульських зачислені тут громади Тюдів, Шешори, Люча, де живуть так звані *перевідники*, що граничать з одного боку з Гуцулами, з другого з *людьми доліськими*; перевідники повстали з колишніх Гуцулів, що перевелись девчим, або з доліських людей, що стали Гуцулами; та с'як чи так нині майже не різнять ся вони від типових Гуцулів, хоча про те Гуцули не зачисляють їх до себе, лиш виразно називають їх *перевідниками*. Хати сел перевідників тримають ся більше купи, зрідка хто живе поза осередком села; в мові перевідників менше чужих слів, а віра в чари не вкоренила ся так глибоко, як у типових Гуцулів.

Статистичні дані наведені тут зібрав я з урядових жерел, а іменно . в Ortsrepertorium von Galizien, Ausgabe der k. k. statistischen Central-commission in Wien, з актів ц. к. Намістництва у Львові, Староств, Урядів податкових, Ради шкільної краюї, Архіва мап, Виділу краюого і Виділів повітових.

Для порівняння зросту людности, надто зросту зглядно упадку числа позиточних звірят, подаю дані з остатніх двох конскрипцій, іменно з рр. 1880 і 1890. Виказів високости оплачуваних податків за ті роки годі було роздобути, тому подаю найновіший виказ за р. 1896, а для порівняння зросту податків виказ з р. 1886. Для ілюстрації приходів і розходів поодиноких громад подаю дотичні викази за р. 1896; вони показують потреби гуцульських громад а надто жерела з яких громади черпають фонди на покритє тих потреб. Статистичні дані про стан шкільництва уділені мені ц. к. Радою шкільною краювою; вони уложені на підставі реляцій отриманих по 23. марта 1899 р. від окружних рад шкільних; число людности в тім виказі подане після шематизма гр. к. клира станиславівської Епархії, до якої належать гуцульські громади в Галичині.

З причини, що гуцульські громади не творять для себе одного повіту, а тільки частини трьох повітів, годі було зібрати вишні дані, прим. про санітарні відносини, родини, смертельність, рух торговельний, судові відносини. Що мож було зробити в тім напрямі, подав я вже в попередній часті.

*) Про се буде бесіда в особнім розділі.

Людність галицької Гуцульщини

Повіт	Громада	Простір в km ²		Після спису людности в днѣ 31/12 1880 було:					
		громад-ский	двіо-ский	хвѣт	воіх меш-каницѣ	в тѣх віри:			
						гр. п.	р. п.	жид.	иньш.
Мосоівоиий	Бабин	11-23	0-89	150	638	638	—	—	—
	Бервінкова	2-59	0-36	60	245	240	1	4	—
	Білоберезка	19-30	7-86	300	1104	1092	2	10	—
	Хороцева	4-04	—	83	298	290	—	8	—
	Довгополе	4-85	0-02	67	294	286	3	6	—
	Ферескуля	8-13	0-006	99	463	452	—	11	—
	Голови	34-42	1-42	273	1274	1253	6	15	—
	Гриява	181-98	237-87	356	989	989	2	14	4
	Яблонця	10-95	3-65	116	531	482	3	46	—
	Ясенів з Рікою, Зеленеи і Явірником	36-64	15-00	542	2152	2091	14	47	—
	Яворів	48-92	8-36	534	2284	2226	16	42	—
	Красноіла	14-05	1-30	170	695	664	3	28	—
	Криворівня з Вистрицем, Дзембронєю і Рікою	43-75	1-00	481	1833	1744	17	72	—
	Пережресне	8-48	—	112	520	517	—	3	—
	Поляни	4-64	0-47	174	385	385	—	—	—
	Ростоля	26-21	1-73	391	1497	1449	2	46	—
	Рожен малий	17-11	00-07	220	906	891	—	15	—
	Рожен великий	21-86	3-50	326	1437	1373	6	58	—
	Річка	51-18	0-12	605	2681	2656	—	25	—
	Стебне	7-69	0-66	84	374	363	—	11	—
	Соколівка	10-19	7-42	306	1391	1366	2	23	—
	Тюдів	9-16	0-0004	280	1155	1132	—	23	—
	Устеріки	8-85	2-02	139	540	513	16	11	—
Жаба { Ильця Слупейка }	412-96	183-16	1467	5458	4923	38	495	2	
Почейинийский	Акришора	8-44	1-24	150	733	707	—	26	—
	Баня березівска	8-30	4-80	208	888	855	3	30	—
	Березів нижній	8-75	0-45	290	1274	1113	94	67	—
	Березів вищий	30-98	3-14	683	2919	2734	39	146	—
	Брустуря	48-06	4-56	385	1891	1855	—	36	—
	Космач	62-62	23-86	734	3023	2872	10	141	—
	Люча	15-60	23-64	255	1007	967	9	31	—
	Лючка	3-39	2-99	62	261	254	—	7	—
	Прокурава	6-60	4-30	176	874	845	—	29	—
Теуча і Баня сьвірска	15-19	4-60	270	1070	1029	—	41	—	
Пешори	45-88	0-29	324	1485	1313	146	26	—	
Надвірний-ский	Дора з Яремчем	25-37	46-06	341	1623	1553	1	74	—
	Яблонця	44-32	60-96	265	1199	1111	8	80	—
	Ямна з Багрівцем	13-68	23-75	153	727	723	—	4	—
	Микулчян з Татаровом, Ворохтою і Полянцем	116-52	315-98	676	2717	2520	41	154	2
	Зелена	74-50	391-28	347	2239	2219	—	20	—
Разом		1527-58	1383-82	12654	54049	51634	482	1925	8

в роках 1880 і 1890.

Після спису людності в дня 31/12 1890 було:										Отже вроско, наглядно змаліло, від р. 1880 до р. 1890 число					
ХАТ	ВСІХ МІЩ-КАНЦІВ	з тих віри:				а пародности:				ХАТ	ВСІХ МІЩ-КАНЦІВ	а з тих:			
		ГР. К.	Р. К.	КАТ.	ІНЬШ.	РУСКОЇ	ПОЛЬС.	НІМЦ.	ІНЬШ.			ГР. К.	Р. К.	КАТ.	ІНЬШ.
151	770	770	—	—	—	770	—	—	—	1	132	132	—	—	—
63	270	262	—	8	—	262	—	8	—	3	25	22	-1	4	—
309	1267	1236	5	26	—	1236	5	26	—	9	163	144	3	16	—
92	388	363	—	25	—	363	—	25	—	9	90	73	—	17	—
78	378	342	7	28	1	343	7	28	—	11	84	57	4	22	1
105	499	470	4	25	—	474	—	25	—	6	36	18	4	14	—
361	1441	1409	13	19	—	1409	13	19	—	91	167	156	7	4	—
430	1246	1130	50	59	7	1130	50	64	2	74	287	191	48	45	3
129	590	518	13	59	—	518	13	59	—	13	59	36	10	13	—
653	2561	2444	21	88	8	2447	16	98	—	111	409	353	7	41	8
565	2497	2440	11	45	1	2452	—	45	—	31	213	214	-5	8	1
167	851	797	12	42	—	797	12	42	—	3	156	133	9	14	—
525	2166	2056	28	82	—	2056	28	82	—	44	338	312	11	10	—
121	554	548	—	6	—	548	—	6	—	9	34	31	—	3	—
227	452	440	1	11	—	441	—	11	—	53	67	65	1	11	—
430	1600	1529	—	71	—	1529	—	71	—	39	103	80	-2	25	—
227	1030	1008	—	22	—	1008	—	22	—	7	124	117	—	7	—
335	1607	1539	8	65	—	1542	—	65	—	9	170	160	3	7	—
681	3109	3082	2	25	—	3084	—	25	—	76	428	426	2	—	—
94	484	460	12	10	2	462	12	10	—	10	110	97	12	-1	2
325	1619	1582	—	37	—	1582	—	37	—	19	228	216	-2	14	—
283	1283	1264	—	17	—	1266	—	17	—	3	128	134	—	-6	—
141	602	549	20	33	—	549	20	33	—	2	62	36	4	22	—
1590	6259	5543	59	654	3	5599	57	603	—	63	801	620	21	159	1
161	778	738	—	38	—	761	—	15	—	11	43	31	—	12	—
218	1025	987	7	31	—	1019	6	—	—	10	137	132	4	1	—
314	1670	1520	66	84	—	1663	7	—	—	24	396	407	-28	17	—
795	3737	3592	8	142	—	3737	—	—	—	112	88	858	-36	-4	—
433	2260	2211	2	47	—	2210	3	47	—	48	369	356	2	11	—
823	3568	3385	7	176	—	3385	7	176	—	89	545	513	-3	35	—
278	1224	1179	13	32	—	1184	—	40	—	23	217	212	4	1	—
67	249	240	—	9	—	240	—	9	—	5	-12	-14	—	2	—
195	985	942	—	43	—	942	—	43	—	19	111	97	—	14	—
279	1265	1194	8	63	—	1256	—	9	—	9	195	175	8	22	—
374	1678	1450	198	30	—	1550	98	30	—	50	193	137	52	4	—
365	1945	1783	29	133	—	1873	—	68	4	24	317	230	28	59	—
344	1405	1239	44	110	12	1240	154	11	—	79	206	128	36	30	12
165	803	784	4	15	—	787	4	12	—	12	76	61	4	11	—
755	3295	2907	150	236	2	3001	120	174	—	79	578	387	109	82	—
462	2857	2554	198	94	11	2605	170	82	—	115	618	335	198	74	11
14053	63265	59488	990	2740	47	59320	802	2137	6	1399	9216	7854	508	815	89

Табулярна власність гуцульських

Повіт	Громади	Рілі		Луки		Городів		Пасовиск		Полонин	
		мор.	сяж.	мор.	сяж.	мор.	сяж.	мор.	сяж.	мор.	сяж.
Мосоівський	Бабин	83	160	912	854	38	994	680	309		
	Бервінкова	50	813	92	257	5	1118	181	1496		
	Білоберезка	240	1347	1759	506	45	1537	1880	219		
	Хороцова	57	1369	259	1183	22	1396	282	1392		
	Довгополе	80	13	378	332	6	857	307	162		
	Ферескула	140	1482	676	1132	6	1161	308	1304		
	Голови	281	555	2164	711	8	685	1835	361		
	Грнява	161	1258	4253	1249	4	672	4455	1155	9436	1315
	Яблонця	110	631	687	87	7	1214	6*1	235		
	Ясенів горішний	150	990	5547	116	90	949	2115	1583		
	Яворів	242	979	3504	763	54	1166	3225	831		
	Красноія	136	924	1105	895	16	327	966	1049		
	Криворівня	54	559	2027	196	63	889	2946	1376		
	Перехресне	215	1449	775	1022	4	1531	427	558		
	Полянки	78	52	323	1431	6	649	245	815		
	Ростоки	340	660	1856	751	65	228	1292	19		
	Рожен малий	212	1552	1056	1098	47	294	950	445		
	Рожен великий	260	281	1304	945	39	1565	1178	388		
	Річка	160	724	3419	33	78	292	2730	1151		
	Стебне	131	1319	658	97	9	1220	317	1297		
Соколівка	155	714	1081	559	63	498	642	1199			
Тюдів	313	1105	204	1422	60	301	854	611			
Устєрши	74	586	522	663	8	534	533	921			
Жаба	914	1326	13914	276	99	900	13751	545	14865	166	
Печеніжський	Агришори	115	777	886	127	45	768	332	1271		
	Бани березівська	255	404	810	502	18	1412	227	977		
	Березів нижній	314	759	681	637	25	316	337	774		
	Березів вищий	1011	753	2648	1470	101	512	1107	1124		
	Брустурі	160	340	3034	963	81	1052	2335	853		
	Космач	275	1161	5440	1424	97	964	3120	335		
	Люча	286	262	1678	35	27	155	735	1251		
	Лючки	111	1018	323	63	14	535	133	1115		
	Прокурава	92	1211	62	995	30	1223	558	859		
	Шешори	249	861	1535	187	75	13	987	903		
Текуча	208	292	1840	1005	52	1424	337	1258			
Надвірнянський	Дора	262	163	2435	1474	79	68	1427	1333		
	Яблониця	212	920	3184	260	1	535	2709	853	654	319
	Ямна	77	1533	731	1581	19	377	518	1360	369	387
	Мякуличин	366	1135	5089	9*8	25	1279	8418	953	5322	638
	Зелена	304	1059	2985	1228	47	364	3362	946	4634	416
В 3 повітах а 40 громадах											
всього		8954	876	80424	647	1587	1574	69944	886	35232	41

громад в Галичині.

Лісів		Сума ґрун- тів підпа- даючих по- датковим		Ґрунтів неурожай- них		Площ під будівлю і по- двіра		Інших ґрунтів віль- них від по- датку		Сума ґрун- тів вільних від податку		Сума всіх ґрунтів	
		морґ.	сая.	морґ.	сая.	морґ.	сая.	морґ.	сая.	морґ.	сая.	морґ.	сая.
381	362	2095	1079	2	1515	2	963	5	892	10	1270	2106	749
136	487	466	971	12	1251	1	1423	30	1420	45	894	512	265
689	645	4615	1034	12	1545	7	1452	82	1120	103	917	4719	351
38	1211	662	151	3	706	2	414	34	516	40	36	702	187
12	470	784	234	13	922	2	813	45	775	61	910	845	1144
240	385	1873	664	7	452	2	1533	30	1151	40	1536	1414	600
1888	1369	6178	481	—	741	9	240	40	360	49	1341	6228	222
53188	664	71500	1513	1101	260	12	1273	344	119	1468	52	72958	1565
1013	473	2499	1040	12	738	2	647	22	532	37	317	2536	1357
2904	1061	8808	1499	15	1527	13	651	136	625	165	1203	8974	1102
1907	650	8934	689	39	1133	16	807	93	203	149	543	9083	1232
360	545	2585	540	11	340	5	1433	65	907	82	1080	2668	20
2478	1196	7570	1016	45	129	12	545	146	1180	204	254	7774	1270
43	1136	1467	896	2	643	3	670	—	971	6	684	1473	1580
196	532	850	279	10	1083	1	910	25	877	37	1270	887	1549
1027	916	4581	974	49	349	8	662	215	769	273	180	4854	1154
663	179	2930	368	9	1205	7	298	27	221	44	124	2974	492
1501	767	4284	746	26	1358	8	1489	87	16	122	1293	4407	439
2360	91	8748	691	78	1095	21	768	66	851	166	1104	8915	195
217	1391	1395	524	14	47	3	103	88	79	55	229	1450	753
978	415	2921	185	73	1192	5	1271	60	474	139	1337	3060	1522
6	972	1439	1211	52	663	9	707	89	1080	151	850	1591	461
653	1444	1793	348	4	81	3	1376	87	1115	95	972	1888	1320
58853	1564	102898	1577	261	433	65	1127	846	1437	1173	1447	103672	1424
358	50	1637	1893	2	637	3	823	37	407	43	267	1681	60
869	291	2181	386	7	1017	10	149	76	1098	94	664	2275	1050
129	461	1487	1347	9	1424	10	599	93	680	113	1103	1601	860
808	79	5677	1450	72	799	23	762	153	1208	249	1169	5927	1019
2769	380	8881	388	118	544	10	1330	134	1593	264	267	9145	665
5632	1046	14567	129	114	897	19	1467	322	1373	457	537	15024	666
3979	1273	6706	1376	1	1160	7	514	101	398	110	472	6817	248
499	1250	1082	781	—	728	3	562	23	795	27	485	1109	1266
535	1077	1840	565	6	774	3	1208	43	138	53	520	1893	1085
4995	788	7842	1152	12	1476	9	1041	158	691	181	8	8023	1160
841	1109	3281	288	21	779	8	328	126	1535	156	1042	3437	1330
7902	1498	12107	1386	148	94	17	622	137	1089	303	155	12410	1491
11076	780	17838	467	406	963	13	875	106	1582	527	220	18365	687
4251	3	6068	468	348	1136	5	831	86	730	440	1097	6508	1565
54279	405	78502	528	991	777	29	1218	632	58	1653	453	75155	981
67840	587	79174	1401	1250	1256	31	835	482	829	1764	1320	70939	1120
298572	340	494765	1164	5386	299	433	1129	5336	994	11156	822	505922	386
													= 291140
													Km ²

Виказ позиточних звірт в роках 1880

Повіт	В громадах	після конскрипції з року 1880 було					
		ху- добн	конний	овець	кіз	свинний	пнів бжів
Косівський	Бабин	318	28	1235	18	140	43
	Бервішкова	212	35	498	—	86	19
	Білоберезка	996	181	1783	29	448	184
	Хороцева	199	43	427	8	140	34
	Довгополе	282	40	567	29	134	17
	Ферескуля	421	77	695	17	168	17
	Голови	1768	203	2696	310	599	97
	Гринява	1190	258	2021	242	444	47
	Яблонця	557	117	599	38	207	5
	Ясенів горішний	1514	198	3949	177	622	178
	Яворів	1633	294	3824	238	715	130
	Красноїла	881	107	1359	—	504	109
	Криворівня	1004	268	3809	—	630	158
	Полянки	288	53	453	—	127	—
	Перехресне	530	53	864	—	188	26
	Рожен малий	468	69	736	143	148	43
	Рожен великий	781	109	1153	57	325	156
	Ростоки	1024	124	1458	10	393	76
	Річва	1378	368	3913	208	606	90
	Соколівка	467	64	1336	80	248	54
	Стебле	326	72	668	—	138	29
	Тюдів	399	61	171	72	225	41
	Устеріки	328	89	663	—	138	32
Жаба	6608	1018	11799	761	2415	628	
Печеніжинський	Акришори	402	85	575	—	176	50
	Бая березівська	465	27	193	—	180	24
	Березів нижній	805	43	393	59	237	19
	Березів вишній	1157	95	843	71	441	66
	Брустури	1017	287	1992	97	463	23
	Босмач	2098	340	2586	113	708	85
	Люча	351	43	132	46	122	12
	Лючки	87	18	29	41	26	8
	Прокурава	272	40	644	102	129	77
	Шетори	704	83	977	100	24	112
Темуча	579	29	475	83	176	45	
Надвірнянський	Дора	502	22	1030	8	204	—
	Яблонця	2095	95	3231	213	215	—
	Янів	341	41	702	13	130	—
	Микуличин	3594	267	4784	104	1194	—
	Зелена	1296	85	1880	210	480	—
	Разом	59930	5341	66979	3647	14838	2724

і 1890 в гуцульських громадах в Галичині.

місяч неоскритці з року 1890 було						Змаліло, вважано зросло, від р. 1880—1890 число					
ху- доби	коний	овець	кіз	свинний	пів бжіл	ху- доби	коний	овець	кіз	свинний	пів бжіл
315	30	1660	56	112	86	-3	+2	+425	+38	-28	+43
146	24	400	—	42	8	-66	-11	-98	—	-44	-11
805	87	1575	80	211	165	-191	-44	-158	+51	-222	-19
162	22	259	—	81	—	-47	-21	-168	-8	-59	+1
285	28	803	1	132	35	+3	-12	+246	-28	-2	+9
460	67	925	37	117	28	+29	-10	+230	+20	-51	+25
1664	174	3452	89	476	42	-104	-29	+756	-231	-123	+119
1118	201	2200	223	452	216	-72	-57	+179	-19	+8	+84
528	104	885	141	199	130	-29	-13	+286	+103	-8	+20
1414	183	3731	110	462	25	-100	-15	-198	-67	-160	+96
1474	183	4485	241	473	274	-159	-111	+661	+3	-242	+118
844	97	1088	27	293	248	-37	-10	-271	+27	-211	-18
1578	148	3850	199	466	91	-31	-120	+41	+199	-164	+246
353	48	760	—	137	404	+65	-5	+307	—	+10	+14
514	39	751	2	190	14	-16	-14	-113	+2	+2	+40
462	48	803	225	78	66	-6	-21	+67	+32	-70	+18
693	89	1746	89	244	61	-83	-20	+593	+32	-81	-1
890	90	1607	35	319	155	-134	-34	+149	+25	-74	+36
1247	205	4310	91	430	112	-131	-163	+397	-117	-176	+146
393	65	1312	154	159	236	-74	+1	+476	+74	-39	+11
347	36	650	—	163	65	+21	-36	-18	—	+25	+3
344	53	410	121	144	32	-55	-8	+239	+49	-81	+13
273	39	477	20	106	54	-55	—	-186	+20	-32	+76
5454	793	10314	332	1974	966	-1154	-225	-1485	-379	-441	+337
379	40	897	80	100	33	-23	+5	+322	+30	-76	-17
435	29	287	2	155	5	-30	+2	+94	+2	+25	-19
661	45	310	33	110	—	-144	+2	-83	-26	-127	-19
1711	98	1671	101	485	88	+554	+3	+828	+30	+44	+22
1173	231	2842	63	400	56	+156	-56	+850	-31	-63	+33
2023	270	2961	112	715	174	-75	-70	+425	-1	+7	+89
566	99	349	18	233	66	+215	+56	+217	-28	+111	+54
100	17	59	—	30	—	+13	-1	+30	-41	+4	-8
253	30	953	7	72	66	-19	-10	+309	-95	-57	-11
844	72	1252	48	259	110	+140	-11	+275	-52	+85	-2
484	24	236	—	103	4	-95	-5	+461	-33	-73	-41
780	97	1287	24	310	—	+278	+75	+257	+16	+106	—
1418	91	1776	61	240	—	-677	-4	-1455	-152	+25	—
417	31	604	—	32	—	+76	-10	-98	-13	-48	—
2727	265	3286	121	797	—	-867	-2	-1498	+17	-397	—
1563	268	1643	206	417	—	+267	+133	-187	-2	-63	—
36381	4687	69786	3200	11970	4222	-23649	-654	+2307	-447	-2898	+1498

Виказ податків і додатків

Повіт	Громада	Приписані до побору на р. 1886 податки безпосередні з додатками державними:									
		грунто-вий		домовий		зарібно-вий		доходо-вий		разом	
		зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.
Косівський	Бабин	295	98	228	30	8	92	19	14	552	34
	Бервінкова	59	50	85	70	3	57	8	00	156	77
	Бідоберезка	556	25	336	60	17	84	23	96	934	65
	Хороцева	102	46	102	95	28	56	13	30	247	27
	Довгополе	128	31	110	05	14	28	27	24	279	88
	Ферескуля	205	10	131	95	17	35	25	48	380	38
	Голови	518	40	427	25	22	31	28	07	996	04
	Гришава	2161	34	341	45	52	65	69	77	2625	21
	Яблонця	259	75	178	70	49	98	41	48	529	91
	Ясенів	702	39	782	65	73	92	194	80	1754	46
	Яворів	1117	72	724	75	122	05	55	70	2020	22
	Красноля	321	53	277	00	46	41	56	83	717	27
	Криворівня	624	29	718	35	120	59	98	34	1556	57
	Перехресне	196	77	172	15	7	14	3	00	379	06
	Полянка	122	41	122	05	3	57	2	60	250	63
	Ростоки	552	58	557	45	44	65	47	36	1202	04
	Ромен великий	438	51	470	60	82	13	32	53	1023	78
	Ромен малий	349	94	312	40	21	67	13	00	703	01
	Річка	858	91	980	90	109	80	54	41	2004	02
	Соколівка	433	01	448	30	49	09	68	53	998	94
Стебне	186	48	187	05	14	28	12	64	350	45	
Тюдів	230	79	407	65	38	38	53	00	729	82	
Устєркі	177	08	209	75	43	74	37	36	467	93	
Жабє	5214	51	2113	80	903	63	683	71	8984	11	
Печенізьський	Акришори	297	96	184	70	32	13	18	70	533	49
	Бана березівска	193	63	246	75	12	36	2	63	463	37
	Березів нижній	289	33	411	20	146	04 ^{1/2}	56	80	903	87 ^{1/2}
	Березів вищий	897	93	798	05	116	01	6	80	1818	79
	Брустури	744	20	989	25	35	69	39	07	1808	21
	Космач	1620	85	1048	30	358	05	133	89	3169	49
	Люча	529	05	289	15	46	42	11	99 ^{1/2}	876	61 ^{1/2}
	Лючки	57	09	63	85	24	99	2	63 ^{1/2}	148	56 ^{1/2}
	Прокурава	182	34	218	75	21	42	37	44	459	95
	Шешори	893	94	505	80	39	27 ^{1/2}	56	12	1495	13 ^{1/2}
Текуча	266	54	377	75	25	89	2	97 ^{1/2}	673	15 ^{1/2}	
Надвірнянський	Дора	385	45	491	10	98	17	242	56 ^{1/2}	1217	28 ^{1/2}
	Яблонця	468	99	397	45	208	42	378	51 ^{1/2}	1448	87 ^{1/2}
	Ямна	127	47	192	55	98	13	10	06	428	21
	Мукулчян	810	49	902	40	294	86	468	73	2476	48
Зелена	441	94	471	80	311	22	—	—	1224	96	
										48992	18

оплачуваних в р. 1886.

Ухвалена стопа % додатків до податків безпосередних на цілі :							Сума всіх по- датків і додатків оплачуваних в р. 1886		
громадські, а іменно:				повітові (адм. і до- рогові)	Креветі в ідементі- зацпеню	р а з о м			
адміні- страційні	шкільні	дорогові	разом						
%	%	%	%	%	%	% = зр.	зр.	кп.	
21	21	—	42	23	63	128 = 706.99	1259	33	
50	—	—	50	23	63	136 = 213.20	369	97	
44	16	—	60	23	63	146 = 1364.58	2299	23	
49	29	—	78	23	63	164 = 405.52	652	79	
40	21	—	61	23	63	147 = 411.42	691	31	
50	—	—	50	23	63	136 = 517.32	897	70	
32	10	—	42	23	63	128 = 1274.93	2270	97	
27	—	—	29	23	63	115 = 3018.99	5644	20	
41	—	—	41	23	63	127 = 672.98	1202	89	
47	18 1/2	—	65 1/2	23	63	151 1/2 = 2658.00	4412	46	
14	15	—	29	23	63	115 = 2323.25	4343	47	
20	14	—	34	23	63	120 = 860.72	1577	99	
38	23 1/2	—	61 1/2	23	63	147 1/2 = 2296.94	3852	51	
33	20	—	53	23	63	136 = 515.52	894	58	
45	22	—	67	23	63	153 = 338.46	634	09	
27 1/2	15 1/2	—	43	23	63	129 = 1550.63	2752	67	
27 1/2	—	—	27 1/2	23	63	113 1/2 = 1161.99	2185	77	
26	35	—	61	23	63	147 = 1033.43	1736	44	
38	15	—	53	23	63	139 = 2785.58	4789	60	
29	23	—	52	23	63	138 = 1378.53	2377	47	
47	22	—	69	23	63	155 = 543.19	898	64	
34	35 1/2	—	69 1/2	23	63	155 1/2 = 1134.87	1864	69	
45	—	—	45	23	63	131 = 612.98	1080	91	
18	13 1/2	—	31 1/2	23	63	117 1/2 = 10566.32	19550	43	
22	—	3	25	6	63	94 = 501.48	1034	97	
37	—	3	40	6	63	109 = 507.25	972	62	
14	54	3	71	6	63	140 = 1264.72	2168	09	
25	—	3	28	6	63	97 = 1764.22	3588	01	
18	14	—	32	23	63	118 = 2133.68	3941	89	
27	17 1/2	—	44	23	63	130 1/2 = 4136.18	7305	67	
38	7	3	48	6	63	117 = 1025.63	1902	24	
45	—	3	48	6	63	117 = 173.82	322	38	
35	34	—	69	23	63	155 = 712.92	1172	87	
29	24	—	53	23	63	139 = 2078.23	3573	36	
21	23	3	47	6	63	116 = 780.85	1454	00	
53	3	3 1/4	59 1/4	8	63	130 1/4 = 1585.50	2802	78	
51	3	3 1/4	57 1/4	8	63	128 1/4 = 1857.53	3306	90	
61	3	3 1/4	67 1/4	8	63	138 1/4 = 592.00	1020	21	
33	3	3 1/4	39 1/4	8	63	110 1/4 = 2730.31	5206	79	
50	3	3 1/4	56 1/4	8	63	127 1/4 = 1558.76	2783	72	
						61793.50	110785	68	

Виказ податків і додатків

Цювіт	Громада	Приписані до побору на р. 1896 податки безпосередні з додатками державними :										
		грунто- вий		домовий		зарібно- вий		доходо- вий		разом		
		зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.	зр.	кр.	
Мосошівський	Бабля	346	86	220	65	14	28	—	—	581	79	
	Бервінкова	70	64	85	70	3	57	—	—	159	91	
	Білоберезка	677	02	400	95	26	77	—	—	1104	74	
	Хорощова	135	56	100	70	3	57	—	—	239	83	
	Довгошоло	181	09	109	25	31	24	—	—	321	58	
	Ферескуля	278	15	156	25	21	42	—	—	455	82	
	Голови	645	91	440	50	21	42	—	—	1107	83	
	Гришова	1796	96	444	30	43	72	2	98	2287	95	
	Яблонця	338	52	211	90	33	92	—	—	584	34	
	Ясенів гор.	914	12	891	40	44	62 ^{1/2}	5	95	1856	09 ^{1/2}	
	Яворів	1400	16	732	35	66	92 ^{1/2}	—	—	2199	43 ^{1/2}	
	Красноля	506	90	277	95	39	28	—	—	824	13	
	Криворівня	708	62	658	95	29	46 ^{1/2}	3	82 ^{1/2}	1395	86	
	Пережесне	257	36	166	15	10	71	—	—	434	22	
	Поланка	167	20	127	55	7	14	—	—	301	89	
	Ростоки	725	97	602	35	51	77	—	—	1380	09	
	Рожен великий	544	16	467	50	50	37	—	—	1062	53	
	Рожен малий	427	28	311	20	30	35	—	—	768	83	
	Річка	1366	22	982	05	100	84	8	36	2457	47	
Соколівка	457	16	449	95	51	78	—	—	958	89		
Стебне	241	88	135	35	7	14	—	—	384	37		
Тюдів	307	99	403	75	12	50	—	—	724	24		
Устеріки	214	13	206	75	26	71	—	—	447	59		
Жабе	6243	85	2403	34	364	14	35	19	9046	52		
Печенізький	Акришори	352	40	187	40	17	85	12	70	570	35	
	Баня березівська	194	99	267	45	23	20	2	67	488	31	
	Березів нижній	311	96	380	90	83	89	62	28	839	03	
	Березів вищий	972	16	848	80	120	48	4	33	1945	77	
	Брустуря	1011	48	615	15	53	55 ^{1/2}	3	72 ^{1/2}	1683	91	
	Космач	1859	44	1086	80	160	72 ^{1/2}	3	82 ^{1/2}	3110	79	
	Люча	527	29	317	55	21	42	—	—	866	26	
	Лючки	57	07	65	70	7	14	5	61	135	02	
	Прокурва	184	98	279	95	21	42	2	33	488	73	
	Теуча	344	04	405	40	40	16	2	97	792	57	
Шешори	529	13	532	25	40	17	5	95	1107	17		
Надвірнянський	Дора	414	67	679	31	119	44	89	18	1302	60	
	Яблонця	539	86	501	76	247	71	168	35	1457	68	
	Ямна	162	97	381	94	60	69	132	91	738	51	
	Микulichн	929	52	2026	66	450	35	509	31	3915	84	
Зелена	666	49	571	75	390	37	266	64	1895	25		
											52424	56

оплачуваних в р. 1896.

Ухвалена стопа % додатку до податків безпосередних на ціли:									Сума всіх по- датків і додатків оплачуваних в р. 1896		
громадські, а іменно:					повітові (вдм. і до- рогові)	краєві з індемні- зацією	разом	зр.			кр.
адміні- стра- ційні	шкільні	доро- гові	пара- фіяльні	разом							
%	%	%	%	%	%	%	% = зр.	зр.	кр.		
48	49	3	—	100	28	63	191 = 1111 21	1693	00		
50	—	3	5	58	28	63	149 = 238 26	398	17		
48	10	3	—	61	28	63	152 = 1679 20	2783	94		
49	—	3	6	58	28	63	149 = 357 34	597	17		
39	22	3	—	64	28	63	155 = 498 44	820	02		
38	—	3	—	41	28	63	132 = 601 68	1057	50		
34	1	3	—	38	28	63	129 = 1429 07	23536	90		
24 1/2	25 1/2	3	—	53	28	63	144 = 3294 64	5582	59		
36	—	3	—	39	28	63	140 = 818 07	1402	41		
34	10	3	10	57	28	63	148 = 2747 02	4603	11		
19	6	3	—	28	28	63	119 = 2617 32	4816	75		
40	25	3	—	68	28	63	159 = 1310 36	2134	49		
50	9	3	—	62	28	63	153 = 2135 66	3531	52		
42	21 1/2	3	—	66	28	63	157 = 681 72	1115	94		
50	22	3	—	75	28	63	166 = 501 13	803	02		
44	8	3	—	55	28	63	146 = 2014 93	3395	02		
40	—	3	—	43	28	63	134 = 1423 79	2436	32		
50	38	3	—	91	28	63	182 = 1399 27	2168	10		
27	6	3	—	36	28	63	127 = 3120 98	5578	45		
27	10	3	—	40	28	63	131 = 1256 14	2215	03		
50	22	3	—	75	28	63	166 = 638 05	1022	42		
48	12	3	—	63	28	63	154 = 1115 32	1839	56		
39	—	3	1 1/2	43	28	63	134 1/2 = 602 00	1049	59		
24	3	3	—	30 1/2	28	63	121 = 10946 28	19992	80		
25	18	3	—	46	13	63	122 = 695 82	1266	17		
19	21	3	—	43	13	63	119 = 581 08	1069	39		
29	42	3	—	74	13	63	150 = 1258 54	2097	57		
18	21	3	—	42	13	63	118 = 2296 00	4241	77		
28 1/2	—	3	—	31	28	63	122 = 2054 37	3738	28		
34 1/2	10	3	—	47	28	63	138 = 4292 89	7403	68		
44	50	3	—	97	13	63	173 = 1498 62	2364	88		
50	—	3	—	53	13	63	129 = 174 82	310	34		
34 1/2	28	3	—	65	28	63	156 = 762 41	1251	14		
17	43	3	—	67	13	63	143 = 1133 37	1925	94		
27 1/2	17	3	—	47 1/2	13	63	133 1/2 = 1533 88	2641	38		
46	9	3	—	58	14	63	135 = 1758 51	3061	11		
33	5	3	—	41	14	63	118 = 1720 06	3177	74		
50	4	3	—	57	14	63	134 = 989 60	1728	11		
38	5	3	—	46	14	63	123 = 4816 48	8732	82		
50	3	3	—	56	14	63	133 = 2520 68	4415	93		
							70625 21	123049	77		

Виказ доходів після замкнень

Повіт	Громада	Чинші і оплати								Відсоток від наєрів міських, козаць і т. п.	З міхайму права пользования і работства	такси	Доходок на діляк огороженых міських земель безпосередних держави	ар. кр				
		з домів		з ґрунтів		з лісів		з фабрик										
		ар.	кр.	ар.	кр.	ар.	кр.	ар.	кр.						ар.	кр.	% =	ар.
М о с о і в с ь к и й	Бабин	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	413	97			
	Бервінкова	8	34	20	—	19	46	—	—	22	05	—	—	50	329	03		
	Білоберезка	—	—	—	—	6	45	—	—	65	10	—	—	48	597	28		
	Хороцова	—	—	192	85	—	75	—	—	42	—	—	—	49 ¹ / ₂	406	39		
	Довгополе	—	—	46	02	—	—	—	—	33	60	—	—	39	150	93		
	Ферескуля	—	—	62	42	7	90	—	—	25	20	—	—	30	267	03		
	Голови	—	—	10	—	—	—	—	—	44	10	—	—	34	666	68		
	Гринява	—	—	—	—	268	37	—	—	293	61	—	—	24 ¹ / ₂	959	12		
	Яблонця	—	—	88	81	—	—	—	—	—	—	—	—	36	103	89		
	Ясенів горішний	—	—	292	60	72	78	—	—	—	—	—	—	34	924	38		
	Яворів	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	394	82		
	Красноіля	—	—	54	80	—	—	—	—	—	—	—	—	40	702	55		
	Криворівня	—	—	107	95	30	30	—	—	—	—	—	—	50	701	65		
	Перехресне	—	—	—	—	—	—	—	—	44	10	—	—	42	210	99		
	Полянн	—	—	82	02	—	—	—	—	37	80	—	—	50	176	94		
	Ростоки	—	—	11	15	—	—	—	—	—	—	—	—	44	568	20		
	Рожен малий	—	—	—	—	1	10	—	—	—	—	—	—	40	568	13		
	Рожен великий	—	—	98	50	—	—	—	—	—	—	—	—	50	850	12		
	Річка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	886	77		
	Соколівка	—	—	119	45	—	—	—	—	—	—	—	—	27	222	61		
Стебне	—	—	35	58	—	—	—	—	46	20	—	—	50	247	09			
Тюдів	—	—	262	67	—	—	—	—	—	—	—	—	48	516	43			
Устєрїки	250	—	104	—	35	18	—	—	—	—	—	—	39	1081	56			
Жаба	—	—	417	30	12	—	—	—	—	—	—	—	24	4325	91			
Печеніжський	Акришора	—	—	126	91	—	—	—	—	—	—	—	—	25	158	57		
	Бая березівська	—	—	13	50	—	—	—	—	—	—	—	—	19	194	45		
	Березів нижній	—	—	117	80	108	29	—	—	—	—	—	—	29	606	25		
	Березів вищий	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	600	—		
	Брустура	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28 ¹ / ₂	897	52		
	Космач	—	—	242	30	26	75	—	—	—	—	—	—	34 ¹ / ₂	1259	21		
	Люча	—	—	138	50	—	—	—	—	—	—	—	—	44	602	—		
	Лючки	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	—	—		
Прокурава	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34 ¹ / ₂	495	72			
Шешора	—	—	311	28	—	—	—	—	—	—	—	—	27 ¹ / ₂	519	71			
Теуча	—	—	35	—	16	70	115	02	—	—	—	—	17	549	20			
Надвірнянський	Дора	48	89	123	98	48	40	—	—	6	30	17	32	15	—	46	732	89
	Яблонця	—	—	76	50	—	—	—	—	47	18	5	0	46	12	33	1068	69
	Ямна	—	—	517	80	1	—	—	—	15	18	10	—	8	1	50	228	65
	Мигуличин	114	75	155	61	32	58	—	—	150	63	11	—	62	52	18	1154	72
Зелена	4	—	298	35	14	—	—	—	44	10	30	—	—	—	50	962	00	

рахункових за рік 1896.

Доходи річні	Запас касовий в попереднього року		Впливи надзвичайні				Впливи дорог.			На цілі шляху на долати і н.	На цілі па-рафільні	Разом		Наємності коней і кі-ном року	Високість ола-чунних в гро-шаді податків
	ар. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.	зр. кр.			зр. кр.	зр. кр.		
28 34	—	03	—	—	—	21 85	78 30	98 80	165 39	—	—	812 30	47	—	581 74
28 32	—	2 89	—	—	—	—	—	—	169 28	—	—	674 37	72 80	—	159 91
96 35	121	35	—	—	—	—	307 20	—	72 48	—	—	1266 21	1	—	1104 74
28 02	—	—	—	—	—	—	—	—	44 75	15	—	729 77	164 30	—	239 83
—	—	32 81	—	—	—	—	87 60	—	67 28	—	—	417 26	55 20	—	321 58
50	318	21	—	—	—	—	120	—	850 76	—	—	850 76	89 62	—	455 82
4	13	56	—	—	—	—	268	49 20	84 69	—	—	1140 23	23 30	—	1107 83
306 06	—	07 993 48	—	—	—	—	363 31	—	—	—	—	3184 02	14	—	2287 95
75	40	83	—	—	—	—	141 60	—	—	—	—	450 13	272 50	—	584 34
11 17	11	55	300	—	108 17	—	325 20	—	182 17	186	—	2414 02	258 40	—	1856 09
—	—	89	—	—	—	—	—	—	131 96	—	—	527 67	527 77	—	2199 43
40	88	22	—	—	—	—	183 60	—	104 17	—	—	1173 34	—	—	824 13
92 06	6	30	—	—	—	—	296 99	200	114 45	—	—	1549 60	1032 66	—	1395 86
—	23	3 01	—	—	—	—	141 60	—	131 15	—	—	530 85	1 10	—	434 22
—	23	02	—	—	—	—	99 60	—	127 25	—	—	523 87	1 10	—	301 89
198 06	372	16	—	—	—	—	436 50	—	53	—	—	1639 07	113 83	—	1380 09
147 96	109	—	—	—	—	—	379 50	—	—	—	—	1205 69	13 90	—	1062 53
143 16	343	16	—	—	—	—	248 40	—	201 21	—	—	1884 55	47 12	—	768 83
124 47	17	62	—	—	40	—	734 40	—	103 74	—	—	1912 01	7 30	—	2457 47
234 57	—	—	47 55	—	—	—	354 60	—	172 58	—	—	1158 46	59 95	—	958 89
—	—	2 93	—	—	—	—	103 20	—	110 50	—	—	545 50	1	—	384 37
130 88	320	93	—	—	512 24	—	336	—	140	—	—	2219 15	1	—	724 24
87 78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1558 52	142	—	447 59
647 92	78	90	—	—	50 55	—	610 20	884 45	711 78	—	—	7751 01	2692 62	—	9046 52
12 75	—	—	—	—	—	—	194 40	—	—	—	—	492 63	—	—	570 35
—	86	79	—	—	—	—	148 80	—	—	—	—	465 09	—	—	488 31
—	—	—	—	—	—	—	319 50	—	—	—	—	939 25	—	—	839 03
—	50	693 58	—	—	—	—	901 20	—	—	—	—	2421 37	—	—	1945 77
106	31	28	—	—	—	—	471	22 20	—	—	—	1528	2	—	1683 91
24	15	56	—	—	—	—	863 70	93 79	542 35	—	—	3067 85	352 24	—	3110 79
—	12	—	—	—	—	—	267	—	—	—	—	1031 50	—	—	866 26
—	—	—	—	—	—	—	72	—	—	—	—	72	—	—	135 52
196 46	5	10	—	—	—	—	206 40	—	191 14	—	—	1094 82	11 05	—	488 73
221 78	24	32	—	—	—	—	433 65	—	200	—	—	1718 25	681 65	—	1107 50
—	42	03	—	—	—	—	394 80	—	—	—	—	1152 75	—	—	792 57
118	869	48	—	—	—	—	826 82	—	121 83	—	—	2928 91	75 32	—	1302 60
—	491	22	—	—	—	—	838 06	—	—	—	—	2572 87	616 90	—	1457 68
69 77	134	74	—	—	—	—	322 40	—	16 20	—	—	1323 84	—	—	738 51
307 43	321	80	—	—	—	—	1291	—	132	—	—	6624 04	811 45	—	3915 84
21 94	727	01	—	—	—	—	1079 40	858 07	48 73	—	—	4087 61	108 83	—	1895 25

хункових за рік 1896.

нож і други цілі висювані.		Видатки на цілі						Видатки надзвичайні			Річні видатки	Запас касовий з кінцем року		Відсотки від ссавчих довгів	Разом	Всі довги і інші не-лежючі повстали з кінцем року	
кр.	ар.	кр.	ар.	кр.	ар.	кр.	кр.	ар.	кр.	ар.		кр.	кр.				ар.
				дорогові													
				готівкою	вартість всь-них вужжях престаций	запас касовий дороговий з кінцем року	купно грунтів, домів, будівлі	сплата довгів	залишки уділені і сплачені								
20	165 39			98 80	78 30		60			22 70	105 32			812 30			
	169 23						138 10			5 41	66 82			674 37			
	72 43				307 20					49 32	265			1266 21		21	
	44 75									46 02	16 14			729 77		8 40	
	67 23				87 60					12 45	88 57			417 26		3 47	
	350				120					37 64	12 24			850 76		65	
	84 69			49 20	268					67 73	164 31			1140 23			
	1323 32				363 31					141 75	234 55			3184 02			
					141 60					28 33	41 65			450 13			
	343 84	374 75			325 20					42 07	7 80			2414 02	3541 07		
	88 96									38 54	3 95			527 67	216 30		
	104 17				183 60					82 34	387 44			1173 34			
	75			200	296 99					69 42	7 23			1549 60			
	131 15				141 60					31 41	6 99			530 85	1 75		
	127 25				99 60					33 90	35 71			523 87			
	170				436 50					91 53	306 82			1639 07	52 12		
					379 50					218 70	146 75			1205 69			
	201 21				243 40				532 24	81 73	269 26			1884 55			
	223 74				734 40					25 50	105 58			1912 01	41 50		
	172 58				354 60					110 17	51 32			1158 46	2 70		
	110 50				103 20					33 43	67 53			545 50			
	140				336				20	112 44	1024			2219 15			
										152 31	133 27			1558 52			
	711 78			870 27	610 20	14 18			100	1088 19	544 90			7751 01	1860 98		
					194 40					25	106 55			560 18			
					148 80					55 20	80 24			465 09			
30	129 96				319 50					150 88	23 32			939 25			
					901 20		300			263 03	389 10			2421 37			
	108 71			22 20	471					125 75	24 52			1528			
	542 35			93 97	863 70				200	262 10	18 65	27 70		3067 85	1381 69		
56	493 73				267				40	49 80	133 56			1448 20			
					72					4 60				83 90			
	191 14				206 40					134 12	335 17			1094 32			
	200				433 65					164 99	125 43			1718 25			
					394 80					85 21	301 24			1152 75			
	121 83			30	826 82					809 37	20 03			2928 91			
97				55	838 06					172 31	684 72			2572 87	347 83		
	16 20			20	322 40					431 35	51 47			1323 84			
48	132			60	1291					574 06	2313 93			6624 04	40 75		
	48 73			333 07	1079 40				26 14	130 47	207 67			4087 61			

Виказ шкіл і число молодіжи шкільної.

Повіт	Громада	Після Шематизму кляри Стані- славівської Еп. на р. 1899 було мешканців:	Школа	Дітей	
				обов'язаних до науки:	учащало на науку:
Мосошівський	Бабня	823	—	—	—
	Бервінкова	298	—	—	—
	Білоберезка } Хороцева }	1858	1 кл.	158	78
	Довгополе	405	1 кл.	236	115
	Ферескуля	530	—	—	—
	Голови	1069	1 кл.	—	—
	Гринява	1505	1 кл.	167	79
	Яблонця	690	—	—	—
	Ясенів гор.	2513	1 кл.	395	104
	Яворів	2703	1 кл.	209	83
	Красноїля	960	1 кл.	154	80
	Криворівня	2693	1 кл.	189	71
	Перехресне	474	—	—	—
	Полянки	508	—	—	—
	Ростоки	1836	1 кл.	—	—
	Рожен великий	1190	—	—	—
	Рожен малий	1729	1 кл.	—	—
	Річка	3295	1 кл.	367	77
	Содолівка	508	—	—	—
	Стебне	1819	1 кл.	260	90
Тюдів	1264	1 кл.	389	147	
Устерія	587	—	—	—	
Жаба { Ильця Слупейка }	3468 2892	1 кл. 1 кл.	424 176	77 75	
Печеніжинський	Акришори	1019	—	—	—
	Баня березівська	1267	—	—	—
	Березів нижній	1692	1 кл.	322	61
	Березів вищий	4756	2 кл.	—	—
	Брустури	2316	1 кл.	231	60
	Космач	3591	2 кл.	771	216
	Люча	1305	1 кл.	—	—
	Лючки	397	—	—	—
	Прокурава	1051	—	—	—
	Теуча	1777	1 кл.	138	83
Шешори	1304	—	—	—	
Надвірнянський	Дора	1992	1 кл.	133	43
	Яблонця	1790	1 кл.	—	—
	Ямна	833	—	—	—
	Мякуличин	3616	1 кл.	135	89
	Зелена	2525	1 кл.	93	59

Число анальфбетів у тих селах = 92·7%.

IV. Гуцульське село.

Селом називають Гуцули осередок катастральної громади, де є церков, приходство, школа, громадський уряд та кілька *осєдків* (газдівств); иньші части одної громади, се *куті*.

Громади названі звичайно після осередка села, а кути від потока, над котрим, або від гори, під якою розложили ся осєдки. І так громада *Жєбє*, названа від потока Жєбівський, над яким, після оповідань Гуцулів, жив колись Жєбка, перший осадник того села. Він, кажуть, привів собі *кмітє*, що йому служили кілька років, і за се подавав їм відтак по кавалкови ґрунту. Над тим потоком є теж осередок громади. Другі *куті* Жєбї називають ся (крім вичислених у попередній часті): Присліп великий, Діл, Гать крива, Волова, Одзирноватий, Чорний Потік, Голіцї, Багни, На устї Льдї, Чердаки, Бєрда, Краснік, Під Костричов, Ґриджин, У Новаковій бєри, Кривец малий, Кр. великий, Плай з під Кринти, Маґурка, Підобіч, Довбнівки, Верх річки, Від Гóлов, З під Сениць, Підберєжниця, Брєчник, Козьманівський, Двóрище, Флєсївки, Біла кобила, Під Бергенчинов церков...

Від назв тих кутів називають Гуцули одні одних: Магурени, Пушкарени, Плаївці, Криптени, Костричени, Лечени, Погорени, Грібчени, Красничени, Флесівчени і т. д.

Тільки чужому чоловікови назве Гуцул на запитанє громаду, до якої він *пеше сі*, а між собою відповість приміром: „Я з *Пло-ского*“, хоч такого села нема, а тільки один *кут* села Яворова називає ся *Плоске*.

Гуцулів, що живуть по *верхах*, називають *верхівцями*, а тих, що мають свої оседки на рівнім близь церкви: *сел'нами*; *плайові* знов се ті, що живуть при *паях* (гірських дорогах), а *варічени*, що за рікою мають свої оседки.

12. Осередок села Яворова.

За *правдивих* Гуцулів уважають ся жителі з Жабя, Криво-рівні, Ясенова, Голов, Перехресного, Зеленої, Явірника, Ясея, Ворохти, Гриняви, Довгополя, Ферескулі; тих, що живуть ближше Підгір'я, як з Тюдева, Шешор, Лючі, Дори, називають *перевідниками*, а про тих, що *сидє* на обшарах поміж перевідниками і правдивими Гуцулами, кажуть: *Се так собі Гуцули!*

До сусідних сел і їх мешканців Гуцули не дуже приятні, овшім дуже часто з погордою *привішкують* одні одних або *вікладають їм прізвища*. І так називають Гуцулів з Бервінкової по доброму Бервінковци, а насьмішливо Загубипідкова, бо у них дороги злі; з Білоберезки: Білоберезчени — Підбийтабівка; — з Брустур: Брускени — Прусакі; з Довгополя: Довгопільци — Сугакі (бо люде високі); з Ферескулі: Ферескульци — Шкрумі; з Го-

лов: Головці — Сідлайпес, у них коні худі; з Гриняви: Гринівці — Гремь-грім; з Ясенова: Ясенівці — Клябушники, бо носять *заклябучені* (закривлені) палиці; з Космача: Космачени — Джуси; з Криворівні: Криворівці — Калаї (бідні; *каланник* = бідний); з Кутів: Кутчени — Облупикотюга, бо поміж ними є *псєнники*, такі що бють пси, або Цибуленики, бо торгують цибулею; з Ріжна: Ріжнени — Обдерисело; з Ростік: Росточени — Занесисокира; про тих кажуть, що вкрадуть сокиру, хоч би з пливучої дараби, або Намуленики, бо вони ходє заєдно з дарабами та дорогою спочивають край ріки в намулєстих місцях; з Річки: Річчени — Облупикобила, бо у них коні худі, аж *гинут у руках*; з Соколівки: Соколівці — Кізя голбнка, бо держать кози; з Стебного: Стебнєнци — Лупай шкабрі, (*шкабрі* = тріски); з Тюдева: Тюдівці — Продайфльєвєра (вирабляють фльєври = фуярки); з Устерік: Устерічени — Пропань на віки; з Жабя: Жєбівці — Жєбакі або Бичколупники.

Буковинських Гуцулів називають *баранами*, бо їх попи а також і самі Гуцули з бородами, натомісь називають Буковинци наших: *Сусами*.

Фізіографічні условини, посеред яких живуть Гуцули, вказують, що як села так і кути не творять для себе замкненої, природними границями (полями, лісами і т. и.) відділеної цілости; гуцульскі осєдки розкинені по *вєсьх горах*, де тільки мож було найти сухіще місце на хату, охоронєне від вітрів, від виливів потоків, де би близько був *кусник ситої землі* на город, царинка на *весняний виноград* маржини, сїножать, поле, лісок, де би атмосферичні условини уможливили житє літом і зимою, та звідки би було доступно чоловікови і маржині до головних артерий комунікаційних, які йдуть по над більші ріки. Наслідком того, що ціле нерухомє майно одного гєзди (крім полонин і кішниць) творить одну цілість, *осєдок*, розкинені гуцульскі хати по *кітицях* (горах лише верхом покритих лісом), по *кєчєрах* (горах у верху гладких, а в долині залісених), по *розчоблинах* (горах, на яких видно одним пасємом з гори у долину ліс, другим поле або пасовиско), по *прілуках* або *прогалинах* (місцями ліс, місцями поле), по *прислєнах* (долинах з двох боків заслонєних горами), під *толєками* (лісами громадскими), над потоками, словом скрізь по горах; наслідком того границать осєдки одной громади з осєдками сусідніх громад, а гуцульскі громади обнимають просторони по кілька квадратових миль.

Кождий гуцульскій осєдок відграничений від сусідного *хитєрамі* (границями), здовж котрих покладєні *дінниці*, іменно: *плоті*, *мўри*, або *лєми*.

Пліт складав ся з *кіля*, *вориня*, *гужівки* або *гужви* і *підніжок*. — *Кіля*, се дві високі, вілі, з *сучя* обрубані і з кори обдерті молоді смереки, а так за грубі, аби їх мож рукою *обткати* (обняти) і вбиті в землю по два їх поруч себе; один із них 5—6 м. довгий, другий коротший; *вориня*, се 3—4 м. довге, колене смерекове дерево, уложене *лігма* (поземо) поміж двома парами кіля в *угли* так, щоби

13. Сутля межі плотами.

з поза кіля виставали кінці *вориня*; *гужевка*, *гужва*, се колач сплетений з пареного смерекового *сучя* (галузя); вбиваючи довший кіл закладають через него гужву, а коли *вориня* покладене, пересилують гужву і через коротший кіл, щоби кіля не *розвєрло ся* (не розходилось); *підніжки*, се камінь підложене між кілем під долішне *вориня*, щоби воно не *пріло* (не гнило) від землі.

Високе кіля кладе ся тому, бо *приколень* (часть кола, вбита в землю) *виприває* в протягу 2—3 років; тоді треба єго витягнути,

здорову часть кола обтесати і вбити назад у те місце, де перше був приколень, аби не *поступати в чуже*, але класти пліт здовж того самого хитаря.

Воринь одної части плота опирає ся на воронь другої части, де творить *вугли*; наслідком такої конструкції тягне ся пліт у зигзаковатій лінії. Часть плота поміж двома парами кіля називає ся *прєсло*.

Мури або *вічні плоти* уложені з великого каміня здовж потоків.

Ломи, се великі смереки з сучем повалені хитарями; ломи ділять обширні пасовиска, ліси, кішницї, де близько подостатком

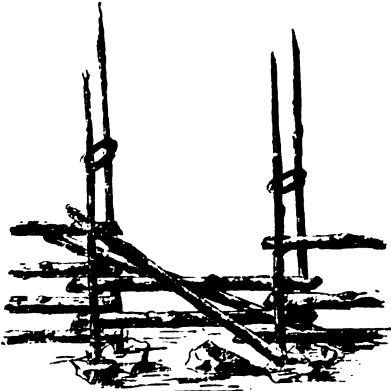
14. Кінь в сутках перед розкладеним вориньєм.

дерева, де звалена смерека з сучем може зайняти кілька метрів широкости, де отже на стислій лінії граничній ніщо не залежить.

Здовж доріг кладуть тепер подекуди *штєхєти* з драниць.

Для прогону маржини лишают сусїди між плотами на хитарях місце на *суткі*, (каменисту дорогу згружену завше маржиною); сутками годї їхати возом; в попереk тих суток закладають властителї сусїдніх оседків вориньє, яке, їдучи конем, треба розкла-дати; се вориньє покладене на те, аби маржиня, що пасе ся тими сутками, не відбігала від оседка.

До прогону маржини і до ходу служать *плаї*, дороги не огорожені плотами; — для людей ведуть осібні *плаїчки* (стежки)

15. Перелаз в однім преслі.

через царинки, городи, просто в напрямках пожаданих; укорочаючи собі тими *плаїчками* дорогу мусять *ніші* заедно переходитати *перелазами*, розкладати ворина, яким оседок і поля огорожені, а переліаши через него зараз його назад закласти. За годину ходу прийде ся пішому з десять разів переліати через плоти або розложити ворини, бо вся часть населених гір виглядає з далека як шахівниця з нерівними полями обведеними плотами, а газдівські хати стоять немов у безверхих клітках. Посеред царинок видно *оденки* з сіном обведені навкруги *бплотом*, подібно зробленим як плоти, щоби маржина не обскубувала сіна.

Артерії комунікаційні, котрими мож їхати возом і прогонити більше маржини, се *вулиці*; ними прямуює ся на *дороги*, утримувані коштом повіту або краю; дороги ведуть завше по над більші ріки; ними сполучені і головні оседки сіл; здовж тих доріг ведуть по обох боках дінниці з оседками так, що тільки запримітивши таблицю з написею села бачимо, що минаємо одно село а входимо в друге.

При тих придоріжних плотах, особливо в місцях, де нема близько *чуркалів* (жерел) здорової води, з яких

деревляною ринвою чурить вода, поставлені *стовні* з дашками,

16. Стовп при дорозі.

поставлені *стовні* з дашками,

під котрими стоїть коновка або горше з водою. Се за *простібіг* для прохожих. Побіч таких стовпів або і окреме поставлені хрести або каплички на *славу* Божу та на те, щоби прохожі молили ся за *одпущеня гріхів*.

Дороги, що перетинають Гуцульщину, ідуть: одна з м. Кутів по над Черемош через сс. Тюдів, Рожен, Ростоки, Хороцову, Бервінкову до Устєрік, звідси по над Білу Ріку (білий Черемош) через сс. Стебня, Довгополе, Поляни, Ферескулю, Гриняву до Буркута, а з Устєрік по над Чорну Ріку (Чорний Черемош) до Ясенова, Криворівні, Жабя і до Буркута; — друга дорога веде з м. Коссова по над Ріку Рибницю через сс. Город, Москалівку, Соколівку, Яворів, через гору Буковец до Ясенова, де вяже ся зі згаданою дорогою, що йде по над Чорну Ріку; з м. Пістгня йде лиха дорога горі рікою Пістгньою через с. Шешори до с. Прокурави, звідки одна здовж Пістгньки Брустурскої йде до с. Брустур, друга здовж Пістгньки Космацької до с. Космача; з м. Яблонова веде дорога горі рікою Лючкою через сс. Лючу, Березів до сс. Баві і Акришор; з м. Делятина веде горі Прутом дорога через сс. Микуличин, Дору, Ямну, Татарів на Угорщину.

Крім двох згаданих доріг до Буркута, якими мож вигідно їхати возом, іде туди ще третій плай від с. Краснолії через гори Скуповец і Лукавец.

На Угорщину веде крім згаданої дороги через Микуличин і Татарів ще кілька плаїв, уживаних лише літом для піших і маржини; і так: з Жабя через гг. Кострицю і Шпиці до угорського місточка Сигота; з с. Ясенова через с. Криворівню, Буркут до угорського села Поляна; а близь того пляя йде другий з с. Гриняви через гг. Гойчину і Попадю теж до с. Поляна.

З далеких верхів сходять *верхівці*, одні *піше* другі *верхом* (на кони), плаїчками, пляями, сутками, вулицями на дороги. Піші несуть перекинені через плече *бесаги* (вовняний міх до 150 ст. довгий по середині з одного боку не зошитий, котрого один кінець звисає на перед, другий такий сам на плечі); в ті бесаги кладуть усякі пакунки; ті, що *їдуть верхом*, перекидають 4 і більше бесаг через коня, одні перед, другі на зад себе. Крім бесаг накладають Гуцули на коня ще іншого *тєрху* (тягару).

До ходу каменистими і згруженими сутками, пляями та вулицями, надто під верх, і до ношеня терхів, надає ся дуже раса гуцульського коня, що витворила ся на полонинах з турецьких коний.

Турецьке походжене гуцульського коня видно по цілім його складі, по масти переважно карій, по грубім карку, буйній гриві і такім хвості, що все власне знаменує турецьку расу коня.

Гуцульський кінь стає при *достатній* паші, *ладний* і здоровій воді сильний, живий, а зроджений і вихований на гірскім терені виробляє собі за молоду мяснї і стає звинним, оборотним і добрим до ходу; вихований в гірскім кліматі, літом і зимою під голим небом загартований, в він незвичайно витривалий, та за те не доходить 14-ої міри, тільки звичайно 13-ої. Добрий гуцульський кінь

17. Гуцульський кінь.

має груди і крижі широкі, карчило товсте, голову малу, форемну, чоло широке; в переді він висший, хребетна лїнія рівна, тому він в рухах свобідний і легкий; око у него повне, зір бистрий; наполаханий з *ненїпа* готов заедно *вергти* ся (кинути ся в бік) і утікати, до чого надають ся його сильні, тверді, на камінях затовчені копита, не високі але міцні ноги. Він живе 20 літ і більше.

До ужитку сїдлають його ось як: уперед кладуть *підклад* = *шерстєвник*, сукно з кізьої вовни, (таке дуже міцне), щоби деревяна *тарниця* (сїдло) не давила коня; тарницю з підфостинем *при-сїдлюють* (стягають) сильно *попруґами*, що йдуть попід черево

коня; на тарницю кладуть *прісідку*, малий вовняний ліжничок, аби їздцеві було мягко сидіти; на голову коневі закладають *оброкенку* з предівним *вуголовом* (часть на голові) і такою *петелькою* (шнур) або *обротъ* = *канестру* з *ремінним* (скіряним) вуголовом; до їзди верхом убирають коня у *вузду* (ремінний вуголов з залізними зобалами і ремінними *пводами*).

Так осідланий кінь відбуває свою першу пробу з *тєрхом* (тягарем) до 50 kg. ваги, привязаний до тарниці другого *звіклого* коня, за котрим він поступає сьміліще. Як кінь таку подорож відбуде у місто і назад, мож на него сідати і переїздити найнебезпечніщі місця, до чого він дуже надає ся, бо він незвичайно *сохранный*.

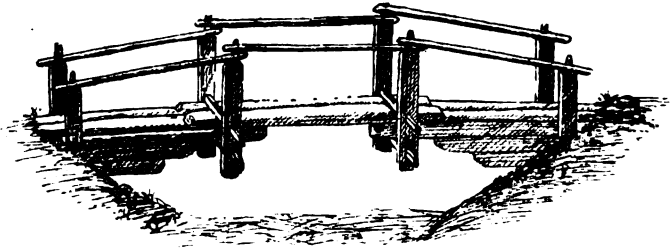
Нині підупав дуже хів гуцульских коний а число їх, як се виказано в статистичній часті, зменчилось страшно, а то наслідком материяльного упадку самих Гуцулів, що змушені уживати під терх однорічні лошата, через що гуцульскі коні доперва в шестім році життя доходять до властивої їм міри.

В р. 1878, коли була бранка гуцульских коний до Боснії, вибрано з цілої Гуцульщини заледви 40 добрих коний.

Гуцули дуже замилувані в своїх конях; найбідніщий газда рад би мати бодай одного, а то вже просто з потреби, бо такий кінь подає тим, що живуть далеко від міста, церкви, млина, дороги, одинокє средство до *кочваня* по спадистих, каменистих, часто руслом потоків проведених дорогах.

Перед 30-и роками було ще доволі таких *богатириз*, що мали по 30-єро красних коний; нині рідко уже *статних* газдів, які би мали 2-4-ро коний. Лучають ся ще декуди добрі кобили, але ті лиш тому добрі, бо стоять під спеціальною опікою газдині, відки теж походить і назва їх *бабине шкань*. — Вправді удержує правительство в Гуцульщині річно кілька расових *ворів* (вір = der Hengst), однак з сєго користають мало Гуцули вже просто з причини значного віддаленя, а потім і коштів, так що нині рідко де мож побачити правдивого і доброго гуцульського коня. Та про те і той кінь, який тепер живе у горах, відповідає потребам Гуцулів і гірському теренови, бо він незвичайно обережний, глядить дорогою уже з далека на місце, куди йому буде *способно* йти; на каменистій дорозі *пошніпає* (обнюхає) камінь, попробує ногою, чи не лежить воно *лювом*; так само робять і з *плітєм* (з великим плитким камінєм); заким стане на него, нагадує ся зі спущеною головою і з роздутими ніздрами нераз довго, та потім ступає сьміло і певно. Під *облазом* (придорожною скалою) вигне він тіло, щоби не завадити *тєрхом* або їздцем о скалу; на *ґреготі* (дрібнім каміню), осо-

бливо ідучи з гори, *дробить* = *мачкує* він і то дуже *сохранно* (обережно), щоби не усунути каменя. Дуже часто ведуть плаї по над пропастями, над облазами або спускають ся наглими *ріпами* (високими берегами) до броду, щоби перекинути ся на другу сто-

18 Бер.

рону ріки; там пускає чоловік коня, а сам іде догіднішим місцем або *кладкою* (одно бервено перекинене поперек ріки), а де ріка ширша, *бѣром* (4—6 бервен у двох повязаних з собою і заосмотрених поручем); так само пускає Гуцул свого коня, коли йде *тур-*

19. Гуцул і Гуцулка в дорозі до міста.

шникѡм (дрібним густим смерековим лісом), через який ідуть *ку-сви* (бистрі каменисті потоки у туршниках), або *бердами* (скалами); люде самі йдуть утоптаними плаїчками через кішницї, городя, безпечні, що кїнь омине всі перешкоди і вийде до них з неушко-

дженим терхом, хоч як ему приходить ся нераз *ухро* (прикро і тяжко) іти. У *чирену* (каламутну) воду піде гуцульський кінь лиш тоді, коли докладно знає *брід*; дуже *сохранно* перестушає він місця в потоках, що быстро з гуком зливають ся до головних рік; кожде *кўрбало* (глибше місце) омине він і переступить усеї *скіки* (пороги) в ріці; через *мрāvницю* (лісове багно) і *бāлту* (рідке болото) та *грузи* (густе болото), словом, де лише *міськаво* (болотнисто) а чоловікови *гляба* (годї) перейти, піде гуцульський кінь певно. Особливо в пригоді стає він чоловікови, коли *годїна іде* (дощ наде) та *показїть* (попсує) дорогу, внаслідком чого стає вона *понириста* (западає ся); а як *упаде тёмрява* (темно), або ударить

20. Гуцули ідут з терхами у місто.

нітьма, та горами стане дуже *бійно* (страшно) іти, тоді вже треба своє здорове і житє повірити кінським ногам! Зимом іде гуцульський кінь *шпārко* (скоро) лиш тоді, як на дворі *вєремє* (погода) та як бачить і чує під ногами *набїй* (утопану снігову дорогу) або *транāш* (стежку убиту вівцями); а як упаде *пошпāй* (свіжий сніг), та дорога стане *кїтною*, або як утворить ся *полєдиця* (Glatteis) або *відволба* (як було мєрозно а сніг пустить, або як воднистий сніг замєрзє), тоді їде він дуже *сохранно*. Через ріку ступає він зимом дуже обережно, бо в леду бувають *прєризи* (діри).

Гуцульський кінь живе поспільно з чоловіком, він знає добре людей, привязуєсь до дїтий, їде за голосом людей, памятає всі плаї

21. Гучули в дорозі (після картини Ярошинського.)

і місця попасів або перестанків; вертає сам з далеких полонин домів, а обладований несе терпеливо *тєраси* або їздця. На кони їздять у Гуцульщині кождий, бо дороги каменисті, гори стрімкі, просторони далекі. Сидячи на кони пряде Гуцулка кужівку, а мати кормить дитину при грудех. У великій пригоді стає гуцульський кінь *привористому* або спячому чоловікови; він такого занесе певно і безпечно до дому. В день і в ночі пильнують ся гуцульські коні самі від *звірака*. Словом, наколи би не гуцульський кінь, стояли би гори пустою!

Бувають між гуцульськими кінями, особливо молодшими, *варівні* = *варівкі*, що *фиркають* (відбивають задними ногами), *піджв-*

22. Бодвар налягує до купна коновок.

ють сі (страшать ся) та *вержуть сі* (кидають ся) *будь чого*; з таким не *варко* (небезпечно) йти у дорогу; такому коневі не *паніть* (не любо) зразу йти з терхом за другими, але він з часом *навчєв сі* від другого старшого вже *бувало* і стає *рову́жний* як тамтой.

Ідучи в дорогу беруть Гуцули великі парасолі, особливо в часі, коли в горах *вдорожить ся дощ іти* (слота), та збирають ся по кілька разом, а в кого більше орудок, той наладовує кількоро шкапет *тєрґами*: бербеницями бриндзі, ліжниками, сукном, вовною, коновками, ложками, грибами, *лубем* (корою), сіном. Передом пускають

найстарше і найсупокійніше, *бувале шканя*, за котрим слідом ідуть інші привязані *курмеєм* (довгим шнуром) до *тарниці* (сідла) попереднього шкапета, або ступають вільно одно за одним у місто, — щоби звідтам обладовані *марфою*, потребами закупленими у *крамах* та на торзі, як кукурудзою, сілю, огірками, чісником, цибулею, горшками, кітлами (завішеними на тарницях), *сарсамою* (ремісничий знаряд), або з *бордюхом* повним муки повернути домів. (*Бордюх*, се шкіра здоймлена в цілости з кози, потім виправлена, в місцях, де були ноги та хвіст, позавязувана, в головах зрівнана і там пересилена ремінцем до стяганя).

В часі ярмарків буває по дорогах дуже *глітно*; до піших і коний з терхом прибувають *дробста* (вівці) і маржина, призначені

23. Гуцули з Жаба на повасі.

на продаж, а *гайнарі* (ті що гонять жидівську маржину) та *спрєтанники*, (що збирають закуплену в селі маржину і гонять її на означене місце), *зібють* нераз *такої* на дорозі, що возом ніхто не може сеї товпи минути. Ціла тота *джурґа*, маса, посуває ся звільна наперед, творячи довгі каравани. На вперед кожної з них іде один з належних до тої групи; він не пускає свою маржину наперед а вслід за такою групою ідуть *газди*, *газдині*, що в тій групі мають свою маржинку; вони знов не дозволяють їй приостатись по заду. — Де тільки по дорозі є яка коршма, там відпочивають ті, що ще з вечера вийшли з дому. Там перекупувають *Нєхрести* маржину і т. н. передаючи купно гайнярам, щоб, *змудрувавши* (обдуривши) дорогою

Гуцула, і *замогоричивши* (добивши торгу), уткнути п'яному не раз замість *великої банки* (10 зр.) *баночку* (1 зр.), потім у місті з добрим зарібком збути закуплену маржину.

Посеред тої каравани найде ся де кілька візків, на котрих *каса* у місто стільки людей, кільки там може! змістити ся. З тої сумішки людей, коний, маржини, дробет, свиний та *Поганої віри* (Жидів) чути вже з далеку сварку *баришівників* (посередників купна), гийканє гайнарів, ревіт худоби, блянянє овець, квик свиний та голосне *шварґотанє* Жидів, що не обдуривши Гуцула в селі спішать у місто, щоби при помочи мійських *товтів* (купців) *змантити* його там.

Посеред тої товпи покаже ся часом *паничь* (жандарм), котрого присутність впливає незвычайно успокоюючо на той гамір!

У. Гуцульський оседок.

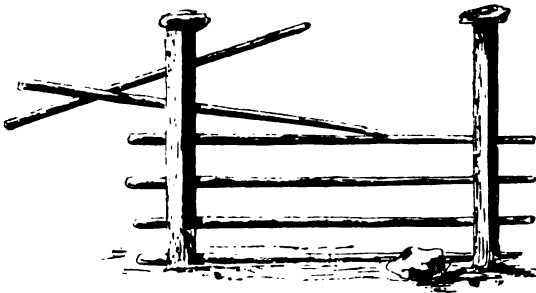

седок, се хата враз з иньшими будинками, садок, царина, пасовисько, кішниця, словом, ціле нерухоме майно одного газди, обведене плотом.

24. Оседок Ялова Луинчука в Брустурах.

До оседка входить ся *розлогами* або *воротами*.

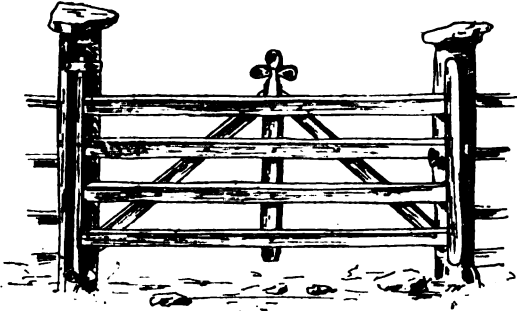
Розлоги покладені з двох у землю вбитих стовпів з видовбаними *гарами*, через котрі можна в один бік розсувати *заворітниці*

25. Розлоги, у горі розкладені.

(гладке, вібле кіле). Розлоги розкладають ся в той бік, де часть заворітниць грубша; щоби *ніші* не потребували розсувати всіх заворітниць, покладене з обох боків розлоги велике каміне, на яке ступивши перелазять через розлоги

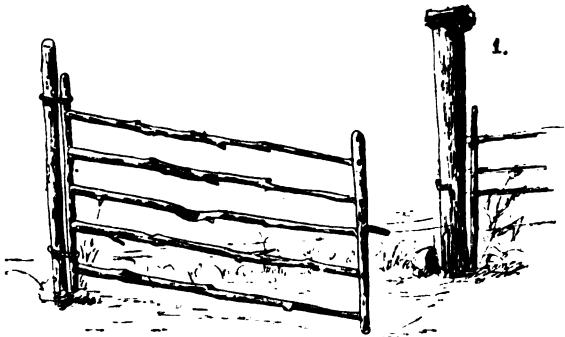
розсунені лише в горі; се против того, аби маржина не перелазила, наколи би хто назад не заложив заворітницю; для прогону маржини треба розкласти всі заворітниці.

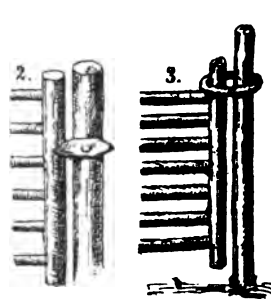
26. Ворота заперті на клюк, спочивають у каганці, а обертають ся у лещі (у горі).

дого дерева з вирубаним *спижем*, місцемн а вухо воріт, у яким оно ходить], прибитих до нерухомого стовпа; другий стовпик воріт,

Ворота, завориня, отвирають ся в один бік, а *бильця* їх заложені ціпко у гари стовпиків, з котрих один горішнім чопом обертає ся у *гужві*, засиленій на нерухомий стовп, а долішнім ходить *вухом* у *каганці* видовбанім у споду нерухомого стовпа, — або оба чопа ходять у *гужвах* або *кєчкаєх* [кавалок твер-

27. Ворота на гужвах до запереня на клюк.

28. Ворота заперті 2. на закрутку 3. на гужву.

коли ті заперті, заложений за *клюк*; бувають ворота *зачинені закрутою* або притрумувані гужвою.

Оба великі стовпи, де видовбані гари на заворітниці або в яких ходять ворота, прикриті *плитєм*, аби не *пріли* (не перемакали).

Розлогами або ворітьми входять ся на подвірє перед хату, яку ставлять *стельмахи*, при помочи ось якої *сарсами*, *вєльзника* (знарядів): *барди*, *топора* (широкого знаряду подібного до сокири; бардою тешуть бруси); *сокири*, *гіблїв*, *лївки* (се до 1 м. довгий, обгібльований гладко і в чотири грани вироблений кавалок твердого дерева,

з ножем по середині як у гиблі; лавкою вимірює стельмах, чи дерево гладко обгильоване; як *пустить лавку по протесі, зараз пізнає, де є на нїм горбок*; *долотів, цюмлів* (кліщів), *пили трацької* (на 2 робітники, до різання протесів, відрізування грубих куснів дерева), *кросневої пилки* в рамцях на одного робітника, *клямрів, шнура, каламаря* з углем розведеним водою і *ваги*. *Іонталів* уживає стельмах лише для побитя хати іонтами, а де треба збити що иньше, робить се *тиблями*, деревляними кілками; дуже рідко що прибиває він *цвяхами* або *ввіздем*.

Дерево (материял) на всяку будівлю приготовлює стельмах з *віблека*, круглого пня смереки; долішній кінець віблека, від *гузвєра*, утятий на 6 м се *ковбок*, а *платва* — се 8 м. довга часть віблека теж від *гузвєра*, *кровка* — 6 сяжінь, а *кілє* 5—6 м. довга часть віблека від верхка; з ковбка колять *дошки*. З віблека лагодить стельмах *зелізником дерево*, материял на хату, при чім *бракує* він (відкидає) *ковбки бортаві* (порохнаві), *брєсклі* (сирі), та *брїняві* (перестоялі, що зачинають уже червоніти), а *лише мудре* (добре) дерево.

Приладжене дерево (материял) на будівлю є: 1) *вібле*, кругле і гладке, 2) *брусіване*, на чотири грани за шнуром бардоку тесане, 3) *різане*, з одної смереки трацькою пилою здовж самого *серця* перерізане на два *протєси*, наслідком чого *протєс* з одного боку гладкий, з другого *віблій*.

Місце під *шалаш* = *шалаш* = *хату* вибирає Гуцул звичайно на горбі проти сонця; воно мусить бути щасливе, а таким є те, де маржина радо *спочиває*, або де мурашки сиплять *мурашківину*.

На таких місцї робить стельмах перш усього хрест з малої смерічки, на котрій лишає лише *верхівку*, одну верству *сучя* (галузя) під верхом. Під тою верствою пробиває він *трупїну*, і закладає через ню *лігма* патичок. Такий хрест з *верхівкою* обвиває стельмах *вовною*, убирає *зілем*, обкурює *ладаном*, *покроплює* *св'яченою водою*, потім *закопує* його по середині місця, де має стати хата. Тепер *завв'язує хату* (кладає *підвалини*) з *брусіваного* дерева, обкурює *ладаном* ціле місце *призначене* під хату, а потім і *підвалини*; де терен *нерівний*, підпирає *підвалини підліжками* (великим камінєм). *Зав'язуючи* четвертий *угол підвалини знає вже стельмах, яке те місце, де має стати хата, чи воно щасливе, чи ні, чи буде гадді добре вести ся, чи буде він довго жити; стельмах усе знає, але сего він нікому не каже, він лише собі се знає. А знає він се по підвалинах, по зелізнику, по голосови, як, який*

і відки його чути; чи ворона закаче, чи сорока заскрекотить, він зараз знає, як лиси підвалину зарубає. Добрий се знак, як тоді плишка (*Motacilla flava*) прилетить, або ластівка засьтіває, кінь зарває, віз зариче, або візця забліє; але як би кова заврещіла, то вже біда, або як би ворона закричала або котюга забрехала. -- Як стельмах зав'язав уже підвалини та добивав довбнев Гари, слухав він, чи потік ме шуміти, чи вітер буде по високому віяти або гриміти, чи з тиха долом. Як шумить потік, то не добре, і тогди не добре, як по високу вітер віє або гримить, а як долом по тихо віє, то добре.

Коли вже підвалини на всіх 4 кінцях зарубані, перетинає стельмах *Грейцар* на 4 часті і кидає по одному кусневи по усіх чотирох углах із середини, надто силе у вугли сьвяченої води і кладе там хліба, соли, сиріої білої і чорної вовни.

З сею всею роботою мусить він упорати ся до полудня, бо з полудня *гляба* (не вільно) коло хати робити; на мов питанє, чому се так, відповів міні Лесьо Ковбчук, майстер з Яворова: „*Ба установили собі так з давна, аби могли набувати сі* (їсти, пити, танцювати).“

І справді, скоро тільки підвалини готові, кладе газда по середині місця будівлі стіл, на нїм горівку, пиво і запрошує людей на *заснованє*. Ті приносять з собою на *колáč* (дарунок) хліба, зерна, муки в мисці, за то *жарчують* і пють, а як у кого музика приграв, то й *данцюють*. Дехто з тих людей оставсь на *толоці* (до помочи) одну днину або більше, яка і коли у кого воля і охота.

Другого дня по заснованю зав'язує стельмах *одвірки*, одні з переду у *хоробмах* (сінях), другі проти тих назад дому, потім з хоромів у хату*) (комнату), у комору, як до дому. Закопуючи одвірки *хатені* у підвалину, бере стельмах з ватри, що горить посеред місця будівлі, вугля та попелу і кидає на відлів позад дому, а се на те, аби вогонь не *ханає* ся дому.

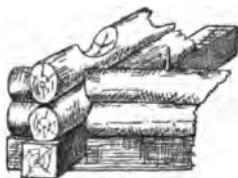
По зав'язаню одвірків ставить стельмах *оструб* з дерева віблого, або з протесів або з брусів; відповідно до того бувають хати *віблі*, *рівані* (з протесів) і *брусовані*.

Щоби вібле дерево покласти у вугол, робить стельмах у місці, де один віблек *паде на другий*, іменно в гузвір одного *круглі Гари* (вижолобленя), в які має впасти *вершєк* другого вібляка так, що

*) *Хата*, се дім з одною комнатою, а *хаті* з двома комнатами. Для зрозуміння буду уживати слова *дім* в значіню цілости, як теж і Гуцули говорять, а слово *хата* на означенє части дому, комнати.

в цілім острубі верхішки одного вібляка падають у гузвірі другого ; в той спосіб вирівнює ся висота цілого оструба.

Так само кладе стельмах оструб з *протесів* віблюю стороною до *надвіря*, а гладкою до середини.

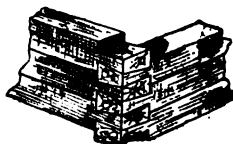

29. Вугли.

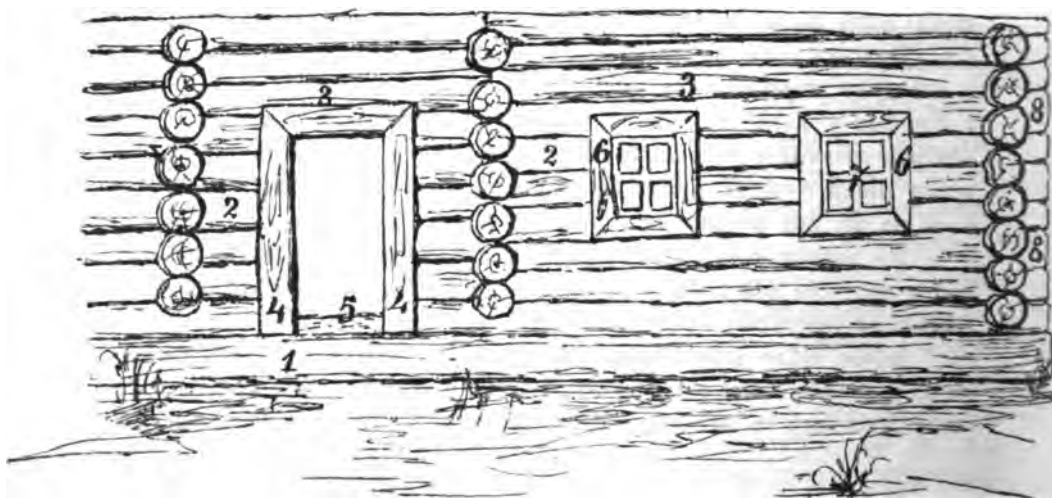
З оструба віблого та з протесів ви-стають кінці дерева по за оструб ; ті кінці, як також і місце, де вони ловлять ся, на-зивають ся *вуглами*. — Верхній попереч-ний вугол оструба вихоплює ся по над до-лішні ; він теж часто вирубаний у *сидиці*, які вистають що раз більше з долини у гору. (гл. об. 32.)

Оструб з *брусів* зав'язує стельмах на *замки* без вуглів ; в тій цілі кладе він кливи відповідно виру-бані один поверх другого і збиває їх *тиблями* (деревляними кілками).

При одвірках зав'язані вібляки чи протеси тільки одним кінцем у снідні ві-бляки чи протеси, а другим кінцем, *ву-хом* (чопом) входять у *гари одвіркові* ; такі часті оструба називають ся *сімиці* (*сомець*) ; вони вяжуть теж вугли або замки оструба з *варцабами* вікон. Де-рево, що лежить поверх одвірків, іде вже

30. Замки.

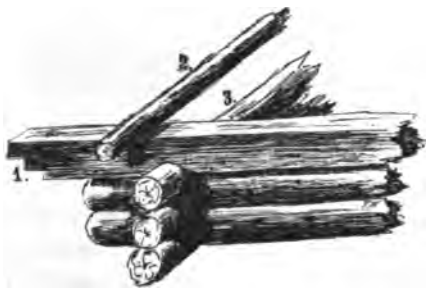
31. Оструб. 1. Підвалина. 2. Сомець. 3. Правило. 4. Одвірки. 5. Поріг.
6. Варцаби. 7. Рамця. 8. Вугли.

право від вугла до вугла, чи від замка до замка; воно називає ся *правіло*.

Завязавши оструб кладе стельмах верх него *сволоки*; поперечний сволок зарубує він у оструб, де той сволок вистав по над вікнами на задвіре; три або чотири поздовжні сволоки *лягають* на поперечний, а зарубані їх кінці лежать на острубі. Зі споду на середнім поздовжнім сволоці пише стельмах *хрест*, а коли *вміє та хоче, то і що инче*. На поздовжних сволоках лежить *стеліна* з гибльованих тертиць, впущених (аби добре приставали) одна *шпунтарем* у жолобницю другої; в горішнім віблеку, протесі, чи брусі оструба видовбана ширша жолобниця, в яку впущена цілою своєю грубостоєю крайня тертиця стеліни.

Над хоромами не кладуть ні сволоків ні стеліни.

Поверх стеліни на вистаючих верхніх углах оструба покладаєна *обрубина*; вона замикає хату зверху так, як зачиняла її з долини підвалина; поміж стеліною а *підкрівною латою* лишена шпара для проходу диму з пода.

32. Верхній вугол. 1. Обрубина. 2. Віблек, на яким опирає ся стріха. 3. Шиара для проходу диму.

До обрубини *затоплені кізли* з віблеків і прибиті тиблями; у горі, де кізли сходять ся з собою, збиті вони тиблями в *завязки*; долішні кінці кізлів вистають з обрубини і творять враз з побовм вистаючу *стріху*, щоби не *чуріло* на оструб. Аби завязки кізлів (у горі) не *розходили ся*, повязані вони до *бурк-*

ниці (довгого віблека) що йде *гребенем* даху; до тої буркниці прибита зо споду кожда пара кізлів *кльоками* (гаковатими тиблями); кожду пару кізлів між собою вяже під верхом іще *бантинг* (тонкий віблек); поверх кізлів з долини до гори прибиває стельмах тиблями лати, він *латкує* кізли. — В буркниці є на оба боки *гари*; у ті заходять кінцями дошки, що йдуть з гори в долину і укривають хату; самаж буркниця покрита зверху *драніцями* (на метер довгими тонкими коленими дошками), щоби не пріла; верх лат покладені драніці одна побіч другої, а в місцях, де дві драніці сходять ся, верх них третя, аби не чуріло на під; верх драніць покладене довге кіле, привалене камінєм, аби вітер не розніє драніць; така хата зве ся *камінєм провалена* або *плюска*, бо її криша слабо похилена (під кутом 25—30°); *побита хата*, се знов така, у якої криша

нахилена під кутом до 60° ; її *нобій*, 6-я падеві дошки, уложені як дра-
ниці, але прибиті у *рвди гонталями* до лат; в ще хати *нобиті гонтами*.

Прічівки (боки) даху не добігають від стріхи похилисто аж
до *гребеня*, але ломлять ся вже в $\frac{2}{3}$ части і йдуть відси прямо-

33. Хата Шкрибляків в Яворові.

висно до буркниці, наслідком чого творить та часть причівка трикутник,
заложений драницями; у причівках в *перехрєсне*, мале віконце

(без скла) звичайно
в формі хреста, куди
виходить дим, що йде
з комина у хороми,
а звідси *стелить ся*
по поду.

Новіцями часами
кладуть у даху о-
сібні *димники*, з яких
вимітає *сажєр* сажу.

Віблу хату (о-
струб покладений зві-
блеків) клинкують із
середни, потім наки-
дають глиною і бі-

34. Прічівок.

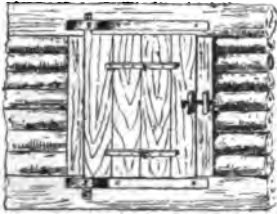
лять, а з *надвіря* *імшуть* її (закладають мохом кожду розколі-
бину поміж віблеками).

Стіни *миті хати* (покладеної з протесів або брусів з середини обгильбованих) миють, а щоби стіни скорше пожовкли, додають до води, якою їх миють, капустяного квасу.

На підвалинах кладуть *ліґари*, а верх них *підміст* з тертиць гильбованих, засипавши уперед місце поміж ними глиною та камінцем.

Є ще много хат без помосту; у тих *мастить* газдиня кілька разів до року *долівкі*, засипані глиною до висоти підвалин.

Скоро хата *укрита*, закладає стельмах двері і вікна; двері входові вироблені з гильбованих тертиць збитих *шпугами* (попереч-

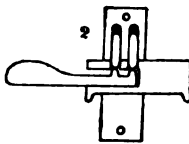
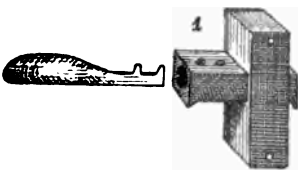
35. Двері. Гильбовані тертиці збиті поперечними шпугами; врубані з лівого боку *вуха* ходять у кечках; двері замкнені на засув.

ними впущеними або прибитими листвами); лівий бік дверей має зі споду і в горі *вуха* (вистаючі чопи); між одвірки у споду кладе стельмах *поріг*, в нім видовбує з лівого боку *каганець* (ямку), де вкладає двері долішнім *вухом*; горішнє вухо дверей прикладає до одвірка і примочує його *кечкою*, каблуківато витягим кавалком твердого дерева з врубаним *стижем* (місцем на вухо); замість каганця кладуть і у споду *кечку*;

у каганці і кечці або у кечках *ходє двері вухами* завше до хоромів.

Входові двері замкнають ся на *замок лавчастий* або *замок бганий*.

Замок лавчастий, сліпий, зложений з одного *одвірника*, *засува* і *зубчастого ключа*. Гранчастий одвірник його, гладко з твердого дерева оброблений, прибитий із середини хоромів до одвірка; в тім одвірнику є *лавки*, гладкі кавалки твердого дерева, які можуть

36. Замок лавчастий. 1) Ключ висунений з одвірника. 2) Перекріві через замок з ключем під лавками.

своїм тягарем легко упасти в *ґари* видовбані у засуві, наслідком чого хата буде замкнена; щоби двері отворити, треба ключа *з зубцями*, які своєю величиною і відступами

відповідають цілком положенню і величині лавок. Через отвір, зроблений в одвірковім сомці, впирає ся з надвіря руку з ключем у хороми, там треба вложити з правого боку у засув ключ зубцями у гору, шукаючи за лавками; скоро зубці натраплять на лавки, треба піднести ключ у гору, його зубці підносять лавки

з засува; потягаючи тепер ключем в правий бік, висуваємо і засув, що вихопившись зпоза дверей, дозволяє їх отворити.

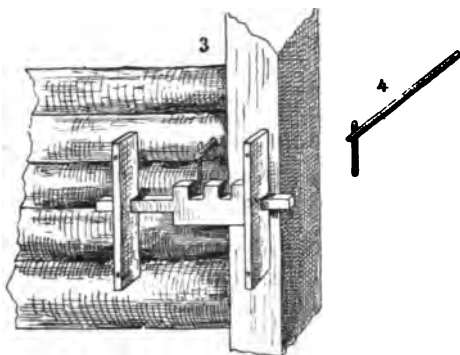
Грубість ключа, число зубців, їх віддалення від себе і висота, що все мусить докладно відповідати гарам у засуві і лавкам у одвірнику, не дозволяють отворити замок без відповідного ключа.

Лавчастий замок називає ся також *сліпий* тому, бо механізм його (лавки і гаря) укритий.

Інші лавчасті замки отвиряють ся ключами, яких не треба всувати в засув, але вложити в одвірник з боку, а викрученням ключа зубчастого будуть підважені лавки, наслідком чого можна засув висунути, як у попереднім замку.

Лучає ся часом, що ключ *вихопить ся* з руки і упаде у хори; без него годі отворити замок; тому прив'язаний ключ на довгим шнурку, або під отвором стоїть полничка, на якій ключ спадаючи задержить ся.

Замок бганий або *одноручний*, зложений з двох *одвірників* і з *засува в жолобцями*. *Одвірники*, се обтесані кавалки твердого

87. 3) Замок одноручний, 4) ключ бганий.

дерева, з яких один прибитий до одвірка, другий до оструба; в одвірниках ходить *засув*; такий замок отвиряє ся ключем *бганим* (складаним); його впирає ся з надвіря через діру, поза якою *язик* ключа спадає у долину в жолобицю засува; викручуючи ключем на право висуваємо засув зпоза дверей, наслідком чого вони відмикають

ся; коли-ж посунемо отворений засув повисшим способом на ліво, *вихоплює ся* засув зпоза одвірок і двері, — він замкне їх.

Описані замки мож замикати і без ключів; в тій цілі треба засув скоро пересунути через одвірник, причім лавки самі впадають у гаря засува. Щоби засув не *перебіг* через одвірник, але забіг як *треба до самої міри*, він з обох боків або *варубаний*, або з него вистають чопики, котрі спирають його; по за них він не піде *ні в зад ні в перед*.

Аби входовими дверима заодно *не верзати, не рипати*, кладуть по при них з надвіря при одвірках до 1 м. високу *фіртку*, зроблену з лат, як ворота; се на те, аби вівці, свині не залазили у хори,

коли двері *відчинені*; фіртка ходить у гужвах або кечках зо спижами, прибитих до лівого одвірка; вона примикає ся (як ворота) на *клюк*, на *засув*, *закрутку*, *залізну заціпку* або на такуж *клямку*.

Двері з хоромів у хаті *зачиняють ся* на залізну клямку або замикають ся на колодку.

Поверх *варцабів* вікон покладене *футрина*, а в вікна рамці з 4-а *скленками* (склом), надто часто з надвіря *віконниці*. — Дехто визначає свої вікна тим, що оббілює їх довкола по варцабах.

Є доми з одною хатою і з двома хатами; в остатнім случаю називає ся хата на право від хоромів *правачкою* а хата з лівого боку *лівачкою*; називають теж таку хату, що стоїть звернена до полонни, *горішною*, а *долішною* тоту, що звернена до *подбля*.

Коли хата поставлена, виймає стельмах закопаний хрест, утне *верхівку* (вершк з верховим сучем, віха), а хрест сам прибиває до схід сонця з правого боку хати від причітків на буркеницю, або над одвірками, де той хрест стоїть на все.

Коли стельмах упорав ся зі своєю роботою коло оструба, побою, стелини, помоста та дверей, закладає він у хаті піч, у *праваці* з лівого боку, а у *ліваці* з правого боку дверей. В тій цілі кладе він у тих місцях в високости одного метра на підійжках закопаних у землю деревляну стелину, обведenu до широкости 40 см. з двох боків звернених на хату *опіцками* (з протесів); з двох других боків зарубана тота стелина у стіни хати, де міцно держить ся; на тоту стелину насипає глини і каменя до високости опітків, і убиває *туго* довбнею; по середині вибитої стелини стелить короткий грубий ковбок; з двох боків від хати кладе в віддаленю від того ковбка прямовисно дві *лодві* (широкі грубі дощці), і вбиває їх у місці, де вони з собою або зо стінами творять простий кут; тепер силе верх згаданого ковбка і в округ него глини як у яку скриню (замкнену з двох боків лодвами, а з двох других хатніми стінами); глину тоту убиває теж довбнею дуже туго до високости лодв; коли вже глина рівно з лодвами убита, відкидує майстер лодви, а ковбок підпалує; заким сей вигорить, висохне убита глина, по чім витісує газда рикалем і впрівнує те місце, де був ковбок, і *піч готова*; побіч печі роблять таким самим способом ще менчі *пічки*, в які кладуть у *горшетах* зготовлену страву, аби була тепла. Піч і пічки звернені отвором до вікон; часть перед печею називає ся *пріпічок*, а з боку *запічок*; в пріпічок вбивають дві залізні або деревляні *лабкі*, на яких укладають поземі рамці; на них мурують *кожин*; в тій цілі роблять з глини, званої *мармурок*, *брусчка* (цеголки) і укладають їх на поземих рамцях відносно до того, який

має бути комин, як він *проти хати пасув*; у горі комина кладуть укосом на плитю або зелізнім *шіню* з брусочка *каглу*, яку пускають через стіну у хороми; комин укривають плитем такої величини, який він (комин) у горі за широкий, почім замащують його з усіх сторін глиною.

Є теж у гуцульських хатах комины з кахлів вироблюваних гончарями в Пістині і Коссові. Ті кахлі поливані і украшені зобразами цвітів, церков, хрестів, образами святих, сценами з гуцульського життя, гербом Австрії, звірами і т. и.

38. Комин кахлевий.

Дим, що вихоплює ся з ватри, яка горить у печі чи під комином, виходить комином і каглюю просто у хороми, а звідси на під.

Коли при печі нема комина, тоді виходить дим просто на хату, а звідси через двері у хороми або вікнами на двір. Така хата називає ся *курна* або *бурдей*; підчас того, як у такій хаті горить ватра, сидять люде на низьких стільчиках, або на *кайлаках* = *утинках* (коротко утятих ковбках), аби дим, що збирає ся під стеліною, не вигризав очий. У такій хаті стеліна і горішні части стін темно-вишневі від диму.

Від диму, що в усіх хатах іде з хоромів на під, прикурюють ся хороми і цілий побій зі споду; обрубина і піддаше стають вугляно-чорні, вишня часть побою темно-вишнева, а у споду при стеліні ясніща.

Піч займає майже четвертину цілої хати (комнати); у ній або під комином варить ся страва; у пічках стоїть *мерендя* (готовий харч): *кітлик* або *кулешівник* з *кулешірем* (горнець, в яким готуєть ся кулеша і патик до заколоченя її), *гладунець* з молоком; до стіни печі припертий деревляний *круг*, на який викидає ся зготовлену кулешу, в куті стоїть *вишка*, мала лопатка до мішаня, *рабат*, *рабатка* (стирка); надто в піч огнищем родинного життя, коло неї вештає ся заєдно газднія, до пічок заглядають часто ті, що зголодніли або запізнались у обіді; на запічку сидить баба з кужівкою, а верх печі за комином усі діти, деякі з них голі-

сенькі, а по при них вигрівають ся старші та ті, що *розболіли ся*, той що *упаде у лёжу*, а вже більш усіх ліниві; тому то і сьпівають до дітей, що зимою заваджають у тісній хаті:

Діти, діти, де вас подіти?

На піч запхати, та їсти не дати!

або глузуючи з лінивого:

Живіт мене болить,

На піч мене пустіть,

На саму середину

Загріти черевину.

Попри людий гріє ся на печи кіт, що завжди *прєде*.

У *кочергах*, у куті коло дверей і печі, стоять приперті до стіни: *кочєрга*, *замітавка* (лопата до грани), *огрібач* (патик, яким підгрівають грань), *віник* (до вимітання попелу), *весло* (коромесло); *лопата піківна*, якою саджають хліб у піч, стоїть у *порядку* на *гредці*, аби була чиста.

Під тою самою стіною, під котрою покладена піч, стоїть *ослін*

39. Стіна ліва з печю, постелею.

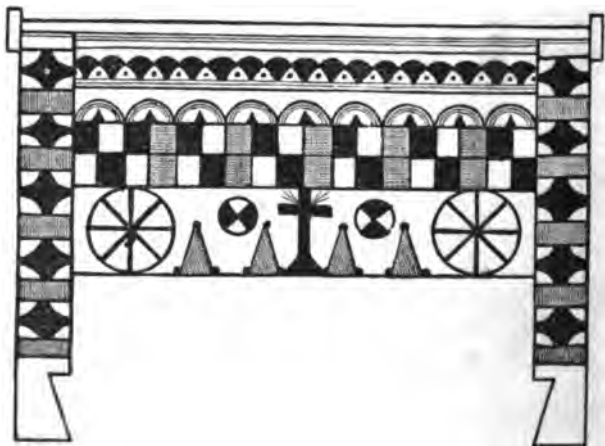
зроблений з *лодвіє*, опертих одним кінцем о запічок, другим на лавици, уставленій здовж стіни проти дверей; новіцями часами ста-

влять уже готові ліжка; ослін чи ліжко застелені *постелею*: сїном, ліжниками, а в головах в *джерґа* (підклад з ліжника або сїна).

Над постелею здовж неї висять на сволоках дві *гредці* з довгих тонких віблеків; декуди бувають ті гредці гарно орнаментовані, тривко прибиті до стелини; на гредках порозвішуване усяке *фанґе*, *лудина* (зверхне убранє) святочне, *гуґлі*, ліжники, *коверцові* (барвні) ліжники вироблені на запас або до укриваня для тих, що сплять по лавицях і т. и.; у попереk постелі у ногах в одна гредка, на якій висить *колиска* так низько, щоби мож у ночи дитнну ногою заколисати. Колиска зложена з двох гладких *кругів*, сповних тонкими *побічницями*; вона висить на *дугах* з *курмеї* (грубого шнурка).

Здовж стїни проти дверей стоїть 50 см широка *лавиця*, зроблена з тертиці до 10 см грубої і довгої як стїна. Проти дверей перед лавицею стоїть *скриня* або *стів*.

Скриня, зроблена з букового дерева, стоїть на чотирох *прямих* ногах і служить до тої ціли, що стіл, надто до переходаня сорочок, лудиня і пр., в якій ціли здоймає ся з неї гладка мита

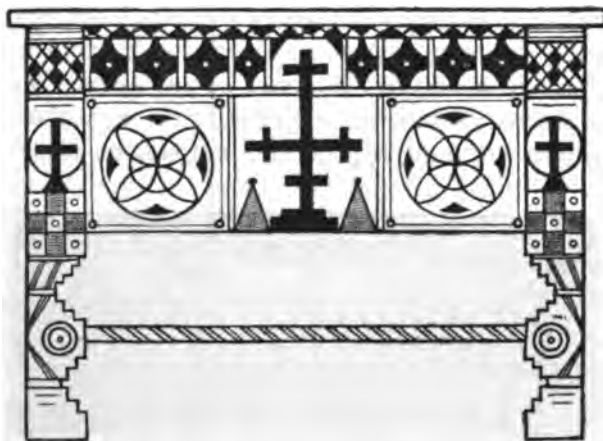
40. Скриня з букового дерева вирізувана і писана

стільниця. Дерево (материял готовий) на скрині запускане червоною краскою а потім вирізуване; деякі поля поміж вирізуванем помальовані *черленою* і синьою краскою (об. 40 і 41).

Бувають також білі скрині, тільки вирізувані або випалювані (об. 42).

Стів (об. 43) складає ся з двох плоских на вхрест зложених ніг, сповних *побічницею* в *завязку* (в місці, де побічниця переходить

через ноги), прямицненою до ніг *клинцями*; у долині обведені ноги *підніжжям*, яке вяже їх сильно і не дає їм розходити ся; верх ніг

41. Скрина, вильший орнамент як об. 40.

лежить груба широка *стілниця*, під якою в *шубляда*. Такий стіл, укритий все *скітертею*, буває у декого незвичайно красно плоскорізь-

42. Скрина тільки вирізувана. Судячи після дерева, має вона коло 200 літ; власність музею ім. Дідушицьких.

бою і червоною барвою *писаний*, або випалюваний; він вироблений з м'якого дерева. Стіна над столом призначена на *образнік*; по-

серед образів мусить бути образ св. Николая. Образи *учічки* свяченим зілєм; верх них висять *писанки* і *голубці* (тулуб тих голубців творять випороженні писанки, до яких приліплені з двох боків і з заду як вахляр пофалдовані кольорові папірці, що представляють крила і хвіст, а голова дороблена з воску украшеного позоліткою); місце під образами завішують *дїдами*: по два *кукурудвяні шульки* у *гушму фостами* звязані, по середині тих шульків привязують червоною ниткою *чівкі* (кукур. волос, котрий звисає у долину, де

43. Образник. Під ним писаний стів заставлений у Великдень.

його рівно обтинають); з *шумеліня* двох шульків (листя що укриває шульок) плетуть *кіску*; такі *дїди* вішають на *цвек* під образи, або накладуть на *бегарик* (патик) і кладуть верх образів.

Образи убирають теж свяченим зілєм та *сиріними колачами* (весільними).

Здовж передньої стїни, в якій є одно або двоє *вікний*, уставлена широка груба лавиця, а над вікнами довга *полиця* або така *гредка*, як над постелею.

Із сторони від вікон стоїть при *придверній* стіні шапка з полицями; вона займає цілий бік стіни від дверей до передвої стіни. Полиці тої шапки вузкі, в них понакладаві миски, *глéки* (збанки), *черсайкі* (горшки), горшета, баняки, *пугарі* (склянки), *пóрцця* (келішок), фляшка заткана *грòвдем* (грізд = корок), *блєхівка* (бляшана літра), *гуска* соли, ліхтарь і т. и.; долішня часть шапки ширша, замкнана, на ножі, ложки, сіль, фляшки, баньки і т. и.

Над одвірками хатвними є ще *намисник* з мисками поливаними, збанками і пр., а верх него пушка на перець, товчок, лійка

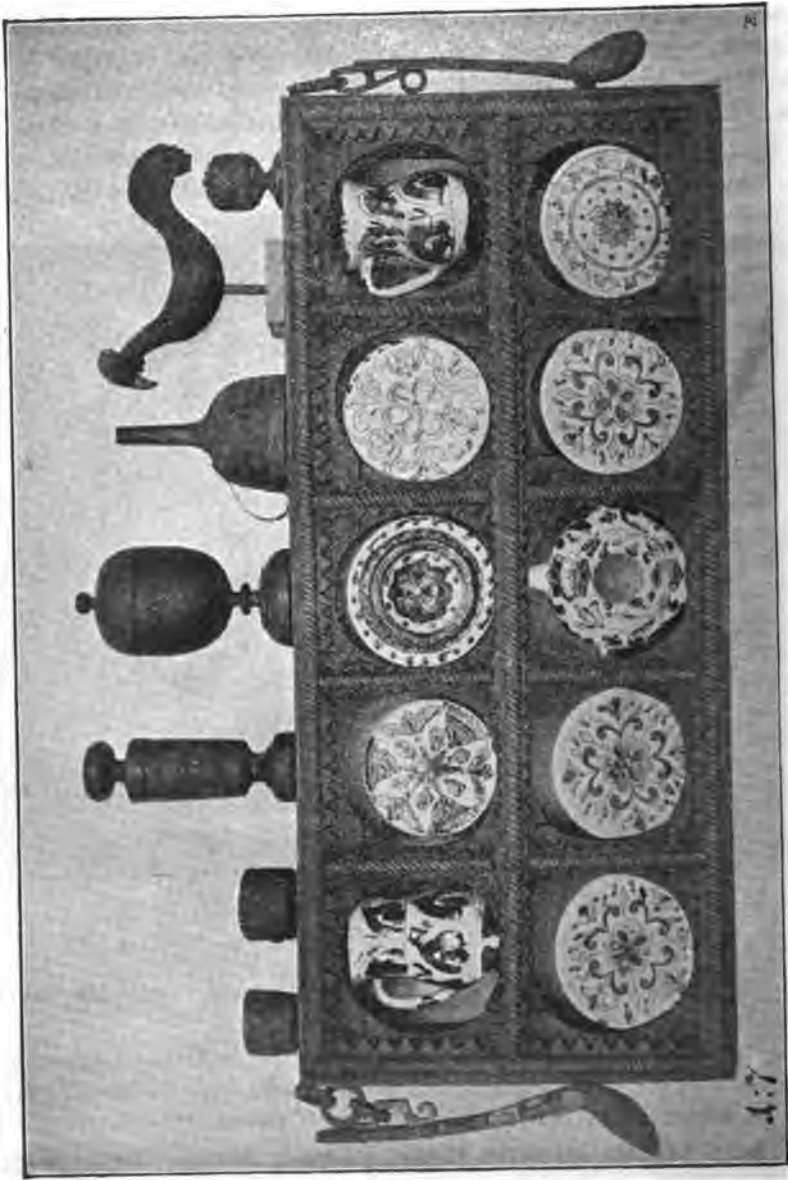
44. Придверна стіна.

і т. д. — Намисник служить більше для окраси, тому він часто різьблений або у взори випалюваний (об. 45.).

По вільних стінах хати висять *тоніручі*, *табівкі*, *пороховниці*, *боклагі*, *гаранники*, дзюбні, а де в кого *кріс* (пушка) (див. вироби домашнього промислу).

У хату вносять варстаті ткацкі і инші, коли до того прийде час, про що буде мова низше.

По стінах хоромів, які ніколи не мають стелини, висить на клинках: в вінках кукурудза, *рєд* на коня, *тáрницї* (сідла) з стре-

45. Намісник. Дерезо вказує, що він роблений перед 100 літами. Власність музею ім. Дідушницьких.

менами, узди, капестри, шлії, ліци, попруги, нашильники, ярем, занози, коси, ливва до сїна, пили і інші газдівскі потреби, а по кутах стоять *чубєрка* (дїйниці), *полїбочки* з капустою, огірками, буряками, квасом, мотовило, ручні жорна, або такі з *корбов* = *ручні*

46. Ручний млин. Власність музеа ім. Дїдушицьких.

млин. У него в на спіднім *єрмі* корба до кручення колеса з *пальками*, що обертає ся на *валі*; верх того єрма *спочиває* на лодві *спідник* (камінь) у обручи; верх спідника лежить *поверхник* (другий камінь); у середині поверхника затоплений зелїзний *веретїтник*, котрий переходить через спідник, під яким є зелїзне *веретєно*, що опирає ся

в каганці підойми, яка йде здовж ерма по середині; верх долішого ерма в друге менче, *кошеве*, де в горі в кіш, а під ним *ко-ритце в вухо*; колесо, кручене корбою, зачіпає пальками за *спичі* веретена, а обертаючи ся обертає й поверхник, який ходить у обручі; *спружина*, що в на поверхнику, бє о вухо коритця і витресає з него зерно; воно паде у *прогорницю* (діру у верхнику), а з відси поміж каміня; тут воно тре ся на муку, яка паде *мучником у корито*. — У кошевім ермі в *закрутка*, нею мож кіш висше або низше спустити, проти того, чи треба більше зерна чи менше дати під камінь; як дасть ся більше зерна, то йде мука *кружкіца* (грубша), а як менше то *мілька*.

Є теж у хоромах *стуна походюча*, зложена з колоди видовбаної у горі ширше а в споду вузше, а у дні вкритої зелізіним *постолом* (бляхою); до тої колоди впущений прямовисний *єрєм* (два тесаїні *рамена* з поперечницями); через поперечниці впущений довгий *макогін*, котрого вершок обтяжений колодою, а сподок зарубаний і зі споду вкритий зелізіним *постолом*, аби добре упадав у *ступу*; з боку ярма уміщене колесо з жолобом, яке обертає ся на валу; жолобом колеса перебігає шнур, що на однім кінці двигає *макогін*; другий кінець шнура присланий до *стунатня* (дручка), що ходить *вало*м у *єрмі* ступи. Подавлений ногою ступатень похиляє ся в долину, тягне за собою шнуром макогін у гору, а коли нога пустить ступатень, паде макогін своїм тягарем у ступу, де піхає сіме або зерно сонішника на муку. Дно ступи і спід макогона заковані *постолами* на те, аби дерево не гризло муки. У *кюні* (звичайній ступі) держить ся макогін на ступатневи і паде у ступу хитанєм другого кінця ступатня; — з *муки* стертої у *ступі* або *кюні* бє ся в *олійницю* олій.

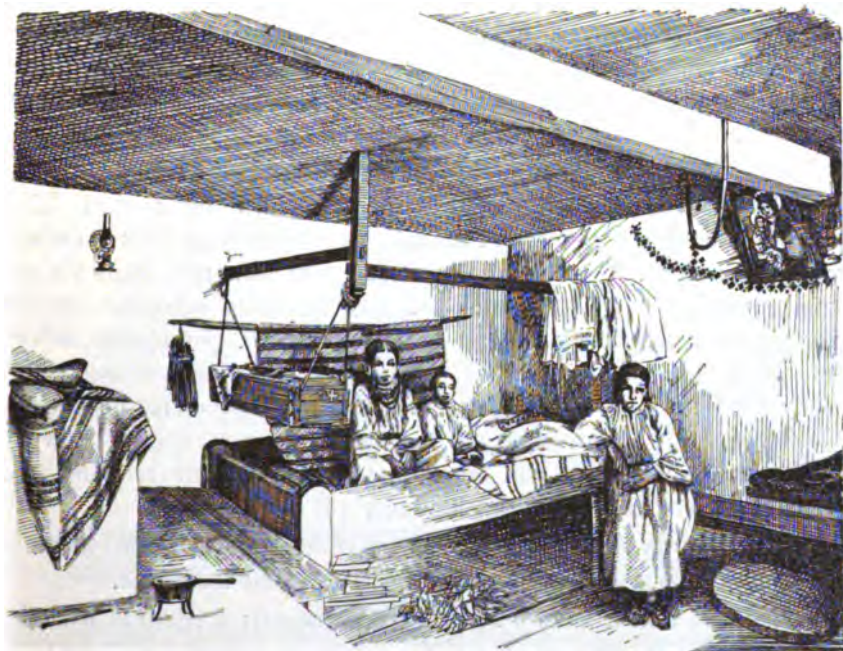
До оструба хоромів приперта *літря*, драбника, якою мож лізти на під.

До осьвітлення хати служать нині нахтові *лямпи*; давніше осьвітлювано хату смоляними *скипками*, що заводно під коминном горілі, або сьвітлом *каганця* з лою; з лямпою нахтовою не вміють Гуцули добре поводити ся, наслідком чого вона часто *самопотіть* і обкопчує хату.

Так виглядає нутро хати (хатий) Гуцула, де в *гараді*; не все, що подане повнше, мусить бути в кожній хаті; се йде *проти* потреб та *гарадів* газди, так як і гуцульскій дім може мати у одного Гуцула одну хату, у другого дві розділені хоромами; де в дві хаті, там живуть або дві родині поруч себе, або газди ужи-

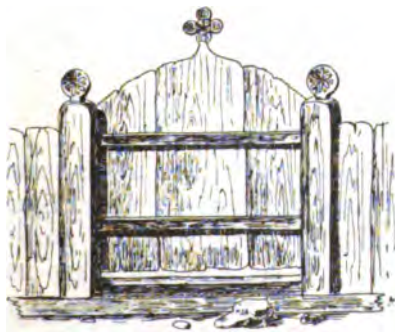
вають одну хату на щодень, другу, *світлицю*, про свята, або теж живуть в одній самі а в другій слуги.

Перед хатою в завше *приспа*, у бідного з каменя, у засібніщого з грубого віблека або такоїж дошки; де в дві хаті, там поста-

47. Нутро бідної хати.

влений перед ними *Ганьчик*, понад який вистав *піддаше* (продовжена стріха). В ганьчику в осібна фіртка проти входових дверей хатних; вона ходить у стовпиках ганьчика, закінчених круглими *рв-клинками* (вирізуваннями); посеред фіртки вистав хрест.

48. Фіртка у ганьчику.

Побіч хати *правачки*, а часто також і по при *лівачку* добудована *кліть*, до якої заходить ся просто з хати дверима покладеними в стіні між постелею і столом, або з ганьчика; кладуть теж *кліти* при задних стінах хати, тоді заходить ся до них з хоромів; *кліть*

— *комо́ра* належить до гаадині, там стоять на землі: *поливальниця*

(зільніця), *бодня* (замкнена бочка) і инше *суднічє* = *судіне*, як: бочки, бербениці з бриндзею або гусьянкою, *фаски*, скіпці на *дору* (пасху), дійниці, відра, корита, діжі з зерном або мукою, полонники, *ботелєв* (масничка), *чагун* (великий спижевий горнець), *мотовило*, самотока, сновалка, *гребінка до вовни*, *дергівка*, скриня писана з білем, запасками, сукнами, а на полицях: пранник, *маглівниця*, тачівка, ложки, миски, *макортик* (макітра), бундзи, *масло у фасці*, суш, *побкладки* (яйці); по клянках висять: *букіт* (кусак солонини), *бужениця* (вуджене мясо), *чісок*, *цибуля*, *чоботи*, *кресані* (капельюхи), *кожухи*, *петєчє* (не піхане сукно) і т. в.*).

Статні (*статок* = майно) газди ставлять побіч хати осібні *амбарі*, більші від прихатних клітій, на сховок повиспих і иньших знарядів і потреб. У кого є більше овець, той ставить з боків і з заду хатній *притулі* або *колішні* з осібного низького оструба; ті притули вкриває дах *хатєний*, продовженє стріхи. До притулу ведуть одні двері через задню стіну хоромів, а ще одні, зглядно двое з боку (-ів) хати. У притулу іде зимою всяка маржина, передовсім *дробєта* (вівці); літом притули порожні. Не тільки самі притули, але і тепло, яке стає у них від поміщених там овець та гною, охоронюють зимою хати від студени (див. об. 50).

Крім притулу ставлять на *загороді* близь хати осібні *колішні* для кожного рода маржини, а надто *древоруби* на дрова.

Кладуть також доми з *граждю* (кліткою); в тій цілі обводять ціле місце призначене на колєшні, амбар, *древоруб*, високим парканом, по над який кладуть широкий, у сторону подвіря слабо похилений дах, що опирає ся з одного боку на паркані, а з боку від подвіря на стовпах закопаних у землю. — Під тим дахом гражди стоїть віз, плуг, сани, колєсницї, *карўци* (скриня на 2 колесах, до якої скидають *скісканий* з під маржини гній, а коли повна, вивозять на поле), *корчўги* (короткі сани до воженя ковбків), *дерево* і т. и.; зимою в часї метелиці або великого морозу криють ся під той дах коні, *худоба*, яка у *Гуцулів* *ховає ся* на дворі.

У гражді є брама зроблена з тертиць, а по при ній звичайно і фіртка з перелазом; вони криті осібним двобічним побовм. Брама з дашком трохи висша від гражди. Ціле обійєтє з граждю творить чотирикутник замкнений на всі боки, так що з вулиці видно лиш паркан і кришу хати. Такі хати називають також: *хати з брамами*, а ставлять їх у подальших відлюдніщих місцях, або де бу-

*) О тих і иньших тут згаданих знарядях подаю понижше в осібних розділах.

вають сніжні *замети*; вона безпечна від вовків і *буфалиці* (сніжної замети).

На дверях усіх будинків вирізають, випалюють, або намазують дехтем хрест, щоби *щезуні* не входили до середини, не наносили хвороби людям та маржині.

Скоро хата і другі будинки скінчені, *процвє* газда стельмаха ось якими словами: „*Процвєй мене, як я тобі братчику чим не вгодив*“. — У відповідь каже стельмах: „*Най тобі Бог с'вятий про-*

49. Хата з граждою (у брамах).

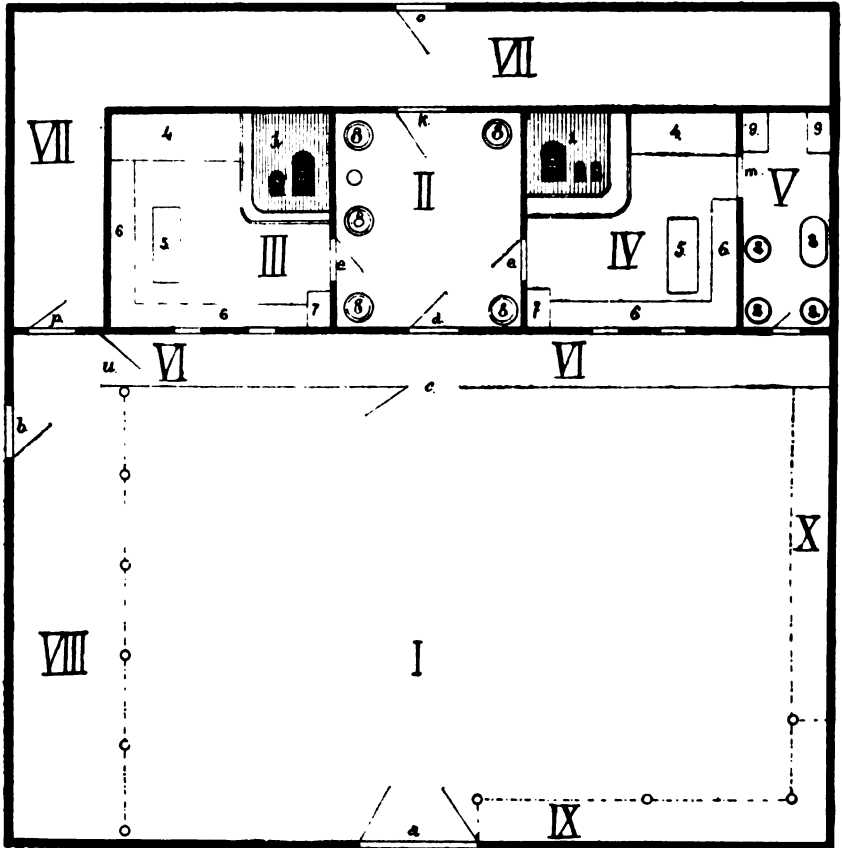
стить і я процвєю“. Так три рази, а потім дав газда на проціне стельмахови полотна, сукна, що який *вітєкає* (може).

Подвірє перед хатою виложене великими каменями; воно звичайно дуже згружене маржиною, що туди ходить свобідно, а часті дощі, які падуть у горах, не дають тій грузи висихати.

Майже на кождім подвірю *сторожить мушю* (добро газдівске) *жєрва* (лютій пес) = *нірга*, = *сторож*. Аби пес був *лютій* і *пруткий*, треба мочити тютюн через три дні в молоці, потім перецідити молоко через вістрє коси і зварити в нїм освєче гніздо з осами, при чім треба говорити ось яку примівку: „*Абис був острый, як*

косо́, а жёрсткий як осá“. Зварене молоко дає ся псови їсти у *чєру* (рідка кулеша); від того став він дуже лютий.

На подвір'ю видно теж, особливо у перевідників, кури (така,

50. План хати об. 49. I. Подвір'я. II. Хороми. III. Лівачка. IV. Правачка. V. Кліт'я. VI. Іаньчик. VII. Притули. VIII. Кошери IX. Дрезоруб. X. Піддаше. а. брама; б. фіртка бічна; с. фіртка в ганьчику; д. двері входові; е. двері хатені; к. двері у притули з хоромів; м. двері до кліт'я; р. двері в надвір'я у притулу; о. фіртка у сад. 1. Піч; 2. піч пічна; 3. піччя; 4. постіль; 5. стів; 6. лавці; 7. шафа; 8. бодні; 9. скрині у кліт'я.

що перший рік кладе яйці, називає ся *писківка*), а декуди і *пульпакі* (индики).

На царинках видно літом малі копиці сїна, які складають у *одєнки* (одна велика копиця) під *оборбєи* (дашок опертий на чо-

тирьох сохах) огорожені *облотом* (з кіля, вориння і гужв як пліт), щоби маржина не скубала сіна з оденка.

Є також близь хат і *єми*, викопані у землі а зверху лодвами та землею вкриті, на молоко, *сколѳтину* (маслянку), *гусьленьку* (молоко уперед переварене а потім сквасніле), яка дає ся переховувати цілими місяцями і потім уживати; гусленка має в прожитку Гуцулів велике значіве, бо гуцульська маржина, зимуючи на дворі, не дає в таку пору досить молока; тому *пречуть* Гуцули літом гусьленьку, а уживають її в зимі і на весну. У ємі преховують теж *слатину* (сировицю) і *бурѳишку* (бульбу).

Гуцули, що мають більше газдівство і родину, і приневолені тримати слуги, лишають літом при хаті *дїйники* (кількоро штук коров та овець дїйних) для літного *прожитку*; у таких газдів є близь хати осібний *ватарник*, де варять молоко, кулешу, роблять гусьленьку і пр. Ватарник зроблений з низького одвобічного оструба, на яким опирає ся похиластий дах, з переду підпертий двома *сохами*; при острубі ходить на гужвах або кечках до 2 м. високий *грубий стовп*, до якого прибитий поземо на $1\frac{1}{2}$ до 2 м. довгий *веркльоґ*, зроблений з двох кусників дерева, що з переду не сходять ся; в тім місці ходить *берѳѳела*, на котрої *ключі* висить на дугах *казан* (зелізний баняк); наслідком такого урядження можна веркльоґом враз з стовпом посувати то в право

51. 1. Оструб, 2. побій, 3. соха (тут відтита по середній), 4. стовп, 5. веркльоґ, 6. берѳѳела, 7. казан.

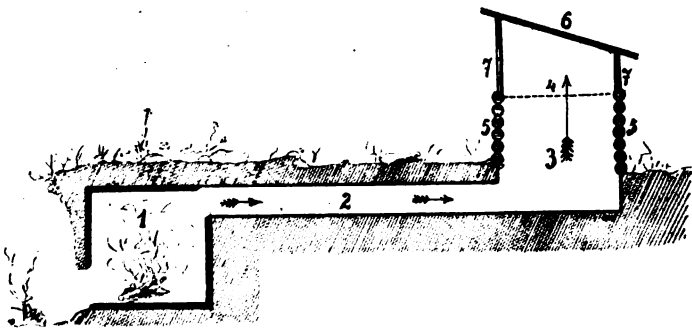
то в перед то в зад; — дірки у берѳѳелі уможливають надто підвишене або знижене казана після потреби. — Від сторони вітру закривають ватарник лубем.

Майже в кождім оседку знатнішого газди знаходить ся близь хати сад. В нїм ростуть яблоні, груші, черешні, вишні, сливи, *терносливи* (*пруні*) і *білосливи*; в с. Шешорах ростуть превеликі *черехи*, красою і величиною своєю що найменче рівні клепарівським черехам; садять теж *веприни* (волохатий) і *аґрест* (гладкий) і *євірницї* = *винницї*, (порічки звані євірницями тому, що листє їх подібне до листя яворового; з євірниць роблять квас); у декого є також *бросливи*

(оброслі сливи, Pfirsiche). Деякі Гуцули *носять* ся дуже в садах і вміють дуже добре *класти присіди* (щепи).

Щоби дерева красче родили, перев'язують Гуцули на різдво пень дерев овочевих предивом. Здавало би ся, що се *чари*; однак, воно має свою реальну підставу; так робити учать нині всі підручники садівництва, а то на те, щоби гусіниці, які виколують ся з кінцем зими з ячок зложених у землі, не лізли на галузе дерева, в чім їх здержує власне те прядиво, в яке гусіниці зачіпають ся своїми ніжками. У людей, що живють ближше природи, перейшов результат довготривалої обсервації в віруваннє.

У кого більший сад, там є і *озниця* для сушеня овочів. На озницю копають у горбу $\frac{1}{2}$ м. куб. землі; там кладуть з плітья піч, а від неї кілька метрів довгий канал з каменя; як піч так

52. Озниця. 1. Піч, в ній горить ватра, 2. канал, 5. оструб, 4. ліса, 6. побій, 7. сохи.

і канал закидують грубо землею; на кінці каналу кладуть з вибляків низький оструб, менче більше $1\frac{1}{2}$ м. в квадраті, верх него *крижесу* (квадратову) *лісу* з *ціпків* ліщини, уложених рівнобіжно і близько себе так, щоби насипані на лісу сливи чи яблука не падали в середину; верх оструба стоїть похилистий побій з драниць опертий на 4 *сохах* (двох коротших а 2 довших ніжках) У печі горить ватра, з неї іде *дух* (тепло) враз з димом каналом до оструба, переходить через лісу, на якій сушать ся сливи, яблука, коноплі, лен розложені верх ліса.

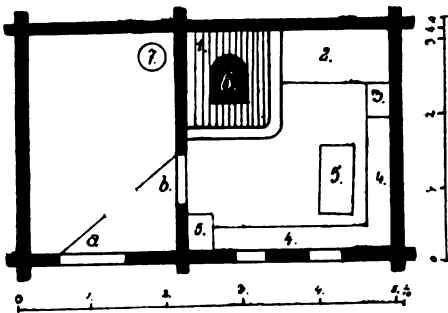
У деяких газдів є на *осовній сонця* (осовнь, місце де сонце борше гріє) *пасіка*; її кладуть в 7 або 8 стїн кругло або з низького оструба або з прямовисних тертиць; потім укривають дахом, що звисав довшою стріхою на двір поза оструб, а коротшою до середини. У середині пасіки є *провір* (місце не крите), куди *мухи* на

пашу аодв. Під дахом стоять на помості *вулії* або *ґержони*; *вулії* роблені в віблх дуплавих пнів, які з обох боків заднені і обмащені

53. Бурдей.

глиною, — а *ґержони* збиті з тертиць; у улию покладені на вхрест *бильця*, до яких ліплять мухи вощину, а в ґержони закладені рамці; до вилету в вікна; при вікні улия в *полічка*, по якій мухи ходять. З улив перегоняють *окуром* муху і *дружжв* (вистискають) мід, а з ґержонів машинують його.

54. План бурдея. 1. ніч, 2. постіль, 3. скриня, 4. лавиця, 5. стів, 6. піч пінна, 7. бочівка з квасом, а) двері у хороми, б) двері хатні.

Пасіку обходить *на-сїшник*.

Де нема близько *чуркала*, жерела води біжучої із скали, до якого для догідности приправляють деревяну ринву вижолоблену з вібляка, там копає собі газда осібну *керницю*, обкладає її *осмівом* (осмів — спорохнілий у середині пень); вода в такій керниці звичайно млава, заскірна.

Газди, що мають свої сіножати подальше, звідки годі звозити скошене сіно до оседка, ставлять на тих сіножатах осібні хати з дуже низьким побовм, без печи (бо від такої хати не треба податку платити) але з хоромами і притулою; в такій хаті живе газда чи його слуги зимою так довго, аж згодує усе сіно зложене там у оборогах; така хата називає ся *вимарка*, в протиставленю до хати *посидкової*, в якій живе ціла рідня, а яка описана повисше.

На *городець* вибирає собі газдня кусень *ситої* землі близь хати, скопує його *городником* у *гредкі*, де садить *бурвішку* = *рину*

(бульбу, такий хлібець, що его ні молотити, ні до млина, а просто до горшка); весною, заким посадять бурешку, кладуть її на дві неділі у хату під постіль і під лавиці, аби скільчила ся; в городі садять також цибулю, чеснок, петрушку, бураки, брукву, морков, мак, а на підметі (підвисненій грядці) капусту, аби не замакала; краями грядок садять біб, кукурудау, сонешники.

У городці по грядках кладуть газдині против воробців та ворон *бнуди* (убере деревляний хрест у старе шмате і вкрив такоюж шапкою), або *вітрові млинці*, а декуди *деркачі* (також млинці, що дуже таракхотять) однак рідше, бо від сих полохають ся коні.

Де в хаті в дівка у *зাপлітках* (на відданю), визначає і вона собі місце на *підметец* (квітник), у яким садить любисток, мак, звоздики, майран, васильок чорний і жовтий, горошок, дрібненький мак, соломанки (*Immortelle*); щоби підметец не засував ся, обсаджує його в округи барвінком.

Се, що тут подане, находимо в таких хатах, де є *гаразді*, розуміє ся, що з менчими або більшими змінами відповідно засібности газдів і їх потреб.

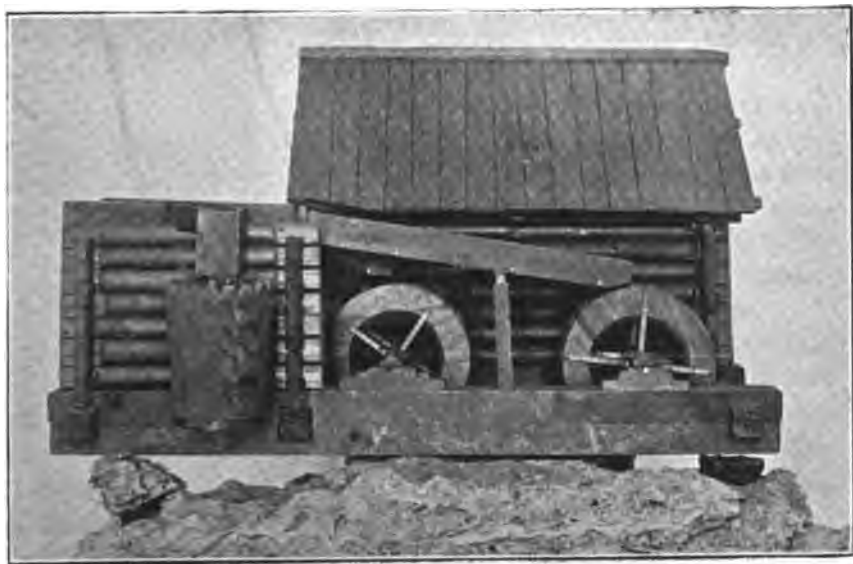
Бідні Гуцули живуть у дуже маленьких, звичайно курних хатинах, званих *бурдеями*; зверху така хата *провалена каменем*, з дахом дуже *плюскім*, без причівок. Бурдей, якого подобизну враз з пляном представляють об. 53 і 54, з 20-и m² города в округ него, становить враз з 4 вівцями, одиноке добро родяни зложеної з 5 людей; овечки ті випасає літом при дорозі 7-и літній хлопчина; вічу ховають ся вони у хороми, а скоро зимно потягне, живуть враз з людьми у хаті, де одні одних ogrивають своїм теплом, а люди з біди *утрїпають ся* (навикнуть) до *сопуху*, який *воніє* з овець та їх *олітків* (відпадків). На постели тої хати не бачив я не то ліжника але і клаптика сіна; під ослоном лежав кіш з бурешкою, одинокою поживою тих 5 людей. За те, що вільно їм віддихати гірським повітрям, платить властитель бурдея 5 зр. податку!

Хата ще бідніша без хорім називає ся *бужня*, а стара хата, що валить ся, *буждиґарня*.

Над рікою, близь дороги, куди приступ з гуцульських кутів догідний, стоїть *млин*. На млин кладе стельмах в дібранім місці оструб з одними дверми, покриває його значно похилистим побозом, а нутро оструба уладжує так, як при ручнім млинї, тільки в більших розмірах; намісь корби обертає валом з надвіря *водяне колесо*; аби зерно у кіш насипати, треба вилізти драбинкою на *подок* млина. — Водяне колесо зроблене з двох широких обручів збитих з куснів до-

щок; обручі ті прибиті до чотирох побѣдрин зашпунтованих у валі; аби обручі були завжди в відповіднім відступі від себе, тримають їх *врми*; поміж обручами покладені протів води *кірці* (скринки), у які вода паде *лотоками* і обертає ціле колесо з валом.

У лотоки біжить вода з ріки *млинівкою* (осібним ровом); аби з ріки звести воду у млинівку, треба ріку загатити; в тій цілі покладені у ріці *раки* (ковбки з двома похилистими ногами) ногами у її дно; раки ті сповні з собою поземими *рѣбрами* з коленого дерева, до яких прибивають лати, а ті накидають фовю, лозиною,

55. Млин. При нім видно два водені колеса; в одно з них паде лотокою вода; при острубі випусту є валяло з упадом верх него.

камінєм. Так загачена в части вода іде млинівкою під млин, де дно її вибите помостом а боки обставлені острубом; там спирає воду *випуст* (поперечна стіна) з *дверима*; двері мож підносити в міру, як треба води на лотоки коли млин меле, а коли ні, спустити, щоби вода відпливала боком.

У млині є звичайно дві *сукняні ступи*, в які падають укосом *макогони із схи́дцями*, що *піжають* сукно і рівночасно ним посувають; (коли сукно *вітче* ся, воно рідке, а як піде у ступу, стане густіще, міцне). — Сукняну ступу порушає водяне колесо, в котрого валі зашпунтовані 4 *плечі* (тверді гранчасті патики); скоро плече уда-

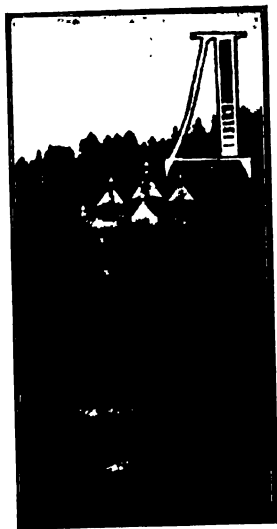
рить у чоло макогона, підносить його до гори, а скоро чоло помине, паде макогін у ступу, і так іде раз по при раз.

При стїні *віпусту* млинівки стоїть *валило*, велика бочка у споду вузша, в горі зубчаста з дірами; по при один бік валяла іде *унадом* (прямовисною скринкою без дна) вода з віпусту з великою силою у валяло, де *валев* ліжники (обертає ними на всі боки), а сама відпилює зубцями і дірами. Ліжник, що був перше убитий, твердий, стає у валилі м'який, волохатий.

При дорозі є в кождім селі *кузня*, де *циган* (коваль) кує коні, *мудрус* коло воза, і т. и.

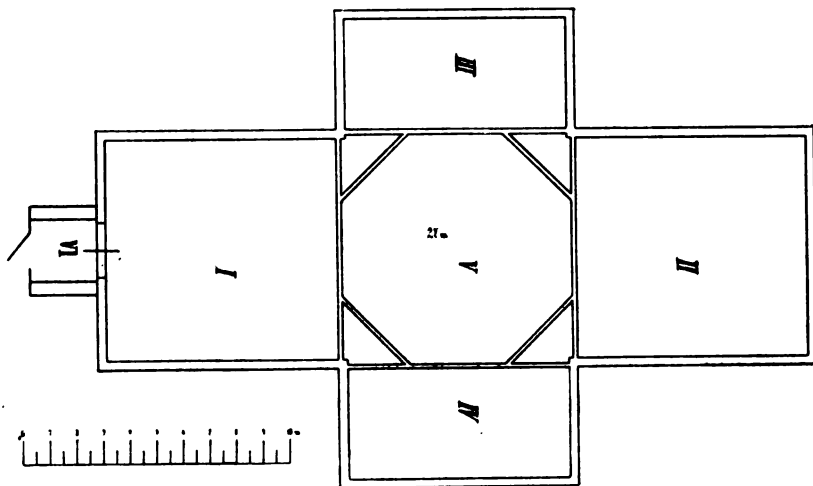
УІ. Гуцульська церков.

ім Божий, церков, ставлять *майстри* таким самим залізником і з такого самого *дерева*, як хату.

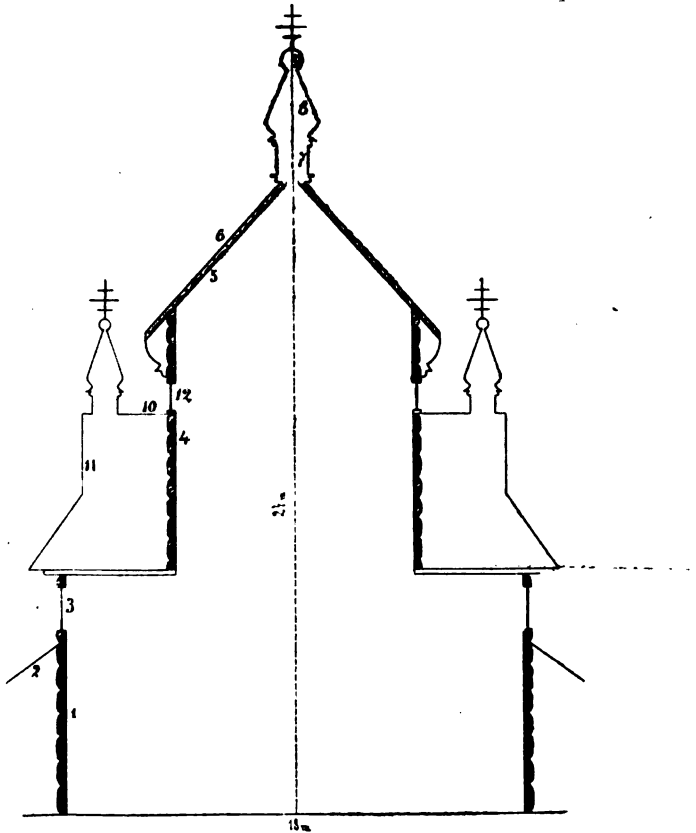
Основний плян церкви се *хрест* з чотирма рівними *крилами*; те крило, що від входу, зве ся *бабинець*, на против него *вістар*, а оба бічні *притвори*; крило з вістарем звернене до сходу, а бабинець до заходу сонця; високість церкви в напрямі *ліхторні* рівнає ся довжині церкви.

На грубих брусованих підвалинах, попідшираних великим камінем для нерівности терену і против того, щоби від сирі землі не прилі підвалини, стоїть

56. Повемай плян церкви. I. Бабинець. II. Вістар. III. IV. Притвори. V. Середина. VI. Іаньчя.

від середини церкви чисто згіблований оструб з протесів або з брусі́в; долішня часть того оструба, *підопаса́нє*, кладена на замки з довгими вуглами, крита з надвіря *опаса́нєм*, спадистим до 2 ш широким *побовєм*, що опирає ся на вистаючих вуглах; (під *опаса́нє* ховають ся люде в дощ, коли глітно в церкві); верхня часть оструба,

57. Перекрій через середину церкви 1 Оструб. 2. Опаса́нє. 3. Вікно верх опаса́нє. 4. Оструб осьмірки. 5 Бана. 6. Вруштелі. 7. Ліхтарня. 8. Маковиця. 9. Штибель хреста. 10. Гребінь. 11. Чоло (фаціата). 12. Віна в осьмірці.

верхопаса́нє, кладена також на замки але без довгих вуглів; вона *кожухована*, вкрита прямовисно прибитими тертицями, щоби студінь та дощ не заходили у церков; чотири угли крил, звернені до середини церкви, звязані *перехрестєм* (двома на хрест покладеними віблєками); над тими чотирма углами підносить ся *осьмірка*, осмигранний прямовисний оструб з протесів; осьмірку держить сильно пере-

хрестя на острубі; верх осьмірки покладена *баня*, осьмигранний оструб, що звужує ся що раз більше у гору, де він укритий *кружком*; як опасане, так і верхопасане і осьмірка і баня чисто обгибьовані із середини, а дерево *припасоване* так одно до одного, що не лишає ні одної щілики; та про те *імиать* (обтикають мохом) з надвіря оструб, осьмірку і баню; в вісьмох зверхних протесах бані впущені прямовисно вісім *голосниць*, (около метра довгих віблєків); по бані прибиті *брукштелі*, що заступають тут місце кізлів; брукштелі сягають горішнім кінцем до голосниць; брукштелі *латкує ся*; верх

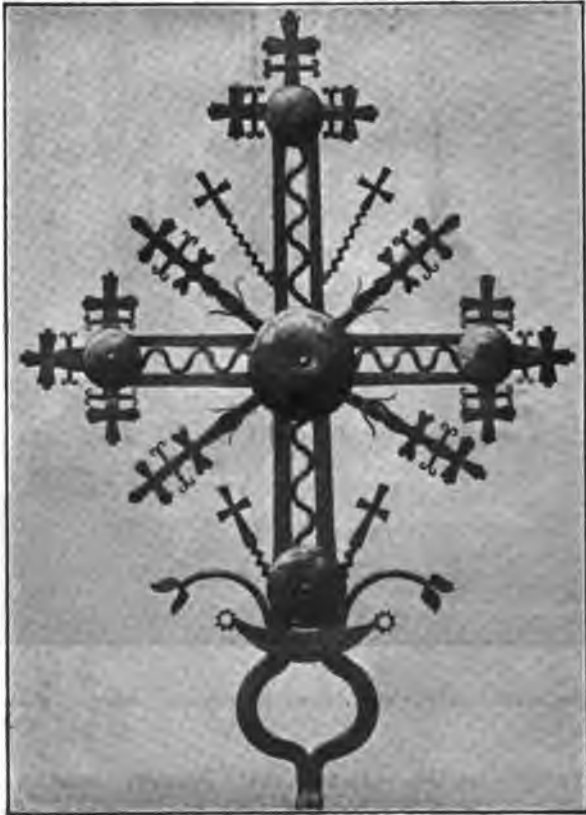
58 Гуцульська церков поставлена Лесьом Ковбчуком, майстром з Яворова.

лат іде *Гонтений побій*. Голосниці, оповиті тертицями, творять *мастарню*, на якій уставлена бляшана *маковиця*, з відки вистає притверджений помежи голосницями *штібель*, на якого верхнім кінці стоїть *хрест*. До кружка завішений на шнурі *світлич* (павук, що звисає по середині церкви).

Над острубом крил покладені з двох сторін кізли латковані і побиті гонтами, що сходять ся у горі в *гребінь*, а *стрисою* вистають з поза оструба; *причілок*, зломаний до надвіря як у хаті, творить прямовисне *чоло* (трикутник), верх котрого на гребени стоїть маковичка з хрестом; задньою стороною притикає побій

до осьмірки, де *ловить ся* (сходить ся) з такимиж побоями поставленими на сусідніх крилах; наслідком того повстає в місці, де ловлять ся два побої, *жолоб*; щоби тим жолобом не чуріло на оструб та у церков, прикривають його *кутаси*. Над чотирма кутасами покладені в осьмірці 4 вікна.

Із середини церкви покладені верх оструба над крилами церкви *балки*, на яких *викочує* майстер вигнуту стелину; в осьмірці нема її.

59 Хрест на церкві.

До церкви входить ся *Ганьчиком*, де складають Гуцули кресані, цалиці, бесаги і т. и.

Хрест на церкві, вироблений з заліза *слюсарем*, держить ся на штибли, верх котрого зроблений *місяць*, закінчений двома *звіздами*; від місяця розходять ся з під *лілової пуклі* на боки дві *лілі*; продовженням довшних двох луків хреста є *перехресте* (два грубі

гранчасті залізнi рамена), між яким ве ся *вуж*; у середині, в місці, де перехресть сходить ся, прикривав його з обох боків *пукля середуца*, з під котрої в чотирох вуглах вибігають *проміня*. Крім сих головних частий украшений хрест по кінцях рамен пуклями з хрестиками.

Коло церкви стоїть *дзвінниця* з чотирогранного оструба, побита у ряди гонтами.

Нічю вартують коло церкви *драніжники*.

УІІ. Гуцульська ноша.

і відповідно природі Гуцульщини до-
строюють і її мешканці свою
ношу (Tracht) мальовничо; надто
мусить бути убрале Гуцулів
легке і коротке, бо їм приходить
ся заздалека перелазити воринь,
штрикати по через потоки, спи-
нати ся д' горі, всідати на коня,
кермувати на тратвах і т. и.

*Завсідне муциньське убра-
не* складає ся з білої, на гру-
дях отвертої сорочки, яка на
шиї зібрана вузкою *обшивкою*
а на руках при живчику в вузкі
дуди; в окрут бедер перевязані
очкурєм або притримувані *бу-
кур'єв* (вузким ременем) довгі
широкі *поркениці* з грубого,
білого полотна, або ширші, чер-
вові суконні *крашениці* або

чорні, часом білі суконні *холошині* = *гачі*; поверх них спадає
сорочка від бедер, де обперізує її ремінний *черес*; пазуху сорочки
підтягає Гуцул над черес, наслідком чого звисає вона з переду ко-
ротше, а з заду 20—30 см. довше; в чересі заткнена люлька, скі-
ряна мошонка, а на довгім ремінці або мосяжних *рекізях* (лань-
цущку) *бгінній* (складаний) ніж. Стопу овиває Гуцул *онучею*, а по
ній убирає *постоли*; се бувають або *виробяжі* (із скіри без шерсти)
або *сирівці* (з скіри сирої з шерстю); як одні так другі суть або на

оба боки морцєні, такі мож на будь котру ногу взяти, або на *один бїк морцєні*, до вбирания лише на одну ногу; *носи* (кінці постолів у пальцях) суть завше менше або більше до гори *заклебучені* (задерті); в постолах пороблені *обори* (дїри), через які за-силєні або довгі вузкі *ремінці*, або вовняні *волок* (шнури) до стягання постолів; кінці ремінців чи волоків окручені раз по при раз

60. Гуцул з Яворова в звєдїнім лїтїм убраню.

в округ ноги верх кісток і верх долїшньої части поркєниць чи крашаниць (обр. 60); молодші Гуцули носять замєсь постолів чоботи з високими холявами, в які запускають кінці крашаниць; до лекшого стягання чобїт служить *гицлик*, скїряний тузик вистаючий на зад обцасїв. — Поверх сорочки перекидують Гуцули через плече невідступну *табїрку* (об. 69) (ремінну торбу), в яку ховають люльку, тютюн, протячку, кресало, кремїнь і чїр (губку) або сїрники, мошонку, і т. и. На сорочку надїває Гуцул *кєптар*, (бїлий короткий кошушок без ру-

кавів), *обрамований* на вкруги, в раменах і на *прошеви* (ковнір) або одностайним смушем, або кавалками з білої і жовтої телячої шкіри (*скіра* — з шерстю, *ремін* — без шерsti) (обр. 62); *грідушкі* (передні часті кептара), *плече* і *клінь* (по боках), а також і *шви* понашивані сафяновими червоними і зеленими *зубцями*, закінченими *кітцями* з волічки; надто понабивані ті зубці взористо мосяжними капелями; по краях а також поміж двома рядами зубців суть кептарі *срвані* (переплетені вузькими сафяновими пасками,

61. Гуцул з Ростік

62. Лепів з Brustур

в завісднім літнім убраню.

обшиваними червоним волічковим шнуром); і инші місця кептарика, особливо вугли, суть *мудро* витинаною сафяновою скіркою понашивані; — на плече звисав два і більше дармовисів; такими двома дармовисами звязують кептар під шибю (див. понизше літогр. таблицю).

Голову з буйним темним, по середині поділений, на оба боки і карчило у кучері спадаючим, звичайно маслом намащеним волосом, вкривав Гуцул *кресанею* (чорним, повстяним капелюхом); денце кресані перевязане *басаманом* (тальоном), *писаною* мосяжною бляхою, або *байорками* (різнобарвними шнурками) (обр. 62).

Челадінське завсідне убраня складає ся з сорочки з обшивкою і дудами, що звисає у *павуках* і сягає до половини під'удя, — з двох коротких запасок, що вкривають перед і зад тіла або тільки з одної (задної) (обр. 63), притримуваних в округ бедер *попружкою* (вовняним вузким поясом) або *букурівв* (вузким ременем); ноги в постолах з онучами як у мушци; по сорочці іде кептар як мушциньський.

63. Дівчина з Яворова в завсіднім літнім убраню.

Голова дівчини літом і зимою не вкрита, волос мащений, на середині голови перечесаний і з заду заплетений у дві малі бічні кіски, що зараз при голові сплетені у одну грубшу червоною волічкою переплітану косу; кінці волічки, *фіст*, звисають на плече.

Жінки убирають ся на *бўдень* (будь котрий день кромі свят) так як дівки, заплітають так само волося як дівки, лише без волічки; волося вкривають білим чіпцем, почім завивають голову у *черлену* або чорну писану купну фустку, яку завязують на потилиці так, що кінці її враз з *тўроками* (френалі) звисають на плече (обр. 64, 65).

Ідучи у місто або за якою орудкою убирає молодша челядь на шию много рядів лискавок, пацьорок, хрещиків, поміж якими звичайно один більший; в около шиї перевязує *силятку* або *ґердан*

64. 65. Молодиця в Брустур в завсїднім лїтнім убраню.

з дрібоньких пацьорок (об. 73), а через плече перекидує вовняну дзьобню, в яку вкладає фустину, хліба, та таке иньше (об. 66.). Дзьобня така в ткацькою роботою; дівчата украшають її вузкими золоченими і срібними басаманами, нашивають золотих ґузиків, наслідком чого така дзьобня з далеку визначуєсь полиском.

Над білим Черемошем носять дівчата і молодиці багато вишивані¹⁾ дуди рукавів (див. обр. 71, 77), до чого в поміж Гуцулками осїбні *швалї*, що за заплатаю виконують роботу після жаданого

¹⁾ О гуцульських вишивках подаю повизше.

взору; тепер узялись і жиди до того і продають по крамах готові *уставки* і *дуди* вироблені на ткацьких варстатах.

Прілюдне убраня (див. титуловий кольоровий образок) уживане в свята і неділю, на весіля і т. и. складає ся з описаних конечних частин, воно *біле* (чисте), *красце* і *більше писане* (богатші взори).

66. Молодиця з Мигуличива. (Кліш власність тов. Просвіта).

Мущина овиває стопу у червоні *грубі суконні онучі*, так зручно в округ кісток зложені, що творять там 10—15 см. високу, краєм шнурочком з жовтої і зеленої волічки обшивану холявку; деякі ваувають замість онуч *капці* з холявкою з червоного грубого сукна шиті; верх онуч чи капців убуває мущина червоної на оба боки морщені, у пальцях заклебучені постолі, які стягає довгими в округ кісток високо овиненими волоками; бедра оперізає мущина широким ременем окрашеним писаною бляхою, цїточками,

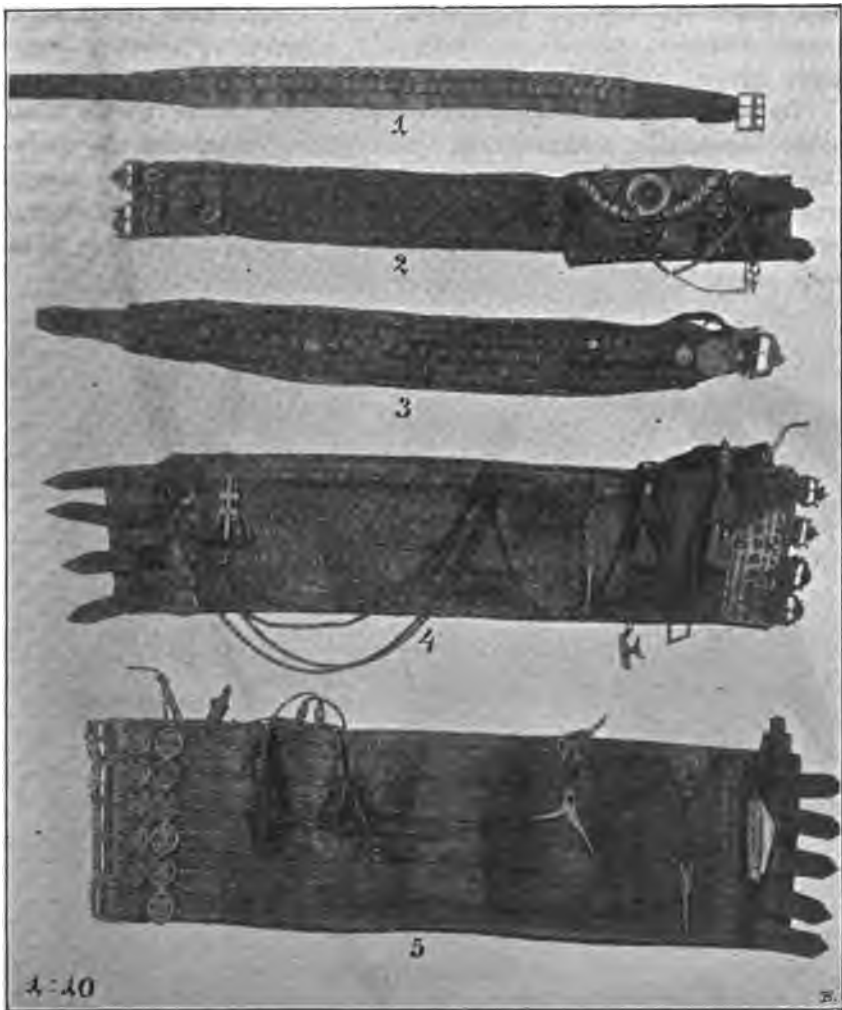
канонєрками (канонєрскими гузиками), *бобриками* (мос. гузиками власного виробу); ремінь снитий мосяжними спряжками, з якого звисають дармовиси від мошонки, игольник, протичка, ніж бганий, *сугак* роговий (прилад до роблення дір в шкірі і розв'язування узлів), *рекізі* (ланьцюшки) від люльки, ножа і т. д. Дехто бере поверх такого ременя іще грубі рекізі, а в ремінь вкладає *ніжна* (ніж і сугак

67. Гуцульська родина з Брустур в звесїдїм лїтнім убраню.

у скіряних похвах¹. Через рамена перскладає Гуцул *перехрєсницї*, *порошницї* (кубок (об. 70) і рожок) а надто іще *табіаку* (об. 69), (скіряну торбу) багато уквітчану мосяжем*); на се убирав кептар, а верх него короткий чорний *сердак*, або темночервоний *крашенєк*, або *байбарак*; (сердак, зглядно крашенєк має бічне клинє, через се він у клубах вистає на боки, а байбарак, без клинів, прилягає гладко в округи тіла). *Сердак*, *крашенєк* чи *байбарак* обшиті

*) О тих і яньших частях бльвше в часті: Домашній промисл.

68. 1. *Букурійки*, вузький челядницький ремінь украшений *бобрікми* (мосяжними гузиками гуц. виробу). 2, 3, 4, 5. *Муцицьські ремені*. 2. Ремінь вибитий у зорі *ціточками* (дрібнобляжми мосяжними гузиками), украшений з лівого боку мосяжною писаною бляхою, по правій видно мошонку, кресиво, протичку на *рекідзах*. 3. Ремінь до щоденного вжитку украшений більшими і меншими *бобрікми*. 4. Ремінь, орнамент витиснений на шкірі; украшений грубими звислими *рекідзами*, *бовтицами*; з лівого боку звисає *игольник*, з правого кресиво, протичка, а з поза ременя видно вистаючий *цибух люлька* і *дармовиси* від мошонки. 5. Ремінь, що сягав від бедер по під паху, в ній *люлька*, *мошонка*, *сугак роговий*, протичка, ніж *бганій*. Власність музею імени Дідушицьких у Львові.

довкола і на швах червоними, зглядно чорними шнурами, а на грідушках украшені богато *рвзкою* (морщеними шнурами); з під прбшивки звисають червоні дармовиси; краєм грідушки понашивані червоні волічкові *Гузики* до запинання; з переду у *ріжках* понашивані *кучери*. (Гл. літ. обр.).

Прилюдна кресаня красча буденної; вона убрана новим басаманом, байорками, а закосичена (у парубків) *когутами* або *павуна́ми* (перами з когутьчих або з павених хвостів); з боку звисає *кїтиця* (круглі волічкові дармовиси); кресаню притримує *підборідь* (ременець з черленого сапьянца, вибитий у взори капелями). (днв. літогр. обр.).

69. 1. Табівка 2. Табівочка.

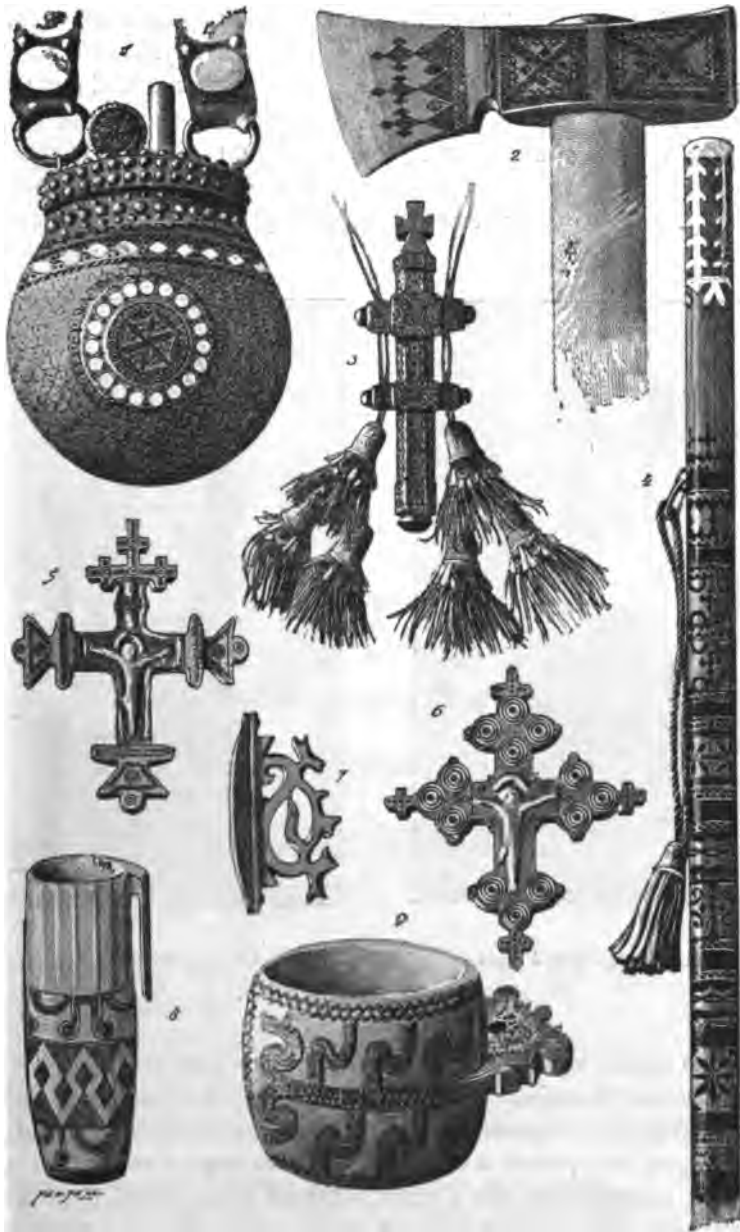
До сего всего належить конечно *топорéць* або *келеф*, а у старших *пáлиця*. (днв. об. 70 і Домашній промисл).

Старші *люде* носять після давньої *звичі* (звичаю) на грудях великий мосяжний хрест перевішений через шию на грубих мосяжних рекізьках (днв. об. 70 і Домашній промисл).

Хустка в околю шиї на пів шовкова, чорна у легкі взори, спнята з переду великим перстéнем, або звязана у *Гудь*, кінцями звисає на груди, доповнюючи цілість *муцицьського* убраня.

СЕРДАК

70. 1. Кубок на порох, 2. Топорець, 3. Игольниця, 4. Палиця, 5. 6. Мосяжні нагрудні хрести, 7. Кресиво.

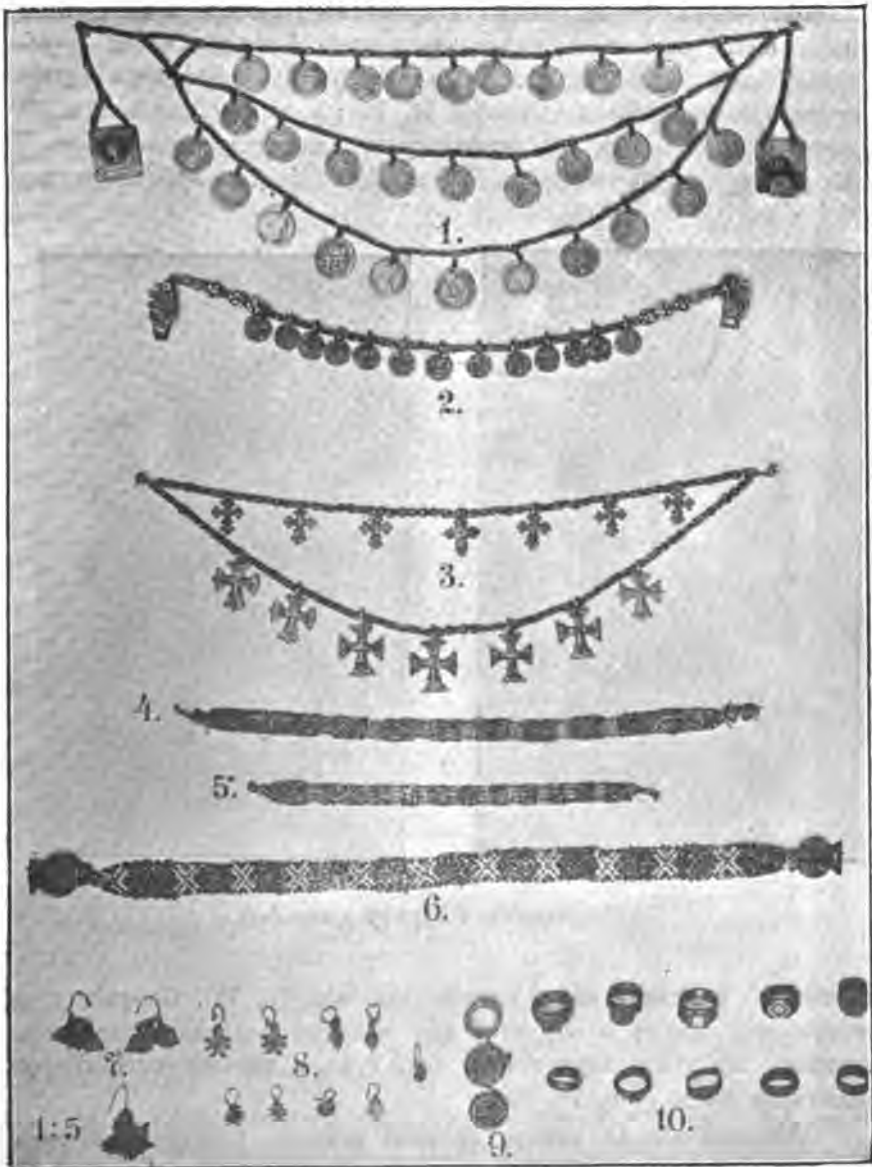
І *челвдінське прилюдне* убраня багатіще і більше його як заведного. Сорочка з *уставками* (вишиваннями на раменах); (обр. 76.) а у многих і цілі рукави дрібно і густо вишивані (обр. 74. 77.); під дудами над *живчиком в параквиці* (на дротах плетені з волічки); через плечі перевішена у лівий бік червона, бовтицями та *сухозолотев* уквітчана дзьобня, а з шиї звисають на груди шнурки *ліскавок* (блускучих скляних перелок), *писаних пацьорок*, *кловічок* і одна або більше *згард* (обр. 73.). *Пацьорки* склянні, ріжнобарвні, взористі, вироблюють

71. Молодиця з Ростія

72. Старша жінка з Брустур
в сьвяточнім літнім убраню.

специально для Гуцульщини в Венеції, звідки їх жиди спроваджують до своїх крамів; *кловічки*, се кругле насінє корча *кловічки* (*Staphylea pinnata*); *згарди*, се мосяжні хрестики *наборсані* (насилені) на шнурки, дроти, шкіряні шнурочки, а відділені від себе *переліжками* (з дрота мосяжного скрученими або з такої бляшки зробленими рурочками). Шнурки пацьорочок і згард сніяті на карку мосяжними *чепрагами* (об. 73) (спінками). Тягар тих нагрудних окрас доходить у деяких жінок до ваги кількох кг. В ухах висять *ковткі* купні або гуцульської роботи з мосяжних бляшок та *бвтиць* (гузиків) (обр. 73.).

73 1. Згарда, трирядова із срібних монет завішених на ланцюжку, зробленім з переліжок. З обох боків висять дві чепраги з мосіяної бляхи, якими спиняє ся згарда на ярку. 2. Згарда однорядова з мосіяних вирізуваних грубих бляшок; з боків чепраги. 3. Згарда дворядова з мосіяних хрещиків гуцульської роботи, переложених переліжками з пацьорок. 4, 5. Силанки з червоних кораликів, переложених мосіяними бляшками. 6. Цердині з дрібньких різнобарвних пацьорок у візори понасялюваних. 7, 8. Косички, 9, 10. Перстені гуцульської роботи. Власність музею ім. Дідушицьких у Львові.

Молодиці і старші жінки покривають уплетене волосся білим чіпцем, почім завивають голову *штудерно* і *мудро* білою *переміткою* (завій з полотна власного виробу) або *рантухом* (завій з купного полотна, Reintuch) (обр. 74, 75); з переду над чолом *рісують* (морщать) (обр. 76) перемітку зглядно рантух, овивають її попід бороду, *підборідь* (обр. 74), а *циби* (кінці) з *заборами* (ви-

74. 75. Молодица в Брустур у перемітці.

шиванями) пускають назад голови (див. обр. 75, 79). Перемітку чи рантух *підсивають* в скромні дни поверха черленою квітчастою фусткою, завязують верх тімя у один гудз, а *тброки* (френзлі) пускають на плече (обр. 78, 79).

У сьвята вбирає челядь *дротяні* запаски, (переткані сухозолотю), такі блищать з далека.

Замість запасок убирають дівчата у великі сьвята або на весіля (особливо молода) *сукню* з синього сукна обшиту долом кількома рядами *басаманів* (гальонів).

Запаски чи сукню перевязують *попружкою* або *букурійкою* (об. 68) (скіряним вузким ременем) часто гарно украшеною мосяжними

бляшками, бовтицями, клямрами та пряжками. З поза пояса звисає (від паради) червона довга фустка.

Ноги убирає челядь червоними на холявках різнобарвно украшеними *капчуріми* (плетені на дратах з крашеної вовни), а верх них червоні заклебучені постолі, або чоботи на високих вузких обцасах з підківками; запетки і обцаси густо понабивані мосяжними кап-

76. Молодиця з Шешор у *рішений* перемітці.

77. Молодиця з Brustur. Дуда багато вишивані.

слями. Холявки капчурів, густо оповиті волоками, сягають до половини під'уда, доки теж звисає сорочка, — наслідком чого видні завше холявки капчурів, зглядно чобіт.

До прилюдного убрання належить ще *сугля* (в болгарськiм: бугла, род довгого каптура з білого грубого сукна), (обр. 89), яку челядина при погоді носить на руці, а на случай дощу перекидає зшитим боком через голову, а незшитий звисає через плече і укриває цілковито сердак; з переду спинають туголю *чепрiгою*.

До сьвяточного убрання належить ще біла *фустинка*, яку челядь (молодша) держить на показ у руках, не утираючи нею ні носа ні поту.

В часі посту не носять челядь ні коралів, ні згард, ні дротяних запасок, і не заплітає волося ані у бовтиці ані у волічку, тільки *гладко* (без прикрас), а жінки не завивають голову червоною хусткою верх перемітки, але тільки самою білою переміткою; хоч і ся *звич* (звичай) уже устав, і жінки (особливо молодші) перестають в загалі завивати голову в *перемітку*, тоту давню ознаку чистоти, але радше завивають ся дешешною і догідніщою фусткою.

78 79. Жінка в Яворова в перемітці перевязаній квітчастою хусткою.

Так як заведіне убранє легке, а, як се бачимо з повисше описаного, прилюдне убранє при своїй мальовничости тяжке; дивно виглядає се особливо літом, що челядь і парубки обладують ся лудинем з грубого вовняного сукна, під яким гріє ся їх тіло в кептарі з баранячої густим волосом покритої шкіри! Зрозумімо се, коли зважимо, що Гуцули дуже честолюбні, з усім своїм багатством любять прилюдно показувати ся та звертати на себе увагу, що особливо мають на цілі дівки на відданю, *фіціГорні* молодиці і *джуци*!

Мимоволі считає хто, як же їм ходити у тім убраню по горах, перелазити воринє, штрикати через потоки з каміня на камінь і т. н. ?

Се все дивгає у бесагах на плечах або сама челедь або тернеливешкапа, а люде *пóрають ся* (роблять тоалету) аж там, де їм треба виступити прилюдно. Тому не дивно, що павіть літом мож у церкві, на храму бачити Гуцулку у тяжкім довгім кожуєї з рукавами (обр. 81), а під ним кештарик а вже що найменче сердак!

Дівка причісує голову ось як: волося ділить по середині голови на дві части, а кожду з тих частий на три *пелюстці* (частини); з кождої з трех пелюсток заплітає косу враз із *шваркою*, ниткою, на якій з рідка *наборсані* (понасилювані) *пуголовиці* (Сургаєа *moneta*) або *бовтиці*; шварка губить ся у косі а бовтиці чи пуголовиці ідуть лицем по верх кося; наслідком того украшають цілу косу

80. Дівка з Яворова в уплітгах; кештар мало *срозаний*

81. Молодиця з Яворова у кожуєї (див. також обр. 89).

бовтиці чи пуголовиці (обр. 80, 82, 83, 84, 85 і кольор. таблиця); щоби коса довший час, тиждень цілий (бо Гуцулка заплітає ся лише раз в тиждень, в суботу, пізнім вечером або начею) добре заплетена тримала ся, *поплітають* косу *поплітками*, обвивають її *туго* поміжи бовтиці різнобарвною, найбільше червоною волічкою так густо, що а під попліток не видно волося; щоби сей *упліт* тримав ся голови, привязують верх тімя кінці кісок *привязкою* (червоною

82. Закосичена дівчина з Ростік. Дуди
богато вишивані.

83. Дівчина з Яворовз у святочнім літнім
убраню. Кептар богато вишиваний.

84. 85. Дівчина з Яворова у святочнім кептарі і улітках.

КЕПТАР

УПЛИТКИ

гарасівкою), і звязують її на потилиці; той упліт *закосичують* ще, (накладуть чічок у косу і на ціле тімв).

Новіцями часами підв'язують ся, особливо старші дівчата, по під бороду червоною квітчастою *фусткою*, а звязавши її на тімю у *переміть* (туда) пускають кінці її з тороками по потилиці; по під хустку з боків голови втикають *чічки* (живі або роблені цвѣти); хустку здоймають дівчата у хаті; в деяких селах прив'язують по під упліт на зад голови цілі мітки ріжнобарвної волічки, котра звисає на плечі (обр. 80. 84. 85. і кольор. табл.).

86. Гуцул у клепані.

87. Гуцул у шепці, з оберненим до гори кожухом (підчас снігу).

Зимою вкривають муштини голову *клепанією*, *шліком*, або *шепкою*; *клепаня* (обр. 83), з червоного або синього сукна бараном підбита, а по краях обрамована лисячим хвостом; вона вкриває цілу голову, кінцями іде по над уха і по під бороду, де з переду зав'язує ся її на шнурок, так що з під клепані видно лиш очі, ніс та уста; *шлік* має дно з червоного сукна, а навкруги *ковнір* (обрамоване широким чорним смушем), якого мож в часі студени у долину стягнути і заслонити потилицю і боки голови від вітру; *шепка* (обр. 87. 88.) ціла смушева чорна, підбита білим бараном.

На студінь закидають мушчини сиву, довгу, суконну *манту* з високим ковнірем, якого піднімають у гору, а руки ховають у вовняні плетені рукавиці з одним пальцем.

На босу ногу убирають мушчини і челядь зимою, як мають іти у дорогу, або до роботи *напёрсницю* (малу мягку вовняну

88. Гуцул з Яворова, в зимовім убраню.

онучку), верх неї *повёрхницю* = *черезножицю* (велику, грубу вовняну онучку), верх тої мокру предівну онучу так велику, аби *скєклá* (вистала) на цілу ногу, по ній постели, а замотавши волокни виходять зараз на двір; предівна онучка ствердне від морозу, тоді вже

холод не перейде до ноги, мож іти і водою, нога буде суха цілий час. Як би посидів у вохкій, предівній онучи довше у хаті, набрала би поверхниця від неї *вблоду* (вохкості), тоді було би зимно і мокро у ноги.

У велику студінь, до роботи у млинівках, на ріці убирають муштини на тіло вовняні холошні а верх них вохкі полотняні гачі,

89. Іруша Гуцулів в Яворова. Третя в ряду молодиця у кожусі; Гуцул — майстер церковий Лесьо Ковбчук; з правого боку жінка з гуґлею на руці.

на яких утворить ся верства поледиці, що не допускає під себе ні зимна, ні води.

Челядь надіває в зимі *наколінницї* (білі вовняні ногавиці), привязані висше колін; верх кептара убирають жінки *підбіякі* (довгі сердаки підбиті кожухом), а на сьвято до церкви *кожухи* з рукавами, довші від кептарів (обр. 81, 89).

VIII. Гуцульський харч.

арчуйте здорові! — Девкуватъ, просимо і вас ршевих!

Такими словами здоровлять Гуцули себе посполу, коли зайдуть до себе в пору обіду, коло 9-ої год. рано.

Головну, нераз одинокую поживу дав Гуцулам кукурудзяна мука; з неї варять у осібних горшках, *кулешінниках*, а в більшій скількості у *чугунних казанях*, *кулешу*, а у богатших, в скоромні дни *бануш*; на бануш сиплять на три міри кипячої

сметани по трохи одну міру кукурудзяної муки не мішаючи її і лишаяють, щоби з чверть години спокійно варила ся, почім ділять її на дві часті і варять кожду для себе з 5 минут, заколочуючи на огни так довго, аж зварений *бануш* пустить масло і вийде за колотівкою.

З кукурудзяної муки варять надто у дни скоромні на солодкім молоці *кашу*, і печуть *малай* = *коржі*.

По при страві з кукурудзяної муки становить *бурбішка* (бараболя), сира (квашена) *капуста*, *фасуля*, *горох*, *біб* найважливішу поживу Гуцулів, до того у скромні дні *молоко*, *масло*, *бриндзя*, а у пісні *огірки*, *олій смажений* з цибулею і солею, яко приправа до бараболі, кулеші, малая, хліба, а у декого варені *сушенці* з слив, яблук, груш, черешень, і *росіаниця* (квас з огірків та капуста).

У великі пости їдять Гуцули пісну кулешу, яку мачають у воду засолоджену цукром.

Буденною стравою по при кулешу в *борц*, *свєкляний* (бураковий) і *гусьлянка*.

Гусьлянку роблять ось як: Гріють солодке молоко так довго, аби добре скипіло, (*тільки вода, божа манна, та те що у ній є, готівить ся, а молоко гріє ся, воно кипить*); потім відкладають на бік, аби трохи *прохолодало*; відтак пересипають у деревляну коновку, в якій була квасна сметана (коновки по ній не треба мити); там стоїть молоко легко прикрите і тихонько; за пів доби воно згусне і гусьлянка (квашена) готова. — Як же в дома гусьлянка, тоді мастять *квасниці* (гусьлянкою, бо вона квасить молоко) коновку, і сиплять у ню солодке переварене *літєнле* молоко, верх котрого кладуть трохи квасниці і накривають, *аби нікто не кивав*; за пів доби буде гусьлянка готова.

Як гусьлянка стоїть у бербениці довго, пр. пів року, називає ся вона *вімне молоко* (з зими). — Вона стає на виживленє не тільки чоловікови, але і *ківним коровам* та вівцям, як *укотять ся*.

Кісьляку, квасного молока, що *устійло* ся саме, не їсть Гуцул.

Масло роблять або у фасці хитаючи нею, або у *ботелєвах* (масничках), поколючючи подіравленим кружком; із сметани виходить *масло* і *сколєгини* (маслянка).

Хліб кислий роблять ось як: варять бурьшку, *луплять її* (оббирають з лупини), товчуть у кориті, розпустьять водою на рідко, поставлять на піч у тепле, де вона кисне, а як стане зверху шум (сквасніє), сиплють кукурудзяної муки і причиняють, почім виробляють хліб і сажють у піч на капустянім листю.

Богатіші їдять у скромні дні надто ще і овече мясо, різно-родно приправлене, найбільш вуджене, *буженицю*.

Крім сих звичайних страв споживають Гуцули ще ось які:

Югварка; покришену бурьшку наставлять на воді, посолать, накривають до неї сира, а як зачне кипіти, докидають пощипаного тіста з білої муки і закривають.

Двѣма на пісні дні; сїджують воду з вареної фасолі, бульби, бобу, кришать до неї малая, хліба або кулеші.

Росівниця; варять трохи квасної капусти з капустяним росолом і водою, додають до того рижу і кукурудзяних круп, і розїджують тертим маком або молоком з під сімя. (Виєшене сімя труть у макітрі, почім видушують і сїджують через цїдало, черес котре переходить біле молоко).

Юшка з мяса або риби; варять посолене мясо або рибу з бурешкою, тїстом і закришкою.

Лизанка, солодке молоко підбивають білою мукою на рідко солять і варять. Лизанку їдять з хлібом або кулешею.

Логáза, се піханий варений ячмінь; логáзу їдять з олієм, цукром або медом.

Пирог; на скоромий день з бриндзею; до ужитку *рѣдѣ* (приправляють) їх яєшницею або сметаною; на пісні дні роблять пироги з повилом або із сливами.

Лопаткі; молода не лушена варена фасоля.

Кукурудза ціла з коченом зварена або спечена.

Молочна каша, кукурудзяні крупи варені на молоці.

Каша з гарбузів; розїбують гарбуз або диньку, виберуть із неї *почки* (зерно) а *ніжку* (мягке) вистругують ножем, віддуплюють *кору*, кришать дрібно біле мясо з під кори, наставлять у горнець і готвлять на воді. Як добре скипіло, зїджують воду, розїсруть варений гарбуз і сиплють до него гречаних або кукурудзяних круп, а вимішавши варять у друге. Як уварить ся, додають тертого маку.

Бураки дрібненько кришені; у однім горшку приставляють половину солодких другу квасних бураків, у другім горшку *кукурудзенок* (білих, дрібоньких фасоль, що ростуть між кукурудзою), а як зварять ся, зсипають до купи, закришають і їдять з хлібом або кулешею.

Варя: солодки, квасні бураки, сливи і фасолю зварені кожде окрено зсипають до купи і мішають.

Товчѣнка: варять бїб, фасолю і бурешку кожде окремо, потім зїджують з них *двѣму*, а фасолю, бурешку і бїб зсипають разом у миску, додають до того тертого маку, перцю, цукру, цибулі, закришки, трохи перцюги, перемішують і перетовчують усе разом.

Бруква, її дуплять (оббирають), кришать, солять і варять, потім додають до неї троха перчиці.

Сира капуста: (квашену) капусту солять, додають тертого хріу, цибулі, закришки, розїджують олієм і їдять з хлібом або кулешею; кладуть також таку капусту у книш.

Солодка капуста: варять капусту, відціджують, додають оцту і цукру; в скоромні дни варять капусту з солониною, будженицею.

Смажені барабулі: варять бурьшку, луплять її, покривають у ринку, закривають, сиплять (в піст) олію, (в скоромні дни) сметани і масла і висмажують.

Киселиця: із сушених переварених слив видувають кістки, розготовлять мясо із слив іще раз на *молот* (аж цілком розварить ся), сиплять до того кукурудзяних круп і варять іще раз.

Голубці: миють кукурудзяні крупні, аби *пустили* муку, додають до круп закришки і завивають у капустяне листя, зварені голубці *рвдв* (приправляють) олієм, чесноком, маслом, солониною.

Дзвобавка: варять пшеницю, почім додають цукру, меду і трохи соли.

Явшниця: до солодкої сметани, і стілько *давнїцої* (квасної) боють двов, тров яць і підбивають трохи кукурудзяною мукою, а посолівши варять і закривають.

Масло топле з яйцями (звичайна явшниця).

Мясо смажене: покришену будженицю, ковбасу, солонину, *топлять* (смажать) з закришкою; коли нема ковбаси і солонини, то *топлять* покришену будженицю з маслом.

Квшки свинські надївають гречаними або кукурудзяними крупами і печуть їх з кусаком солонини.

Ковбаса з свинського мяса.

Студенец з буджениці: юшку з студенця сиплють у миску, заправляють тертим чесноком і перцем, почім ставлять у холод аби застигла.

Крім хліба і маля печуть іще: *книші*, *легкодушники* = *подівники*, *кукуці*, *пугачі* і *баби*.

Книші: варену бурьшку луплять, товчуть у кориті, *валють у муці* (перемішують з мукою), розплескують і накладають у середину бриндзі змішаної з чебриком, петрушкою, чесноком, а загорнувши се у тісто, кладуть на верх овечого масла або солонини і так печуть.

До книша роблять у піст осібну *приправу*; в тій ціли тнуть мак, солять его, кришають плодистцу, приросту, чебрику, цибулі, сиплять олію, цукру або меду, (закришку сю парять трохи); се все змішають разом і їдять хоч з хлібом, хоч з кулешою, або кладуть у книш, заким его поставлять печь.

Легкодушники = *подівники*, се малі хлібці, які подають за простибіг, аби легче було помершим душам.

Кукуці, малі хлібці, що дають дітям на новий рік.

Пугачі (*матаржін* в Жабю): набирають літом усякої закришки, поварять її трохи, сцідять, потовчуть макогоном, перемісять з кукурудзяною мукою і печуть як хліб; пугачі дуже запашні.

На *баби* готують кулешу не густо і не рідко; почім крають її виткою на *грінки* (кавалки) і кладуть у *теґаньку* (горне в горі ширше), у якій є на дні солонина; верх неї кладуть верству грінок, другу бриндзі, знов грінок, масла, кулеші, солонини і т. д. аж до верху, і поперетикають веретеном з верху аж до спода; теґаньку накривають бляшаною покривкою, перевязують дротом, щоби з неї не парувало і щоби масть із середини не чуріла; потім кладуть у піч зразу коло ватри, а як теґанька розігрів ся, у грань, де обертають теґаньку на всі боки, аби баба добре випекла ся.

Таких страв добирають Гуцули найбільше на толбку (чи при хаті, чи на сіножатах), на празники, весіля і більші сьвята.

За напій уживають: *горівку*, *пиво*, *вино* (нераз квасніще оцту), *вар* (з сушу) і *квас* з яблук; на квас кладуть у полібочок одну половину солодких а другу квасних яблук, наливають водою, сиплять нетертого перцю і накидають скорушини; се все постоїть до зими, і квас готовий.

Зміст першої частини.

	Стор.
1. Фізикографічний огляд	1
2. Етнольоґічний "	25
3. Статистичний "	54
4. Гуцульське село	71
5. Гуцульський оседок	86
6. Гуцульська церков	115
7. Гуцульська ноша	120
8. Гуцульський харч	139

Друга часть містити буде:

9. Роботи в оседку і на кішницях.
10. Домашній промисл.
11. Бутини і сплавачка.
12. Полонина.
13. Родини.
14. Весіля.
15. Сьпівн, музика, танці (з нотами).
16. Смерть і похорони.
17. Церковні обряди.
18. Космоґонія.
19. Демонольоґія.
20. Словарець гуцульских виразів.

Table des matières de la première partie.

1. La physiographie du pays	1
1. L' ethnologie des Houzoules	25
3. La statistique „ „	54
4. Le village houzoulien	74
5. La demeure houzoulienne	86
6. L' église „ „	115
7. Le costume Houzoulien	120
8. La nourriture houzoulienne	139

Sommaires de chaque chapitre avec explications des figures seront ajoutée à la seconde partie.

Société scientifique de Chevtchenko à Léopol.

MATÉRIAUX

pour l'ethnologie ukraino-ruthène

publié par la Commission ethnographique

sous la redaction

de Th. Volkov.

Tomе premier.

(Titres et sommaires des articles, explications des figures et index alphabétique en français.)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

МАТЕРІЯЛИ

до

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

ВИДАННЕ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Х. В. ВОВКА.

Том I.

Львів

Léopol

1899.

**З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Водярьського.**

Ж Виходить раз або двічі на рік. **Ж**

Звертатись :

по ділам видавництва: у *Наукове Товариство*
ім. Шевченка, 26, ул. Чарнецького у Львові.

по редакційним ділам: до *Хв. Вовка*, 12, Avenue Reille, **Paris**.

Ж Paraitront une ou deux fois par an. **Ж**

S'adresser :

pour la publication: à la *Société Scientifique de*
Chevtchenko, 26, rue Czarnecki, **Léopol** (Lemberg)
Autriche.

pour la rédaction: à *M. Th. Volkov*, 12, Avenue
Reille, **Paris**.

Ціна 4 корони.

H. P.

LSOC.12.23.3

Materiali do etnologii i antropolo

Tezzer Library

BAM0107

3 2044 043 571 082

**This book is not to be
taken from the Library**

